

LUCIAN
BOIA

ISTORIE
ȘI MIT

ÎN CONȘTIINȚA
ROMÂNEASCĂ

seriile
de utor
HUMANITAS

Lucian Boia, născut în București la 1 februarie 1944, este profesor la Facultatea de Istorie a Universității din București. Opera sa, întinsă și variată, cuprinde numeroase titluri apărute în România și în Franța, precum și traduceri în engleză, germană și în alte limbi. Preocupat îndeosebi de istoria ideilor și a imaginarului, s-a remarcat atât prin lucrări teoretice privitoare la istorie (*Jocul cu trecutul. Istoria între adevăr și ficțiune*) și la imaginar (*Pentru o istorie a imaginarului*), cât și prin investigarea consecvență a unei largi game de mitologii (de la viața extraterestră și sfârșitul lumii până la comunism, naționalism și democrație). În 1997, lucrarea sa *Istorie și mit în conștiința românească* a stârnit senzație și a rămas de atunci un punct de reper în redefinirea istoriei naționale. Volume publicate la Humanitas: *Două secole de mitologie națională* (1999); „Germanofilii”. *Elita intelectuală românească în anii Primului Război Mondial* (2009, 2010); *Istorie și mit în conștiința românească* (1997, 2000, 2002, 2006, 2010; traduceri în maghiară, engleză, germană, poloneză); *Între înger și fiară. Mitul omului diferit din Antichitate până în zilele noastre* (2004); *Jocul cu trecutul. Istoria între adevăr și ficțiune* (1998, 2008); *Jules Verne. Paradoxurile unui mit* (2005); *Mitologia științifică a comunismului* (1999, 2005); *Mitul democrației* (2003); *Mitul longevității. Cum să trăim 200 de ani* (1999; traducere în engleză); *Napoleon III cel neiubit* (2008); *Occidentul. O interpretare istorică* (2007); *Omul și clima. Teorii, scenarii, psihoze* (2005; traducere în engleză); *Pentru o istorie a imaginarului* (2000, 2006; traducere în coreeană); *România, țară de frontieră a Europei* (2002, 2005; traduceri în engleză și franceză); *Sfârșitul lumii. O istorie fără sfârșit* (1999, 2007; traducere în japoneză); *Tinerete fără bătrânețe. Imaginarul longevității din Antichitate până astăzi* (2006); *Franța. Hegemonie sau declin* (2010); *Tragedia Germaniei: 1914–1945* (2010).

LUCIAN
BOIA

ISTORIE
ȘI MIT
ÎN CONȘTIINȚA
ROMÂNEASCĂ

HUMANITAS
BUCUREȘTI

Redactor: Horia Gănescu
Coperta: Andrei Gamarț
Tehnoredactor: Manuela Măxineanu
Corector: Andreea Stănescu
DTP: Florina Vasiliu, Dan Dulgheru

Tipărit la Proeditură și Tipografie

© HUMANITAS, 1997, 2011

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României
BOIA, LUCIAN

Istorie și mit în conștiința românească / Boia Lucian. -
București: Humanitas, 2011

Bibliogr.

Index

ISBN 978-973-50-2902-9

94(498)

EDITURA HUMANITAS

Piața Presei Libere 1, 013701 București, România

tel. 021/408 83 50, fax 021/408 83 51

www.humanitas.ro

Comenzi Carte prin poștă: tel./fax 021/311 23 30

C.P.C.E. – CP 14, București

e-mail: cpp@humanitas.ro

www.libhumanitas.ro

Prefață la ediția a III-a

Au trecut doi ani de când am scris lunga introducere pentru ediția a II-a a acestei cărți. Nimic esențial nu mai e de adăugat. Totuși, între timp s-a petrecut o întoarcere politică: revenirea la guvernare (în urma alegerilor din noiembrie–decembrie 2000, dezastruoase pentru „regimul Constantinescu“) a președintelui Ion Iliescu și a Partidului Democrației Sociale (PDSR), reboțezat recent cu un nume de factură mai europeană: Partidul Social Democrat (PSD). Într-un context socio-politic echilibrat, un asemenea eveniment nu ar fi avut mare lucru de a face cu problematica lucrării mele. În România însă, are. Dependența românilor față de Putere atinge, printre multe alte sectoare, și istoria.

Guvernarea Constantinescu, altminteri dezamăgitoare, s-a remarcat cel puțin prin două calități: deschiderea europeană și renunțarea Puterii de a se mai amesteca în treburile intelectuale. În aceste privințe, frontiera anului 1996 a fost sensibilă. Până atunci, presiunea naționalistă se manifestase virulent (cu sprijinul, direct sau indirect, al autorității). Era de văzut cum se vor comporta cei reveniți la putere. La capătul unui an, se poate constata că roata nu s-a mai întors la momentul 1996. În plan extern, integrarea europeană obligă, iar în interior actualii guvernanți s-au îndepărtat de foștii aliați (faimosul „patrulater roșu“ de până în 1996), și îndeosebi de ultranaționalista „Românie Mare“, mergând în „cealaltă“ direcție până la o surprinzătoare „semialianță“ cu Uniunea Democrată a Maghiarilor din România.

Să nu confundăm totuși „credința“ cu „tactica“. Pentru mulți responsabili politici (și pentru mulți români – în fapt, aș îndrăzni

să spun, pentru cei mai mulți), integrarea europeană seamănă mai mult cu o căsătorie din interes decât cu una din dragoste (și în acest caz, cu atât mai bine dacă, așa cum se spune uneori, căsătoriile din interes sunt cele mai reușite!). A trecut ceva vreme de la 1900, când elita românească iubea cu adevărat Occidentul, atașată nu în primul rând de bogăția, ci de valorile sale. Actuala clasă conducătoare este structural naționalistă, dar angajată deja pe un drum obligat, care duce spre Occident.

Din această contradicție decurg și notele false: un naționalism împlânzit prin europenism, și un europenism diluat prin naționalism. Iar Puterea se pare că nu vrea să lase în pace istoria. Dacă „renunțăm“ la atâtea „particularități“ în favoarea proiectului european, măcar istoria să ne rămână!

Ioan Scurtu, în prezent cel mai oficial dintre istoricii români (consilier prezidențial în probleme de învățământ și cercetare) și cu o certă influență în universitate, cercetare și școală (șef al Catedrei de istoria românilor la Facultatea de Istorie a Universității din București, director al Institutului „Nicolae Iorga“, președinte al Societății de Științe Istorice...), a anunțat deschis proiectul pe care-l susține într-un foarte comentat interviu apărut în *Adevărul literar și artistic* (numărul din 3 aprilie 2001). Patru sunt „pilonii“ existenței noastre, ne spune istoricul: *vechimea, continuitatea, independența și unitatea*. Exact cei invocați în epoca Ceaușescu, inclusiv, în repetate rânduri (obsesiv chiar) de Ceaușescu însuși. Mai aflăm că orientarea istoricilor care gândesc altfel „nu este întâmplătoare, nu este modul gândirii câtorva persoane răzlețe, ci este o acțiune programată, care – sub pretextul «demitizării» – vizează minimalizarea și chiar distrugerea valorilor naționale“.

Fiindcă tot vorbim despre mituri, mitul conspirației și psihoza conspirativă aparțin unei specii mitologice bine cunoscute (care, din fericire, astăzi, nu-i mai aruncă pe „ceilalți“ în închisoare, ca înainte de 1989). În rest, nu este cazul să revin la ceea ce am tratat pe larg în carte: sensul mitologic al unității, continuității și al celorlalți „piloni“. Mă miră – de fapt nu mă miră prea tare – absența, printre aceste direcții fundamentale ale istoriei românești,

a rolului românilor în apărarea, aici, la frontierele continentului, a civilizației europene („misiune“ insistent pusă în evidență de istoricii noștri încă din secolul al XIX-lea). Uitarea mi se pare semnificativă: toate marile valori invocate, fără excepție, sunt strict naționale, nici una europeană!

Intervențiile „istorice“ ale Puterii, cu deosebire ale președintelui și primului-ministru, sunt relativ numeroase, unele semănând a „muștrări“ sau a „recomandări“ adresate istoricilor (cu eficiență garantată asupra profesorilor de istorie din școli, care au o lungă tradiție de supunere față de autoritate). Sensul acestor intervenții este pronunțat național și mai puțin european. Manifestările închinat lui Mihai Viteazul în vara anului 2001 se înscriu perfect în tipologie. „Românul“ Mihai trece cu mult înaintea „europeanului“ Mihai (chiar cu o tentă „antieuropeană“, odată ce „ceilalți“ se fac vinovați de eșecul românilor la 1600 și de uciderea voievodului). Nu e cazul să mai spun că Europa era pe atunci un concept funcțional, în timp ce nu exista încă nici cuvântul „România“. Aceasta nu înseamnă că nu suntem atașați de ceea ce înseamnă astăzi România: „dar lăsați măcar strămoșii ca să doarmă-n colb de cronici“, vorba lui Eminescu.

Tot cu prilejul „acțiunii Mihai Viteazul“, președintele României i-a muștrat pe istoricii care vorbesc despre „mitul lui Mihai Viteazul“ (deși nu am fost nominalizat, simt că admonestarea mi se adresa). Transfigurarea mitică nu e la îndemâna oricui: puțini muritori își prelungesc existența în mit; Alexandru cel Mare și Napoleon sunt modelele desăvârșite ale acestui gen de supraviețuire. O națiune trăiește prin eroii săi mitificați, nu prin eroii morți „definitiv“ și rămași doar în paginile dicționarilor. Credeam că și Mihai Viteazul aparține acestei specii rare, credeam că i se datorează și lui unirea din inima românilor și marea unire de la 1918. Dacă însă nu e voie...

Comemorarea lui Mihai s-a încheiat apoteotic, prin reunirea, „în umbra lui“, a unor persoane pe care românii nu le văzuseră nicicând împreună și nici nu-și închipuiau că le vor vedea vreodată: președintele Ion Iliescu, fostul președinte Constantinescu,

regele Mihai și patriarhul Teoctist. Și dacă există totuși un mit al lui Mihai? Oare fără acest mit, am fi văzut așa ceva? A fost un interesant episod mitologic: chemarea, prin Mihai, la solidaritate românească, dincolo de neînțelegerile care-i separă pe români și de dificultățile care-i frământă. Nu însă și eficient, mă tem: prea grave sunt astăzi problemele României pentru ca Mihai Viteazul să le poată rezolva.

În toate aceste reconstituiri istorice, Europa apare ca o construcție străină: spre care ne îndreptăm, dar căreia avem mereu câte ceva să-i reproșăm. Am remarcat o declarație a primului-ministru Năstase: e cazul, spunea el, ca marile puteri să ajute România fiindcă tot ele au nedreptățit-o în atâtea rânduri. Până la marile puteri, cred că și românii s-au nedreptățit singuri nu în puține ocazii, iar de clasa lor conducătoare să nu mai vorbim. Prea multă energie consumată pentru a ne plânga noi înșine de milă; ar merita să fie transferată această energie într-un proiect pozitiv.

Revine în prim-plan și mareșalul Antonescu. În ce-l privește, românilor li se propun două versiuni, extreme și opuse: criminal de război sau erou național. Pentru Occident, Antonescu rămâne pe lista criminalilor de război; reabilitarea lui (mai ales când se invocă destul de des, și cu exagerările de rigoare, antisemitismul „structural” al românilor) nu ar fi în favoarea țării și îndeosebi a integrării ei „euroatlantice”. Prim-ministrul a tras concluziile politice care se impun, afirmând imposibilitatea, în contextul actual, de a întreprinde ceva în favoarea lui Antonescu. Parcă pentru a-i da replica s-a programat, aproape instantaneu, la *televiziunea națională*, filmul, din 1993, al lui Sergiu Nicolaescu, *Începutul adevărului. Oglinda*, în care mareșalul are o partitură valorizantă, apărând ca un măreț erou tragic, prins într-o cursă de istorie. Simpatizanți ai lui Antonescu se întâlnesc în clasa politică românească, nu în ultimul rând în partidul de guvernământ și, ceea ce nu prea se spune, în armată (un fost șef al statului-major a fost prins pe picior greșit în timp ce participa la o comemorare pro-Antonescu).

Dar relația privilegiată cu mareșalul continuă să o aibă Partidul România Mare. Gheorghe Buzatu, istoricul specializat în

Antonescu, este unul dintre liderii „României Mari” (inclusiv vicepreședinte al Senatului din partea acestui partid). Ca istoric, el ține să precizeze că are asupra lui Antonescu privirea „obiectivă” a omului de știință. Obiectivitatea îi poate fi bine urmărită în sinteza pe care a publicat-o împreună cu Ioan Scurtu: *Istoria românilor în secolul al XX-lea, 1918–1948* (1999). Prezentării echivoce (și până la urmă mai curând binevoitoare) a legionarilor în prima parte a lucrării, îi urmează, în partea a doua, aparținând lui Buzatu, o evocare greu de imaginat a perioadei 1940–1944: nici un cuvânt despre crimele legionare (nici măcar asasinarea lui Iorga) și nici un cuvânt despre „problema evreiască” și politica lui Antonescu în această privință. M-aș fi așteptat la minimalizări sau justificări; soluția a fost însă mult mai radicală: subiectul a dispărut, nu mai există!

A fost Antonescu un criminal de război sau un erou național? Poate că a fost și una, și alta. Sau poate că nu corespunde întru totul nici uneia dintre aceste etichete. A trimis la moarte un mare număr de evrei, de altfel și de români (aruncați în măcel prin decizia lui exclusivă). A urmărit însă un incontestabil țel patriotic: refacerea României Mari și înlăturarea pericolului „de la Răsărit”. Depinde cu ce balanță cântărim. Ne-am obișnuit ca tot ce este „național” (ideologia națională, eroii naționali) să aibă doar conotații pozitive; națiunea a justificat însă și războaiele, și excluderea „celorlalți”. Echivocul condiției lui Antonescu corespunde echivocului însuși al proiectului național, împins uneori la limitele lui extreme. Nu trebuie ignorat nici contextul special al celui de-al Doilea Război Mondial. A fost un război total, când viața umană nu mai însemna mare lucru. Stalin s-a aflat atunci de „partea cea bună”, ceea ce nu-l împiedică să fie mai aproape de tipologia „criminalului” decât Antonescu. Nici anglo-americanii nu au fost chiar fără reproș: bombardamentele lor deliberate asupra populației civile (astăzi ar fi considerate crime de război) au ucis sute de mii de oameni, din Germania până în Japonia (inclusiv în România).

Nu-mi vine totuși să cred că oamenii politici duc chiar atât de tare grija lui Mihai Viteazul sau a mareșalului Antonescu.

Îi utilizează, ca prin ei să transmită mesaje, mult mai convingătoare decât rostite în nume propriu. Oamenii ar trebui să învețe să se apere de manipularea prin istorie. Să-și dea seama că prin Mihai Viteazul receptează un mesaj de unitate națională și mai ales de solidaritate în jurul Puterii, iar prin Antonescu – în varianta „României Mari” – un apel naționalist și autoritar.

Revine în discuție și sistemul manualelor „alternative”, aplicat în 1999. Actualii responsabili ai educației urmăresc restrângerea numărului de manuale paralele și, în fapt, a diversității lor. Nu o revenire la manualul unic, dar nici chiar atâta diversitate! Se vor reface, cu siguranță, și programele, în primul rând cele mai delicate, care sunt „istoria românilor” și „literatura română”. Opoziția de acum doi ani (puterea de astăzi) își exprimase fără echivoc, cu prilejul scandalului manualelor (pentru detalii, vezi „Introducerea” la ediția a II-a), antipatia față de noua abordare a istoriei. Nu vreau să spun că aceasta ar fi fost fără cusur. Programa instituită atunci, pentru ultima clasă de liceu, s-a axat strict pe o istorie structurală, sensibil orientată spre cultural și mai puțin spre politic, și cu atenție minimă acordată evenimentelor și personalităților (în spiritul „școlii de la *Annales*”, în care unii istorici români văd expresia ultimă a modernității istoriografice, punct de vedere cam exclusivist). Cred că ar fi fost mai potrivită nu marginalizarea, ci tratarea inteligentă a politicii, evenimentelor și „eroilor naționali” (a căror pondere, în istoria „reală” sau în imaginarul oamenilor, nu e ne semnificativă). Oare, odată refăcută, programa se va așeza pe cei patru „piloni”: vechimea, continuitatea, independența și unitatea? Ar fi un regretabil pas înapoi, intelectual vorbind penibil, spre un gen de istorie de multă vreme depășit. Dacă vrem să intrăm în Europa, de ce oare nu ne place și istoria de tip european?

Din păcate, România nu-și va căpăta echilibrul istoriografic decât atunci când va ajunge într-o situație de echilibru politic și economic. Când nu vor mai acționa toate frustrările care astăzi își caută încă o compensare în istorie. În urma integrării europene

va dispărea probabil și rațiunea de a fi a tradiționalei dispute românești între autohtoniști și „europeniști“.

(decembrie 2001)

Post-scriptum

Principalul eveniment istoriografic al începutului de an 2002 a fost lansarea primelor patru volume (până la Mihai Viteazul) ale sintezei colective *Istoria românilor*, apărută sub egida Academiei Române. Sunt anunțate încă patru volume (până la 1948). Cât despre perioada comunistă, cei interesați sunt avertizați să mai aștepte (nu e încă momentul!). Nu contest nicidecum valoarea individuală a mai multor contribuții adunate în această sinteză. Contest însă ideea însăși a unei *istorii oficiale* (descendentă în linie directă din proiectele similare ale epocii comuniste). A unei sinteze care, în plus, ar mai fi și *obiectivă*, așa cum a ținut să precizeze însuși președintele Academiei. Firește, dacă e oficială, cum să nu fie și obiectivă! De la un autor la altul, „tratatul“ acceptă o oarecare diversitate a spațiului geto-dacic, refuză însă orice nuanțare în problema continuității și îi atribuie lui Mihai Viteazul făurirea unui stat căruia îi zice „Dacia românească“ (mă întreb ce ar fi înțeles voievodul din această sintagmă!). Aș spune că, în ansamblu, tonul e mai puțin naționalist ca sub Ceaușescu și mai naționalist ca la 1900.

Comemorării unirii la 24 ianuarie i s-a acordat în 2002 parcă mai multă importanță. Președintele Iliescu i-a denunțat pe cei care atentează astăzi la unitatea țării. Principalii atentatori mi se par însă a fi corupția și sărăcia. Ca și deziluzia crescândă a oamenilor, greu de tratat cu discursuri naționaliste. Potrivit unui sondaj recent, 41% dintre copii și adolescenți ar dori să nu mai trăiască în România! Abuzul de românism și detașarea de România sunt atitudini mentale extreme, care se stimulează reciproc și dovedesc împreună cât de departe suntem încă de normalitate.

(februarie 2002)

După trei ani

Introducere la ediția a II-a

Povestea unei cărți

Doar această nouă introducere deosebește a doua ediție de cea dintâi. Ar fi fost multe de adăugat, și poate de modificat sau de nuanțat. M-am gândit însă că textul trebuie să rămână așa cum a fost, așa cum am înțeles să-l alcătuiesc cu trei ani în urmă. Cu atât mai mult cu cât cartea a devenit aproape clasică; simt că în bună măsură nu-mi mai aparține. Contez, aşadar, pe introducere pentru a spune ce mai am de spus, cu privire la carte, la istoria ei și la controversile istorico-culturale pe care le-a suscitată.

Eram convins, scriind-o, că mă expun la nenumărate atacuri. Le simțisem gustul puțin mai înainte, când publicasem, împreună cu studenții mei, la Editura Universității din București (într-un tiraj limitat), volumul *Mituri istorice românești*. Emisiunea militară Pro Patria (dispărută între timp) mi-a făcut atunci cinstea unui adevărat foileton, transmis la o oră de vârf pe programul național de televiziune: militari și civili s-au întrecut în a spune despre mine (în absența mea) lucruri nu dintre cele mai agreabile. Loveam, se pare, în bazele ideologiei naționale și ale identității românești (prin relativizarea unei istorii care, evident, nu putea fi decât una singură, și anume aceea pe care o „știau“ acuzatorii mei). Nu ar mai fi fost decât un pas – și nu prea mare – până la trădarea de patrie. Militarii se constituiau în instanță istoriografică: ce putea fi mai grăitor atât pentru starea confuză a democrației românești, cât și pentru disprețul profesionalismului. Unele gazete m-au tratat în termeni similari. Studenții au avut și ei parte de necazuri

cu câțiva profesori (nu chiar spre lauda celor din urmă). Am constatat atunci ce înseamnă să te trezești singur într-o asemenea situație (o singurătate pe care, recunosc, eu însumi o cultivasem). Adversarii sunt, de regulă, mai prompti decât susținătorii. Fapt este că nimeni nu mi-a sărit atunci în ajutor. Mărturisesc că nici eu nu mă așteptasem la un asemenea tapaj. Urmărisem țeluri pur profesionale, și nicidecum o publicitate ieftină sau scandalizarea opiniei publice. M-am auto-surprins în flagrant delict de naivitate: ar fi trebuit să știu (asta era în fond teza pe care o susțineam!) că istoria nu are cum să se izoleze de societate, de ideologii și de politică. Cu atât mai bine: mi s-a oferit ocazia să verific, prin proprie experiență, gradul înalt de sensibilitate socială la istorie.

Viața rezervă surprize. Una dintre cele mai neașteptate – pentru mine – s-a dovedit excepționala primire de care s-a bucurat cartea, îndată după apariția ei în mai 1997. A devenit subiect predilect de discuție în mediile intelectuale. Au elogiât-o nume de primă mărime ale culturii românești. Se vede că răspundea unui orizont de așteptare. Ceva nu era în regulă cu istoria învățată generații de-a rândul. Dar ce anume? Îi revenea, firește, unui istoric să identifice capcanele ideologice ale reconstituirii trecutului. Vorbind despre istorie, oamenii vorbesc despre prezent, despre ei înșiși. Cartea ținea până la urmă chiar mai departe decât îmi fusese intenția. Nu doar istoria era în discuție, ci cultura românească în ansamblu și conștiința de sine a românilor. Dintre numeroasele recenzii, care nu încetau să scoată în evidență noutatea și necesitatea demersului, m-a impresionat articolul publicat de Mircea Iorgulescu în revista *Dilema* (numărul din 15–21 august 1997), sub titlul „În sfârșit!”. Criticul repeta insistent aceste vorbe: „în sfârșit”. „În sfârșit – sublinia el – a apărut cel dintâi examen critic radical și sistematic al culturii române de astăzi.” Mai puțin entuziaști s-au arătat istoricii (cu unele excepții, îndeosebi printre cei tineri). Lesne de înțeles:

perspectiva relativistă a istoriei, a unei istorii inevitabil privită din prezent și în imposibilitate de a se desprinde de mediul social și cultural care o produce, nu este de natură să-i încânte pe profesioniști: lor le place să creadă într-o istorie științifică și obiectivă (justificându-și astfel propriul statut profesional). Rămâne doar să se mai explice cum această istorie științifică și obiectivă este mereu altfel. Nu eu am relativizat istoria! Așa este ea; în ce mă privește, nu fac decât s-o constat.

Curiozitatea cea mare a fost însă absența aproape totală a atacurilor (atât de frecvente cu puțin timp înainte). Cartea a beneficiat – nu știu dacă într-un tot în avantajul ei – de foarte multe laude și prea puțin de o controversă pe măsură. Voci ostile s-au auzit timid și izolat, poate și în contextul unei replieri strategice generale în urma alegerilor din noiembrie 1996, care au îndepărtat naționalismul agresiv de pârgurile puterii pe care le deținuse până atunci. Va veni oare o replică – întârziată – după alegerile din anul 2000? O asemenea politizare este însă ultimul lucru pe care îl doresc; am scris o carte onestă despre istorie, nu o carte partizană sau de conjunctură.

Succesul de critică s-a împletit cu un succes de public. Patru tiraje succesive și 9 000 de exemplare epuizate în doi ani (cifra considerabilă pe piața cărții în România) dovedesc că *Istorie și mit...* și-a făcut intrarea în „conștiința românească”. Mă bucură cariera cărții; rămâne să mă obișnuiesc (dar nu cred că voi reuși) cu inedita calitate de „persoană publică” pe care nu mi-am dorit-o și nu mi-o doresc. Acestor reticențe li se datorează și rarele mele apariții la televiziune. Ce bine ar fi dacă s-ar putea despărți cartea de autor!

Demitizare?

Nu mie îmi revine să apreciez în ce măsură *Istorie și mit...* a avut un rol declanșator. Îmi place să cred că nu am scris

degeaba și că cel puțin unele dintre noile abordări istorico-culturale ale ultimilor doi-trei ani i se datorează direct sau indirect. Am pus poate capăt unei stări de inocență și am ridicat întrebări care nu mai pot fi ocolite.

Urmăresc cu interes și adesea cu mirare cariera cuvântului *mit*, rareori rostit înainte de 1997, care, de pe coperta cărții mele, a ajuns repede la modă, cu tendința unei adevărate inflații și a unei pronunțate lipse de scrupule în utilizarea lui. Demitizatorii sunt în plină activitate; li se opun, nu mai puțin activi și vehemenți, susținătorii mitologiei naționale, în viziunea cărora miturile exprimă esența noastră românească, drept care nu avem voie să ne atingem de ele. Interesantă această nouă linie de apărare. Mai sunt, desigur, și susținători intransigenți ai unei istoriografii românești fără prihană, unde totul e adevărat și nimic mitificat. Spiritele mai subtile nu contestă însă existența unei doze de mitologie. Spun doar atât: că nu este bine să o demolăm! Atitudine care deja nu mai este științifică, ci aproape mistică.

„Vânătoarea de mituri – scrie o autoritate culturală ca Eugen Simion, președinte al Academiei Române – este o acțiune primejdioasă pentru că miturile fac parte din identitatea culturală a națiunii.”¹ Să înțelegem că n-avem nevoie de istorici inteligenți („patriotismul” fiind suficient)? Pentru ca lucrurile să se încurce de-a binelea, se alunecă ușor de la „mitificare” la „mistificare”, și invers. Eugen Simion îmi rezumă argumentația într-un spirit pe care nu mi-l recunosc: „Pe scurt, istoria românilor ar fi fost abuziv mitizată și, prin mitizare, mistificată. E cazul de a o demistifica și de a o judeca cu luciditate...”

Să facem totuși distincția între cuvinte și concepte. Mistificarea este un procedeu grosolan (chiar dacă nu lipsit de eficiență), care nu are nimic de a face cu substanța subtilă a miturilor. Mistificarea înseamnă minciună, înșelătorie,

¹ Eugen Simion, „Mit, mitizare și demitizare”, în *Curentul*, 22 iulie 1999.

dezinformare voită, iar mitul este cu totul altceva, definind sau ilustrând o mare credință care îi animă pe oameni. Se poate, desigur, mistifica pe fondul unor anume mituri (profitându-se de ceea ce oamenilor le place să creadă, de prejudecățile, de speranțele și de iluziile lor), dar confuzia nu este permisă. Eu unul, în orice caz, nu-mi pierd vremea vânând minciuni, încerc să deslușesc marile tendințe mitice, inerente sufletului uman și conștiinței comunităților.

Nimeni dintre cei care au scris în ultimii ani despre mituri, demitificări și demistificări nu mi-a cerut părerea (și nici nu era cazul să o facă). Nu sunt și nu aspir să fiu șef de școală. Sunt responsabil exclusiv pentru scrisul meu și ideile mele. Așa încât, simt nevoia să fac cel puțin două precizări.

Mai întâi, adaptarea, deformarea și mitificarea istoriei se înscriu într-o tipologie universală. S-a putut crede că aș fi identificat-o anume la români! Drept care unii s-au mâniat foarte (cum pot fi românii tratați cu o asemenea lipsă de respect?!), iar alții s-au bucurat (bine că, în sfârșit, li se arată românilor greșelile făcute și drumul cel drept). Ar trebui și unii, și alții să se întristeze și să se bucure mai puțin. Nu doar românii tratează astfel istoria, ci toată lumea. De aceea pentru a evita orice confuzie și a duce gândul până la capăt, până la maxima generalizare, am publicat, un an după *Istorie și mit...*, eseul *Jocul cu trecutul. Istoria între adevăr și ficțiune*. Cele două cărți ar câștiga citite împreună, poate chiar în ordinea inversă a apariției lor.

În al doilea rând, nu-mi amintesc să fi folosit conceptul de demitificare. Vreau să fiu bine înțeles: nu am pornit un război împotriva miturilor. Mă ocup de multă vreme de imaginar (și nu numai, și nici în primul rând, de imaginarul istoriei românești), și știu prea bine că nu se poate trăi în afara imaginarii și a mitologiei. De aceea omul este om și nu este animal sau robot. Nu am propus nici un moment anularea miturilor, ci pur și simplu interpretarea lor istorică. Știu că nu se poate trăi fără mituri, dar nici eu, ca istoric, nu-mi justific existența

fără să încerc să le înțeleg. Se va spune că un mit interpretat se fisurează, se năruie. Așa o fi, dar atunci ce ar trebui să fac: să nu mai interpretez? Încă o dată, vrem o istorie inteligentă sau (mă exprim eufemistic) neinteligentă? Și chiar nu suntem capabili să privim în același timp din două unghiuri, și „poe-tic“, și rațional? Trebuie să sacrificăm inteligența numai pen-tru a salva poezia? Nu le putem salva pe amândouă?

Într-un articol intitulat „O jucărie la modă: demitizarea“², criticul Alex Ștefănescu face un rechizitoriu cercetării rațio-nale a miturilor, punând, se înțelege, tentativele demitizatoare sub semnul metodei mele („Istoricul Lucian Boia a dobândit rapid notorietate supunând unei analize lucide, duse până la cinism, mituri ale istoriei“). Argumentul este că nu le putem răpi oamenilor iluziile. Îl îndemn să se liniștească: nimeni nu va reuși vreodată să le răpească oamenilor iluziile! Și dragostea este iluzie, explică Alex Ștefănescu, de ce să nu o acceptăm ca atare? Firește că o acceptăm – și încă cum! –, dar crede autorul articolului că partea fiziologică și psihologică a atracției dintre sexe ar trebui ignorată? Rupte paginile din manualul de anatomie? Aruncate la coș cărțile lui Freud? La fel ar sta lucrurile, după Alex Ștefănescu, și cu „unitatea milenară“ a românilor: chiar dacă nu a existat în fapt, ea există pentru noi, și e de ajuns. Și atunci ce să facă istoricii: să mintă cu bună știință, numai ca să nu-i trezească pe români din visul lor frumos? Nu împărtășesc intoleranța demitizatorilor față de mituri, dar nu înțe-leg nici intoleranța antidemitizatorilor față de un demers științific cu totul firesc.

Eminescu

Spiritele s-au încins, până la incandescență, în jurul lui Emi-nescu. Într-adevăr, nici unul dintre miturile românești nu de-pășește încărcătura emoțională a mitului eminescian. Poetul

² *România literară*, 21–27 octombrie 1998.

național nu este perceput doar ca poet de valoare inegalabilă (ceea ce deja înseamnă enorm), ci ca simbol al națiunii române, expresie concentrată, supremă, a românismului. Nu are rost să mai spun (sau totuși are?) că nu așa a fost văzut în timpul vieții lui și poate nu va mai fi văzut așa la un moment dat. Mitul a fost creația momentului 1900 și, ca orice mit, a procedat la o transfigurare, care poate sau nu să mai corespundă sensibilității de azi ori de mâine. În jurul lui Eminescu se desfășoară un joc cam pueril și cu siguranță nedrept. Unii îi caută tot felul de cusururi, intelectuale și chiar fizice, în timp ce alții nu acceptă să coboare nici cu o treaptă din înălțimea mitului și vor să ne convingă că n-avem voie să ne despărțim de Eminescu.³ Mi-am exprimat punctul de vedere într-un interviu acordat revistei *Sud-Est* (nr. 1–2/1999) din Chișinău; poate nu este inutil să reproduc pasajul respectiv:

„În ce-l privește pe Eminescu, aici sunt două aspecte. Este poetul Eminescu și Eminescu-ideologul. Mulți dintre cei care se revoltă de «atacurile» împotriva lui Eminescu nu sunt admiratori ai poeziei, ci ai ideologiei sale. O ideologie autohtonistă și xenofobă. De fapt, Eminescu nu are nici o vină. El nu a fost propriu-zis un ideolog. Avea dreptul să aibă orice idei, care trebuie raportate oricum la contextul cultural și politic al epocii sale, nu glorificate sau condamnate din perspectiva sfârșitului nostru de secol. Ca ideolog, Eminescu a fost „descoperit“ de valul naționalist de după 1900. Iar acum este promovat tot de naționaliști. Este o manipulare: așa a spus poetul național, înseamnă că acesta este adevărul absolut, trebuie să ne închinăm cu toții. Pe de altă parte, este poezia lui Eminescu, care nu are nevoie de ideologie pentru a fi admirată. Rămâne însă de văzut ce va aduce viitorul. Eu sunt un

³ Pentru demitizarea poetului, vezi foarte controversatul număr „Eminescu“ din *Dilema*, 27 februarie–5 martie 1998, iar pentru susținerea mitului, ancheta din *Caiete critice*, nr. 5–8/1998 (sub titlul „Eminescu – un model depășit?“).

mare admirator al lui Eminescu, Eminescu-poetul, nu ideologul. Cred că îi simt poezia, îi știu o mulțime de versuri pe dinafară. Mă întreb însă uneori dacă nu reprezintă ultima generație care îl mai gustă într-adevăr pe Eminescu. Gaturile evoluează. În ziua când tinerii nu-l vor mai recita sub clar de lună (poate că deja nu-l mai recită), Eminescu va rămâne un mare nume în istoria literaturii române, dar nu va mai fi printre noi. E stupid să spunem că nu are voie să fie așa. Va fi cum va fi. În mod paradoxal, s-ar putea ca Eminescu-ideologul să reziste mai bine în timp decât Eminescu-poetul; se vor găsi mereu naționaliști care să-l folosească drept stindard.“

Anii interbelici și comunismul

Tentația de a vedea lucrurile în alb-negru nu este o înclinare specific românească. Genul acesta de polarizare aparține imaginarului în genere. Dar cu cât o societate este mai conflictuală – cazul societății românești de astăzi –, cu atât soluțiile extreme, lipsite de nuanțe, riscă să fie mai prezente. Perioada interbelică și anii comunismului – așadar istoria recentă, în raport cu care interesele și opțiunile ideologice se manifestă nemijlocit – beneficiază din plin de asemenea aprecieri contradictorii, constituindu-se în modele mitologice obsesiv invocate.

Discuția este nesfârșită cu privire la anii dintre cele două războaie mondiale.⁴ Vârsta de aur a României, a culturii românești, a democrației românești? Sau, dimpotrivă, o societate care, dincolo de fațadă, ascunde o serioasă rămânere în urmă și tot felul de derive în raport cu principiile democratice? Judecățile opuse sunt drepte și nedrepte în același timp. România de atunci a fost România de atunci. Lumea de atunci

⁴ Un interesant dosar pe această temă („Vârsta de aur dintre cele două războaie“), în *Dilema*, 27 noiembrie–3 decembrie 1998.

– pretutindeni – nu mai este lumea de astăzi. România interbelică – cu toate cele bune și rele ale ei – nu mai poate fi un model util. Dar și criticile excesiv de severe depășesc măsura. Ele definesc opțiuni prezente, păcătuiesc tocmai prin lipsa simțului istoric. Deficitul de democrație, naționalismul sau antisemitismul caracterizează epoca în genere, nu în particular România, și nu este echitabil să judecăm asemenea disfuncționalități sau atitudini exclusiv în raport cu normele actuale (și ele mai curând ideale decât efective). România din epocă era o societate contradictorie: pe de o parte, o elită de factură europeană (deși nu complet lipsită de prejudecăți și reflexe autohtone) și un cadru instituțional și cultural modern, pe de altă parte, o incontestabilă întârziere istorică în straturile profunde ale țării, în ciuda unui ritm relativ susținut de modernizare (procent foarte ridicat al populației rurale, procent încă mare de analfabeți, comportament demografic tradițional: natalitate mare, mortalitate mare, inclusiv primul loc în Europa în privința mortalității infantile).⁵ Acest „primitivism“ al României profunde a justificat și a permis devierile autoritare; a fost și baza pe care s-a construit comunismul românesc, de unde și aberațiile suplimentare ale acestuia (dispariția aproape completă a unei elite prea subțiri, a tradiției culturale și politice, a unui mod de viață, dezrădăcinarea și manipularea unor mase dezorientate...). Din toate aceste contradicții ale vremii, ca și din ale noastre, ale celor care privim spre ea, nu pot rezulta decât imagini multiple și contradictorii.

La fel și cu privire la comunism. Condamnare fără apel de pe o parte, dar și tentative de reabilitare, dacă nu globală (democrația fiind, măcar în vorbe, acceptată de toată lumea,

⁵ Aceste trăsături puternic tradiționale ale unei societăți încă insuficient angrenată în modernitate sunt ilustrate prin numeroasele statistici grupate în capitolul „Populația României“ din *Enciclopedia României*, vol. I, București, 1938, pp. 134–160.

iar comunismul, ca sistem, repudiat), cel puțin segmentială, potrivit principiului că „nu totul a fost rău“ (dacă am aduna însă toate segmentele „reabilitate“ de unii sau de alții – de la cultură până la industrie sau la politica internațională – ar rezulta că a fost mai curând bine decât rău, și atunci ne-am putea întreba de ce totuși a căzut comunismul). Ar fi o iluzie să ne închipuim că majoritatea românilor s-ar fi ridicat în 1989 împotriva comunismului ca sistem (din motive de ordin filozofic, cum s-ar spune). Ei s-au ridicat împotriva consecințelor comunismului, refuzând să mai suporte cumplita degradare a condițiilor de viață. Astăzi tot ei nu mai sunt dispuși să accepte sărăcia de dragul democrației. Potrivit sondajelor de opinie, cel puțin jumătate dintre români consideră că trăiau mai bine înainte de 1989. Nostalgie alimentată nu numai de sărăcie, dar și de inadaptarea la o societate deschisă (dovadă că o întâlnim și în partea răsăriteană a Germaniei, care numai săracă nu este). Un demers intelectual corect trebuie să facă disocierea între o judecată istorică și morală asupra comunismului și aprecierea atitudinii oamenilor față de comunism. Una este să ajungem la concluzia că a fost un sistem imoral și păgubitor, și alta este să considerăm că toți românii ar fi judecat așa. A existat o rezistență anticomunistă: unii o minimizează sau chiar o contestă, alții, dimpotrivă, o valorizează peste ponderea ei reală. A existat, chiar fără rezistență deschisă, și o neaderare de ordin intelectual și individual la comunism. „Rezistența românească“ este un capitol care își are partea lui de adevăr, dar și de mitologie. În genere, „rezistențele“ sunt amplificate în imaginar. Așa au procedat și occidentalii, reconstituindu-și „rezistența antifascistă“. În fapt, în orice societate, cei care rezistă reprezintă o minoritate față de cei care cedează, se acomodează sau chiar profită. Românii care au intrat în securitate sunt cu siguranță mai numeroși decât românii care au rezistat în munți.

Tentația mitologică se întrevade și atunci când este evocată „rezistența prin cultură“, un subiect drag intelectualului

român. Ar fi nedrept să spunem că scriitorii, de pildă, n-ar fi făcut, cu toții, decât să servească, docil, Puterea. Dar, pe de altă parte, ei și-au publicat totuși textele, în condițiile cenzurii. Nu a existat în România o producție editorială clandestină. Scriitorul încerca să meargă până la ultima limită permisă, iar cititorul era îndemnat să citească printre rânduri, să-și imagineze mesajul nerostit, dar sugerat. A fost un joc între scriitori și autoritate: cine păcălește pe cine? Fiecare a acceptat unele concesii în favoarea celuilalt. Rezultatul: un mesaj confuz. Cine a păcălit pe cine?

Un exemplu, bine cunoscut: nici o producție literară nu s-a bucurat de faima romanului lui Marin Preda, *Cel mai iubit dintre pământeni* (1980). Era o critică – aspră, după normele epocii – a anilor '50. O critică însă a abuzurilor (și nu a tuturor, și nu a celor mai grave), nu a sistemului. Și Ceaușescu se disociase de asemenea abuzuri pentru a-și defini propriul „comunism de omenie” în opoziție cu anii sumbri ai regimului Dej. Preda mergea ceva mai departe decât Ceaușescu, dar nu cu mult mai departe, strict până la limita dincolo de care nu se putea merge. Ar fi putut merge mai departe și tipări un text clandestin. Nu a făcut-o. Nici alții n-au făcut-o. Astăzi, romanul se citește cu un sentiment de jenă. Românii nu au un Soljenițan, nu au un Havel.

A existat însă și o aderare, chiar masivă. S-a petrecut prin comunism o răsturnare socială, care i-a dezavantajat pe unii, dar și, invers, i-a avantajat pe alții. Unii au fost dați afară din case și din slujbe; alții le-au luat locul. Elita românească de astăzi, cu puținele excepții ale unor supraviețuitori, este creația comunismului. Mulți dintre membrii săi, chiar dacă nu o mărturisesc, sau o mărturisesc doar pe jumătate sau pe ocolite (iar, în plus, ca alibi, sau ca procedeu de legitimare, nu se sfiesc să invoce perioada interbelică, identificându-se în imaginar cu o cu totul altă elită), știu prea bine că fără comunism nu ar fi fost ce sunt. Și chiar cei aflați mai jos, țăranii de pildă, deplasați la orașe și instalați în cartierele de blocuri,

receptează această schimbare de condiție ca o promovare socială. Un articol al lui Daniel Barbu⁶ a stârnit o vie discuție, inclusiv proteste vehemente, datorită afirmației că beneficiarii comunismului ar fi fost mai numeroși decât victimele lui: „Ponderea celor pentru care regimul totalitar a reprezentat o permanentă amenințare, o povară, un pericol imediat sau virtual se situează între minimum 4% și maximum 8%, în vreme ce procentul aceloră pentru care comunismul a însemnat o schimbare pozitivă a vieții, un venit stabil și în continuă creștere, un acces tot mai larg la o educație superioară, o legătură tot mai strânsă cu Statul, se plasează pe o plajă cuprinsă între 20% și 70%.” Probabil că formula lui Daniel Barbu (care trebuie spus că nu face propagandă comunistă, ci propune o explicație!) cuprinde o doză de exagerare și de idealizare; în plus ar fi de precizat că în discuție este mai puțin condiția obiectivă a oamenilor, cât imaginea propriei condiții, ceea ce nu înseamnă același lucru (deși, până la urmă, aceasta contează! La ce bun să mai explici, propunând o istorie virtuală, că și fără comunism România s-ar fi modernizat, și încă în condiții mai bune, așa cum au făcut-o Grecia sau Portugalia, care nu erau cu nimic deasupra României în perioada interbelică). În esență însă, cred că Daniel Barbu are dreptate; o bună parte dintre români (greu de spus câți) nu au mare lucru de reproșat comunismului, având în schimb sentimentul că îi datorează promovarea socială (după cum unii dintre ei au ajuns după 1989 să considere că „datorează” democrației doar o scădere a nivelului de trai).

Nici perioada interbelică, nici cea comunistă nu au cum să fie reprezentate într-o imagine unică și coerentă. Fiecare dintre noi avem relațiile noastre personale cu istoria recentă.

⁶ Daniel Barbu, „Destinul colectiv, servitutea involuntară, nefericirea totalitară: trei mituri ale comunismului românesc”, în *Miturile comunismului românesc* (sub direcția lui Lucian Boia), Nemira, București, 1998, pp. 175–197.

Putem doar încerca să ne apropiem cât mai mult de adevăr, dar judecata asupra adevărului nu va fi niciodată una.

Sindromul Kosovo

Criza din Kosovo și atacurile NATO asupra Iugoslaviei au dovedit încă o dată cât de divizați sunt românii, cât de înclinați spre judecăți extreme și cât de sensibili încă, unii dintre ei, chiar foarte mulți, la orice pretext de propagandă antioccidentală. S-au așezat, fără rezerve, fie de partea lui Miloșevici, fie de partea Occidentului, definindu-și astfel propriile opțiuni. Altminteri, dreptatea și nedreptatea au fost foarte împărțite, în această criză, în ambele tabere. Chiar înclinând spre o soluție sau spre alta, ar fi fost multe rezerve de exprimat, care nu prea s-au făcut auzite. Fenomenul cel mai caracteristic a constat însă în glisarea unei părți a clasei politice, a presei și opiniei publice dinspre Occident spre Serbia. Mai înainte, procentul opțiunilor pentru NATO și Uniunea Europeană era printre cele mai ridicate, dacă nu chiar cel mai ridicat, din această parte a Europei. Aproape toți românii au urmărit cu sufletul la gură tentativa eșuată (dar cu promisiunea unei apropiate reexaminări a solicitării românești) de intrare a țării în structurile atlantice: o adevărată obsesie națională. Brusc însă, odată cu Kosovo, NATO a pierdut câteva zeci de procente din simpatiile românilor. În situația de a opta, numeroși români au preferat Serbia ortodoxă, naționalistă și autoritară Occidentului democratic și cosmopolit.

Ca întotdeauna, vorbind despre altul te caracterizezi pe tine. S-a dovedit că pentru un mare număr de români atașamentul față de Occident nu privește valorile occidentale, ci pur și simplu bogăția și puterea unei lumi la care râvnim să ne atașăm din considerente de ordin material. De altfel, dificultatea cu care legislația românească se adaptează legislației europene (rezistându-se uneori pas cu pas, ca în nesfârșita discuție asupra normalizării statutului juridic al homosexualilor) ilustrează

lipsa de aderență reală la multe dintre normele Occidentului. Deja ineficiența economică ține România departe de Europa: dacă la aceasta se adaugă și o stare de spirit...

Suntem o națiune, nu o națiune ortodoxă

Amestecul dintre politică și religie este o altă trăsătură arhaică românească (se întâlnește, este drept, și în Grecia, tot țară ortodoxă și membră a Uniunii Europene). Pentru destul de mulți români se pare că nu liberalismul sau democrația, ci o destul de vagă, dar insistent afirmată ideologie religioasă a ocupat locul lăsat liber de ideologia comunistă. Ceea ce înseamnă că nu s-a ieșit din logica unanimistă și autoritară. Suntem din fericire departe de fundamentalism, fiindcă intră în ecuația politico-religioasă și o doză importantă de tradiționalism, de convenționalism și de demagogie politică. Dar cu atât mai mult notele sună fals. Studenții Universității din București se înfruntă în jurul unei biserici (firește ortodoxe) care ar urma să se construiască în incinta Universității: proiect susținut de unii, contestat de alții. Cei dintâi își taxează adversarii drept atei și comuniști, ceilalți drept legionari. Într-un moment de criză majoră – marșul minerilor spre București – primul-ministru Radu Vasile nu a găsit alt mediator decât Biserica și, ca loc de întâlnire, mănăstirea Cozia. În sfârșit, în inima Bucureștiului urmează să se înalțe o imensă Catedrală a Mântuirii Neamului. Iar oamenii politici se întrec să fie văzuți prin biserici și la manifestări religioase. Chiar și Ion Iliescu, „liber-cugetător“ până nu demult după propria-i mărturisire, a început să facă cruci. Un curent, aparent, irezistibil...

„Este națiunea română o națiune ortodoxă?“, m-am întrebat într-un articol din care reproduc câteva pasaje.⁷ „Desigur, vor răspunde unii. Marea majoritate a românilor fiind

⁷ Lucian Boia, „Suntem o națiune, nu o națiune ortodoxă“, în *Curentul*, 24 februarie 1999.

ortodocși, națiunea nu poate fi, în consecință, decât ortodoxă. Pare elementar, în fapt nu este chiar așa. Sunt totuși destui cetățeni români care aparțin altor culte. Vrem oare să spunem că aceștia ar fi români de categoria a doua, obligați și în materie religioasă să se supună majorității? Cum rămâne cu cei peste un milion și jumătate de unguri, care, firește, nu sunt ortodocși? Îi îndemnăm să aparțină altei națiuni, mai precis națiunii maghiare? Cum rămâne cu greco-catolicii, români pursânge, și chiar inițiatori cândva ai ideologiei naționale românești? Aparțin ei neamului sau nu? Cum rămâne cu bapțiștii, care s-au tot înmulțit printre români în ultimele decenii? Și cum rămâne, vorba fostului președinte Iliescu, cu liber-cugetătorii? Mai ai astăzi voie în România să te manifesti ca ateu (așa cum se manifestau atât de mulți români, măcar la ședințele de partid, până acum vreo zece ani) sau cel puțin să fii sceptic în materie de credință?

Așa stând lucrurile la noi acasă, să mai observăm și o altă dimensiune a problemei. Uităm uneori, pare-se, că nu doar românii sunt ortodocși. Confesiunile sunt în genere trans-naționale, ele nu urmează decupajele politico-naționale în vigoare. Dacă acordăm religiei un sens care se află în afara mesajului său specific, conferindu-i misiunea de a structura spații naționale sau de civilizație, și nu numai din perspectiva istoriei, dar și a proiectelor actuale, atunci, mergând până la ultima consecință a unei asemenea logici, ar urma să ne alăturăm Europei ortodoxe, împreună cu rușii și cu bulgarii, și să ne ținem departe de Occidentul catolic și protestant și, mai presus de toate, laic.

În fapt, națiunile moderne nu se identifică cu o anumită confesiune, chiar atunci când aceasta este majoritară. Pentru simplul motiv că națiunea este altceva. Francezii, de pildă, nu sunt mai puțin catolici decât sunt românii ortodocși, însă națiunea franceză nu poate fi definită și nu se definește drept o comunitate catolică. Germanii sunt fie protestanți, fie catolici, dar națiunea germană este una. În societățile moderne se

petrece despărțirea dintre sacru și profan, dintre spațiul religios și cel civic sau politic. Și nu neapărat în sensul înstrăinării de valorile religioase (deși de vreo două-trei secole încoace s-a conturat un proces de desacralizare, mai întâi în Occident, apoi în restul lumii), ci vizându-se pur și simplu separarea unor seturi de valori care sunt distincte și așa trebuie să rămână. Națiunea este oricum o creație laică, de cu totul altă natură decât universalismul religios și urmărind alte obiective. Dacă doar religia ar fi contat în epoca modernă, românii s-ar fi pierdut în masa slavă (iar greco-catolicii din Transilvania ar fi urmat cine știe ce altă cale). Statul național român s-a clădit pe ideologia națională și pe principii politice liberale și democratice, nu pe criterii religioase. Este firesc să împărtășim cu toții aceleași valori civice, în lipsa cărora comunitatea națională s-ar dezmembra. În schimb credința (sau, eventual, necredința) rămâne o alegere a fiecăruia. Ar fi bine să ferim acest domeniu de orice principiu autoritar și de orice fel de discriminare, care nu numai că n-ar consolida, ci ar putea să afecteze coeziunea organismului național.“

Tentația fuziunii dintre Națiune și Biserică își construiește și o mitologie istorică pe măsură. Prima sa axiomă este aceea că „poporul român s-a născut creștin“; apoi, în întreaga sa istorie, s-a identificat cu creștinismul ortodox. Lăsând la o parte faptul că „nașterea“ unui popor este un concept pronunțat mitologic, penuria surselor ar trebui să îndemne la un plus de rezervă. Nici o mărturie creștină incontestabilă nu ne-a parvenit din Dacia Romană. Începând din secolul al IV-lea, acestea există (și în Dacia, dar mai ales în Dobrogea, rămasă provincie a Imperiului), dar nu sunt chiar atât de frecvente încât să susțină o istorie coerentă și sigură a creștinismului nord-dunărean. Invocarea – insistență în ultima vreme – a Sfântului apostol Andrei, care ar fi predicat în Dobrogea, nu se bazează decât pe o târzie tradiție legendară (cu referire la Sciția – sudul Rusiei, nu neapărat la „Sciția mică“ – Dobrogea; de aceea Sfântul Andrei este patron al

Rusiei. El este, la celălalt capăt al Europei, și patron al Scoției. Iar acum începe să fie venerat și ca patron al României). Interesant că toate aceste aranjamente sunt recente. În România de la 1900 credința și practica religioasă erau cu siguranță mai vii decât astăzi; dar ortodoxismul, ca ideologie, se manifestă în prezent mult mai ambițios și mai ofensiv.

„Amenințarea“ federalistă

Națiunea română (ca orice națiune) este mai puțin unitară în realitate decât în imaginar. Ea a fost alcătuită din părți distincte – sudate prin ideologia și forța centralizatoare a statului național unitar (proces ușurat prin faptul că în toate regiunile româniei erau majoritari), însă nici astăzi nu se poate vorbi de o omogenizare deplină (ceea ce, de altfel, nici nu ar fi posibil). Se manifestă chiar, de câțiva ani, în genere cu discreție, dar uneori mai apăsător, voința de marcă a identităților regionale. În Moldova a apărut un Partid al moldovenilor, greu de spus cu ce șanse politice. În ținuturile de peste munți, reputeate, în imaginarii românilor, drept mai civilizate, mai dinamice, și mai apropiate de Europa Centrală (de Ungaria!), încep să se audă glasuri care se opun sacrificiilor făcute în favoarea celorlalte regiuni. Nimic dramatic deocamdată, dar oarecum inedit într-o Românie în care mitologia unității milenare a poporului român și a statului național unitar a acoperit atâtea vreme inevitabila diversitate. Un articol „provocator“ al publicistului ardelean Sabin Gherman („M-am săturat de România!“) a stârnit senzație și – în spiritul multora – indignare. Începe să se contureze teama (cu siguranță exagerată) a unei posibile dezintegrări a României. Dar chiar federalismul este privit în România cu suspiciune. Și, de fapt, orice fel de descentralizare. Reiau cele scrise într-un articol⁸ pe această temă:

⁸ Lucian Boia „«Amenințarea» federalistă“, în *Curentul*, 21 decembrie 1998.

„În mintea multor români stă întipărită ideea că federalismul este o născocire primejdioasă, un prim pas spre dezmembrarea națiunii; soluția bună fiind, evident, situată la antipodul soluției federale și, în genere, a oricărui proces de descentralizare, și anume *statul național unitar*. Nu vrem câtuși de puțin să inversăm lucrurile și să spunem că sistemul federal ar fi cel mai potrivit. Nu există un model universal, aplicabil pentru toată lumea în toate condițiile. Trebuie să știm însă despre ce vorbim și, mai ales, să nu ne grăbim a ne proclama prejudecățile drept adevăruri generale și imuabile.

Modelul pe care l-au imitat românii, când au construit România modernă, a fost Franța. Ceea ce a însemnat un sistem politic și administrativ puternic centralizat; județele noastre, ca și departamentele Franței, sunt strâns dependente, prin prefecți, de puterea centrală. În cazul României, procesul centralizator a apărut cu atât mai necesar cu cât România, inexistentă până la 1859, s-a făcut din «bucăți» și acestea au trebuit sudate între ele. Sau cel puțin așa s-a crezut că e mai bine. Ce ar fi dat o soluție federală nu putem ști, fiindcă nu avem cum reface istoria. Cert este că s-a preferat uniformizarea în locul acceptării, eventual chiar cultivării, diferențelor istorice și culturale dintre provincii (diferențe reale, vizibile și astăzi, în ciuda unei istorii care, adaptându-se discursului politic, ne vorbește despre o imaginară unitate multiseclară sau chiar multimilenară a spațiului românesc).

Soluția federală, indiferent ce cred românii (totuși lumea nu se învâрте în jurul nostru), nu este chiar aberantă. Statele Unite, Germania, Elveția, mai recent și Belgia, sunt state federale și, în felul lor, se descurcă destul de bine! De altfel, între federalism și centralismul lipsit de nuanțe se pot imagina (și s-au imaginat efectiv) tot felul de soluții intermediare. Aceasta este, de altfel, tendința cea mai interesantă a ultimilor ani: o evoluție vizând descentralizarea, revigorarea provinciilor istorice, cu intensități, firește, variabile de la o țară la alta. Spania s-a împărțit în 17 provincii autonome, în Italia există,

de asemenea, autonomii regionale. Iar în Marea Britanie, Scoția a votat recent pentru autonomie.

Putem considera, dacă vrem, că cea mai bună variantă pentru noi rămâne cea corespunzătoare sintagmei «stat național unitar», dar să nu pretindem că aceasta ar fi astăzi soluția dominantă în lume sau în Europa, fiindcă nu este, *nu mai este!* Exemplul Franței merită din nou invocat. Franța și-a dublat sistemul departamentelor printr-un sistem paralel de regiuni – în linii mari, regiunile istorice pe care Revoluția franceză s-a grăbit să le desființeze și care, iată, revin după două secole. Regiunile beneficiază de un anumit grad de autonomie, limitat în cazul Franței, dar totuși efectiv: consilii regionale alese, buget propriu etc. Este exact ce s-ar întâmpla la noi dacă, laolaltă cu sistemul județelor, am avea și un decupaj pe provincii istorice: Moldova, Muntenia, Oltenia, Transilvania, Banatul... Chiar gândul unei asemenea organizări ar ridica în fața unora spectrul destrămării României. Dar nici nu este o soluție federală. Este soluția adoptată în Franța, care rămâne, chiar și așa, cel mai centralizat organism politic din întreaga Europă Occidentală. Imitatori ai Franței cândva, românii au rămas astăzi mai francezi decât francezii!

Nu federalizarea intră în discuție, în cazul nostru, ci depășirea totuși a unei centralizări stricte, care și-a jucat cândva rolul istoric, dar care n-a adus numai roade bune, iar astăzi reprezintă efectiv o frână. Ca și Parisul, Bucureștiul a tras prea mult spre sine. Țara s-a împărțit, s-a polarizat între o capitală și restul: provincia. În secolul trecut, în plan intelectual, Iașiul și în genere Moldova nu erau în urma Bucureștiului și a Munteniei; așa spune, dimpotrivă. Balanța s-a dereglat. Moldova se prezintă astăzi drept cea mai săracă provincie a țării (după toți indicatorii: produs pe cap de locuitor, șomaj...). Ea apare, așadar, din nou ca provincie, dar în ce condiții?

Și în Ardealul mai bogat decât Moldova, sau în Banat, în Crișana, unii, și nu numai maghiari, încep să privească

dincolo de granița occidentală. Sunt aici nu numai, dar sunt și efectele negative ale unei excesive centralizări. Soluția nu stă într-un plus de centralizare (dictată, eventual, de teama neîntemeiată a unor tentații secesioniste), ci în căutarea unor soluții de revitalizare a vieții locale și regionale. Nu într-un sens federal (greu de promovat la noi ținând seama de o întreagă tradiție și de contextul actual), dar într-un sens mai puțin centralizator ca până acum. Oricum, primejdia care ne paște nu este federalizarea, ci închistarea într-un comportament politic desuet, insensibil la evoluțiile recente. Să nu fie amenințarea federalistă un alibi pentru imobilism!“

De la „geto-daci“ la „națiunea română medievală“

Și dacii încep, pare-se, să se desprindă de unitatea fără fisuri care-i caracterizase timp de decenii. Mă întrebam, de altfel, în *Istorie și mit...*, ce poate să însemne un popor „geto-dac“. Un specialist în materie, Alexandru Vulpe, mărturisește că arheologii au cam exagerat „cu istoria comună a diferitelor grupări tribale din spațiul carpato-dunărean“. Interpretarea necritică a surselor antice a fost la noi o adevărată tradiție! Când Strabo spune că geții și dacii vorbeau aceeași limbă, istoricii români chiar îl cred pe cuvânt, fără să se întrebe dacă geograful grec sau sursa lui, Poseidonius, vor fi avut vreo competență în materie de graiuri tracice! Evident că nu aveau nici una! Concluzia lui Alexandru Vulpe este că prin noțiunea de „geto-daci“ trebuie înțeles un spațiu fărâmițat, „și nu o unitate istorico-socială și politică, nu o limbă comună și nici neapărat o cultură materială și spirituală comună“⁹. O tentativă de teoretizare a decupajelor etnice în spiritul conceptelor antropologice moderne îi aparține lui Alexandru Niculescu.

⁹ Alexandru Vulpe, „Geto-dacii?“, în *CICSA*, 1–2/1998, pp. 2–11.

El consideră depășită sumara identificare: culturi arheologice – etnii (o etnie necaracterizându-se prin uniformitate culturală, iar referințele identitare fiind mai curând simbolice decât materiale). Întreaga problematică etnică a spațiului dacic ar trebui așadar reevaluată, cu un plus de rafinament profesional și cu desprinderea de prejudecățile naționaliste („The Material Dimension of Ethnicity“, în curs de apariție în *New Europe College Yearbook*, 1997–1998).

Unitatea fictivă a Daciei se estompează în favoarea diversității efective. Triburile gete și dace nu sunt de altfel singure. Celții și sciții, ceva mai târziu bastarnii și sarmații, completează un peisaj etnic și cultural variat. De altfel, amestecul de populații și de culturi, și nu puritatea dacoromană caracterizează mai corect spațiul românesc, din Antichitate până în epoca modernă. Tendința de a-i elimina pe „ceilalți“ din ecuația românească (marginalizarea „migratorilor“ – care, de fapt, odată așezați pe acest teritoriu, au încetat de a mai fi „migratori“ –, inclusiv a slavilor, apoi a altor infuzii etnice și culturale), mizându-se strict pe îndoita puritate dacoromană, reflectă și susține atitudini de respingere care aparțin și prezentului, nu numai interpretării trecutului.

Dacă unii istorici se desprind de mitologia unității sau cel puțin își propun s-o nuanțeze, alții preferă demersul contrar, în iluzia, probabil, că o națiune română unită dintotdeauna așa va fi pe vecie. Susținătorii acestei teze au acum și o nouă carte de referință, *Națiunea română medievală*, publicată în 1998 de istoricul clujean Ioan-Aurel Pop. Cu subtitlul „Solidarități etnice românești în secolele XIII–XVI“. Apare încă de pe pagina de titlu confuzia (frecventă la istoricii români) dintre etnie și națiune. Tot felul de solidarități locale, îndeosebi printre românii transilvăneni, susțin, în viziunea autorului, existența unei națiuni române („grupuri mai mari sau mai mici de români au acționat solidar și în Evul Mediu... Ei s-au manifestat prin *solidarități etnice*. Din însumarea și interacțiunea

acestor solidarități din secolele XIII–XVI se obține imaginea națiunii române medievale¹⁰.)

Însă națiunea se prezintă tocmai ca o *mare solidaritate* (care le înglobează și le subordonează pe toate celelalte), și nu ca amalgam de mici solidarități. Acestea există de când lumea: fără solidaritate, n-ar fi nici societate omenească. Potrivit unei asemenea argumentări, am ajunge să identificăm națiuni și în preistorie. Firește, oamenii Evului Mediu erau conștienți de limba pe care o vorbeau și de etnia căreia îi aparțineau, ca și de faptul că alții erau „diferiți”. A insista asupra acestor puncte înseamnă a forța uși deschise. Dar națiunea înseamnă altceva: înseamnă o unică și atotcuprinzătoare solidaritate, voită, creată, nu dată de istorie. Ioan-Aurel Pop face de altfel distincția între națiunea medievală, „pasivă și relativ fărâmițată”, și națiunea modernă: „activă, unitară, conștientă de rolul și de misiunea ei”. Cu totul de acord cu aceste caracterizări. Întrebarea este dacă o națiune pasivă și fărâmițată, lipsită de conștiința rolului și misiunii ei, mai este națiune! Un asemenea concept amintește de faimosul „stat neorganizat” identificat de „Programul P.C.R.” după retragerea romanilor din Dacia. Națiunea este o stare de conștiință, și acolo unde nu există conștiința națiunii, nu există nici națiunea, fiindcă nu are ce să mai existe.

Izolarea unor segmente sau momente de unitate nu poate anula o sumă întreagă de structuri concrete, ideologice și mentale, care nu susțin în nici un fel în epocă o efectivă unitate românească (fie ea numai ideală). Chiar autorul lasă să se strecoare, involuntar, contraargumente la propria-i argumentație. „Numele lui Iancu de Hunedoara și cu atât mai puțin al lui Matia nu au rămas în conștiința publică românească din Evul Mediu ca nume ale unor suverani români sau care i-au susținut pe români și nici nu puteau să rămână, fiindcă altele au

¹⁰ Ioan-Aurel Pop, *Națiunea română medievală. Solidarități etnice românești în secolele XIII–XVI*, Editura Enciclopedică, București, 1998, p. 145.

fost idealurile lor și fiindcă *etnicul avea atunci importanță secundară*“ (sublinierea noastră).¹¹ Mi se pare mie, sau cartea urmărea să demonstreze exact contrariul? Despre Mihai Viteazul aflăm (ceea ce bine se știa) că nu a lăsat prea multe amintiri de ordin „național“ în conștiința generațiilor următoare. Curios totuși, chiar de neînțeles, dacă el, atunci, la 1600, a dat viață unor aspirații românești! Or, cronicarii brașoveni din Șchei se pare că nu au idee despre așa ceva. Pe moldoveni, prudent, autorul nu-i pomenește: nu ar fi spus, oricum, nimic de bine despre Mihai. În schimb, se forțează interpretarea unui pasaj din *Istoria Țării Românești*: „Și rămaseră creștinii și mai vârtos Țara Românească, săraci de dânsul. Pentru aceasta, dar cade-se să blestemăm toți creștinii pre neamul unguresc, mai vârtos, căci sunt oameni răi și ficleni încă din felul lor.“ Comentariul autorului: „Cum se vede, deocamdată idealul creștin general se îmbină cu cel etnic, dar clișeul ungușilor «răi și vicleni», care l-au dat morții fără vină pe Mihai, este în plină acțiune. Nu mai era decât un pas ca, în urma eruditelor lucrări ale învățaților Școlii Ardelene, preromanticii să-l așeze pe voievod între precursorii României moderne...“¹² Acum, rămâne de văzut cine ne inspiră mai multă încredere: cronicarul muntean sau istoricul clujean, fiindcă cei doi, hotărât, nu spun același lucru. Unde va fi văzut istoricul că la cronicar s-ar îmbina idealul creștin general cu cel etnic? Nici vorbă nu este de etnie în fragmentul citat. Este vorba doar despre Țara Românească, nu despre români în genere, și în orice caz nu despre ardeleni sau despre moldoveni (moldovenii de altfel aveau să-și spună moldoveni, și nu români, până în plin secol al XIX-lea). Mai rămân ungurii răi și vicleni, dar nu știu dacă o asemenea etichetare este suficientă pentru coagularea națiunii române. Nu ajunge ca cineva să nu-i iubească pe unguri, pentru a deveni automat patriot

¹¹ *Ibidem*, pp. 72–73.

¹² *Ibidem*, pp. 141–142.

român: nu la 1600, cu siguranță; astăzi, cine știe... De aici să fie doar un pas până la prefigurarea României moderne? Cam mare pasul. La ce bun să mai cităm sursele: doar pentru a le răstălmăci?

În ce mă privește, discuția despre națiune este închisă. Mi-am exprimat punctul de vedere într-un eseu intitulat *Două secole de mitologie națională* (Humanitas, 1999), în care am încercat să arăt cum a fost inventată națiunea în jurul anului 1800, ca formă supremă de solidaritate (deasupra oricăror altor solidarități) în imaginarul modern. Firește, nu îmi fac iluzia că aş fi soluționat problema, fiindcă nici o problemă nu e vreodată soluționată. Interpretările se înlănțuie la nesfârșit. Singurul lucru pe care pot să-l fac în cărțile mele este să spun deschis ceea ce gândesc.

Sondaje

Mărturisesc că mă pasionează sondajele de opinie. Știu că sunt adesea contestate. Pot fi aproximative, chiar greșite sau voit deformate; se și manipulează prin sondaje. Dar oricum ar fi, sunt mai bune decât dacă n-ar exista deloc. Ce n-am da să avem asemenea informații pentru diversele epoci și momente-cheie ale istoriei! (Un sondaj, de pildă, care să ne spună cum vedeau românii, pe la 1650, pe Mihai Viteazul și unirea de la 1600.) În lipsa lor, încercăm să identificăm, pornind de la materiale fragmentare, tot felul de atitudini sau stări de spirit. Suntem siguri că nu greșim? Nu le acordăm oare grade de reprezentativitate altele decât cele reale?

Așa încât, să profităm cel puțin pentru istoria foarte recentă de sondajele care ne stau la dispoziție. Pentru un interpret al conștiinței istorice românești nimic nu poate fi mai interesant decât o anchetă privitoare la cota personalităților istorice. Institutul Național pentru Studii de Opinie și Marketing (Insomar) a dat publicității în iunie 1999 un

sondaj¹³ realizat pe 1 200 de subiecți din toată țara solicitați să aleagă „cele mai importante personalități istorice care au influențat în bine soarta românilor“. Iată răspunsurile (primii zece clasati și procente respective): Alexandru Ioan Cuza – 24,6; Mihai Viteazul – 17,7; Ștefan cel Mare – 13,4; Nicolae Ceaușescu – 10,3; Mihai I – 5,2; Vlad Țepeș – 4,1; Nicolae Iorga – 3,1; Carol I – 3,1; Nicolae Titulescu – 2,3; Ion Antonescu – 2,2.

Clasificarea aceasta spune multe, nu despre trecut, ci despre modul cum românii își asumă trecutul, cu alte cuvinte, despre felul cum gândesc ei astăzi.

În șirul celor zece aleși, Cuza se află în frunte, la distanță apreciabilă de următorii clasati. El pare a fi câștigat postum, și încă în mod decisiv, confruntarea mitologică cu Carol I. Înainte de comunism, relația era inversă: regii apăreau în vârful ierarhiei, eclipsând mai mult sau mai puțin pe Cuza. În memoria colectivă a românilor, regalitatea aproape s-a șters, ceea ce, împreună cu insistența asupra ideii de unitate națională (atât înainte, cât și după 1989), explică așezarea lui Cuza în poziția cea mai înaltă. Sunt efectele propagandei istorice din perioada comunistă (Cuza neavând, firește, nici o vină!). De altfel, în vremea lui Ceaușescu, galeria marilor oameni de stat se oprea la Cuza (cu o concesie minoră în favoarea lui Titulescu, ceea ce explică prezența lui și nu a altor oameni de stat în „memoria“ românilor), sărindu-se apoi, peste un secol, la persoana dictatorului.

Urmează în topul eroilor istoriei naționale tradiționalul tandem care a străbătut toate ideologiile, Mihai Viteazul–Ștefan cel Mare (cu valorizarea suplimentară a celui dintâi, ca simbol al unității naționale), și imediat după ei, surprinzător, dar explicabil, dată fiind o orientare mai generală în opinia publică românească, Nicolae Ceaușescu. Regele Mihai realizează

¹³ Publicat în revista *Oameni în top*, nr. 1, iunie 1999, p. 13.

doar jumătate din scorul fostului dictator. Bine situat este și Vlad Țepeș, domnitorul autoritar și justițiar la care sau la soluțiile căruia visează astăzi nu puțini români. Dintre oamenii politici moderni, dacă sunt reținuți Iorga, Titulescu și Antonescu, nu reușesc să ocupe una din primele zece poziții nici Brătienii, nici regele Ferdinand (totuși, suveranul marii uniri de la 1918), nici regina Maria...

Decriptarea este simplă. Ne aflăm în fața unui Panteon amenajat în bună măsură în „era Ceaușescu” (mulți români își închipuie și astăzi că „asta este istoria”, cea pe care au învățat-o la școală atunci), cu unele amendări și noi accente, se înțelege: invocarea limitată a regilor sau înclinarea spre soluții autoritare de tip Țepeș sau Antonescu. Este alegerea făcută de o societate orientată preponderent spre stânga, simțindu-se mai aproape de mitologia comunistă și de reprezentările ei istorice decât de ce a fost înainte de comunism. Sondajele consacrate politicii curente confirmă această deplasare sau mai curând „revenire” a electoratului, rezultat al uzurii și eșecurilor guvernării actuale. Dar modul cum românii își privesc istoria exprimă ceva mai profund decât conjunctura politică, și anume o sensibilitate de stânga structural dominantă, care își construiește, evident, și mitologiile istorice respective. În sens strict mitologic, Cuza, domnitorul țăranilor și al marilor reforme, este sesizat „mai la stânga” decât Carol I; în plus, el simbolizează mai puternic și mai direct ideea de unitate națională; și, în sfârșit, este un autohton, nu un cârmuitor venit din afară. Pe de altă parte, scorul relativ modest obținut de Antonescu nu pare să justifice temerile exprimate uneori în Occident, privind ascensiunea lui în imaginarul politic al românilor. Mult mai preocupantă rămâne umbra lui Ceaușescu!

Sunt accente care ne duc mai departe de simpla constatare a unei sensibilități de stânga, absolut legitimă în sine. Este o cultură de stânga tentată de naționalism și autoritarism

(așadar, departe de ceea ce înseamnă o stângă modernă). Și nu doar selecția și dispunerea personalităților istorice justifică un asemenea diagnostic. Putem continua trecerea în revistă a opțiunilor de tot felul. Creditul acordat instituțiilor statului se menține constant de mai mulți ani încoace. Cel mai jos (15% și 20%) se află partidele politice și Parlamentul, adică exact acele structuri indispensabile oricărei democrații. Să nu se spună că sunt așa de jos fiindcă nu și-au făcut datoria. Nici instituțiile aflate mai sus nu s-au achitat ireproșabil. Nu, pur și simplu așa vor să vadă românii lucrurile. În vârful topului se află Biserica și Armata (88% și 75%), instituții fără îndoială esențiale (deși este curioasă, și semnificativă totodată, considerarea Bisericii ca instituție a statului), dar care, prin funcția lor, concretizează mai curând principiul de autoritate decât pe cel democratic.

Sondajele ne permit să urmărim și alte evoluții și tendințe recente. Mă limitez să remarc, în continuarea celor spuse în carte despre tradiționalele modele concurente, francez și german, noua dispunere a reperelor străine în imaginarul românilor. Pe la 1900, Franța ar fi câștigat detașat în orice sondaj, urmată, la oarecare distanță, de Germania, și apoi de nici un alt model semnificativ. Dar dispariția vechii elite și apoi deschiderea de după 1989 spre o lume dominată politic și cultural nu de Franța, ci de America, au erodat puternic mitul francez și reperele franceze. Deja tinerii se exprimă mai curând în engleză decât în franceză, ceea ce pentru România (multă vreme principalul bastion al culturii franceze în Europa Centrală și Răsăriteană) este inedit. Nu numai Statele Unite, care domină detașat, dar și Germania par astăzi, pentru românul mediu, mai apropiate și mai interesante. Procentele sunt următoarele (la chestionarul privind „țările pe care românii le apreciază cel mai mult”): SUA – 26,9; Germania – 18,8; Franța – 8,8; Italia – 6,8; Elveția – 5,2; Anglia – 3,2...¹⁴

¹⁴ *Oameni în top*, nr. 4, octombrie 1999, pp. 93–97.

Epoca franceză, predominant franceză, pentru români s-a terminat. A rămas în urmă, cu vechea Românie, cu „lumea pe care am pierdut-o“. Însă noile repere definesc mai curând prestigiul de care se bucură anumite țări și oportunitățile oferite românilor decât un set bine definit de valori; sunt încă departe de a fi modele veritabile, cum au fost cândva modelele francez și german (fie și „forme fără fond“). Societatea românească suferă astăzi de o acută lipsă, sau confuzie, în materie de valori și de modele (de aici și iluzoriile soluții paralele: izolarea într-o istorie mitificată, tentația ortodoxismului...).

Și, în sfârșit, revenind la cota personalităților, nu poate fi ignorat un sondaj de ultimă oră (noiembrie 1999) extrem de semnificativ. La o întrebare privind conducătorii din ultimul secol care au făcut cel mai mare rău sau cel mai mare bine României, Ceaușescu se află pe primul loc, printre cei buni, ca și printre cei răi, cu același procent în ambele rubrici: 22%. Ce poate fi mai caracteristic pentru scindarea societății românești și marea confuzie de valori?

Scandalul manualelor

Fără să vreau, am revenit brusc în prim-planul actualității, odată cu „scandalul manualelor“ declanșat în octombrie 1999. Sunt, pare-se, în imaginarul unora (naționaliști înclinați spre interpretări conspirative), „omul din umbră“ care ar fi lucrat, prin discipolii lui, la demontarea istoriei naționale românești. Nu știu în ce măsură critica mea istoriografică a contribuit la decizia restructurării radicale a programei de învățământ și a manualelor corespunzătoare. Cert este că, preocupat de propriile-mi proiecte, nu am știut nimic din ce se pregătea, de fapt, nici n-am știut că se pregătea ceva! Nu mă așteptam să se petreacă atât de repede o schimbare în istorie. Dacă am stimulat-o în vreun fel, mărturisesc că mă bucur. Cert este însă că nimeni nu m-a consultat atunci când s-au

lucrat programele (nu are rost să încerc să răspund la întrebarea „de ce?”; poate s-au dorit personalități mai puțin controversate); nici unul dintre autorii manualelor nu mi-a pus nici cea mai mică întrebare și nici unul nu știu să se fi declarat „discipol” de-al meu. Dacă aș fi scris un manual, ar fi fost cu siguranță diferit de toate care s-au publicat. Mă întreb de altfel cu ce ar fi semănat? Există reguli și limite în conceperea unui asemenea text, oricât ar fi de deschis și de nonconformist. În ce mă privește, am optat pentru o libertate deplină, așa încât n-am cum să scriu manuale.

Acestea fiind zise, trecerea (cu destulă încetineală, după zece ani) de la manualul unic, moștenire a comunismului, la sistemul, corespunzător atât învățământului european, cât și tradiției românești, al manualelor paralele (cinci asemenea manuale de istoria românilor pentru clasa a XII-a, avizate de Ministerul Educației Naționale), a fost, evident, un pas înainte. Concepția noii programe (și, implicit, a manualelor) este cu siguranță mai modernă decât a manualelor unice de până acum. S-ar spune că nici nu era greu! Manualele de care, în sfârșit, ne despărțim au contribuit din plin la statutul neoficial (dar atât de real) al istoriei în școala românească: disciplina cea mai antipatizată! Disciplina din care se învăța la nevoie, dar din care tânărul nu mai rămânea cu nimic. Adunare indigestă de informație, fără sens, fără finalitate (sub alibiul unor clișee patriotice uzate).

Demersul se modifică acum în cel puțin trei puncte esențiale. Se renunță la balastul factual în favoarea unei tratări sintetice, problematizate și deschise discuției cu elevii. Se pune un accent mai apăsător pe civilizație, cultură și mentalități decât pe evenimente și personalități. Istoria recentă capătă o pondere simțitor mai mare în raport cu epocile anterioare. Perioada comunistă, până acum aproape trecută sub tăcere, își găsește, în sfârșit, tratarea corespunzătoare (cel puțin ca număr de pagini, și chiar ca interpretare în majoritatea manualelor). Se înțelege că o asemenea recentrare creează

la rândul ei dezechilibre. Încă nu a inventat nimeni (și nimeni nu va inventa vreodată) „istoria incontestabilă“! Istoria „structurală“ nu este neapărat mai adevărată decât istoria „evenimentială“, este, pur și simplu, un alt fel de istorie. S-ar fi putut căuta un mai bun echilibru. Evul Mediu merita să fie mai prezent. Sacrificarea „eroilor“ și a multor evenimente (în spiritul „noii istorii“) nu a fost, cu siguranță, cea mai inspirată soluție. Eu pledez pentru o tratare inteligentă a personalităților (în alt sens decât al istoriei „eroice“ de până acum), nu pentru anularea sau diminuarea lor. Poate că istoria nu este făcută de personalități, dar oamenii cred că este făcută de personalități. Iar ceea ce oamenii cred este, într-un sens, mai important (chiar pentru istorie) decât orice altceva. De aici se nasc mituri și simboluri, la rândul lor creatoare de istorie. Mihai Viteazul i-a unit, într-adevăr, pe români, dar nu la 1600, ci postum, la 1918. Ar trebui, în genere, să ne eliberăm de rigiditatea „formulelor“; să nu abandonăm o formulă doar pentru a intra în alta.

Un manual a înțeles să meargă mai departe decât celelalte pe drumul astfel deschis. Este manualul, deja celebru, coordonat de Sorin Mitu (la Editura Sigma). Asupra lui s-a revărsat întreaga mânie stârnită de noua orientare. A intrat în fierbere mai întâi Senatul României. Iar printre senatori cel mai vehement s-a exprimat Sergiu Nicolaescu, regizor de filme istorice în „epoca Ceaușescu“ – „Mihai Viteazul“, „Mircea“ – străbătute nu numai de mândrie patriotică, dar și de mesajul unirii în jurul marelui conducător. Acum, el a găsit soluția salvatoare: manualul să fie ars în piața publică. S-au reunit apoi comisiile de învățământ ale celor două Camere. Timp de mai bine de o lună (octombrie–noiembrie 1999), aceasta a părut a fi principala preocupare a Parlamentului. S-a pus în cele din urmă la vot o moțiune care solicita retragerea manualului; a fost respinsă (nu din apreciere pentru „noua istorie“, ci din motive politice de solidaritate guvernamentală).

Abia exagerând, ne putem imagina un Parlament abandonând legislația curentă și dezbătând și votând, paragraf cu paragraf, manualele de istorie. Sau un guvern căzând din pricina istoriei!

Atacurile s-au multiplicat, venind din numeroase direcții. Ca orice societate în criză, România își are astăzi „profetii” ei, care știu ce este bine și ce este rău, și se simt chemați să îndrume națiunea pe calea cea bună. La o emisiune de mare audiență a postului de televiziune „Antena 1” s-a desfășurat un proces care a fost în fapt o execuție. Asemenea judecăți sumare s-au multiplicat. Dincolo de principii (evident „patriotice”) n-au lipsit atacurile la persoană, inclusiv insinuarea că s-ar afla la mijloc interese sau chiar bani ungurești. Opinia a fost cuprinsă de emoție. S-au relatat până și certuri de familie (ca în Franța, pe vremea afacerii Dreyfus): pentru sau contra lui Mihai Viteazul, pentru sau contra lui Sorin Mitu!

Mă pronunț rar altfel decât prin scris. Dar am simțit în acele zile, când o adevărată isterie, cu totul fără noimă, se revărsa peste țară, că se cade să-mi precizez punctul de vedere (cu atât mai mult cu cât se invocase și numele meu). Mi-au fost acordate câteva minute la jurnalul de seară al postului de televiziune național, prilej cu care am încercat să spun esențialul. Am participat, de asemenea – ca expert ad hoc al Ministerului Educației Naționale –, la ședința comisiilor parlamentare, unde am avut posibilitatea să mă exprim pe larg. Iată, pe scurt, argumentația mea:

Se recunoaște aproape unanim necesitatea pluralismului manualelor. Atunci, dacă acceptăm să fie mai multe, să nu le cerem să fie identice (eventual, cu coperte și ilustrații diferite!). Eliminarea unui manual, pe motiv că nu place, se cheamă cenzură (și ar fi prima măsură de acest fel, în România, de la prăbușirea comunismului). O istorie unică este o utopie. Nici în comunism, unde funcționa o singură ideologie, iar cu privire

la istorie se dădeau instrucțiuni precise, istoria nu s-a întinat pe o singură voce. Limitele erau strâmte, dar unii istorici, spre lauda lor, au reușit să se exprime cu un minimum de libertate (alții, dimpotrivă, mergând chiar mai departe decât li se cerea). Dacă așa au stat lucrurile într-un sistem totalitar, cum pot sta ele astăzi, într-o societate democratică și pluralistă? Oare cu privire la România actuală, pe care o cunoaștem bine, cu siguranță mai bine decât trecutul ei îndepărtat, există o singură opțiune, o singură interpretare? Evident, sunt mai multe. La fel și cu privire la istorie. Îi poți critica, fără cruțare, pe președinții Iliescu și Constantinescu, dar n-ai voie să spui nimic mai puțin convențional despre Vlad Țepeș sau Mihai Viteazul?

Deplasarea accentelor, inedită pentru mulți români, nu este decât o firească adaptare la orientările din istoriografia contemporană. În secolul al XIX-lea (dacă ar fi să simplificăm un tablou, fără îndoială, mai complex), istoria era tratată evenimential, și cu accent pe valorile naționale și pe autoritatea politică. Astăzi, istoria s-a deplasat dinspre evenimente spre structuri, și dinspre naționalism și autoritate spre o altă combinație de valori. Identitatea națională rămâne, se înțelege (Europa nu se va înfăptui fără națiuni sau împotriva națiunilor), dar împreună cu ea se află identitatea europeană și principiile democratice (incluzând respectul datorat nu numai comunității, ci și individului). Națiunea, Europa și democrația fac corp comun. Nici unul dintre aceste repere nu este mai important decât celelalte: toate, pentru noi, trebuie să fie egale, dacă vrem să mergem cu adevărat înainte. Nu putem progresa în spiritul unei istorii de secol XIX (și cu atât mai puțin în spiritul unui naționalism preluat din secolul trecut și exacerbat în vremea lui Ceaușescu).

Dar polemica privește – s-a mai spus – nu cărți oarecare, ci manuale adresate elevilor (în primejdie de a fi dezorientați prin tot felul de „relativizări”). Însă acești elevi sunt

totuși adolescenți din ultima clasă de liceu, care se pregătesc să intre în viață. Nu cu prejudecăți, cu idei date de-a gata, cu o manieră desuetă de a vedea lumea trebuie să-i înzestrăm, ci cu capacitate de a gândi critic și de a alege. Ce facem, practicăm un joc ipocrit? O istorie pentru adulți, în care liber este fiecare să spună orice, și o alta, nu tocmai adevărată, dar „liniștitoare“, pentru uzul adolescenților? Cândva, așa funcționa ipocrizia sexuală. Acum, la acest capitol adolescenții știu totul; nu au voie să știe la fel de multe despre cum s-a făcut România?

Pentru moment, manevra nu a reușit, dar adversarii „noi istorii“ au dovedit că sunt încă puternici, probabil mai puternici decât susținătorii curentului modern, cu atât mai mult cu cât mizează pe înclinarea – ușor de stimulat într-o societate traumatizată – spre naționalism și autoritarism. Disputa a ilustrat și divizarea intelectualității, inclusiv a istoricilor. Grupul pentru Dialog Social și Facultatea de Istorie din București (prin majoritatea membrilor ei) s-au pronunțat, pornind de la manualul contestat, pentru respectarea profesionalismului și a dreptului la exprimare necenzurată. În schimb, Academia Română s-a alăturat, printr-un comunicat (dezațuat însă de unii membri ai secției de istorie), corului denigrator. Nu pentru prima dată Academia se manifesta ca un for conservator. De altfel, „conservatorii“ au și lansat ideea ca de acum înainte manualele să fie avizate de Academie! Cu alte cuvinte, de „cei mai înțelepți dintre noi“. Mereu recursul la autoritate!

Revenind la textul incriminat, un prim motiv al ostilității sare în ochi: tratarea fără menajamente a perioadei comuniste (ca și a supraviețuirilor comuniste după 1989), poziția nedisimulată împotriva regimului Iliescu și în favoarea Convenției democratice. Al doilea motiv stă în demontarea, mai radicală ca în alte manuale, a mitologiei istorico-naționale. Este ceea ce a determinat o judecată severă din partea celor

care (indiferent de orientarea lor politică) văd în istorie principalul ingredient al identității naționale. Reacțiile „anti-Mitu“ au depășit astfel zona strictă a stângii naționaliste. Manualul trece repede peste eroii istoriei (cam prea repede, ce e drept). Despre Mihai Viteazul, doar câteva cuvinte și caracterizarea sumară (adevărată în sine) că este „personajul preferat al istoricilor români“. Vlad Țepeș (ultima mare iubire a spiritelor înfierbântate) apare doar ca prototip al lui Dracula, ceea ce dă o notă cam prea anglo-saxonă unei mitologii care, totuși, în compartimentul ei românesc, îl pune în evidență nu pe vampir, ci pe prințul justițiar și luptător pentru independența țării. A stârnit indignare și observația că obsedanta problemă a originii românilor ar ține în principal de mitologie și de ideologie (cu alte cuvinte nu de o realitate științifică incontestabilă); aici nu mai am nimic de spus, fiindcă aceasta este teza pe care am dezvoltat-o eu însumi în *Istorie și mit...* Relativizarea istoriei românilor nu place. Nici nouă, celorlalți, nu ne plac propaganda naționalistă și atitudinile autoritare.

Mare tapaj, de asemenea, în jurul constatării că națiunea a fost „inventată“. Cum să fie inventată națiunea română? Și totuși a fost, ca toate celelalte (istoricii care găsesc stranie o asemenea interpretare n-ar strica să arunce o privire peste bibliografia recentă). Alt reproș: unirea Transilvaniei la 1918 n-ar fi fost prezentată convenabil, prezența armatei române și deciziile politice la vârf împingând în plan secund participarea entuziastă a maselor și caracterul „plebiscitar“ al actului. Corect este însă să acceptăm că unirea de la 1 decembrie a fost consecința directă a înfrângerii Austro-Ungariei în Primul Război Mondial. Nu s-a organizat, și nici nu se putea organiza în condițiile tulburi ale sfârșitului de război un referendum, cu alte cuvinte un vot liber exprimat al tuturor locuitorilor provinciei. La Alba Iulia au participat doar români. Greu de crezut că ungurii s-ar fi pronunțat în favoarea detașării de Ungaria! Trebuie să ne obișnuim cu ideea că Transilvania

(ca orice teritoriu, de oriunde) aparține, în egală măsură, tuturor locuitorilor ei, indiferent de etnie. Aceste considerații – motivate strict de respectul adevărului – nu schimbă cu nimic faptul că românii erau majoritari și au vrut într-adevăr unirea cu România (nici faptul că astăzi sunt încă și mai majoritari, iar unirea s-a dovedit viabilă).¹⁵ De altfel nici celelalte state naționale europene (cu excepții strict punctuale) nu s-au constituit prin „vot universal“.

Din păcate, acest manual, care are multe calități și spune multor lucruri pe nume, prezintă și destule puncte vulnerabile. O abordare atât de nouă pretindea o tratare și o argumentare pe măsură. Textul este însă mult prea sumar în raport cu ceea ce vrea să dovedească. Lucruri serioase și complicate sunt spuse într-un stil familiar și simplificat (care lasă impresia unei „adaptări pentru copii“, în timp ce manualul este în fond gândit mai subtil decât celelalte). Un singur exemplu, ușor de raportat la propriul meu demers: la întrebarea „ce este mitul?“, se răspunde simplu, mult prea simplu: „mitul este o poveste“. Pentru a se preciza puțin mai departe că orice mit „ascunde un sâmbure solid de adevăr istoric“. Nu mi se pare adecvată nici una dintre cele două formulări; oricum, ele

¹⁵ Cu privire la individualitatea Transilvaniei, astăzi, și la o eventuală autonomie, vezi Gabriel Andreescu și Gusztáv Molnár (editori), *Problema transilvană*, Polirom, Iași, 1999. Gusztáv Molnár susține apartenența Transilvaniei la „cealaltă Europă“ („creștinătatea vestică“, catolică și protestantă), distingând-o așadar net de Vechiul Regat. Sorin Mitu („Iluzii și realități transilvane“) subliniază încărcătura mitologică a unei asemenea „entități transilvane“: românii și ungurii din Transilvania n-au avut nicicând un proiect comun de autonomie, iar pe de altă parte Transilvania a ajuns să fie foarte asemănătoare cu restul României. Fac, la rândul meu, următoarea remarcă privitoare la fondul religios al problemei: de la 1700 până la 1948 ortodocșii au fost minoritari în Transilvania (o bună parte dintre români fiind greco-catolici); astăzi, trei sferturi din populația Transilvaniei este nu numai românească, dar și ortodoxă!

se contrazic („povestea“ fiind îndeobște percepută ca „neadevărată“).

Nu îmi propun aici o analiză comparativă. Constat doar că alte manuale (apărute la Editurile Humanitas, Rao și All) sunt mai complete, dar și mai „cuminți“, decât textul coordonat de Sorin Mitu. Nu sunt nici ele lipsite de erori și contradicții (de pildă, versiunea Humanitas, în ansamblu convingătoare și elegant editată, înfățișează un Mihai Viteazul confuz, care, de la o frază la alta, este și nu este însuflețit de idealul românesc; autorul aceleiași capitol nu ezită să introducă și textul capitulației – iarăși, capitulațiile! – încheiată la 1393 între Mircea cel Bătrân și sultanul Baiazid, dovedită de mult drept neautentică!).

Mă voi opri totuși asupra singurului manual conceput într-un spirit diferit, sub direcția lui Ioan Scurtu, profesor la Facultatea de Istorie a Universității din București (apărut la Editura Petrion). Scurtu l-a criticat sever pe Mitu, reproșându-i politizarea istoriei (mai mult chiar, preluarea „punctului de vedere al guvernanților“). Nu cred că opțiunile politice ale „echipei Mitu“ ar putea fi negate. Însă la fel de intens – doar că în sens perfect opus – politizează istoria și Ioan Scurtu. Ne reîntâlnim cu bine cunoscutele clișee naționaliste, începând cu „geto-dacii“ („puternică entitate etnică, lingvistică, economică, de civilizație“, p. 6 – o adevărată națiune, s-ar zice!), trecând prin episodul Mihai Viteazul (uciderea lui ar fi fost pusă la cale de „puterile vremii“, p. 33; acuzație fără temei, formulare vagă și generalizatoare, susceptibilă de a include întreaga Europă și de a canaliza în sens antieuropean atașamentul pe care românii îl poartă voievodului), și conchizând, în dezacord cu evoluțiile reale anterioare veacului al XIX-lea, că „ideea de unitate statală a însoțit istoria românilor, afirmându-se ca una din aspirațiile lor fundamentale“ (p. 95). Pentru perioada de după 1989, orientarea anti-Iliescu, Convenția și guvernarea instaurată în 1996 sunt judecate fără menajamente (dar atunci de ce atâta supărare

când și alții își exprimă propriile opțiuni politice?). Tratarea comunismului oferă pagini grăitoare. Este tot ce se poate face astăzi pentru a-l reabilita parțial, banalizându-l (în ideea că, în fond, nu a fost mai bun, dar nici mai rău decât alte epoci sau guvernări). Iată o mostră: „Viața satului are ritmuri mai înalte de desfășurare decât în trecut, oamenii sunt mai prezenți în activitatea lui socială. S-au modernizat locuințele, au apărut case construite după tipare complet urbane, cu etaj sau fără, imposibil de deosebit de vilele de la oraș“ (p. 133). Să fie satul elvețian? Nu, este satul românesc „socialist“. Cu vile luxoase, și probabil fără praf și noroaie, cu apă curentă, cu tot ce îi trebuie!

În ciuda dorinței, până la un punct legitime, de apropiere, cât de cât, a punctelor de vedere, în cuprinsul manualelor școlare (nefiind recomandabil să se propună elevilor istorii care se bat cap în cap), „polarizarea“ pare pentru moment inevitabilă. Scriam în *Istorie și mit...* că în tradiționalul discurs istoric românesc „deosebirile de interpretare și de accent, prezente de pildă în manualele școlare, nu afectează în ansamblu coerența modelului. Suntem departe de modelul francez, caracterizat printr-o puternică polarizare între referințele istorice ale celor două Franțe...“ Se pare că am ajuns totuși aici, la un model asemănător cu vechiul model francez (structurat, desigur, pe alte criterii). Ca și în Franța, acum un veac și mai bine, acestea sunt urmările unei traume revoluționare: o societate scindată, cu repere nu numai diferite, dar adverse. În materie de istorie, confruntarea se petrece la noi și se va mai petrece probabil multă vreme în jurul a două „modele ideale“ contradictorii: unul naționalist și autoritar, celălalt european și democratic (evident, în fapt, cu tot felul de nuanțe și combinații). În plus, și într-un sens mai general, se afirmă astăzi în lume un proces de relativizare a valorilor și de diversificare culturală; în consecință și istoria se multiplică și se diversifică.

Ceea ce cred

Vreau să spun în încheiere, succint și fără echivoc, ceea ce cred despre câteva lucruri importante.

Cred, mai întâi de toate, că patriot este cel care face astăzi ceva pentru țara lui. A vorbi frumos (și prea adesea neadevărat, sau în orice caz exagerat) despre trecut este cea mai simplă (și uneori foarte ieftină) manieră de a-ți manifesta patriotismul. Nu sunt dispus să judec patriotismul deputaților și senatorilor după modul cum judecă ei manualele de istorie și îl apreciază pe Mihai Viteazul. Pentru a-și dovedi patriotismul, ei sunt chemați să voteze legile de care are atâta nevoie România și pe care le-au cam întârziat.

În prezent, patriotismul înseamnă nu afirmarea zgomoasă a naționalismului, ci, dimpotrivă, o surdină pusă acestuia. Înseamnă o atitudine nouă și pozitivă față de Europa, ca și față de minorități. Față însă, mai întâi de toate, de noi înșine, într-o lume care se transformă vertiginos și în ritmurile căreia suntem nevoiți să ne angajăm, dacă nu vrem să rămânem izolați și condamnați la înapoiere. Și până la urmă să ne prăbușim. Discursul zis „patriotic“, insistând asupra „unicității“ noastre, prea a devenit un alibi pentru toate întârzierile acumulate. Un asemenea „patriotism“ se întoarce de fapt împotriva intereselor României.

Încă nu am ieșit cu adevărat din secolul al XIX-lea! Cele două mari proiecte ale aceluia secol, naționalismul și comunismul, supraviețuiesc într-un amalgam de structuri concrete și mentale: centralizare excesivă, economie greoaie și necompetitivă, insuficientă deschidere spre lume, prea mult accent pe colectivitate și prea puțin pe individ, pentru a nu mai vorbi de întreaga gamă de reprezentări mitologice desuete. Să ne așezăm măcar în tiparele secolului al XX-lea, deși ar fi preferabil un salt în veacul care vine.

Suntem prea încărcați cu frustrări și complexe, și de aici sentimentele, contradictorii, și în egală măsură păgubitoare,

de inferioritate și de superioritate. De aici atitudinea deloc firească față de „ceilalți“. Dramatizăm prea mult raporturile cu „străinii“ și cu noi înșine. Ar trebui să ne „normalizăm“, să înțelegem că nu suntem nici mai buni, nici mai răi, nici mai capabili, nici mai puțin capabili. Suntem, pur și simplu, o națiune europeană ca toate celelalte (pe de o parte, mai diferiți între noi decât ne place să recunoaștem, pe de altă parte mai apropiați decât credem de oamenii de pretutindeni).

Poate vom încerca, nu să uităm istoria, dar să fim ceva mai puțin obsedați de ea. Privim prea mult spre trecut (spre un trecut cu ușurință mitificat) și prea puțin în prezent și spre viitor. Nu avem ce învăța de la Ștefan cel Mare și Mihai Viteazul, și nici măcar de la oamenii politici ai perioadei interbelice. Problemele prezentului se rezolvă cu mijloacele prezentului și din perspectiva prezentului. Cu aproape două veacuri în urmă, când au decis să joace cartea modernizării, a occidentalizării și a statului național, românii nu s-au așezat în continuarea unei vechi istorii, ci s-au despărțit de ea. Acum intrăm într-o lume nouă și este necesar un nou început. Nu putem rămâne prizonieri ai trecutului. Trebuie să dovedim că România înseamnă ceva, *astăzi*.

(noiembrie–decembrie 1999)

Introducere

Orice demers intelectual presupune o prealabilă definire a conceptelor cu care operăm. În lucrarea de față, va fi vorba despre istorie și despre mituri istorice. Să lămurim, aşadar, ce înţelegem prin istorie și ce înţelegem prin mit.

Cuvântul *istorie* are două semnificații distincte, pe care publicul larg, dar și mulți profesioniști tind foarte adesea a le confunda. *Istoria* definește în același timp ceea ce s-a petrecut cu adevărat și reconstituirea a ceea ce s-a petrecut, cu alte cuvinte trecutul în desfășurarea sa obiectivă și *discursul* despre trecut. Cele două istorii sunt departe de a fi echivalente. Prima se șterge pe măsura derulării faptelor, iar cea de-a doua nu are cum să o „reînvie“ în deplinătatea ei. Ceea ce numim îndeobște istorie este discursul nostru despre istorie, este imaginea, inevitabil incompletă, simplificată și deformată, a trecutului pe care prezentul o recompune fără încetare.

În raport cu istoria reală, istoria ca discurs presupune o drastică filtrare a faptelor, ordonarea lor într-un ansamblu coerent, „dramatizarea“ acțiunii și învestirea sa cu un sens bine definit. Istoria reală este un depozit neorânduit și ineputabil. Din acest depozit, istoricul (sau, în genere, cel care vorbește despre istorie) alege și orânduiește. Istoricul este un producător neobosit de coerență și semnificații. El produce un gen de „ficțiune“ cu materiale „adevărate“.

Aceleași procese istorice și aceleași fapte sunt tratate diferit, adesea foarte diferit, în funcție de punctul de observație. Manualele școlare publicate în diversele părți ale lumii

dovedesc cu prisosință imposibilitatea unei istorii care să fie la fel pentru toți. Totul contribuie la diferențierea discursului: spațiul de civilizație, moștenirea culturală, contextul mental, conjunctura istorică, formația istoricului și, într-o manieră decisivă, evantaiul ideologiilor. Pluralismul ideologic și politic se traduce inevitabil în pluralism istoriografic.

Să admitem – în beneficiul demonstrației – că s-ar putea ajunge la un „adevăr absolut” al faptelor. Chiar și așa, alegerea, ierarhizarea și înlănțuirea lor ar rămâne în continuare deschise spre o varietate de soluții. În realitate, „faptele” sunt ele însele construite de istoric, detașate dintr-un context mult mai larg și așezate într-o schemă explicativă pe care tot istoricul o elaborează.

Trebuie înțeles că *nu există istorie obiectivă*, și nu numai că nu există, dar nici nu poate exista. Este sfârșitul unei iluzii, întreținută și amplificată de scientismul ultimelor două secole. „Școala critică”, atât de încrezătoare în capacitatea istoricului de a stoarce din document ceea ce Ranke numea „istoria așa cum a fost ea cu adevărat”, și teoria marxistă cu impecabila-i așezare a tuturor fenomenelor într-o schemă completă a devenirii umane sunt cele două puncte extreme atinse de mitul unei istorii perfecte și obiective. „Istoricul nu este cel care știe, ci cel care caută”, spunea Lucien Febvre. Efervescentul său dialog cu trecutul nu are cum să se cristalizeze într-un unic adevăr, care ar însemna de fapt sfârșitul istoriei.

De altfel, vremea adevărilor absolute a trecut chiar și în științele considerate cândva exacte. Epistemologia contemporană a cunoscut o infuzie apreciabilă de relativism. Ar fi curios ca istoria, oricum o disciplină mai puțin structurată decât fizica, să pretindă în continuare un acces la „absolut” pe care fizicienii nu îl mai invocă.

Se mai adaugă un element care așază istoria într-o poziție cu adevărat aparte. Fizica este apanajul exclusiv al fizicienilor; originalii care din când în când descoperă câte o

teorie nouă contează prea puțin în dinamica acestei științe. Nu tot așa stau lucrurile cu istoria. Istoria nu este făcută doar de istorici. Ea reprezintă o expresie privilegiată a conștiinței de sine a fiecărei comunități sau a oricărui grup social. Toată lumea participă, într-un fel sau altul, la elaborarea și adaptarea permanentă a fondului istoric imprimat în conștiința colectivă. Tradiția orală, literatura, școala, biserica, armata, discursul politic, presa, radioul, televiziunea, cinematograful – sunt toate surse de istorie care acționează, uneori contradictoriu, cu intensități și efecte variabile, asupra conștiinței istorice. Profesioniștii istoriei se află prinși în această rețea. Influența lor nu trebuie subestimată, dar nici supraevaluată. Un roman sau un film istoric se dovedesc adesea mai influente. Un manual școlar își exercită înrăurirea asupra unui public incomparabil mai numeros decât o capodoperă istoriografică adresată unei elite. Nici rezistența istoricilor la mitologie nu trebuie supraestimată. Istoricul nu se poate detașa, oricum nu se poate detașa până la capăt, de „mediul istoric” în care evoluează, cu fondul lui de tradiții, cu prejudecățile și constrângerile pe care le implică. El se hrănește din mitologia ambiantă și este la rândul-i un producător de mitologie.

Există, așadar, la toate nivelurile, un proces inevitabil de *mitificare a istoriei*. Ajunși aici, urmează să lămurim cel de-al doilea concept, răspunzând la întrebarea: ce înțelegem prin mit?

Mit este un cuvânt la modă. Utilizarea sa tot mai frecventă, adesea abuzivă, întreține un grad înalt de ambiguitate. Exprimarea curentă și dicționarele vehiculează o mulțime de semnificații. Până la urmă, tot ceea ce se îndepărtează mai mult sau mai puțin de realitate pare susceptibil de a deveni mit. Ficțiuni de tot felul, prejudecăți, stereotipuri, deformări sau exagerări se regăsesc sub aceeași etichetă comodă.

Nu aceasta este concepția noastră. Mai întâi, nu vedem nici o contradicție inherentă între imaginar (cărui i se subsumează mitul) și realitate. A distinge, în cazul miturilor,

între „adevărat“ și „neadevărat“ este un mod greșit de a pune problema. Mitul presupune o anumită *structură*, și este indiferent în fond, pentru definirea lui, dacă această structură înglobează materiale adevărate sau fictive, sau adevărate și fictive în același timp. Singurul lucru important este că le dispune potrivit logicii imaginarului. Există un mit al lui Napoleon, există un mit al lui Mihai Viteazul. Ar fi derizoriu să reproșeze cineva utilizarea conceptului pentru motivul că Napoleon și Mihai Viteazul au trăit cu adevărat! Mitificarea acestor personaje constă în așezarea faptelor lor reale în tipare ale imaginarului (istoric și politic). Atunci când Mihai Viteazul apare ca făuritor al „unității naționale“, ne aflăm în fața unui proces de mitificare, pentru simplul motiv că asupra faptei sale reale se proiectează ideologia statului național a ultimelor două secole, inexistentă în anul 1600.

Definiția pe care o propunem mitului este următoarea: construcție imaginară (ceea ce, încă o dată, nu înseamnă nici „reală“, nici „ireală“, ci dispusă potrivit logicii imaginarului), destinată să pună în evidență esența fenomenelor cosmice și sociale, în strâns raport cu valorile fundamentale ale comunității și în scopul de a asigura coeziunea acesteia. Miturile istorice presupun, evident, preluarea trecutului în sensul acestei definiții.

Rezultă că nu orice deformare, adaptare sau interpretare înseamnă mit. Mitul presupune degajarea unui *adevăr esențial*. El are un sens profund *simbolic*. Prezintă în același timp un sistem de interpretare și un cod etic sau un model de comportament; adevărul său nu este abstract, ci înțeles ca principiu călăuzitor în viața comunității respective. *Mitul națiunii* și *mitul progresului*, pentru a numi două mituri fundamentale ale lumii contemporane, oferă în egală măsură o cheie a devenirii istorice și un sistem de valori creator de solidaritate și de proiecte împărtășite.

Mitul este puternic *integrator* și *simplificator*, având tendința de a reduce diversitatea și complexitatea fenomenelor la o axă privilegiată de interpretare. El introduce în istorie un

principiu de ordine, acordat necesităților și idealurilor unei anumite societăți.

Terenul nostru de cercetare îl constituie societatea românească a secolelor al XIX-lea și al XX-lea. Ne interesează modul cum permanenta elaborare a discursului istoric, la toate nivelurile, înglobând, așadar, cu distincțiile de rigoare, dar fără nici o excludere sau despărțire artificială, istoriografia, manualele școlare, literatura sau propaganda politică, s-a acordat cu evoluția însăși a societății românești, cu gama ideologiilor și proiectelor de tot felul. Am reținut nu orice deformare sau adaptare, ci acele accente ale discursului istoric care se prind cu adevărat în structurile unei mitologii naționale, dând sens, prin trecut, proiectelor prezente.

Istoriografia românească se află în faza unei necesare revizuirii critice, care nu va putea ocoli raporturile dintre imaginar și istorie. Demersul nostru poate să pară insolit. În alte istoriografii, o asemenea tratare a discursului istoric nu mai are nimic „revoluționar”. Problema, la noi, stă în iluzia, adânc înrădăcinată, a obiectivității istoriei, pe care comunismul, promotor al adevărului unic și incontestabil, nu a făcut decât s-o consolideze. Ceea ce Guizot știa cu un secol și jumătate în urmă, anume că „există o sută de feluri de a face istoria”, nu pare încă deloc evident în cultura românească. O logică simplistă funcționează: sau ideologia comunistă nu a deformat substanțial istoria, și atunci nu există motive să se renunțe la schema existentă, sau a deformat-o, și atunci misiunea noastră este, în sfârșit, stabilirea Adevărului! Faptul că deformarea este inevitabilă, iar adevărul relativ pare greu de înțeles sau de acceptat.

Nu demolarea mitologiei istorice este scopul nostru. Ceea ce nu înseamnă că nu ne rezervăm dreptul de a semnală întreținerea artificială și chiar amplificarea în prezent a unor mituri istorice și politice care, în ciuda patriotismului afișat al promotorilor lor, nu fac decât să ne îndepărteze de ceea ce de altfel o largă majoritate dorește sau cel puțin afirmă:

modernizarea și democratizarea societății românești, competitivitate (inclusiv în domeniul ideilor) și integrarea țării în structurile europene. Miturile naționaliste, purtătoare ale unui mesaj autoritar și xenofob, nu sunt cel mai bun însoțitor pe acest drum. Dar, repetăm, nici vorbă nu poate fi de demolarea mitologiei în sine. Nu se poate trăi în afara imaginarului. Viața oricărei comunități este organizată în jurul unor constelații mitice. Fiecare națiune își are propria mitologie istorică. Nimic nu lămurește mai bine prezentul și căile alese spre viitor decât modul cum o societate înțelege să-și asume trecutul.

Capitolul I

Istorie, ideologie, mitologie

Prima intrare în Europa

S-a petrecut în secolul al XIX-lea ceea ce astăzi, în cu totul alte condiții, poate mai dificile, încercăm să repetăm: intrarea societății românești în Europa. Timp de mai bine de un secol, procesul de occidentalizare, afirmat inițial în sânul unei elite, a progresat treptat, încetinit totuși, într-o anumită măsură, de inerții materiale și mentale. Cel puțin câteva decenii ar mai fi fost necesare pentru ca valorile și instituțiile occidentale să prindă cu adevărat rădăcini puternice în solul românesc. Aceste decenii istoria nu a vrut să le acorde României. Ofensivei autohtoniste de dreapta i-a urmat soluția de extremă stângă, mult mai durabilă și transformatoare. Comunismul a scos pur și simplu România de pe calea normală a evoluției, răsturnând complet toate structurile și valorile. Însă construcția pe care a încercat-o, a unui nou tip de civilizație, a eșuat, ceea ce impune, la capătul unei jumătăți de secol de ieșire din istorie, reeditarea demersului de acum un veac și jumătate. Batem din nou la porțile Europei și încercăm cea de-a doua noastră intrare în lumea occidentală.

Repererele cronologice sunt o chestiune delicată; se poate totuși considera că procesul primei intrări în Europa începe să prindă consistență în jurul anului 1830, în vremea tratatului de la Adrianopol și a Regulamentului Organic. Alfabetul de tranziție ilustrează perfect mersul însuși al societății românești. Scrierea chirilică lasă locul, în intervalul 1830–1860, unei scrieri amestecate, combinație de caractere chirilice și litere latine, cu tendința generalizării celor din urmă. În 1860,

alfabetul latin este legiferat. Spre 1830, tinerii aristocrați adoptaseră deja îmbrăcămintea europeană. Iconografia ne oferă imagini amuzante: în saloanele epocii, bărbații trecuți de prima tinerețe, consecvenți modei orientale, stau alături de tineri, precum și de femei de toate vârstele, înveșmântați și înveșmântate „europenește”. Ștefan Cazimir a schițat un interesant tabel al gradului de receptivitate față de formele occidentale: boierii apar mai receptivi decât categoriile de mijloc sau de jos, tinerii mai receptivi decât vârstnicii, femeile mai receptive decât bărbații. O boieroaică tânără – admiratoare a modei franceze și cititoare de romane franțuzești – simțea cu siguranță mai bine pulsul vremii decât un târgoveț bătrân! Scrierea și moda se constituie în simptome ale unui proces pe cale de a cuprinde, cu intensități variabile, toate compartimentele societății românești.¹

Trebuie înlăturată aici o idee, puternic înrădăcinată, prin repetarea ei timp de aproape cinci decenii. Nu clasele de jos și nu o burghezie practic inexistentă au fost, în prima jumătate a secolului al XIX-lea, purtătoarele ideii de progres. Opoziția între „vechi” și „nou” nu a separat clase sociale antagoniste, ci a împărțit însăși elita românească a vremii. Purtătorii noilor veșminte și ai noilor idei au fost în majoritatea lor tineri boieri. Ei s-au aflat de altfel și în fruntea revoluției de la 1848, numită de istoriografia comunistă „revoluție burghezo-democratică”; democratică, firește, dar „burgheză”, ne întrebăm cu ce burghezi? Oricum, ceea ce am numi mai curând o clasă de mijloc, puțin consistentă și ea, decât o burghezie în sensul strict al termenului, era departe de a fi fost foarte receptivă la ceea ce se întâmpla în apusul continentului. Cronica lui Dionisie Ecclesiarhul, încheiată pe la 1815, ne pare foarte caracteristică pentru cultura și atitudinea „micului orășean” în preajma demarării procesului de modernizare. Dionisie

¹ Ștefan Cazimir, *Alfabetul de tranziție*, Editura Cartea Românească, București, 1986.

transformă Revoluția franceză într-un roman fantastic, nu îi înțelege și nu îi acceptă principiile, iar între francezi și ruși ia fără ezitări partea celor din urmă, văzuți ca apărători ai ortodoxiei...² Considerațiile lui de politică europeană prefigurează judecățile unor „jupân Dumitrache” sau „conu Leonida”, imaginarii, dar atât de realii eroi ai lui Caragiale de peste o jumătate de veac. Cu siguranță că nu din acest mediu a pornit europenizarea societății românești.

Ideologia comunistă avea nevoie de o revoluție burgheză (moment obligatoriu al traiectoriei istorice marxiste) și de o clasă burgheză care să o pună în aplicare. În faza anterioară, interpretarea dominantă în cultura românească fusese aceea a preluării ideologiilor și instituțiilor moderne din Occident, teză pe care E. Lovinescu și-a construit cunoscuta sa teorie a civilizației române moderne. O notă aparte a adus Ștefan Zeletin, susținând dezvoltarea efectivă a unei economii capitaliste românești, ca punct de plecare al restructurărilor socio-politice.³ Dar și Zeletin pune accentul pe imboldul dat de capitalul occidental și de burghezia anglo-franceză (așadar, tot „factorul exterior”), iar categoria „burgheză” autohtonă pe care o invoca era alcătuită în fapt din boieri, brusc interesați după 1829 de comerțul cu grâne. Până la urmă, într-o interpretare sau alta, este clar că totul a pornit de sus, de la clasa boierească, și nu din zona fragilei și dezorientatei „clase de mijloc”. După cum, chiar acceptând o implicare – limitată – a societății românești în economia de schimb capitalistă, rămâne faptul că elementele civilizației moderne,

² Pentru ideologia, nu tocmai burgheză, a incipientei clase mijlocii românești, vezi Lucian Boia, „Réception et déformation: la Révolution française dans la chronique de Dionisie l'Ecclésiarque”, în *La Révolution française et les Roumains* (études à l'occasion du bicentenaire publiées par Al. Zub), Iași, 1989, pp. 279–284.

³ E. Lovinescu, *Istoria civilizației române moderne*, vol. I–III, Editura Ancora, București, 1924–1925; Ștefan Zeletin, *Burghezia română. Originea și rolul ei istoric*, Cultura Națională, București, 1925.

de la formele literare până la Constituție, de la Universitate până la sistemul financiar sau la căile ferate, și așa mai departe, au fost *toate* produse de import. Ele nu puteau fi „importate” decât de acei membri ai elitei deprinși cu civilizația occidentală. Ceea ce nu înseamnă că societatea românească, în ansamblul ei, nu a avut de jucat un rol, aculturarea presupunând egala participare a doi actori: cel care oferă modelul și cel care-l preia și îl adaptează. Nu oricine poate imita orice. Imitarea însăși presupune un anume grad de compatibilitate cu modelul ales. Dar faptul în sine că românii au imitat nu poate suferi discuție.

Naționalism și modernizare

Trei mari probleme rezumă traiectoria societății românești în secolul al XIX-lea. Ele au înrâurit într-o măsură decisivă și raporturile românilor cu propriul lor trecut.

Prima este *ideea națională*. Discuțiile din ultimele decenii în jurul conceptului de națiune au fost afectate, într-o manieră adesea contradictorie, pe de o parte de faimoasa definiție a lui Stalin (prelungită până astăzi în versiune „anonimă”), iar pe de altă parte de exacerbară naționalistă a erei Ceaușescu. S-a reușit până la urmă încurcarea completă a conceptului. Caracterizarea stalinistă avansa ca argument obligatoriu unificarea economică a teritoriului, ceea ce conferea o dimensiune abuziv materială unui proiect eminamente ideal; tendința naționalistă, sacrificând mai mult misticii naționale decât economiei, împingea departe în trecut premisele națiunii române, dacă nu chiar națiunea română în deplinătatea ei. Dacă ar fi să reținem extremele celor două interpretări, suntem fie o națiune formată în epoca modernă din rațiuni predominant materiale, fie o națiune născută odată cu istoria!

De fapt, ceea ce se numește îndeobște conștiință națională, ca însemnând altceva decât simpla conștiință a identității etnice, este *ideea statului național*, a *statului-națiune*, este

voința unei comunități, omogenă sau nu din punct de vedere etnic, de a alcătui un organism politic; aceasta nu decurge din „piața economică unitară” (românii din Transilvania aparțineau în 1900 „pieței ungare”, nu românești!), dar nici din vreo iluzorie predestinare marcând irevocabil cu amprenta ei o istorie multimilenară. Ideea statului-națiune are o vechime nu mai mare de două secole și nu este scris nicăieri că se va perpetua în veșnicie. Ea își are originea, pe de o parte, în filozofia „contractului social”, așa cum a fost definită de Jean-Jacques Rousseau, și, pe de altă parte, în perceperea comunităților etnice ca organisme vii, fiecare cu propria-i spiritualitate și propriul său destin, distincte de ale celorlalte (potrivit interpretării lui Johann Gottfried Herder, din *Ideen zur Philosophie der Geschichte der Menschheit*, 1784–1791). Suveranitatea populară și mistică „sângelui comun” sunt, așadar, cele după principii, contradictorii, dar și complementare, ale faptului național. Revoluția franceză și răscolirea sistemului european, în urma războaielor napoleoniene și a revoluțiilor ulterioare, au grăbit cristalizarea conceptului, conducând la decuparea reală sau ideală a continentului într-o constelație de națiuni-state.

Până în această fază istorică, alcătuirea și evoluția organismelor statale nu avuseseră nimic de a face nici cu frontierele etnice și lingvistice, nici cu exprimarea voinței populare. Franța, devenită în ochii multora model de stat național, a început prin a fi un conglomerat de teritorii și culturi disparate; în sud se vorbea provensala, mai apropiată de catalană decât de franceză, bretonii erau celți, iar alsacienii germani. În momentul când, prin Revoluție, francezii devin o națiune, aceasta va fi definită nu în sensul unui organism etnic, ci ca rezultând din libera opțiune a cetățenilor săi. În opoziție cu această înțelegere „contractuală” a națiunii, modelul german avea să insiste asupra etnicității și istoriei, sângelui și culturii. Este lesne de înțeles de ce alsacienii au fost priviți multă vreme, cu egală îndreptățire, ca fiind francezi sau

germani. Erau francezi potrivit definiției franceze a națiunii și germani potrivit definiției germane. Acest dezacord teoretic a generat interminabile conflicte care au afectat nu numai cele două state, ci și continentul european în ansamblul său.

În ceea ce privește națiunea română (și, în genere, națiunile din spațiul central-european), modelul invocat corespunde formulei germane. Românii se definesc prin originea comună (romană, dacă sau dacoromană), prin limba unitară, prin istoria împărtășită, prin spiritualitatea specifică. Se înțelege astfel de ce (întocmai ca germanii și maghiarii) ei nu pot accepta disocierea celor de același neam în națiuni distincte (cum se întâmplă astăzi cu basarabenii din Republica Moldova), după cum cu greu îi pot considera ca români adevărați pe cei de altă origine și altă limbă (cazul maghiarilor din Transilvania care, la rândul lor, împărtășind aceeași concepție a națiunii, sunt prea puțin dispuși să se integreze în masa românească).

Decuparea prezentului potrivit liniilor de fractură dintre națiuni s-a manifestat în egală măsură prin proiectarea în trecut a acestei decupări reale sau ideale. Miturile fondatoare au fost reelaborate, în așa fel încât configurația originară să fie cât mai apropiată, dacă nu chiar identică, cu organismul național actual. Fenomenul este general european. În cazul românilor, simbolul acoperitor al întregului spațiu românesc a devenit Dacia, într-un moment când numele de România încă nu exista. De altfel, să remarcăm absența – până în plin secol al XIX-lea – a unui termen generic modern care să definească ansamblul teritoriilor românești. Numele de astăzi al țării a fost formulat mai întâi de un istoric sas, Martin Felmer, în secolul al XVIII-lea, apoi, în 1816 (în *Istoria României și Geografia României*), de istoricul grec – stabilit în Țara Românească – Dimitrie Philippide. Spre mijlocul veacului, termenul Dacia apare frecvent pentru a defini ceea ce astăzi se numește România: întregul teritoriu locuit de

români. Publicații precum *Dacia literară*, *Magazin istoric pentru Dacia*, *Dacia viitoare* reprezentau, prin însuși titlul lor, un întreg program politico-național. Ceva mai târziu, când termenul România s-a încetățenit, desemnând însă mica Românie, rezultată din unirea Țării Românești cu Moldova în 1859, funcționalitatea Daciei a rămas intactă, ea acoperind întreg spațiul național românesc, România Mare de mai târziu. Titlul mării sinteze a lui A. D. Xenopol, *Istoria românilor din Dacia Traiană* (1888–1893), simbolizează relația directă dintre Dacia antică și națiunea românească modernă.

A doua mare sfidare a secolului al XIX-lea a fost problema *modernizării*, în fapt a *occidentalizării* societății românești. Renunțarea la orientalismul și tradiționalismul scrisului și vestimentației însemnau, fără îndoială, o apropiere de modelul occidental, dar greul rămânea de făcut. Întrebarea era cum puteau fi puse în mișcare un sistem patriarhal și autoritar, o societate covârșitor rurală, dominată de marea proprietate și aproape lipsită de fermentii moderni ai capitalismului și democrației. Într-un interval scurt, și cu deosebire în deceniul 1860–1870, tânărul stat român a adoptat aproape tot ce se putea prelua din sistemul instituțional și legislativ european: constituție, parlament, guvern responsabil, coduri de legi, universitate, academie... „Forme fără fond“, avea să spună Titu Maiorescu, având dreptate în sensul că transformarea în profunzime a societății românești și a mentalităților reprezenta o întreprindere de mult mai mare anvergură decât simpla încetățenire, prin entuziasmul unei elite, a instituțiilor occidentale. Marea problemă a societății românești a devenit, pentru aproape un secol, până la dereglarea pricinuită de deriva comunistă, punerea de acord a fondului cu forma. Pariu pe jumătate câștigat, pe jumătate pierdut...

Principală contradicție a proiectului de modernizare se găsea în însăși structura societății românești. Societatea modernă este opera orașelor și a burgheziei. În mediul românesc,

dimpotrivă, dialectica raporturilor sociale îi reunea și îi opunea în principal pe marii proprietari de pământ și pe țărani. Chiar spre 1900, după o perioadă de relativă dezvoltare a sectorului urban, nu mai puțin de 81,2% din populația României locuia încă la sate. Masiva predominare rurală a marcat puternic atât o largă gamă de proiecte social-politice, cât și diversele interpretări ale trecutului național, ale spiritualității românești, ale destinului românesc. „Modelul românesc“, trecut, prezent și chiar viitor, s-a întipărit și a rămas în mintea multora ca un model predominant rural. Dintr-o asemenea perspectivă, orașul apărea ca o excrescență străină pe trunchiul românesc sănătos, cu atât mai mult cu cât mediul citadin era cu adevărat în mare măsură străin sau cel puțin cosmopolit.

Discrepanțelor inerente dintre sat și oraș li s-au adăugat, așadar, în cazul românesc, și semnificative deosebiri de ordin etnic, religios și cultural. În 1899, Iași, capitala Moldovei, avea 76 277 de locuitori, dintre care doar 26 747 de români; 48 530, deci simțitor peste jumătate, erau evrei. Chiar Bucureștii apăreau ca un oraș cosmopolit: spre sfârșitul secolului al XIX-lea, la o populație de aproximativ 250 000 de oameni, 32 000 erau catolici și protestanți și 31 000 mozaici.⁴ Rezultă că aproximativ un sfert din populația capitalei avea o origine „neromânească“. Nu mai vorbim de orașele din Transilvania, unde românii erau minoritari față de maghiari și germani. Opoziția dintre sat și oraș, dintre puritatea etnică și culturală a țăranului, ca și a boierului „neaoș“, și cosmopolitismul burgheziei române este frecvent invocată timp de mai bine de un secol. Idealizarea satului și a unui trecut patriarhal reprezintă o temă de predilecție a literaturii române. Refuzul modernității – în singura sa versiune reală, cea burgheză și

⁴ *Enciclopedia română* (publicată de C. Diaconovici), vol. III, Sibiu, 1904, p. 810 (art. „România“); vol. II, 1900, p. 762 (art. „Iași“) și vol. I, 1898, p. 606 (art. „București“).

citadină – căpătase o asemenea amploare, încât E. Lovinescu s-a simțit obligat să ducă o adevărată campanie, în perioada interbelică, pentru reabilitarea, în literatură, a mediului orășenesc. Ștefan Zeletin aprecia cultura românească drept reacționară, „răzvrătire a elementelor medievale ale sufletului nostru împotriva orânduirii burgheze, impusă de invazia capitalismului străin în viața noastră patriarhală”. Și istoricii s-au apropiat cu mult mai mare interes de problematica rurală și îndeosebi de raporturile de proprietate agrară, decât de evoluția mediului orășenesc și a burgheziei române. Toate acestea dovedesc o sensibilitate tradiționalistă și antiburgheză; a fost o frână mentală care nu a blocat, dar a încetinit modernizarea societății românești.⁵

Cert este că în prima fază a procesului de modernizare, spre mijlocul secolului al XIX-lea, raporturile de proprietate din agricultură apăreau ca problema numărul unu a țării. Întrebarea era dacă va învinge marea proprietate, prin eliberarea țăranimii de sarcinile feudale, dar fără o împrumietărire consistentă, sau dimpotrivă, societatea românească se va îndrepta spre un regim de mică proprietate agrară. Legea rurală din 1864 a încercat o soluție de compromis, în sensul coexistenței, în urma unei împrumietăriri parțiale, a marii și micii proprietăți. Frământările țărănești, culminând cu marea răscoală din 1907, au dovedit precaritatea echilibrului. Noua reformă agrară din 1921 avea să desființeze sistemul

⁵ „Refuzul capitalismului”, ca fenomen cultural românesc, este analizat de Ștefan Zeletin în capitolul „Valoarea și sensul culturii române reacționare”, *op. cit.*, pp. 244–255. Considerații asemănătoare la Ioan Petru Culianu, care pune în cauză mentalitatea anticapitalistă a ortodoxiei, în contrast cu spiritul capitalist al eticii protestante (teza lui Max Weber): vezi eseul „Mircea Eliade necunoscutul”, în volumul *Mircea Eliade*, Editura Nemira, București, 1995. Capitolul „Dușmanii capitalismului” (pp. 169–174) se încheie cu constatarea că „în România, la începutul secolului al XX-lea, nu existau prieteni ai capitalismului, în afara capitaliștilor înșiși”.

latifundiilor, transferând micii proprietari țărănești cea mai mare parte a pământului.

Istoricii români s-au angajat în lupta pentru proprietate cu mijloacele lor specifice. Trecutul a fost chemat să depună mărturie pentru prezent și pentru viitor. Două tendințe s-au conturat. Prima, cu punctul de plecare în eseul lui Nicolae Bălcescu, *Despre starea socială a muncitorilor plugari din principatele române în deosebite timpuri* (1846), pune în evidență caracterul primordial al proprietății țărănești, uzurpată de-a lungul Evului Mediu de marea proprietate boierească. Cealaltă, dimpotrivă, afirma anterioritatea și perenitatea proprietății mari.

Indiscutabil, dezbaterea era esențială pentru societatea românească, dar insistența asupra ei tindea să lase pe un plan secundar forțele active ale modernizării. Nici marea, nici mica proprietate rurală nu figurau în primele rânduri ale acestora. Problema era scoaterea României din condiția de țară predominant rurală și ieșirea românului din mentalitatea patriarhală. Din acest punct de vedere, comunismul a reprezentat, fără îndoială, o tentativă specifică de modernizare. Brutalitatea soluțiilor sale a forțat, într-adevăr, detașarea de trecutul rural, însă cu prețul dezechilibrării tuturor structurilor și cu rezultatul încropirii unei false societăți moderne, cu totul în afara a ceea ce înseamnă modernitate la sfârșitul secolului al XX-lea.

A treia mare problemă privește *modelele*, raportul românilor cu *ceilalți*. Ideile noi și instituțiile noi sunt toate produse ale laboratorului occidental. Inclusiv ideea națională, statul-națiune avându-și obârșia tot în evoluțiile ideologice ale Occidentului. Până în secolul al XIX-lea, românii s-au aflat integrați în spațiul cultural oriental. Legăturile punctuale ale unor cărturari (precum stolnicul Cantacuzino, care a studiat la Padova, sau cronicarii moldoveni, în Polonia), puse adesea în evidență, nu au avut cum să schimbe condiția

generală a unei societăți și a unei culturi. Era o cultură pătrunsă de ideea ortodoxă, nu de ideea națională. Prima breșă importantă a fost, spre sfârșitul secolului al XVIII-lea, opera Școlii Ardelene, a unor intelectuali greco-catolici, cu studii la Viena și la Roma, conduși de ideea și chiar de obsesia originilor latine, și de necesara lor reactualizare. Demersul lor a constituit o sursă importantă a orientării spațiului românesc spre Occident, dar tonul dat de cărturarii ardeleni – exponenți ai unei societăți țărănești aflate sub stăpânire străină – nu a luat amploare decât odată ce clita celor două state românești s-a decis să adopte modelul occidental.

Atât procesul de modernizare, cât și afirmarea ideii naționale conduceau în aceeași direcție. Cât timp valorile generale împărtășite erau cele ortodoxe, românii se puteau simți la ei acasă în spațiul est-european. În momentul când pretutindeni sentimentul identității naționale trece pe primul plan, lucrurile iau pentru ei o întorsătură radicală. Ei se trezesc dintr-odată, ceea ce fuseseră întotdeauna, dar fără ca aceasta să-i singularizeze, „o insulă latină într-o mare slavă“. Rusul încetează de a mai fi marele frate ortodox eliberator. Identitatea religioasă apare, dimpotrivă, ca o primejdie suplimentară, putând facilita înghițirea și asimilarea României (ceea ce tocmai se petrecea în Basarabia). Naționalismului popoarelor slave și panslavismului li se opune acum naționalismul românesc.

Nici raporturile cu ungurii catolici sau protestanți nu erau mai încurajatoare. Odată ce Ungaria (sau partea dominată de aristocrația maghiară din Imperiul habsburgic) tindea să devină ea însăși un stat național, deci asimilator, situația românilor din Transilvania devenea încă mai delicată. Unguri sau slavi, românii erau înconjurați pretutindeni de construcții naționale sau de proiecte naționale care contraveneau propriului lor proiect.

Singura soluție rămânea Occidentul, îndeosebi ideea latină, și, în mod cu totul privilegiat, apelul la marea soră latină care era Franța. Modelul francez și, într-un fel, „iluzia franceză” s-au constituit în reper fundamental pentru societatea românească în secolul al XIX-lea. Încă o contradicție dramatică și insolubilă: românii încearcă pur și simplu să se rupă din partea de Europă căreia totuși îi aparțin, navigând în imaginar, spre țărmurile occidentale.

Dar nici reacția contrară nu poate fi subestimată. Modelul occidental află un teren nu tocmai prielnic în fondul rural al societății românești și în mentalitatea rural-autohtonistă care, parțial acoperită, un timp, de acțiunea prooccidentală a unei elite, își va păstra totuși vigoarea și la un moment dat va irumpe. Contradicția dintre modelul occidental și reperiile autohtone avea să străbată întreaga perioadă de care ne ocupăm și continuă să se manifeste și astăzi.

În ce privește discursul istoric, raportarea la modelul occidental a avut darul de a genera în egală măsură atenuarea naționalismului și amplificarea lui. Strălucita civilizație occidentală, cu impresionantele catedrale ridicate într-o vreme când românii se aflau încă în afara istoriei, reducea vechea cultură românească la o variantă de „barbarie orientală” (sintagma aparținându-i lui Titu Maiorescu). Mai ales în prima fază a contactului a predominat acest gen de uimire. Într-un memoriu din 1828 adresat de Ioniță Tăutu lui Stratford Canning, ambasadorul Angliei la Constantinopol, se mărturisea, cu toată umilința, că românii sunt un popor „fără arte, fără industrie, fără lumini”. Așa fuseseră și strămoșii lor: „pe când literele înfloreau la Roma, Ovidiu, exilat în Dacia, se credea ca în Imperiul lui Pluton”. Tot la 1828, un text privitor la istoria Moldovei (*Nouveau tableau historique et politique de la Moldavie*), putând fi atribuit marelui boier Iordache Rosetti-Roznovanu, spunea în esență același lucru: trecutul țării „nu prezintă în ansamblu nimic interesant, nici un

fapt a cărui memorie să merite a fi conservată în analele națiunilor“.⁶

Pe de altă parte, se argumenta (și din ce în ce mai insistent, pe măsura afirmării proiectelor naționale) că, dimpotrivă, românii ar fi posedat cândva atributele esențiale de civilizație cu care se mândrește Occidentul. Le-au pierdut însă pentru că au trebuit să stea timp de secole cu mâna nu pe condei, ci pe sabie, pentru a apăra Europa de expansiunea islamică. Jertfa lor a contribuit la înălțarea Apusului. Pentru ce au a primi, românii au dat la rândul lor cu prisosință.

Asemenea complexe nu afectau, firește, modelul autohtonist. Odată ce românii apăreau altfel decât ceilalți, problema nu se mai punea în termeni de superioritate sau inferioritate. O discuție purtată în cercul *Junimii*, prin anii 1870, între naționalistul Eminescu și scepticul Vasile Pogor, ilustrează perfect opoziția dintre autohtoniști și admiratorii necondiționați ai modelului occidental.

Iată schimbul de replici – autentic sau nu, puțin importă – în relatarea lui George Panu, memorialistul *Junimii*:

„— Ce umblați cu istoria românilor? – exclama Pogor. Nu vedeți că nu avem istorie? Un popor care nu are o literatură, artă, o civilizație trecută, acela nu merită ca istoricii să se ocupe de el... Pe când Franța produsese pe Molière și Racine, românii erau într-o barbarie completă.

Atunci, Eminescu, care ședea într-un colț, se ridică și cu un ton violent, neobișnuit lui, zise:

— Ceea ce numești d-ta barbarie, eu numesc așezarea și cuminența unui popor, care se dezvoltă conform propriului său geniu, ferindu-se de amestecul străinului.“⁷

⁶ Vlad Georgescu, *Mémoires et projets de réforme dans les principautés roumaines* (1769–1830), Bucurest, 1970, p. 170; *Mémoires et projets de réforme dans les principautés roumaines* (1831–1848), Bucurest, 1972, p. 185.

⁷ G. Panu, *Amintiri de la „Junimea“ din Iași*, Editura Remus Cioflec, București, 1942, vol. I, pp. 99–100.

Se află rezumată în aceste câteva rânduri marea dilemă care a divizat societatea românească în ultimele două secole.

Un mit național: Mihai Viteazul

Conturarea mitului *Mihai Viteazul* ilustrează mai bine ca oricare alt model istoric mutațiile petrecute în conștiința românească. Domnitorul care a reușit să stăpânească pentru scurt timp, la 1599–1600, cele trei țări reunite, trei veacuri mai târziu, în România modernă, începe a fi receptat ca *unificator* abia spre mijlocul secolului al XIX-lea.⁸ O asemenea interpretare lipsește cu desăvârșire în istoriografia cronicărească a veacului al XVII-lea și chiar mai târziu, spre 1800, la Școala Ardeleană. Puse în evidență, pe lângă personalitatea excepțională a lui Mihai, erau ideea creștină și strânsele raporturi cu împăratul Rudolf. De asemenea, ambiția cuceritorului apărea frecvent ca mobil al acțiunii, ocupând în schema interpretativă locul pe care mai târziu îl va lua „ideea românească”.

La Miron Costin, Mihai Viteazul se află în postura de cuceritor al Ardealului și al Moldovei, „pricină de multe vărsări de sânge între creștini”, de altfel puțin apreciate chiar de munteni: „Se urâse muntenilor cu domnia lui Mihai-vodă, tot cu oști și războaie.”⁹ Din cealaltă perspectivă, muntească, *Istoria domnilor Țării Românești*, atribuită lui Radu

⁸ Pentru elaborarea mitului lui Mihai Viteazul, vezi articolele publicate de Mirela Luminița Murgescu: „Figura lui Mihai Viteazul în viziunea elitelor și în literatura didactică (1830–1860)”, în *Revista istorică*, nr. 5–6/1993, pp. 539–550; „Mythistory in Elementary School. Michael the Brave in Romanian Textbooks (1830–1918)”, în *Analele Universității București*, istorie, 1993–1994, pp. 53–66; „Trecutul între cunoaștere și cultul eroilor patriei. Figura lui Mihai Viteazul în manualele școlare de istorie (1831–1994)”, în *Mituri istorice românești* (sub direcția lui Lucian Boia), Editura Universității din București, 1995, pp. 42–71.

⁹ Miron Costin, *Opere* (ediția P. P. Panaitescu), vol. I, Editura pentru Literatură, 1965, pp. 15–21.

Popescu, îi tratează de-a valma pe toți adversarii lui Mihai, străini și români deopotrivă: „au supus domnia lui pă turci, pă moldoveni, pă unguri, de-i avea ca pe nește măgari pe toți”.¹⁰ Savoarea exprimării nu face decât să confirme absența ideii românești. Să fi fost Mihai Viteazul, la 1600, mai „patriot” decât erudiții cronicari de la sfârșitul secolului al XVII-lea?

Nici Școala Ardeleană, căreia conștiința națională românească din veacul al XIX-lea îi datorează atât de mult, nu face totuși pasul decisiv, deși țelul său era afirmarea identității românilor și a mândriei de a fi român. Ideea unui stat unic al tuturor românilor nu își găsește încă afirmarea, înfăptuirile lui Mihai Viteazul nefiind exploatate în acest sens. Iată cum îi rezumă domnia Samuil Micu, în *Scurtă cunoștință a istoriei românilor* (redactată în ultimul deceniu al secolului al XVIII-lea): „În anul 1593 în domnia Țării Românești au urmat Mihai Vodă, carele să zice Viteaz. Acesta foarte mare ostașiu au fost, și pre turci i-au bătut și pre ardeleni i-au biruit și Ardealul l-au luat și l-au dat împăratului Rudolf...”¹¹ Astăzi, o asemenea interpretare ar stârni indignarea multora; autorul ei este totuși unul dintre marii inițiatori ai naționalismului românesc!

În *Hronica românilor și a mai multor neamuri*, Gheorghe Șincai consacră un larg spațiu domniei lui Mihai și cu deosebire acțiunii lui în Transilvania. Combătându-l pe Engel, el pune mereu lucrurile la punct în favoarea românilor. Apără cu îndârjire personalitatea voievodului, căruia îi compune un portret moral avantajos, în antiteză cu defectele adversarilor săi. Ingredientele mitului sunt prezente, dar mitul încă

¹⁰ *Cronicari munteni*, vol. I, Editura pentru Literatură, București, 1961, p. 329.

¹¹ Samuil Micu, *Scurtă cunoștință a istoriei românilor*, Editura Științifică, București, 1963, p. 112; idee dezvoltată tot de Samuil Micu în *Istoria și lucrurile și întâmplările românilor*, ediție recentă sub titlul *Istoria românilor* (îngrijită de Ioan Chindriș), vol. I, Editura Viitorul Românesc, București, 1995, p. 97.

lipsește. Șincai accentuează asupra mândriei naționale, dar nu exploatează politic ideea în sens de unitate națională.

Câteva decenii mai târziu, în 1830, băănățeanul Damaschin Bojincă, discipol al Școlii Ardelene, publică, în *Biblioteca românească*, o biografie a domnitorului, sub titlul *Vestitele fapte și perirea lui Mihai Viteazul, prințipul Țării Românești*. Nici de data aceasta ideea națională nu apare cu adevărat conturată, accentul căzând pe luptele împotriva turcilor.

Momentul de răscruce este marcat de transilvăneanul Aaron Florian, stabilit în Țara Românească, unde devine profesor la Colegiul „Sfântul Sava“ din București. Mihai Viteazul ocupă un loc esențial în sinteza sa *Idee repede de istoria prințipatului Țării Românești*. Aaron Florian procedează la o amplificare a personajului și a epocii, consacrandu-le mult peste ceea ce pretindea economia lucrării: două sute de pagini, cea mai mare parte a celui de-al doilea volum, apărut în 1837, și, în același timp, înscrie, în sfârșit, acțiunea lui Mihai pe linia înfăptuirii unității naționale românești. Singurul reproș adus voievodului stă în faptul că nu s-a dovedit capabil să doteze teritoriile românești unificate cu o constituție potrivită. Numai în acest fel ar fi putut începe o eră nouă, care ar fi permis românilor să evolueze, uniți, între celelalte nații ale Europei.

Așa vedea lucrurile, la București, transilvăneanul Aaron Florian. Nu însă și moldoveanul Kogălniceanu. Cel care avea să devină marele artizan al unirii principatelor nu se dovedește deloc sensibil, în opera sa de tinerețe, la potențialul național al episodului Mihai Viteazul. În *Histoire de la Valachie...*, publicată în același an, 1837, cu volumul amintit al lui Aaron Florian, ne întâmpină un Mihai Viteazul descins din evocarea lui Miron Costin, neanunțând încă în nici un fel proiectul de unitate națională. Trăsătura lui dominantă pare a fi „ambitia nemăsurată“ care l-ar fi împins nu numai să cucerească Transilvania, dar chiar să viseze la coroana

Ungariei și a Poloniei. „Domnia sa a fost strălucită prin cuceriri, dar fatală Țării Românești“, conchide Kogălniceanu, extrăgând de aici și o anumită morală istorică: „numele marilor cuceritori nu pierе niciodată în memoria poporului, în timp ce acesta uită pe principii virtuoși, dar pașnici“. ¹² Mihai apare ca un mare războinic, un erou, dar nicidecum ca unificator.

Nici Nicolae Bălcescu, deși muntean, nu pare atras, în mod deosebit, în primele lui lucrări (*Puterea armată și arta militară de la întemeierea principatului Valahiei până acum*, 1844; *Despre starea socială a muncitorilor plugari...*, 1846), de personalitatea voievodului, acordându-i locul și importanța cerute de subiectele respective și nimic mai mult.

Dar, după 1840, irezistibila ascensiune a lui Mihai devine tot mai vizibilă. Ascensiune în ambele ipostaze, eventual contradictorii, dar și complementare: domnitor glorios al Țării Românești și unificator al românilor. Prima a fost pusă în valoare de însuși domnitorul Țării Românești, Gheorghe Bibescu (1842–1848), căruia i-a plăcut să se erijeze în urmaș al marelui voievod, orchestrând o insistentă propagandă în acest sens. Alungat de pe tron la 1848, el nu și-a putut atinge țelul de a deveni un nou Mihai, dar vanitoasa asumare princiară a moștenirii acestuia nu a rămas fără ecou. Atmosfera tot mai încărcată de amintirea eroului de la Călugăreni îl va fi înrâurit și pe Bălcescu, în ciuda opoziției sale față de regimul lui Bibescu.

Chiar în Moldova, simbolul Mihai începe să se afirme. La 1843, în *Cuvântul de deschidere* a cursului de istorie națională la Academia Mihăileană din Iași, Kogălniceanu se apropie de voievodul muntean cu simțitor mai multă simpatie decât o făcuse cu șase ani în urmă. Mihai este

¹² Mihail Kogălniceanu, *Histoire de la Valachie, de la Moldavie et des Valaques transdanubiens*, în *Opere*, vol. II, *Scrieri istorice* (ediție Al. Zub), Editura Academiei, București, 1976, pp. 177 și 184.

prezentat acum ca fiind cel care a unit părțile dispartate ale Daciei vechi.

Simbolul își capătă deplina strălucire și funcționalitate în opera ultimă și cea mai ambițioasă a lui Nicolae Bălcescu, începută la 1847 și neîncheiată încă la moartea sa, în 1852: *Istoria românilor sub Mihai Vodă Viteazul*. Apare o sensibilă evoluție, în sensul ideii naționale, față de primele eseuri ale istoricului. Țelul acțiunii lui Mihai este net proclamat: *unitatea națională*. El „voi a-și creea o patrie mare pe cât ține pământul românesc“. A realizat astfel „visarea iubită a voievozilor cei mari ai românilor“, începând cu Mircea cel Bătrân, „cel dintâi domn român care se luptă pentru unitatea națională“. Domnitorii nu făceau în fond decât să exprime prin acțiunea lor politică un sentiment general împărtășit, dat fiind că, de la origini, „în inima tuturor românilor rămăsese neștersă tradiția unui trai comun și dorința de a-l înființa din nou“. Aceasta explică „ura națională a românilor în contra tiranilor unguri“. Iată de ce, „de câte ori un steag românesc se ivea fluturând în vârful Carpaților, Ardealul întreg se înfiora: românii de nădejde, tiranii lor de spaimă“.¹³

Cartea lui Bălcescu a însemnat o premieră în istoriografia românească. Pentru prima oară istoria medievală a românilor, a celor trei țări românești, era tratată explicit ca istorie *națională*, ca istorie a unui deziderat național care nu a încetat să se manifeste de-a lungul veacurilor, ca istorie a unui ideal stat românesc, deplin și unitar. Influența acestei lucrări asupra conștiinței naționale românești a fost considerabilă, cu toată întârzierea relativă a publicării (ediție parțială în 1861–1863, integrală în 1878, apoi numeroase reeditări). Prin Bălcescu, Mihai Viteazul se impune decisiv și definitiv ca prim ctitor al României moderne.

¹³ Nicolae Bălcescu, *Românii supt Mihai Voevod Viteazul*, în *Opere*, vol. III (volum îngrijit de Daniela Poenaru), Editura Academiei, București, 1986, pp. 165, 197 și 265.

Anii imediat premergători unirii principatelor din 1859 marchează creșterea interesului pentru figura voievodului, inclusiv în Moldova, paralel cu conferirea de valențe unificatoare unor domnitori moldoveni, în primul rând lui Ștefan cel Mare. Împreună, Mihai și Ștefan ajung să simbolizeze istoria particulară, dar totodată comună, tinzând oricum spre unitate, a celor două țări românești surori.

Se observă astfel cum, între 1830 și 1860, cu o intensificare notabilă în preajma revoluției de la 1848 și apoi a Unirii, Mihai Viteazul trece printr-un proces de transfigurare, devenind, din erou creștin și războinic, un simbol al unității românești. Sunt anii când idealul de unire într-un stat românesc, România ideală prefigurată în conștiințe, se proiectează în trecutul istoric. Această orientare națională, politică și istorică aparține în esență unei singure generații, generația care a făcut revoluția de la 1848 și a realizat apoi unirea Principatelor și România modernă. Am văzut cum în aceeași perioadă este frecvent invocată Dacia, ca expresie a unității primordiale a pământului românesc. Două simboluri, care conduc la o mare aspirație: *Dacia antică*, reînviată pentru un moment de Mihai Viteazul și menită a se reîntruchipa în România de mâine.

Proiecte diferite, istorii diferite

La fel ca ideea națională, modernizarea societății românești își căuta justificarea și modelul în același trecut istoric. Dacă proiectul național era în linii mari similar pentru toți românii: o unică națiune în vatra vechii Dacii, transformările prin care societatea românească trebuia propulsată în epoca modernă reflectau, firesc, divergențe de ordin ideologic și interese specifice ale grupurilor sociale. Unui discurs național relativ omogen îi corespund evocări istorice contradictorii, atunci când se află în discuție marea problemă

a reformelor și îndeosebi chestiunea proprietății. Spre mijlocul secolului al XIX-lea, trecutul este restructurat în sensul a trei sensibilități politico-istorice distincte: *democratică*, *conservatoare* și *liberală*.

Soluția democratică, în fapt o soluție rural-democratică adaptată profilului societății românești, și-a aflat în Nicolae Bălcescu pe marele istoric și pe omul politic de o rară consecvență. Pentru Bălcescu, chestiunea principală nu o reprezenta libertatea în sine, ci proprietatea de la care derivă tot restul. Atunci când romanii au colonizat Dacia, „au împărțit, după obiceiul lor, pământul între coloniști”. Societatea românească a fost la origine și a rămas multă vreme o societate de oameni liberi, proprietari de pământ. Uzurparea s-a petrecut târziu, după întemeierea Principatelor. „Interesul, nevoia și sila” au dus la ruinarea micii proprietăți și la înglobarea ei în cea mare. S-a ajuns la acea „monstruoasă socială ca o țară întreagă să robească la vreo câțiva particulari”. Mihai Viteazul i-a înrobii pe țărani, prin faimoasa sa „legătură”: țara s-a împărțit de atunci în „două tabere vrăjmașe, având interese împotrivate”. Această nefericită evoluție a atras după sine declinul țărilor române. Numai emanciparea și împrumutarea țăranilor pot remedia situația; altminteri, națiunea română este amenințată în însăși existența ei. Revoluția națională, pentru a izbândi, trebuie susținută de o revoluție socială.¹⁴

Ceea ce rezultă din studiul lui Bălcescu este *ilegitimitatea mării proprietăți*. Transpunerea, până la ultima consecință, a demonstrației istorice pe terenul reformei sociale ar fi însemnat restructurarea societății românești într-o *societate exclusivă de mici proprietari*. Evident, atât de departe nu se putea merge. Bălcescu a apărut însă la 1848 punctul

¹⁴ Nicolae Bălcescu, *Despre starea socială a muncitorilor plugari în principatele române în deosebite timpuri*, în *Opere*, vol. II (ediția G. Zane), pp. 151–162.

de vedere cel mai radical exprimat în Comisia proprietății, care s-ar fi tradus printr-o însemnată expropriere parțială și prin crearea unei mici proprietăți țărănești consistente; tot el a susținut și votul universal.

La cealaltă extremă, teza conservatoare susținea drepturile istorice ale boierimii asupra pământului și rolul indispensabil al acestei clase atât în trecut, cât și în prezent. Revoluționar moderat la 1848, Ion Heliade Rădulescu a alunecat în cele din urmă spre o poziție proboierească lipsită de orice nuanțe. Depart de a fi asupritori ai țăranilor, boierii – socotește marele cărturar în *Echilibrul între antiteze* – „au fost cei cari dimpreună cu Radu Negru au fondat domniatul nostru pe niște instituțiuni atât de umane și egalitare cu cari nu se pot compara legile lui Numa, lui Licurg și lui Solon“. De altfel, boieria la noi „nu a fost ereditară, ci deschisă la toți fiii patriei“. Boierii români anticipaseră chiar, și într-o manieră mai rezonabilă, democratismul Revoluției franceze: „Boierismul vechi nu se speria de republica franceză, ce punea feciorii domnești jos; căci boierii vechi creeau din feciorii lor domestici alți boieri și îi făceau membri ai familiei, dându-le fetele și nepoatele de soție.“¹⁵

Democratismul epocii – importat din Occident – obliga! Istoria românească se dovedea profund democratică: democratică în variantă țărănească la Bălcescu, și tot democratică în variantă boierească la Heliade Rădulescu.

Barbu Catargiu, primul-ministru asasinat în 1862, a fost un apărător talentat al drepturilor funciare boierești, inclusiv prin invocarea unor argumente istorice. Și el își propunea dedramatizarea situației prin ameliorarea imaginii boierului și prin readucerea în legalitate a marii proprietăți. „Feudalitatea în România n-a existat niciodată“, afirma el în iunie 1859. Doar în Apus s-a instituit acest sistem, prin cucerirea

¹⁵ Ion Heliade Rădulescu, *Echilibrul între antiteze*, vol. I, Editura Minerva, București, 1916, pp. 85 și 133.

germanică. De aceea revoluțiile au fost necesare în partea occidentală a Europei, pentru remedierea a ceea ce acolo a fost o uzurpare. La noi însă coloniștii romani au rămas stăpâni pe pământul lor. Punct de plecare identic cu cel invocat de Bălcescu; urmarea însă diferă. Nu s-a petrecut nici un fel de uzurpare: actualii proprietari dețin pământul, prin moștenire, din cele mai vechi timpuri (din epoca romană), sau l-au cumpărat, cu acte în regulă. Marea proprietate apare pe deplin justificată istoric; ea este de asemenea justificată economic.

Argumentele istorice invocate de Barbu Catargiu au totuși o pondere limitată în argumentația sa politică. Sacrificând atât cât era necesar jocului istoric, el ține să atragă atenția că ceea ce contează până la urmă nu este trecutul, ci prezentul. Scepticismul manifestat față de modele istorice, mai mult sau mai puțin imagine, merită a fi consemnat. „Opinia publică – atrăgea el atenția – este formată și se poate înflăcăra foarte lesne de vorbele pompoase de sentimentalism, de patriotism, de Traian, Mircea Vodă și chiar Decebal. [...] Să nu ne lăsăm a fi amăgiți de discursuri. [...] Să tratăm această chestiune din punctul de vedere al dreptului și al economiei politice.”¹⁶ Fondul gândirii lui Barbu Catargiu era reacționar, dar logica, în esență, mai modernă decât a revoluționarilor!

Ne-am fi așteptat, poate, ca tocmai conservatorii să fie mai sensibili la cântul de sirenă al trecutului. Lucrurile nu stau însă, în genere, așa. Trecutul este invocat mai frecvent, și în termeni imperativi, de cei care vor să se rupă de el. Logica imaginarului își are regulile ei. Revoluționarii francezi invocau Sparta și Roma republicană. Orice ideologie, orice proiect necesită modele. Chiar atunci când în joc se află viitorul, modelele sunt extrase din trecut. În fond, nu există altă realitate decât trecutul. Cu cât o ideologie este mai trans-

¹⁶ Barbu Catargiu, *Discursuri parlamentare (1859–1862)*, Editura Minerva, București, 1914, pp. 152–153, 220 și 342.

formistă, cu cât un proiect este mai radical, cu atât se apelează în mai mare măsură la trecut, la un trecut restructurat potrivit necesităților și idealurilor prezentului. Puteau și boierii invoca istoria, și nu se sfiau să o facă; dar starea de fapt și de drept venea oricum în sprijinul lor. Pentru modificarea acestei stări, se impunea însă apelul la istorie, la o istorie menită să opună prezentul corupt unui trecut idealizat. Mersul spre viitor presupunea o reactualizare a originilor.

Este ceea ce întâlnim în ideologia liberală. Ce putea fi mai modern decât liberalismul? Referirile sale la trecut, la un model istoric bine conturat sunt însă extrem de frecvente și semnificative. *Cântarea României* a lui Alecu Russo (1850 și 1855) a putut fi apreciată drept un adevărat imn liberal. Dacă pentru Bălcescu valorile supreme erau proprietatea și națiunea, pentru Russo libertatea individuală apare ca principiu istoric și politic fundamental, din care decurg toate celelalte.¹⁷

Cântarea României este un poem. Textele și discursurile lui I. C. Brătianu aparțin însă genului politic, iar autorul lor se numără printre făuritorii României moderne pe care a angajat-o pe calea liberalismului. Față de „ruralul“ Bălcescu, Brătianu se înfățișează ca un citadin și burghez, dacă nu prin origine (boierească), în orice caz prin mentalitate. A fost un om politic pragmatic, dar nu mai puțin un vizionar, două fațete nu neapărat antitetice. Ceea ce impresionează este pasiunea sa pentru istorie și modul cum înțelege să extragă din trecutul național elementele doctrinei liberale, altminteri preluată nu de la coloniștii romani, ci din ideologia apuseană a secolului al XIX-lea!

Într-adevăr, din nou coloniștii romani sunt puși la lucru. Aflăm, dintr-un articol publicat de Brătianu în *Republica Română* (noiembrie 1851), că romanii stabiliți în Dacia păstrasera neștirbit spiritul republican. Ei nu veneau de la Roma, unde flacăra Libertății se stinsese, ci din mediul rural, fidel

¹⁷ Cu privire la *Cântarea României*, vezi considerațiile lui G. Zane, în N. Bălcescu, *Opere*, vol. II, pp. 231–237.

vechilor credințe și virtuți. Așadar, „colonizația Daciei se făcu în numele și prin puterea unei idei“. Cei așezați aici au fost un fel de refugiați politici și de conștiință, fapt ce apropie întemeierea nației române de crearea Americii, ambele națiuni împărtășind în egală măsură religia libertății: „[...] precum știm că la 1660 făcură puritanii din Englitera prin emigrația lor în America, după căderea Republicii engleze, suntem întemeiați pe toate dovezile a zice că și poporațiile democratice și libere ale Italiei, ca să scape de jugul fiscului, de insolenta favoriților, de amenințarea de-a fi desmoștenite, luară într-o mână fierul plugului și în cealaltă paloșul și veniră să împlânte fierul Libertății într-un pământ nou, tânăr și puternic, departe de atmosfera cea molipsită de putrejunele despotismului [...]“ În sânul noii colonii romane „tradițiunile democratice se păstrară cu sfințenie și curățenie“. Națiunea română „nu numai are mintea și sufletul pregătite pentru democrație, dar a păstrat-o neîncetat în inima și moravurile ei“. ¹⁸

Chiar mai târziu, devenit din revoluționar și complotist om de stat responsabil, I. C. Brătianu nu pierde ocazia de a justifica legile și actele de modernizare prin modele și precedente istorice. Ce putea fi mai normal, în sensul secolului al XIX-lea, decât dezvoltarea căilor de comunicație? Sunt invocați însă tot romanii, mari constructori de drumuri; să dovedim că suntem strănepoții lor „și să ridicăm șosele, să tragem drumuri de fier, să canalizăm râurile, să zidim porturi și să organizăm companii de navigare“. ¹⁹ Respectul pentru proprietatea privată este afirmat tot prin origini. La slavi domină devălmășia, în timp ce „românii au împrumutat ideea proprietății individuale de la greci și romani“. Guvernul urmărește pur și

¹⁸ Ion C. Brătianu, *Acte și cuvântări*, vol. I, partea I, Editura Cartea Românească, București, 1938, pp. 21–22.

¹⁹ *Ibidem*, pp. 161–162.

simplicu – în 1883 – „să constituie proprietatea cum era înainte în România, astfel cum e în toate părțile la națiunile grece, latine”.²⁰ Cât despre constituție și sistem politic, trebuie știut că „România are un trecut și, pe când în alte state era despotismul cel mai absolut, aici era un regim, în condițiile de atunci, dar un regim foarte liberal și, pot zice, parlamentar”.²¹ Când intră în discuție legea comunală (1878), Brătianu atrage atenția că nu se urmărește în fond decât reînvierea unei tradiții romane, menținută multă vreme și la noi: „aceste comune au existat și în România și numai în timpul din urmă, când se sleiseră puterile noastre luptând contra invaziunilor barbarilor, au venit domni străini și au desființat comuna [...]”²².

Pe un plan mai general, marele om politic nu încetează să afirme necesitatea studierii originii românilor, în scopul marcării identității naționale și a susținerii intereselor prezente; el însuși redactează eseuri și ține conferințe pe această temă. Pentru orice „mutare” politică, istoria oferă precedente și învățăminte. Unele, de un umor involuntar. Când, în 1883, România aderă la Tripla Alianță, Brătianu nu pierde ocazia să spună că Ștefan cel Mare „a fost cel mai vechi amic al Austriei!”²³

Și astfel, programul liberal, de altfel mai apropiat decât oricare altul de modelul burghez occidental, se prezenta, aproape punct cu punct, ca reactualizare a unui trecut transfigurat, începând cu Dacia antică și mergând până în preajma declinului țărilor române spre sfârșitul Evului Mediu.

Istoria justifica, așadar, în *egală măsură*, democratismul esențialmente rural al lui Bălcescu, liberalismul burghez al Brătienilor și conservatorismul lui Barbu Catargiu. Nimic ieșit din comun: *istoria justifică întotdeauna orice*.

²⁰ *Ibidem*, vol. VIII, 1941, pp. 163–164.

²¹ *Ibidem*, p. 178.

²² *Ibidem*, vol. IV, 1932, p. 31.

²³ *Ibidem*, vol. VIII, p. 213.

Glorificarea trecutului

Se mai urmărea, prin istorie, dovedirea unei origini nobile și a unui trecut glorios, susceptibile de a asigura națiunii române, în mult mai mare măsură decât imaginea ei prezentă, nu tocmai strălucită, un loc respectabil în concertul națiunilor europene.

Spre mijlocul secolului al XIX-lea, chestiunea originilor părea lămurită, în varianta cea mai favorabilă pentru promovarea intereselor românești. Românii apăreau ca descendenți ai coloniștilor romani, eventual cu concesii minime acordate autohtonilor daci. Națiune latină prin origine și prin vocație, ei nu puteau decât să se integreze, firesc, în comunitatea europeană a popoarelor romanice.

Expresia extremă a acestei interpretări o oferă Școala Latinistă, prelungire exacerbată a Școlii Ardelene, până în a doua jumătate a secolului al XIX-lea. Șeful necontestat al curentului latinist, August Treboniu Laurian, lingvist și istoric, unul dintre cei mai respectați erudiți ai epocii, publică, în 1853, *Istoria românilor*, sinteză care debutează pur și simplu cu fondarea Romei la anul 753 î.Cr. Istoria românilor apărea ca o continuare a istoriei romane. Dispărea în fapt orice diferență între români și romani. Era același popor, cu o unică istorie. Sistemul cronologic adoptat de Laurian desăvârșea integrarea românilor în istoria romană; datele fiind recalculat de la întemeierea Romei, cititorul află cu surprindere că revoluția lui Tudor Vladimirescu s-a petrecut la 2574!

În ciuda optimismului lui Laurian, rămăneau întinse zone necunoscute în istoria veche a românilor și îndeosebi acel „mileniu întunecat“, cuprins între retragerea aureliană și întemeierea Principatelor. Odată cu lansarea teoriei imigraționiste, spre sfârșitul secolului al XVIII-lea, prin lucrările lui Franz Joseph Sulzer și ale lui Johann Christian Engel, o mare problemă pusă în fața istoricilor români a fost dovedirea și apărarea continuității la nord de Dunăre. Acesta era însă un

program minimal. Afirmarea autohtoniei românilor prin simpla supraviețuire etnică nu părea de natură să susțină o istorie semnificativă în plan european. De aceea, chiar combătând imigraționismul, istoricii români au fost tentați să susțină și să amplifice fenomenul romanității sud-dunărene, mai bine pusă în evidență de izvoare și susceptibilă de a fi integrată într-o mare istorie. Șincai, apoi Laurian au dezvoltat pe larg teoria potrivit căreia țările bulgărești ar fi fost mai curând state mixte româno-bulgare, și chiar, în anumite perioade, dominate politic de elementul românesc. Într-un sens care, desigur involuntar, putea servi schemei imigraționiste, centrul de greutate al istoriei românești se deplasa, pentru aproape un mileniu, la sud de Dunăre. Astfel, românii reintegrau marea istorie, evitând marginalizarea la care i-ar fi condamnat o repliere strictă în spațiul vechii Dacii.

În ce privește continuitatea și afirmarea istorică a poporului român în spațiul propriu-zis al Daciei și al actualei Româнии, punctul de plecare spre mijlocul secolului al XIX-lea era foarte aproape de cota zero. Studiul arheologic al chestiunii și invocarea argumentelor lingvistice nu se aflau încă la ordinea zilei, informațiile externe, în genere târzii, puțin numeroase și destul de vagi, lăsând liber jocul ipotezelor. „Mobilarea” acestui mileniu s-a constituit în temă de predilecție a imaginarului istoric românesc.

S-a putut crede un moment, la 1856, în rezolvarea miraculoasă a întregii chestiuni. A fost scoasă atunci la lumină, în tipografia lui Gheorghe Asachi, *Cronica lui Huru*, prezentată ca traducere efectuată de vel spătarul Petru Clanău, în vremea lui Ștefan cel Mare, după originalul latin redactat de Huru, mare cancelar al lui Dragoș Vodă, prelucrare la rândul ei a unui text mult mai vechi scris de „campoduxul” Arbure. Cronica acoperea întregul mileniu întunecat, de la retragerea aureliană din 274 la 1274 (unde era situată domnia lui Bogdan Dragoș). S-a stârnit o oarecare vâlvă istoriografică și politică. Domnitorul Moldovei Grigore Ghica a instituit o

comisie de specialiști în chestiuni literare și istorice pentru verificarea autenticității izvorului. În genere, opiniile au fost împărțite. Multora documentul le-a părut de la început suspect, dar printre partizanii săi s-au numărat câțiva distinși cărturari, în primul rând Gheorghe Asachi, editorul textului, și Ion Heliade Rădulescu, care îi va exploata din plin semnificațiile istorice.

Când s-a anunțat retragerea romană – relatează campoduxul Arbure –, lumea a început să se îndrepte spre Iași, unde a avut loc o mare adunare. S-a decis rămânerea pe loc și rezistența în fața barbarilor. Iată, în sfârșit, mult căutata mărturie a continuității românești! Statul s-a organizat într-un fel de republică, după modelul roman: republică federativă și moldovenească, documentul referindu-se strict la teritoriul dintre Carpați și Nistru. Se atingeau astfel mai multe obiective: demonstrarea continuității statale, evidențierea unor vechi instituții democratice autohtone, sublinierea identității Moldovei, ca și a apartenenței, din cele mai vechi timpuri, a Basarabiei la Moldova. Mesajul trebuie raportat la momentul apariției: 1856, anul Congresului de la Paris și al deciziei privind consultarea Principatelor în chestiunea eventualei lor unificări. Se pune accentul pe dreptul istoric al Moldovei asupra Basarabiei, răpită de ruși la 1812. Se afirma totodată particularismul moldovenesc, corespunzător unei orientări, de altfel minoritară, susținută și de Gheorghe Asachi, nu tocmai favorabilă unirii Moldovei cu Țara Românească.

Nu este cazul să mai spunem că Arbure campoduxul, marele cancelar Huru și vel spătarul Clanău sunt personaje pur imaginare, iar *Cronica* în discuție un fals, rezultat din „fabrică” de documente a familiei Sion; de aici a izvorât și *Arhondologia Moldovei*, scrisă de Constantin Sion, cu numeroasele ei genealogii fictive sau semifictive, sprijinite în câteva rânduri chiar pe *Cronica lui Huru*. Să mai menționăm că autorul *Arhondologiei*, totodată autor sau coautor al *Cronicii*, a făcut

campanie, în 1858, pentru candidatul la tronul Moldovei Grigore Sturdza, așadar împotriva partidei naționale și contra Unirii, în care vedea un „proiect al nebunilor“. Devine astfel și mai clar sensul politic al falsului, document susținător al continuității românilor în genere, dar mai ales al drepturilor Moldovei ca stat de sine stătător.²⁴

Controversa în jurul cronicii lui Huru nu s-a stins chiar atât de ușor. Renumitul lingvist Alexandru Philippide găsea încă necesar, în 1882, să-și încerce puterile într-un întins studiu pentru a-i dovedi falsitatea. Documentul stârnise mai multă vâlvă decât merita modesta abilitate a falsificatorilor, pentru simplul motiv că acoperea un gol și venea să materializeze iluzia continuării, prin români, a istoriei romane, la un nivel înalt de organizare politică și de civilizație.

Proiectarea în avanscena istoriei universale a unei epoci din istoria națională despre care în fapt nu se știa nimic a fost și preocuparea de căpetenie a lui Heliade Rădulescu. Inspirat de *Cronica* lui Huru, dar stimulat îndeosebi de propriile-i convingeri și fantezii, amalgam de mesianism național, spirit creștin, conservatorism și democratism, părintele culturii române moderne a lămurit în felul său faza continuității, în sinteza *Elemente de istoria românilor* (1860 și 1869), precum și în diverse capitole ale *Echilibrului între antiteze*. În urma retragerii lui Aurelian, Dacia a rămas „autonomă și creștină“: „organizată după instituțiunile eclesiei primitive, se constituie și continuă a se guverna în eclesii sau democrații creștine, autonome fiecare și confederate [...] Codicele lor civil este pentateucul [...]“ La celălalt capăt al controversatului mileniu, constituția

²⁴ Pentru cuprinsul și exploatarea istorică a *Cronicii* lui Huru, pot fi consultați G. Asachi, *Nouvelles historiques de la Moldo-Roumanie*, Iași, 1859, și I. Heliade Rădulescu, *Elemente de istoria românilor*, București, 1860 și 1869. Informații suplimentare asupra controverselor la Al. Zub, *Mihail Kogălniceanu istoric*, Editura Junimea, Iași, 1974, pp. 749–752, și în postfața și notele lui Ștefan S. Gorovei la Costandin Sion, *Arhondologia Moldovei*, Editura Minerva, București, 1973.

lui Radu Negru de la 1247 organiza Țara Românească după modelul Palestinei biblice, în 12 democrații creștine sau județe autonome. Oricum, tradiția politică românească era republicană, domnia fiind electivă și inițial limitată la cinci ani („precedent istoric“ actualizat de programul revoluționar de la 1848). Toate acestea dovedeau faptul că „Europa, în instituțiile ce se ating de libertate, egalitate și fraternitate, în cele ce se ating de înfrățirea și solidaritatea populilor, n-a ajuns încă pe primii români“.²⁵

Românii se dovedeau, așadar, într-o variantă sau alta a acestei istorii fictive, depozitarii incontestabili ai valorilor celor două mari modele ale istoriei universale: modelul roman și cel iudeo-creștin.

Faza ulterioară a istoriei românești, debutând cu întemeierea *reală* a principatelor în secolul al XIV-lea, era, evident, mai bine cunoscută. Dar, chiar datele acestei istorii se pretau, la fel ca datele necunoscutei istorii anterioare, la un proces de amplificare nu mai puțin sensibil. Este o manieră de punere în evidență a excelenței trecutului românesc, pe care o întâlnim inclusiv la marii istorici ai generației de la 1848, M. Kogălniceanu și N. Bălcescu. Respectul lor pentru datele concrete ale istoriei nu are nimic în comun cu fanteziile lui Heliade sau cu falsurile sionești, dar tentația ocupării unui loc privilegiat în istoria Europei se manifestă la aceleași cote înalte, fapt perfect de înțeles, în deplin acord cu proiectul politic de afirmare a nației în concertul european.

Două teme, ale căror ecouri aveau să se prelungească în conștiința românească, și-au găsit acum o primă cristalizare: pe de o parte, rolul românilor în apărarea civilizației europene, pe de altă parte, vechimea și chiar anterioritatea unor înfăptuiri românești în cele mai variate domenii. Două registre îmbinate într-un raport contradictoriu: jertfa consimțită în

²⁵ I. Heliade Rădulescu, *Echilibrul între antiteze*, vol. II, p. 52.

slujba Europei creștine sfârșind prin a epuiza forța unei civilizații remarcabile.

În introducerea ediției franceze, publicată în 1845, a fragmentelor extrase din cronicile românești, Kogălniceanu a prins într-o sinteză frapantă aceste trăsături ale unei istorii naționale brusc proiectate în marea istorie europeană. Românii, scrie el, „sunt unul dintre popoarele care s-au distins cel mai mult în Evul Mediu prin virtuțile militare și prin activitățile spiritului. Primii în Europa au avut armate regulate; au fost timp de secole apărătorii religiei și ai civilizației contra islamismului și barbariei asiatice. [...] Au fost printre primii care au consacrat toleranța religioasă și libertatea de conștiință, au îmbrățișat binefacerile tiparului, au adoptat limba națională în biserică, în cancelarii și în școli. [...]”²⁶ Românii, după Kogălniceanu, au fost chiar printre cele dintâi popoare care și-au scris istoria în limba națională (afirmație surprinzătoare, știut fiind că primele cronici scrise în românește nu sunt anterioare secolului al XVII-lea; în Franța, Villehardouin scria deja în franceză la începutul secolului al XIII-lea).

Bălcescu, în *Puterea armată...*, exprimă puncte de vedere identice: „Armata românească a fost cea dintâi armată permanentă în Europa. [...] Românii încă din veacul al XIV-lea, pe când toată Europa era cufundată în barbarie, aveau niște instituții cu care în acele vremi ar fi ajuns o nație puternică în Europa, dacă unirea ar fi domnit între dânșii.”²⁷

Câteva zeci de ani mai târziu, în 1889, Kogălniceanu, vorbind în Camera Deputaților despre adoptarea principiilor „marelui 1789”, nu ezita să identifice din nou „începutul lor în însăși țara noastră”, românii putând invoca „multe exemple pe care mai târziu le-au imitat și alte țări mai înaintate decât noi”.²⁸

²⁶ M. Kogălniceanu, *Fragments tirés des chroniques moldaves et valaques*, în *Opere*, vol. II, pp. 415–416.

²⁷ N. Bălcescu, *Puterea armată și arta militară de la întemeierea principatului Valahiei până acum*, în *Opere*, vol. II, pp. 50 și 61.

²⁸ Al. Zub, *op. cit.*, pp. 751–752.

Din elevi ai Occidentului, românii deveneau apărători ai acestuia și, în multe privințe, chiar precursori. Ne aflăm, evident, în fața unei amplificări naționaliste a istoriei. Fenomenul se cere însă înțeles într-un anumit context, și îndeosebi în funcție de două coordonate esențiale.

Prima dintre acestea o reprezintă spiritul însuși al istoriografiei romantice. Reliefarea valorilor naționale specifice și amplificarea lor, puternica valorizare a originilor, gustul pronunțat pentru un Ev Mediu idealizat și „eroizat“, discursul istoric impregnat de patriotism, chiar și tentația falsurilor patriotice, toate aparțin filonului romantic și naționalist al vremii, în această privință românii nefăcând altceva decât să adapteze formula generală la propria lor istorie. Surplusul de exagare reflecta – în cazul românesc – disproporția foarte pronunțată dintre realitate și ideal. Când Michelet așeza Franța – precum alți istorici și ideologi Italia sau Germania – în fruntea popoarelor lumii, pretenția putea să pară mai puțin flagrantă în comparație cu invocarea diverselor „priorități“ românești, dar logica predestinării și privilegierii unei anumite nații este riguros aceeași, într-un caz sau în altul.

În al doilea rând, și în mod paradoxal, amplificarea naționalistă a trecutului nu servea nicidecum unui proiect autohtonist, ci, dimpotrivă, apropierii societății românești de civilizația occidentală și acceptării României ca stat cu drepturi depline printre statele europene. Istoricii și oamenii politici, unii dintre ei în egală măsură istorici și oameni politici, precum Kogălniceanu și Bălcescu, își propuneau să demonstreze că istoria ultimelor secole, de supunere, declin și integrare nedorită în lumea orientală, nu a fost decât un accident istoric, ale cărui urmări, odată înlăturate, România putea reveni la matca firească a evoluției sale, marcată de originea latină și de un destin nu mai prejos de cel al trunchiului latin occidental. Sub discursul naționalist se citește clar voința de integrare europeană.

De la romantism la școala critică

Formula naționalist-romantică se prelungește în istoriografia românească dincolo de limitele cronologice ale romantismului european. Forța și persistența curentului își află justificarea în condițiile generale ale vieții politice și intelectuale românești.

Un prim motiv rezidă în acutizarea problemei naționale în ultimele decenii ale secolului al XIX-lea. Pentru români, obiectivul național devine prioritar, în condițiile discriminărilor la care erau supuși și, în replică, ale intensificării mișcării naționale în teritoriile aflate sub stăpânire străină: Transilvania, Bucovina, Basarabia. Proiectul ideal al unei națiuni unificate continuă să marcheze puternic discursul istoriografic. Antagonismele naționale se sprijină pe argumente istorice. Departe de a-și fi epuizat resursele politico-istoriografice, problema continuității capătă accente puternic conflictuale în urma publicării, de către Robert Roesler, a studiilor sale românești (*Romänische Studien*, 1871). Revitalizarea, prin contribuția sa, a teoriei imigraționiste a avut darul de a servi proiectul politic maghiar, visul unei Ungarii mari și al unei Transilvanii fundamental ungurești, unde românii ar fi apărut relativ târziu. Replica românească, susținând, cu unele excepții și nuanțe, continuitatea pe teritoriul vechii Dacii, urmărea, evident, un scop politic și național nu mai puțin clar definit. Prin istorie, maghiarii și românii trasau frontierele ideale ale prezentului sau viitorului. Implicarea, de ordin emoțional, cu puternic ecou în opinia publică, a proiectelor naționale divergente lansa o sfidare la adresa istoriografiei: se puteau împăca exigențele cercetării cu exigențele aderenței la un anumit program național? Putea istoricul să fie patriot, vorbind *oricum* despre trecutul nației sale? Putea, desigur, dar în condiții mai puțin prielnice decât ar fi oferit o societate neafectată de conflicte și proiecte de acest gen.

În al doilea rând, trebuie constatată încetineala cu care se petrece procesul de profesionalizare a istoriografiei românești. Profesionistul nu se află în afara oricărei tentații mitologice; lucrarea noastră dovedește, de fapt, contrarul. El este însă capabil de a evita – teoretic, cel puțin – formele simpliste, infantile, de mitologizare. Oricât ar fi de îndrăznețe, construcțiile sale se ridică pe un fundament real, de fapte verificate. Era un pas care trebuia întreprins, în sensul „disciplinării” studiilor istorice și punerii lor de acord cu metodologia și sistemul instituțional european. Începutul se făcuse în universitățile germane, încă din secolul al XVIII-lea. La 1800, existau în spațiul german o duzină de catedre universitare de istorie; numărul lor ajunge la 175 în 1900. Germania devenise incontestabil polul mondial al istoriografiei; aici se puteau deprinde normele unei istorii bazate pe studiul riguros al izvoarelor, o istorie care se dorea deci debarasată de fantezie. Franța era încă în urmă, dar profesionalizarea făcuse mari progrese și în universitățile sale: 71 de catedre de istorie la sfârșitul secolului al XIX-lea.

Cele două universități românești, din Iași și București, au fost înființate la 1860, respectiv 1864. În principiu, datele menționate ar putea marca începutul, fie și modest, al profesionalizării istoriei. Lucrurile nu au stat însă așa. Teoria „formelor fără fond”, formulată de Maiorescu și dezvoltată într-un sens mai optimist (forme care își creează treptat fondul) de E. Lovinescu, își găsește în acest caz o justificată aplicare. Cele patru catedre de istorie (istoria românilor și istoria universală, la Iași și la București) au fost ocupate, timp de decenii, de persoane care nu aveau prea mult în comun cu profesia de istoric. Petre Cernătescu, profesor de istorie universală la București – până în 1892! –, s-a „remarcat” printr-un manual de istorie universală pe care nu și-a pus decât numele, restul fiind pur și simplu o versiune românească a sintezei lui Victor Duruy! Titularul cursului similar din Iași, Nicolae Ionescu, a fost

om politic și un apreciat orator în epocă, în nici un caz însă istoric. Tot la Iași, Andrei Vizanti predă istoria românilor; a devenit cunoscut nu prin cele câteva broșuri fără valoare pe care le-a publicat, ci prin faptul, mai spectaculos, al fugii din țară, pentru a scăpa – acuzat fiind de delapidare – de rigorile justiției. Dintre toți, doar V. A. Urechia, profesor de istoria românilor la Universitatea din București între 1864 și 1901, a dovedit o incontestabilă hărnicie, dacă nu și o deosebită competență. Întinsele sale lucrări sunt mai curând compilații, iar patriotismul său fierbinte, dar naiv, îl așază în șirul descoperitorilor de tot felul de priorități autohtone.

Până aproape de sfârșitul secolului, nu catedrele de istorie aveau să promoveze normele școlii erudite și critice, caracteristice momentului istoriografic european. Neîndiguit în nici un fel de asemenea exigențe, romantismul istoriografic avea cale liberă. Principala figură istoriografică a perioadei 1860–1880 a fost Bogdan Petriceicu Hasdeu (1838–1907), autodidact posedând un fond imens de cunoștințe, îndeosebi în câmpul lingvisticii, filologiei și istoriei, spirit scânteietor, genial chiar, dar fantast, înclinat spre cele mai neașteptate construcții intelectuale. În 1874, Hasdeu a devenit profesor de filologie comparată la Universitatea din București; înainte de această dată, ca și, un timp, după, influența sa în istorie a fost enormă, și nu în sensul disciplinării domeniului! Contribuțiile sale solide, precum editarea unui număr impresionant de izvoare slave și texte vechi românești, ideile sale fertile, cum sunt cele privind rolul dacilor în formarea poporului român, teoria circulației cuvintelor sau, într-un plan mai larg, proiectul de cercetare interdisciplinară, prin apropierea istoriei de lingvistică, antropologie, economie..., se îmbină cu tentația elaborărilor arbitrare, pur exercițiu al inteligenței, seducător și derutant.

Naționalist de sensibilitate politică liberală (a și fost ales deputat pe liste liberale în 1867, apoi în 1884), Hasdeu nu

a ezitat să infuzeze istoriei, uneori în ciuda evidenței, valorile în care credea. Monografia *Ioan Vodă cel Cumplit* (1865) îl înfățișează pe acest domnitor drept cel mai strălucit spirit politic european al veacului al XVI-lea, în timp ce Moldova devine o țară în multe privințe modernă, cu un sistem electoral anticipând votul universal. Reformele lui Ioan Vodă, așa cum le interpretează istoricul, nu fac decât să anticipeze reformele lui Cuza, aflate în plină desfășurare la data publicării lucrării. Principele moldovean secularizează averile mănăstirești și gândește o foarte inteligentă reformă fiscală, susceptibilă de a îmbunătăți, ca prin miracol, situația țărănimii. Hasdeu avea chiar să recomande legiuitorilor luarea în considerare, în procesul modernizării României, a legilor și instituțiilor autohtone, susținând „caracterul naționalității române ca bază a legislațiunii sale”²⁹.

În lucrările ulterioare – dintre care cea mai importantă este *Istoria critică a românilor* (1873 și 1875) –, Hasdeu s-a străduit să pună în evidență valoarea vechii civilizații românești, forța românilor în Evul Mediu și continuitatea politică între Dacia, Imperiul roman și principatele române. Dacă a fost adversar al latinismului pur, susținând ponderea dacilor în sinteza românească, a încercat să reducă la minimum – deși slavist, dar, ca basarabean și patriot român, adversar al Rusiei și partizan al solidarității latine – ponderea elementului slav în limba română și în vechea cultură românească. Prestigiul lui Hasdeu, cunoștințele și meritele lui incontestabile aveau să complice și mai mult afirmarea normelor critice în istoriografia română.

În aceste condiții, procesul de profesionalizare începe să prindă contur abia în deceniul 1880–1890 și se instituie cu adevărat în deceniul 1890–1900. A. D. Xenopol își începe

²⁹ B. P. Hasdeu, *Scriseri literare, morale și politice* (ediția Mircea Eliade), vol. II, București, 1937, p. 164 (articol publicat în *Românul* la 11 ianuarie 1868).

cariera de profesor de istoria românilor la Universitatea din Iași în 1883. El a fost, fără îndoială, un istoric în deplinul înțeles al cuvântului, și chiar un mare istoric, dar, înclinat spre teoria istoriei și spre mari lucrări de sinteză, nu răspundea pe deplin exigențelor pe care epoca le impunea unui profesionist, acestea fiind cunoașterea nemijlocită a izvoarelor și cufundarea în cercetări de strictă specialitate. De aici și reticențele „scolii critice” față de opera lui Xenopol, față de demersul său în general. Un moment-cheie poate fi considerat publicarea primului studiu fundamental al lui Dimitrie Onciul, în 1885 (o „dare de seamă critică” privitoare la lucrarea lui Xenopol, *Teoria lui Roesler*). Onciul, format la școala austriacă, prelungire a celei germane, devine, în 1896, profesor de istoria românilor la Universitatea din București. În 1891, Ioan Bogdan, slavist cu formație metodologic identică, ocupase, la aceeași universitate, catedra de limbi slave. Murind P. Cernătescu, catedra de istorie universală revine, în 1894, lui Nicolae Iorga. Saltul de la Cernătescu la Iorga este semnificativ, chiar simbolic, pentru restructurarea radicală a istoriografiei românești. Prin Onciul, Bogdan și Iorga istoria intră decisiv, cel puțin la Universitatea bucureșteană, în era profesionalismului. Era un început remarcabil, dar numai un început, limitat la contribuția și exemplul câtorva istorici. Abia în anii următori și în deceniile următoare, profesionalismul va căpăta consistență prin intrarea în scenă a noilor generații formate în spiritul unei metodologii exigente.

Paradigma junimistă: detașarea de istorie

Este momentul să abordăm *schimbarea de paradigmă* pe care a încercat-o *Junimea* în istoriografia românească și, în genere, în spiritul public românesc, în raportarea românilor la trecutul lor. Onciul și Bogdan au fost junimiști, Iorga, un timp, „tovarăș de drum” al acestui curent.

Junimea s-a constituit, ca societate culturală, la Iași, în 1863–1864. Din 1867, a editat revista *Convorbiri literare*, deplasată, în 1885, la București, unde se instalaseră între timp membrii săi mai de seamă. Cei care dau tonul la *Junimea* în anii conturării curentului, și în primul rând Titu Maiorescu (1840–1917) în chestiunile de ordin cultural și Petre P. Carp (1837–1919) în cele de ordin politic, sunt oameni tineri, cu studii solide în Occident, exponenți ai unei doctrine conservatoare de factură modernă, înclinată nu spre tradiționalism, ci spre evoluția gradată, organică, a societății românești, în sensul oferit de modelul occidental. Cheia concepției lor filozofice, politice și culturale este *evoluționismul*; ei nu aderă la imobilismul reacționar, dar nici la voluntarismul liberal. Cred în necesara soliditate a unei construcții care nu poate fi improvizată. Nu simt nevoia să se raporteze la trecut, nici pentru a-și susține privilegiile, ca vechii conservatori, nici pentru a schimba radical societatea românească prin invocarea unor modele istorice fictive, ca liberalii. Privesc trecutul cu detașare, și aceasta este în sine o schimbare foarte importantă de paradigmă, inedită în contextul românesc al secolului al XIX-lea! A rămas până astăzi singura încercare notabilă în cultura română de detașare a prezentului de trecut, de punere în discuție a problemelor actuale fără obsedanta raportare la precedente istorice reale sau imagine.

Detașarea programatică de istorie coincidea cu concepția junimiștilor privitoare la metodologia cercetării istorice. Formați în spiritul vremii, la marile universități europene și, în ce privește liderii curentului, mai cu seamă în mediul german, ei erau adepții unei istorii obiective, reconstituită strict pe baza investigației documentare meticuloase și riguroase. „Istoria, așa cum a fost ea cu adevărat”, potrivit faimoasei formulări a lui Ranke, avea să devină, pretutindeni în Europa, cu punct de plecare în metodologia germană, idealul istoriografic al „școlii critice”. Sub acest aspect, junimismul prezintă un sincronism perfect cu mișcarea ideilor în Occident.

Modelul, desigur ideal și, ca orice ideal, cum s-a putut constata, de neatins, era cel al unei istorii reconstituite cu răceala omului de știință, debarasată oricum de presiunea politicului și ideologicului. Operația s-a tradus printr-o întoarcere de 180 de grade, rezultatul datorându-se, pe lângă convingeri, și spiritului polemic, nu scutit de exagerări, inevitabil în afirmarea oricărui curent.

Criticismul nu apare desigur din senin în cultura română. Atitudini polemice față de amplificările naționaliste se întâlnesc și în faza anterioară *Junimii*. Aspre critici au fost adresate, în acest sens, școlii latiniste. În *Cuvântul introductiv* din 1843, Kogălniceanu combătea „romanomania“, tentația de a adăuga virtuților și faptelor românești pe cele ale strămoșilor romani. Și Alecu Russo a luat în derâdere aceste tendințe. Chiar Hasdeu, atât de naționalist, și gata să amplifice la răndu-i rădăcinile dacice, a ridiculizat consecvent mania latinistă. Cu sau fără *Junimea*, latinismul era oricum menit să părăsească scena, ceea ce s-a și întâmplat în deceniul 1870–1880, după publicarea neinspiratului *Dicționar* al lui Laurian și Massim.

Tradiția critică era, așadar, prezentă, *Junimea* însă o dezvoltă și o generalizează, îi dă forța unui adevărat sistem de filtrare destinat să separe adevărul de fals și valorile autentice de pseudovalori.

Totul este spus, ferm și chiar agresiv, în extraordinarul articol programatic publicat de Titu Maiorescu în 1868 sub titlul *În contra direcției de astăzi în cultura română*. Istoria de până la începutul secolului al XIX-lea este expediată în două cuvinte: *barbarie orientală*. Nu sunt mai favorabil apreciate nici cărțile de început ale culturii române moderne. Merită citat în întregime pasajul referitor la Petru Maior (cu care de altfel Titu Maiorescu se și înrudea!) și la istorie în genere: „La 1812, Petru Maior, pentru a nu pomeni compilația de citate făcută de Șincai fără nici o critică, scrie istoria sa despre începutul românilor în Dacia. În tendința ce are de a dovedi că noi

suntem descendenți necorupți ai romanilor, Maior susține în paragraful al patrulea că dacii au fost cu totul exterminați de romani, așa încât nu s-a întâmplat nici o amestecare între aceste două popoare. Pentru a proba o ipoteză așa de nefirească, istoricul nostru se întemeiază pe un pasaj îndoios din Eutrop, și pe un pasaj din Iulian, cărora le dă o interpretare imposibilă de admis cu mintea sănătoasă, și astfel începe demonstrarea istorică a romanității noastre cu o falsificare a Istoriei.“

Următorul comentariu îi privește pe contemporani: „[...] ceea ce surprinde și întristează în aceste produse nu este eroarea lor în sine, căci aceasta se explică și uneori se justifică prin împrejurările timpului, dar este eroarea judecății noastre de astăzi asupra lor, este lauda și suficiența, cu care se privesc de inteligențele române ca adevărate fapte de știință valabilă, este orbirea de a nu vedea că zidirea naționalității române nu se poate așeza pe un fundament, în mijlocul căruia zace neadevărul“³⁰.

Tot în 1868, articolul *Contra școlii Bărmuțiu* pune în evidență ridicolul raportării obsedante a prezentului la trecut. Bărmuțiu și discipolii săi susțineau că legile și instituțiile românești trebuiau să fie pur și simplu cele romane. „Vai de națiunea noastră – exclama Maiorescu – dacă conducerea ei s-ar inspira vreodată de asemenea principii. În contra lor trebuie să apelăm la adevărul nestrămutat și să spunem: că regenerarea noastră nu poate începe decât în spiritul culturii moderne...“³¹

În diverse texte, Maiorescu nu a conținut să se amuze și să-și amuze cititorul cu o întreagă colecție de „perle“ naționaliste, menite să pună în evidență tot felul de superiorități și anteriorități românești. Poate cea mai izbutită pagină o constituie ridiculizarea paralelei între Goethe și Ienăchiță Văcărescu, pe marginea poeziei *Într-o grădină...*, pornind de la care V. A.

³⁰ Titu Maiorescu, *Critice*, vol. I, Editura Minerva, București, 1908, pp. 150–151.

³¹ *Ibidem*, vol. II, p. 236.

Urechia decreta superioritatea românului. Goethe devenea un „german practic“, „grădinar de la Erfurt“, iar Văcărescu „poet sublim“, totul, evident, spre marele haz al criticului.³²

Următoarele rânduri, apărute în periodicul *Adunarea Națională*, ilustrau perfect genul de discurs istoric căruia Maiorescu îi opunea un refuz intransigent: „Două din cele mai mari evenimente din istoria Europei moderne au primit direcțiune, sau cel puțin s-au născut, la signalul dat pe pământul nostru: revoluțiunea franceză și cele două uniuni naționale ale Italiei și Germaniei.

Revoluțiunea franceză este numai continuațiunea revoluțiunii lui Horea, cu singura deosebire că a lui Horea avea o direcțiune națională pe lângă cea socială. De altminteră până și scăderile, erorile revoluțiunii lui Horea, le aflăm și în cea franceză.

La sunetul eraldului, anunțând unirea Moldovei și a Munteniei, se deșteaptă Garibaldi și Bismarck [...]

Mai puțin zgomotoasă, dar de rezultat nu mai puțin mare, fu revoluțiunea românilor în sensul liberalismului, al democrației. Constituțiunile ce ne-am dat în anii acești din urmă sunt și ele premergătoare noului spirit în Europa. După noi Austria își va reveni la parlamentarism; după noi Spania face revoluțiunea sa; după noi însăși Franța va face câțiva pași înainte în sensul democrației.“

Comentariul lui Maiorescu:

„În urma acestor cuvinte foaia citată ne dă sfatul: « Să nu surădă nimeni cetindu-le. » Aceasta trece peste glumă, onorabilă *Adunare Națională*! Surâsul cel puțin trebuie să ne fie iertat! Căci una din însușirile cele mai fericite ale neamului omenesc și care formează un mijloc de apărare în contra multor greutăți ale vieții sociale și literare, sunt tocmai acele mișcări jumătate trupești jumătate sufletești, care încep cu

³² *Ibidem*, vol. I, p. 125.

simplul surâs și se termină cu izbucnirea de veselie, ce din recunoștință pentru vioiciunea geniului antic ne-am datat a o numi un răs homeric.³³

Pe o linie pur maioresciană, cu strictă aplicare la istorie, merge George Panu, autor a trei studii istorice publicate în *Convorbiri literare* între 1872 și 1874. Foarte tânărul autor nu avea nici o pregătire specială de istoric, dar, înarmat cu câteva lecturi rapide, cu vioiciunea propriului spirit și cu verva polemică junimistă, reușește să demoleze aproape întreaga istoriografie românească și să șifoneze chiar prestigiul, aproape intact până atunci, al marelui B. P. Hasdeu.

În *Studii asupra atârării sau neatârării politice a românilor în deosebite secole*, Panu atenuează sensibil originalitatea și măreția trecutului românesc.³⁴ El insistă asupra influențelor străine și îndeosebi slave, acestea din urmă identificate masiv în limba română, în instituții și în obiceiuri. Contribuția slavă nu mai apare ca un adaos oarecare, ci ca un important element constitutiv al sintezei românești. Pe de altă parte, Panu mărginește considerabil acțiunea politică a românilor, insistând asupra vasalității, deloc formale, care lega Moldova de Polonia și Țara Românească de Ungaria. Chiar marii eroi ai neamului sunt caracterizați, într-o manieră vizibil provocatoare, pornind de la starea de fapt a unei istorii nicidecum „imperiale“, ci mărginite și dependente de interesele marilor puteri. Astfel, Ștefan cel Mare devine „vasal polon“, iar Mihai Viteazul „general neamț“!

În 1873, Panu recenza, cu aceeași lipsă de complexe, *Istoria critică a românilor* a lui Hasdeu, sesizând, sub uluitorul joc de artificii, slăbiciunea multor demonstrații. Potrivit viziunii hasdeiene, Țara Românească a secolului al XIV-lea devenea aproape o „mare putere“, prefigurând, prin întin-

³³ *Ibidem*, vol. I, pp. 128–129.

³⁴ *Convorbiri literare*, 1872, pp. 151–157, 193–203, 233–248, 262–272, 309–319.

decrea ei, România modernă; hotarele îi erau mult extinse, peste munți, ca și în Moldova, până la Bacău și Bârlad, argumentație pe care tânărul junimist o anula cu argumentele criticii. Un an mai târziu, în 1874, Panu schița, în *Studiul istoriei la români*, o amplă panoramă a deformărilor, exagerărilor și plăsmuirilor de tot felul, menite a asigura românilor o poziție privilegiată în istoria și civilizația Europei.

Tonul criticii istorice junimiste a fost dat de Maiorescu și, pe urmele lui, de Panu; a trebuit să mai treacă însă un număr de ani pentru ca pe aceste principii să se afirme o adevărată școală istorică, datorată îndeosebi contribuțiilor lui Dimitrie Onciul și Ioan Bogdan. Prin ei, au fuzionat spiritul critic și profesionalismul istoriografic. Onciul a „complicat” teza continuității, integrând unele argumente roesleriene în teoria sa a admigrării: în fond, o soluție de compromis între cele două ipoteze rivale. Tot el a demontat mitul Negru Vodă, reconstituind cu migală schema „reală” a formării Țării Românești. Bogdan, primul mare slavist român, a ajuns, într-un spirit apropiat de sugestiile lui Panu, la definirea unei importante componente slave în cultura medievală românească, și chiar în procesul formării poporului român și a limbii române.

Toate acestea mergeau, în mod evident, în sens opus prejudecăților istorice ale secolului al XIX-lea. Onciul și Bogdan nu au fost adversari ai identității și unității naționale românești, nici partizani ai integrării României în spațiul slav! Modelul lor era cel occidental, pe care de altfel l-au aplicat întocmai în domeniul studiilor istorice. Pur și simplu, ei înțelegeau să separe proiectul politic actual de realitățile Evului Mediu. Faptul că statul național românesc – real sau ideal – ocupa un teritoriu bine definit nu trebuia să însemne proiectarea automată a acestei configurații naționale cu un mileniu sau un mileniu și jumătate în urmă. Faptul că românii căutau să se desprindă de masa slavă, orientându-se spre Occident, nu putea însemna minimalizarea factorului slav atât de prezent de-a lungul istoriei medievale românești.

A reușit „noua istorie“ junimistă să evacueze mitologia din discursul despre trecut? Acesta i-a fost scopul, fără îndoială, dar în ceea ce privește rezultatul lucrurile nu stau chiar așa. Demolarea unei configurații mitice dă naștere la „contra-mituri“. Imaginarul și ideologia nu pot fi izgonite din demersul istoriografic. O istoriografie profesionistă este scutită în genere de „excese elementare“ precum falsurile și fabulațiile pure. Imaginarul se debarasează de ficțiune, ceea ce nu înseamnă însă că logica sa nu acționează și asupra „faptelor reale“. Materialul factic vehiculat devine mult mai sigur, dar liniile directe ale discursului continuă să fie determinate de același mecanism mental.

Atunci când Maiorescu vorbește despre „barbaria orientală“, contra-mitul apare nu mai puțin flagrant decât mitul pe care își propune să-l nege, acela al unei strălucite istorii și civilizații românești de factură cvasioccidentală. „Barbaria orientală“ era, în fond, un sistem de civilizație, la fel de valabil în sine ca oricare altul. Amplificarea influenței slave, mergând – potrivit interpretării, agreată de *Junimea*, a lui Alexandru Cihac – până la identificarea unei limbi române mai curând slave decât romanice, poartă, evident, aceeași marcă a contra-mitului, contrastând cu mitul dominant al purei latinități a românilor.

Nici detașarea de prezent, voită și definită programatic, nu putea merge până la capăt. Într-o sinteză, de altfel mediocră, de istorie a românilor, D. Onciul și-a exprimat cu claritate concepția dinastică și a supremației instituțiilor politice, prin asamblarea întregii istorii românești în jurul cârmuitorilor, începând cu Traian și încheind cu Carol I. Iar remarcabila lucrare a lui Maiorescu, *Istoria contemporană a României*, oferă, inevitabil, punctul de vedere junimist-conservator asupra edificării României moderne, proces pe care majoritatea istoricilor îl raportează totuși, mai curând, la ideologia și acțiunea politică a liberalilor. Iată, de altfel, o întrebare, la care răspunsul, *oricare răspuns*, presupune o alunecare spre mit: cine a făcut România?

Liberalii, conservatorii, Cuza, Carol, Kogălniceanu, Brătianu, poporul, conjunctura europeană? Sau toți laolaltă, dar atunci în ce ordine de importanță?

Oricare ar fi însă prejudecățile junimiste transpuse în discursul istoric și oricât de inaccesibilă obiectivitatea istorică urmărită, intransigența critică a acestui curent ideologic a infuzat culturii române un spirit de care orice cultură are absolută nevoie. Un sistem de convingeri, chiar atunci când este considerat inatacabil, și mai ales atunci, trebuie pus sub semnul întrebării. Tentația unanimității în jurul unor „adevăruri” intangibile înseamnă sinucidere culturală. Marele merit al *Junimii* nu a stat în „dreptatea”, mereu discutabilă, a soluțiilor propuse, ci în faptul că a îndrăznit să pună sub semnul întrebării foarte multe dintre convingerile comode ale românilor. Și tot un mare merit constă în faptul că *Junimea* a reprezentat atunci, mai mult ca oricare altă direcție culturală, momentul european, inclusiv în materie de istorie. Problema nu este până la urmă a unei iluzorii dreptăți absolute, ci a sincronizării culturii românești cu evoluțiile europene.

Reacția autohtonistă

O nouă direcție se afirmă însă imediat după 1900. Este reacția spiritului național. Noua orientare naționalistă prezintă un cu totul alt sens față de manifestările naționaliste ale veacului al XIX-lea la care ne-am referit până acum. Acestea așteptau să alinieze vechea civilizație și istoria românească la valorile occidentale, tocmai pentru a justifica și a grăbi integrarea europeană a României. Odată trecut pragul noului veac, naționalismul insistă tot mai răspicat asupra individualității românești, a unei culturi specifice și a unui destin propriu. Naționalismul cu finalitate europeană este tot mai mult acoperit de naționalismul autohtonist.

Cele două fațete divergente ale ideologiei naționale coexistaseră și în cursul secolului al XIX-lea, aspirația spre

modernizare și occidentalizare fiind însă mai puternică decât rezistența la acest proces. Numai așa s-a putut clădi România modernă. Nume mari ale culturii românești își manifestau însă deja neîncrederea față de civilizația occidentală și temerea de invazia valorilor străine. Simion Bărnuțiu nu ezita să identifice dușmanii naționalității române, care erau, după el: „a) străinii din mijlocul nostru, b) civilizația europeană egoistă și materialistă, c) românii cu educație străină”.³⁵ El considera, de altfel, că principele străin pune în pericol însăși naționalitatea română (de menționat aici spirituala replică a lui Maiorescu: „singura noastră temere ar fi, astăzi, nu că noi vom deveni vreodată germani, lucru imposibil, dar că principele german ar putea deveni prea român!”³⁶). Hasdeu s-a pronunțat la rândul lui împotriva cosmopolitismului.

Nimeni nu avea să exprime însă mai bine această stare de spirit ca Mihai Eminescu, marele poet național, dar și marele gazetar și profet naționalist. Eminescu s-a arătat cel puțin rezervat, adesea însă chiar ostil, față de valorile occidentale. El visa la o civilizație românească pură, neatinsă de înrâuririle străine și cu atât mai puțin de prezența efectivă a străinilor („Cine-a îndrăgit străinii / Mânca-i-ar inima câinii [...]”). Teoria sa a „păturii superpuse” distinge între o clasă autentică, pur românească, circumscrisă în esență mediului rural, și pătura de obârșie străină, a celor care trăiesc, în fond, din exploatarea muncii țaranului.³⁷ Nici ideile lui Eminescu nu erau întrutotul noi, ceea ce le-a dat relief a fost spiritul de sistem și vehemența limbajului. Cu câteva decenii în urmă, Bălcescu schițase contradicția sat—oraș, văzând în mediul citadin o structură de import. Clișeul apare, oarecum neașteptat, dar

³⁵ Dumitru Murărașu, *Naționalismul lui Eminescu*, Editura Pacifica, București, 1994 (prima ediție, 1932), p. 79.

³⁶ Titu Maiorescu, *op. cit.*, vol. II, p. 224.

³⁷ Asupra doctrinei naționaliste a lui Eminescu, vezi Dumitru Murărașu, *op. cit.*

justificat în măsura în care servea critica formelor fără fond ale elitei, chiar la Titu Maiorescu: „Singura clasă reală la noi este țăranul român, și realitatea lui este suferința, sub care suspină de fantasmagoriile claselor superioare.”³⁸

După 1900, toate aceste manifestări, oarecum dispartate, se prind într-o constelație ideologică, în plină expansiune, al cărei sens este afirmarea specificității civilizației românești, raportată îndeosebi sau chiar exclusiv la fondul rural de valori. Semnele noii tendințe sunt numeroase și diverse. În ultimele decenii ale secolului al XIX-lea, construcțiile publice din București fuseseră proiectate în genere în stilul parizian al epocii, de arhitecți francezi, apoi de elevii lor români. După 1900, schimbarea de stil este evidentă: se afirmă stilul neoromânesc, promovat de Ion Mincu și de școala sa. În 1901, apare revista *Sămănătorul*. Curentul „sămănătorist” din jurul său, ca și curentul paralel al poporanismului, primul patriarhal, cel de-al doilea mai social, ilustrează aceeași deplasare spre valorile rurale opuse civilizației citadine occidentale. În lucrarea *Cultura română și politicianismul*, apărută în 1904, Constantin Rădulescu-Motru denunța fenomenul de mimetism cultural care ar fi condus la înstrăinarea sufletului românesc de trecutul său. El prevedea ieșirea din faza „criticii negative” a valorilor naționale și reluarea firului vechilor tradiții.

Un eveniment simbolic s-a petrecut la 13 martie 1906. O adevărată luptă de stradă s-a încins în piața Teatrului Național, în semn de protest față de reprezentarea pieselor de teatru în limba franceză. Pornind de aici, „lupta pentru limba românească” – după expresia lui Nicolae Iorga – a căpătat un sens mai general, îndreptat împotriva abuzului de influență străină și a înstrăinării culturale a elitelor. Iorga a fost, de altfel, eroul momentului și „instigatorul” evenimentelor. În conferința ținută la 13 martie 1906, punct de plecare al incidentelor

³⁸ Titu Maiorescu, *op. cit.*, vol. I, pp. 152–153.

amintite, marele istoric pune chestiunea solidarității naționale. Cum se explicau marile victorii ale lui Ștefan cel Mare? Prin faptul că „în sabia voievodului sta simțul siguranței care pornea din adevărata unitate a poporului întreg. Pentru că acei care-l compuneau nu erau izolați în clase dușmane, fiindcă o clasă dușmană nu se formase prin alt ideal de cultură și prin altă limbă vorbită de acea clasă“. Cum se explica, dimpotrivă, eșecul lui Mihai Viteazul? Prin „dispariția solidarității sociale, dispariția unității de conștiință a poporului român“, prin „prăpastia care se deschide între aceia care iau o anumită cultură străină pentru dâșii și acei cărora li se interzice orice drept la cultură“. Acest gen de divizare socială și culturală continua să se adâncească. În opinia lui Iorga, elita românească s-a deznaționalizat, „s-a aruncat în brațele culturii străine“, manifestând „un sentiment de dispreț înzecit, însutit și înmiit față de noi“³⁹, față de țara reală. Se impunea, așadar, o radicală schimbare de direcție.

Era, în fond, firesc ca, odată adoptate elementele esențiale ale modelului occidental, spiritul autohton să își manifeste rezistența și vigoarea. Dincolo de o anumită linie nu se putea trece. Românii nu puteau deveni nici francezi, nici germani. Specificitatea națională trebuia salvată, respectată și integrată armonios modelului european.

Evoluția socială și culturală conducea în acest sens. Revoluția secolului al XIX-lea fusese opera unei elite restrânse, puternic marcată de valorile occidentale. Generație după generație creșteau însă, în mod sensibil, rândurile celor care începeau să aibă acces la cultură și un cuvânt de spus în viața socială. Această mișcare era alimentată de straturile aflate mai aproape de baza societății. Clasa de mijloc, îndeosebi, aproape inexistentă în momentul declanșării procesului de modernizare, se lărgeste și se consolidează treptat. Valorile autohtone

³⁹ N. Iorga, *Lupta pentru limba românească*, București, 1906, pp. 41–42 și 52.

nu puteau decât să prindă o forță sporită. După Primul Război Mondial, ritmul acestor transformări s-a intensificat. Reforma agrară din 1921, însemnând dezmembrarea aproape completă a marii proprietăți, și votul universal au schimbat radical datele jocului social și politic. Paralel, știința de carte și implicarea în procesul cultural au progresat semnificativ. Influența occidentală continua să acționeze, dar impactul ei asupra unei opinii publice mult amplificate nu mai putea fi pe măsura seducției exercitate asupra restrânsei elite de odinioară. În sfera politicii, discursul naționalist devenea mai profitabil decât invocarea modelelor străine. Politica intra în faza de „mase”. Cu un secol în urmă, Tocqueville avertizase asupra posibilei derive autoritare a democrației. Este ceea ce s-a întâmplat în perioada interbelică. Aproape peste tot în Europa, manipularea „democratică” a maselor avea să asigure triumful soluțiilor totalitare și naționaliste (în genere îmbinate, totalitarismul și naționalismul hrănindu-se din același ideal al unității). Excesele românești în materie s-au conformat evoluțiilor europene.

Vitalitatea sensibilității naționaliste s-a aflat în strâns raport cu însăși dinamica istoriei românești în prima jumătate a secolului. A fost stimulată într-o primă fază de mișcarea îndreptată spre emanciparea românilor aflați sub stăpânire străină și de lupta pentru înfăptuirea României Mari. Atingerrea acestui ideal în 1918 nu a epuizat resursele naționalismului. Construirea statului național al tuturor românilor a alimentat sentimentul identității și al unui destin specific, întreținut și prin temerile suscitade de posibilele agresiuni, de primejdiile care planau asupra construcției naționale (adeverite, în 1940, prin dezmembrarea parțială a țării). Se adăuga la aceasta și fenomenul minoritar, sensibil amplificat prin includerea, între frontierele lărgite ale statului român, a unei largi game de minorități etnice, destul de importante numeric. Raportarea mai mult sau mai puțin conflictuală la „ceilalți” (maghiari, germani, evrei, ucraineni...) a avut darul de a întreține

sentimentul bine marcat al specificității românești, mergând, în formele extreme de manifestare, până la idealul utopic al unui organism național purificat, omogen sub raport etnic, cultural și religios.

O asemenea formulă ideală se regăsește în ideologia ortodoxistă elaborată între cele două războaie ca o componentă majoră a naționalismului românesc. Nichifor Crainic și Nae Ionescu – pentru a menționa doi influenți „directori de conștiință” ai epocii – suprapuneau ortodoxismul și românismul; mișcarea legionară și-a însușit acest amalgam.

Sensul transferului dinspre religios spre ideologic și politic merită un comentariu mai detaliat. Să remarcăm în primul rând faptul că identificarea culturii române cu spiritualitatea ortodoxă marginaliza nejustificat Biserica greco-catolică, ce grupa aproape jumătate dintre românii transilvăneni; paradoxul este cu atât mai frapant cu cât naționalismul românesc are la origini acțiunea Școlii Ardelene, curent ideologic și cultural aproape în exclusivitate greco-catolic! A prins astfel treptat contur, împotriva evidenței istorice, aprecierea greco-catolicismului drept „altceva”. Desființarea silnică, prin decret comunist, a Bisericii unite, în 1948, nu făcea decât să ducă până la capăt logica identificării conceptului național cu un concept religios restrictiv.

Al doilea paradox, încă și mai grav, privește aparenta limitare a ortodoxiei la spațiul românesc! Dar creștinismul ortodox caracterizează ansamblul răsăritean al Europei, din Grecia până în Rusia. Nu este o religie națională, ci transnațională, ca orice religie. Mai mult chiar, ideea ortodoxă a reprezentat, timp de două veacuri, principalul argument propagandistic al Rusiei în politica sa expansionistă spre Constantinopol și, evident, peste spațiul românesc.

Faptul că românii sunt în majoritate ortodocși se află în afara oricărui dubiu, după cum nimic nu este mai firesc decât să se simtă atașați de religia lor. Problema nu privește însă religia,

ci deformarea sensului religiei prin transferul ei în ideologie. Cantonarea ideologică în ortodoxism înseamnă delimitarea netă de Occidentul catolic și protestant, dar fără posibilitatea unei „splendide izolări“, consecința inevitabilă fiind integrarea sau reintegrarea în Răsăritul slav și ortodox. Este situația pe care naționaliștii secolului al XIX-lea au aspirat să o depășească, desigur fără a renunța la credința strămoșească, dar adoptând modelele culturale și politice ale Occidentului neortodox. Naționaliștii perioadei interbelice erau, desigur, sinceri în demersul lor. Ei voiau o Românie independentă, clădită pe valori autohtone. Care erau însă acele valori autohtone? Puteau ele să ofere un model politic complet și viabil? Tradiția țărănească și morala religioasă ar fi fost de-ajuns? Proiectul se înfățișa cețos și utopic. Singurul rezultat practic ar fi fost, repetăm, ruperea de modelul occidental și „revenirea“ în spațiul răsăritean, dominat de o singură mare putere, de Rusia.

Atmosfera interbelică nu poate fi redusă, evident, la tentația exclusivă a autohtonismului. Între „ideea europeană“, ea însăși compatibilă cu variantele moderate de naționalism românesc, și exclusivismul naționalist, tabloul ideologic al epocii este departe de uniformitate.

O antiteză perfectă a izolaționismului cultural oferă *Istoria civilizației române moderne* (1924–1925) a lui E. Lovinescu, demonstrație a obârșiei pur occidentale a instituțiilor și formelor culturale ale României contemporane, adoptate pur și simplu prin imitație. Lovinescu merge mai departe decât Maiorescu, justificând „forme fără fond“ denunțate de marele junimist, în preluarea cărora vede etape firești ale occidentalizării, tipare necesare pentru coagularea ulterioară a fondului modern de civilizație. El a combătut vehement „țărănismul“ vremii, opunându-i valorile citadine, singurele promotoare ale civilizației moderne. La fel, chiar dacă la capătul unui demers diferit, Ștefan Zeletin conchidea – în *Burghezia*

română. Originea și rolul ei istoric (1925) – în sensul inevitabilității capitalismului de factură occidentală și a formelor de civilizație purtate de acesta.

Tabloul apare, așadar, complex, cuprinzând toate nuanțele. Nu este însă mai puțin adevărat că ideea național-autohtonistă continuă să se afirme puternic, iar „specificul românesc“ devine o temă tot mai insistent invocată, cu prelungiri notabile în ideologia și viața politică a vremii (până la proiectul unui stat țărănesc și al unei economii bazate pe mica proprietate rurală, susținut de ideologii țăraniști Virgil Madgearu și Ion Mihalache). În ajunul celui de-al Doilea Război Mondial, civilizația rurală tradițională ajunge să se bucure de un interes cu totul special. Este vremea când activează echipele sociologice ale lui Dimitrie Gusti, cu rezultate de pionierat în sociologia rurală, dar și cu implicații mai largi, de ordin cultural și național. Muzeul Satului, deschis în 1935, rămâne un simbol al acestei tentative de reintegrare a satului și a tradițiilor rurale în civilizația modernă românească. Demers perfect inutil: nu fiindcă teoretic nu ar fi putut da roade, ci fiindcă, pur și simplu, brutal, comunismul i-a pus capăt, lovind fără discernământ în tot ce a însemnat cultură autentic țărănească în spațiul românesc.

Imposibila obiectivitate

Rămâne să urmărim conexiunile dintre istoriografie și sensibilitatea naționalistă și autohtonistă în plină afirmare.

După 1900, istoricii români merg, în genere, pe calea deschisă de „școala critică“. Normele metodologice ale unei istoriografii profesionale sunt acum bine precizate; cercetarea istorică se înscrie în modelul european al vremii. Discursul istoric nu depinde însă numai de metodă, și nici măcar în primul rând de metodă. Metoda nu aduce de la sine răspunsuri și interpretări obligatorii. Metode foarte diferite pot să tindă spre soluții similare (rigurosul Onciul și extravagantul Hasdeu ajung nu o dată la concluzii apropiate), după cum același

evantai de norme metodologice se poate prelungi în cele mai diverse interpretări. Metoda ajută la o mai adecvată definire a problemelor și faptelor, dar logica istoriei și sensul ei – până la urmă singurele lucruri care contează cu adevărat – depind de istoric și mai puțin de metodă.

Metoda critică este, în istoriografia românească, în primul rând opera *Junimii*. Generațiile următoare au preluat normele metodologice, dar nu neapărat și spiritul interpretării. Oricum, critica negativă a lui Maiorescu și Panu nu mai putea trece în deplinătatea ei după 1900, dar chiar demersul critic constructiv inițiat de Onciul și Bogdan avea să sufere adaptări mai mult sau mai puțin semnificative. *Junimea* rămâne, până la urmă, un fenomen aproape unic: faza cea mai accentuată de demitificare – cu unele accente, desigur, nedrepte sau discutabile – pe care a cunoscut-o istoriografia română. Pe de altă parte, naționalismul romantic, lipsit de critică și control, al secolului al XIX-lea, nu mai are curs în perioada interbelică. Naționalismul se exprimă acum în forme istoriografice mai rezonabile și mai subtile, cu intensități de altfel diferite de la un istoric la altul și de la o etapă la alta.

Oricum, raportul istorie–politică rămâne încă strâns. Istoricul continuă să fie perceput ca un ghid spiritual, care, prin experiența trecutului, posedă o înțelegere mai clară a imperativelor prezentului. Iorga a prins această idee într-o caracterizare memorabilă. „Istoricul – spunea el în discursul de recepție la Academia Română, din 1911 – e un bătrân prin experiență al nației sale“; el are datoria să fie „un amintitor neobosit al tradiției naționale, un mărturisitor al unității neamului peste hotare politice și de clase, un predicator al solidarității de rasă și un descoperitor de ideale spre care cel dintâi trebuie să meargă, dând tineretului ce vine după noi exemplul“.⁴⁰ Suntem, cum se vede, departe de răceala demersului

⁴⁰ N. Iorga, „Două concepții istorice“ (1911), în *Generalități cu privire la studiile istorice*, Imprimeria Națională, București, 1944, p. 98.

junimist. Ne aflăm încă în plină tipologie, nu numai românească, ci și central- și est-europeană, a istoricului-om politic, a istoriei înțeleasă ca argument *decisiv* în apărarea drepturilor politice și în realizarea aspirațiilor naționale.

Chiar în perioada interbelică, atunci când și istoria, și politica devin profesii clare definite, fiecare în felul său, lista istoricilor-oameni politici, sau tentați la un moment dat de politică, este impresionantă: Iorga, în primul rând, care își încununează o importantă carieră politico-națională ca șef de guvern în 1931–1932; Alexandru Lapedatu, Ioan Lupaș și Silviu Dragomir, cei mai de seamă exponenți ai școlii istorice clujene, toți miniștri în diferite cabinete; Ioan Nistor, profesor la Universitatea din Cernăuți, istoric al Bucovinei și al Basarabiei, cu o lungă carieră ministerială în guvernele liberale; iar, din generația mai tânără, G. I. Brătianu, șef de partid, C. C. Giurescu, ministru și rezident regal în timpul dictaturii lui Carol al II-lea, și P. P. Panaitescu, a cărui carieră alături de legionari a luat repede sfârșit prin alungarea acestora de la putere în ianuarie 1941.

Problema este însă, desigur, mai subtilă, și anume în ce măsură ideologia națională, convingerile și acțiunea politică a fiecărui istoric se regăsesc în demersul istoriografic.

La Iorga, accentul cade puternic asupra unității civilizației românești, scopul istoricului fiind de a prezenta „națiunea însăși ca ființă viețuitoare“, urmărindu-i „mersul ei launtric“. ⁴¹ Ideea unei evoluții particulare în raport cu popoarele din jur s-a concretizat în teoria „Romaniilor populare“, semnificând organizarea autonomă a populației autohtone romanice în fața năvălitorilor barbari în primele secole ale Evului Mediu. Ideologia semănătoristă și, în genere, tentația unității naționale peste deosebirile de clasă l-au condus pe Iorga – în

⁴¹ N. Iorga, *Istoria poporului românesc*, vol. I, Editura Casei Școalelor, București, 1922, p. 9 (ediția originală: *Geschichte des Rumänischen Volkes*, Gotha, 1905).

acord, de altfel, cu mai vechea teză, susținută și de Bălcescu, a unei societăți rurale libere – spre o viziune patriarhală a Evului Mediu timpuriu și de mijloc; erau „vremuri de o armonică viață laolaltă, în care clasele nu se priveau cu dușmănie, în care țara era tare prin unitatea ei, de la cel mai de jos țăran până la cel mai înalt, încoronatul domn al țăranilor“.⁴² „Statul țăranesc“ al lui Iorga a suferit însă o lovitură necruțătoare în urma descoperirii, în 1920, a mormântului lui Radu I de la Biserica Domnească din Curtea de Argeș; tezaurul scos atunci la iveală și rafinamentul podoabelor nu păreau a caracteriza un țăran, fie el și încoronat. Istoricul a fost nevoit să-și nuanțeze teoria, dovedindu-se încă o dată riscul proiectării în trecut a utopiilor prezente.

Pe de altă parte, Iorga a subliniat rolul românilor în sud-estul Europei, ca moștenitori ai „romanității orientale“, precum și ai tradiției istorice și politice bizantine (ultima idee reflectată în lucrarea *Bizanț după Bizanț*, 1935). Civilizația specifică românilor se îmbina astfel cu misiunea lor europeană. Naționalist și autohtonist, Iorga nu este în nici un caz izolaționist. Este în felul său un european, dar pentru el Europa înseamnă o îmbinare de națiuni, fiecare cu spiritul propriu. Atitudinea față de „ceilalți“ apare nuanțată și variabilă. Marcarea interdependențelor și influențelor reciproce contrabalansează tentația autohtonismului cultural. Naționalistul Iorga este cel care i-a reabilitat în istoriografia românească pe fanarioți! Istoric complex și adesea contradictoriu, Iorga a oferit fiecăruia ce a vrut să ia de la el. Versiunea simplificată a naționalismului și „țăranismului“ său a putut constitui o sursă pentru legionari, ca și naționalismul eminescian. Trebuie făcute, firește, distincțiile necesare între subtilitatea demersului intelectual al marelui istoric și primitivismul dezlanțuirilor autohtoniste și xenofobe. Iorga rămâne în ansamblu un naționalist de dreapta, ale cărui idei sociale și politice

⁴² *Ibidem*, vol. II, p. 112.

(unitate și specificitate națională, solidaritate socială, regim monarhic, misiune europeană) se regăsesc în discursul său istoric.

Un caz interesant pentru demonstrația noastră prezintă Vasile Pârvan. Marele arheolog și istoric al Antichității nu a fost, precum Iorga, un profet național. Nu a fost tentat, ca alți istorici, de domeniul politicii. Atitudinea sa în chestiunea națională, în timpul Primului Război Mondial, a putut fi considerată echivocă, oricum nu suficient de angajată. Cert este că numele lui cu greu ar putea fi invocat printre cele ale marilor luptători pentru unitatea românilor. Pe de altă parte, Pârvan este considerat ca fondator al școlii moderne românești de arheologie, un cercetător riguros, format în spiritul școlii germane. Marea sa lucrare, *Getica* (1926), reunește o multitudine de surse arheologice și literare, trecute prin filtrul unei minuțioase exegeze. Și totuși, iată concluzia pe care o formulează la capătul cercetării, perfect în tonul ideologiei național-autohtonice, și chiar ortodoxiste, din epocă:

„Geto-dacii au fost un *popor de țărani*: așezați, statornici, supuși și cu frică de zeul lor, amărâți de vecini cu nesfârșitele războaie și prădăciuni și sălbăticiți și ei de multe ori de ticăloșiile lor, totuși veseli și glumeți la vreme de pace, mândri și cruți numai la război, îndeobște însă cu bun-simț și mereu întorcându-se la străvechea lor credință optimistă în zei și în oameni.”⁴³

Vom reveni asupra acestei caracterizări. Să constatăm pentru moment că Dacia și România formează pentru Pârvan un tot, o civilizație „transistorică”, ale cărei trăsături, religioase, culturale, morale, sunt cele ale idealizatei sinteze țărănești autohtone.

Chestiunea politicului și naționalismului în istoriografie a fost dezbătută cu vigoare și chiar cu patimă, în contextul

⁴³ Vasile Pârvan, *Getica. O protoistorie a Daciei*, Cultura Națională, București, 1926, p. 173.

ofensivei declanșate de „Școala nouă“ de istorie, grupată din 1931 în jurul *Revistei istorice române*, împotriva „Școlii vechi“, redusă în fond la personalitatea lui N. Iorga și la *Revista istorică* editată de el. Tinerii istorici, care abia împliniseră atunci 30 de ani, și în primul rând G. I. Brătianu (1898–1953), Petre P. Panaitescu (1900–1967) și Constantin C. Giurescu (1901–1977), preconizau reîntoarcerea la metodologia „detașată“ de politică și de pasiuni a marilor junimiști: Dimitrie Onciul și Ioan Bogdan. Atacul a fost declanșat de C. C. Giurescu printr-o întinsă recenzie din 1931–1932 – cu titlul *O nouă sinteză a trecutului nostru* – privitoare la cartea lui Iorga, *Istoria românilor și a civilizației lor*. Descoperind numeroase greșeli și afirmații hazardate, tânărul istoric își permitea să dea magistrului o lecție de metodologie *elementară*: „Orice afirmație într-un studiu istoric trebuie să se întemeieze pe o dovadă concludentă, pe un document care să nu sufere discuție. Iar atunci când documentele lipsesc sau nu sunt concludente, rezultatele cercetării trebuiesc prezentate cu titlul de *ipoteze* sau *supoziții*, nu de adevăruri câștigate științei.“⁴⁴

Au urmat asprele recenzii ale lui Iorga privind primul volum al *Istoriei românilor* de C. C. Giurescu (în 1935) și monografia *Mihai Viteazul* a lui P. P. Panaitescu (în 1936). Cearta în jurul lui Mihai Viteazul este semnificativă pentru definirea unor sensibilități istorice distincte. Din perspectiva lui Iorga, interpretarea lui P. P. Panaitescu însemna coborârea eroului de pe pedestal. Accentul se deplasa dinspre erou spre clasa socială dominantă a vremii: boierimea. „Mihai Viteazul – afirma Panaitescu – a fost brațul care a lovit, căpitănul învingător și glorios, dar în spatele său stau în umbra gloriei lui boierii care dădeau directivele politice, hotărau cu sau fără voia stăpânitorului. [...] Domnia lui Mihai a

⁴⁴ Constantin C. Giurescu, *O nouă sinteză a trecutului nostru*, Editura Cărtea Românească, extras din *Revista istorică română*, 1931–1932, p. 23.

însemnat izbânda boierimii asupra celorlalte clase, întărirea situației ei sociale și economice.⁴⁵ Panaitescu mai îndrăznește să afirme că Mihai nu ar fi fost fiul lui Pătrașcu cel Bun, ceea ce pentru dinasticul Iorga semăna a act de lezmajestate!

De la metodologie se aluneca inevitabil spre ideologie. Articolul-program al *Revistei istorice române* afirma răspicat: „Istoria nu trebuie strămutată pe planul luptelor politice și sociale. Ea trebuie să le lămurească, nu să fie în slujba lor. Numai o atitudine perfect obiectivă poate da garanția unor rezultate științifice necontestabile. Din punct de vedere național, ca și individual, adevărul nu poate niciodată păgubi; el aduce dimpotrivă totdeauna foloase reale. Între patriotism și obiectivitate nu există antinomie.”⁴⁶

Mirajul „junimist” al obiectivității istoriei și desprinderii ei de problematica politico-națională prindea din nou contur. Într-un șir de articole polemice publicate în 1936, Iorga îi socotea pe tineri „o școală de negare”, „o generație raționalistă”, care îndrepta istoria împotriva „interesului național”. Vedeau în ei continuatori ai *Junimii*, trecând peste faptul că el însuși mersese un timp alături de acest curent (este drept, fără a se confunda cu el). În replica lui C. C. Giurescu, *Pentru „vechea școală” de istorie. Răspuns dlui N. Iorga* (1937), marele istoric era acuzat că face din cercetarea trecutului un instrument, o armă de luptă. Pe Iorga nu l-ar preocupa adevărul, ci doar rezultatul, finalitatea politică a discursului istoric. Similitudinea „noii școli” cu *Junimea* era nu numai acceptată, dar chiar asumată cu mândrie. Singura noastră preocupare este „aceea a adevărului”, afirma încă o dată Giurescu.⁴⁷ Dar

⁴⁵ P. P. Panaitescu, *Mihai Viteazul*, Fundația „Regele Carol I”, București, 1936, pp. 85–86.

⁴⁶ *Revista istorică română*, vol. I, București, 1931, „Cuvânt înainte”, p. 4.

⁴⁷ C. C. Giurescu, *Pentru „vechea școală de istorie”. Răspuns dlui N. Iorga*, București, 1937, pp. 47–61.

și Iorga căuta adevărul. Toți istoricii îl caută – cel puțin istoricii demni de acest nume – de când există istorie. Nu „adevărul“, concept extrem de labil, este până la urmă în discuție, ci receptarea lui diferențiată, în funcție de „punctul de observație“ al fiecărui istoric.

Noua generație era într-un sens mai puțin naționalistă, mai puțin „militant naționalistă“ decât Iorga. Mesianismul naționalist al celor care luptaseră, și prin istorie, în mare măsură prin istorie, pentru înfăptuirea idealului național părea acum depășit, odată România Mare devenită realitate. Evoluția însăși a studiilor istorice îndemna la o atitudine mai rezervată, mai profesionistă, mai puțin patetică. Deosebirea ne apare însă mai curând de ton decât de mesaj. Detașarea voită, și uneori chiar forțată, a junimiștilor de mitologia națională curentă nu își regăsea prin „școala nouă“ întreaga ei vigoare.

În mod paradoxal, cel mai virulent critic al lui Iorga, C. C. Giurescu, a fost și cel mai aproape de el prin sensul profund național al discursului său istoric. Tonul său se vrea precis și neutru, dar o undă de patetism străbate uneori, ca în memorabila evocare, puternic actualizată, a lui Mihai Viteazul: „Tot mai puternic strălucește chipul lui Mihai Viteazul, tot mai vie și mai luminoasă este amintirea faptei lui. Cu cât se adaugă informația documentară, cu cât cunoaștem mai bine lupta, biruința și căderea acestui mare căpitan, neînfricat luptător pentru credință și ctitor veșnic al țării de astăzi, cu atât sporește în sufletul nostru admirația. Alături de Ștefan cel Mare, Mihai Viteazul este întruchiparea eroismului, este izvor de putere, de încredere și de mândrie pentru poporul românesc.“⁴⁸ Îndemnul de „detașare“ adresat lui Iorga nu pare a fi urmat de Giurescu, cu siguranță nu în acest pasaj. *Istoria românilor*, marea sa sinteză, tinde să scoată în evidență ideea solidarității politice, respectul datorat statului și conducătorului

⁴⁸ C. C. Giurescu, *Istoria românilor*, vol. II, partea I, ediția a IV-a, Fundația Regală pentru Literatură și Artă, București, 1943, p. 258.

său ca exponent al intereselor naționale. Cariera politică a lui C. C. Giurescu în timpul dictaturii regale se arată strâns legată de aceste principii puternic reliefate în opera sa istorică.

Cât despre semnificația mai generală a istoriei românești, iată ce scrie același istoric în 1943: „[...] *suntem unul dintre cele mai vechi popoare ale Europei și cel mai vechi din sud-estul european*. [...] «*Noi suntem de aici*», în timp ce toți vecinii noștri au venit mult mai târziu în țările pe care le ocupă acum. [...] *Dacii sau geții au fost și un popor de elită al Antichității*, pomenit cu laude chiar de la început de către «părintele istoriei», Herodot. *Religia dacă* a fost întotdeauna un prilej de admirație pentru scriitorii lumii greco-romane, vitejia și disprețul de moarte al dacilor, de asemenea. *Suntem apoi cel mai vechi popor creștin din sud-estul european*. Toți vecinii noștri, dar absolut toți, au fost creștinați mult în urma noastră. Suntem, în sfârșit, singurul popor în această parte a Europei care a izbutit să aibă o viață politică fără întrerupere, de la întemeierea statului până astăzi.”⁴⁹

Să precizăm că grecii sunt totuși mai vechi decât românii; că, astăzi (este drept, nu și la 1943), conceptul de „popor de elită” sună neconvenabil; că informațiile și aprecierile autorilor antici, prea puțin cunoscători ai spațiului dacic, au ele însele o înclinare mitologică și trebuie judecate în funcție nu de patriotismul nostru, ci de ideologia lor; că, dată fiind sărăcia izvoarelor, religia dacică și creștinarea dacoromanilor rămân chestiuni care nu pot primi un răspuns definitiv; că, în sfârșit, continuitatea statelor românești nu schimbă cu nimic poziția lor subordonată, nici faptul că au fost ultimele întemeiate în această parte a Europei (Ungaria, Polonia și chiar Bulgaria erau „mari puteri” regionale, în vremea când principatele române încă nu existau). Infuzia patriotică este incon-

⁴⁹ C. C. Giurescu, *Istoria românilor. Din cele mai vechi timpuri până la moartea regelui Ferdinand I*, Editura Cugetarea–Georgescu Delafras, București, 1943, p. 6.

testabilă și amplificată încă de momentul publicării, în anii de cumpănă ai celui de-al Doilea Război Mondial; pentru Giurescu, istoria avea menirea de a confirma „sentimentul de *mândrie națională* și de *absolută încredere* în viitorul poporului și statului nostru“.

Nici G. I. Brătianu – de altfel, cel mai apropiat de Iorga, în multe privințe, din grupul tinerilor istorici – nu ezită să pună istoria în raport nemijlocit cu conjunctura politică. Istoric și om politic în același timp, moștenitor al tradiției Brătienilor, el înțelege să vegheze și prin istorie asupra intereselor românești. Sensul național al discursului său istoric se accentuează în preajma și în timpul celui de-al Doilea Război Mondial, în consonanță cu momentele critice prin care trece România. El dă o replică fermă teoriilor imigraționiste, denunțând scopurile antiromânești ale istoricilor „vecini“ (*Une énigme et un miracle historique: le peuple roumain*, 1937), iar în 1943, ca răspuns la destrămarea României Mari, publică lucrarea *Origines et formation de l'unité roumaine*, în care înfățișează drumul spre unitate al românilor, presupunând existența, chiar înainte de conturarea conștiinței naționale, a unui *instinct* al unității.

Mai aproape de sensul criticii și reconstrucției junimiste s-a dovedit, fără îndoială, P. P. Panaitescu. El a fost, de fapt, singurul din „noua școală“ care a pus sistematic sub semnul întrebării elementele majore ale mitologiei istorice românești. Concepția și metoda sa, privilegiind structurile materiale, sociale și culturale, se opuneau, în esență, unei istorii eroice și personalizate. Demitizarea lui Mihai Viteazul s-a înscris firesc în acest proiect. *De ce n-au cucerit turcii Țările române?* este un articol publicat în 1944, care pune în dificultate edificiul eroic al istoriei medievale românești. Nu luptele românilor cu turcii – temă dominantă a istoriografiei naționale – au salvat existența principatelor, ci poziția lor excentrică în raport cu sensul înaintării turcești spre centrul Europei,

precum și avantajele mai mari, pentru Imperiul otoman, ale unei exploatare indirecte față de anexarea efectivă. Ca mai înainte Ioan Bogdan, Panaitescu acordă slavilor un loc important în istoria medievală românească, mergând până la a considera clasa boierească autohtonă ca fiind de origine slavă. În chestiunea continuității, el preia teza lui Onciul, manifestându-și, așadar, rezervele față de ideea unei continuități extinse la întreg teritoriul românesc.⁵⁰

Și totuși, acest istoric, al cărui discurs, din lucrările de specialitate și chiar din manualele școlare, numai naționalist nu este, s-a alăturat, la un moment dat, mișcării legionare, expresia extremă a naționalismului și autohtonismului românesc. Indiferent de calcule personale care pot fi bănuite și de misterele sufletului uman, episodul legionar al lui Panaitescu ne înfățișează în toată splendoarea „virtuților” dublului discurs. Ziarul *Cuvântul*, dirijat în toamna anului 1940 și la începutul lui 1941 de efemerul rector al Universității din București, abundă în construcții istorico-mitologice, în cel mai autohtonist spirit imaginabil. Iată un pasaj: „Suntem daci! În ființa noastră fizică, în ființa sufletească suntem și ne simțim urmașii acestui mare și străvechi popor, așezat în Munții Carpați cu multe veacuri înainte de Traian. Noi n-avem început, suntem aici de totdeauna. [...] Noi nu suntem numai fiii pământului, ci facem parte dintr-o mare rasă, care se perpetuează în noi, rasa dacică. Mișcarea legionară, care a trezit ecourile cele mai adânci ale ființei noastre naționale, a ridicat la cinstă și «sângele dac» [...]” Și un altul, punând în lumină același tip de continuitate istorică justificatoare a fenomenului legionar: „Ca Ștefan al Moldovei, al cărui nume îl trezește buciul de pe dealurile Siretului, ca Mihai Vodă, pe care-l

⁵⁰ Concepția istorică a lui P. P. Panaitescu este concentrată în culegerea *Interpretări românești*, București, 1947 (nouă ediție, Editura Enciclopedică, București, 1994), ca și în manualul școlar *Istoria românilor*, apărut în mai multe ediții (ultima reeditare, Editura Didactică și Pedagogică, București, 1990).

plâng clopotele de la mânăstirea din Dealul Târgoviștei, ca l l orea, pentru care crește și azi uriașul gorun din Munții Apuseni, ei (eroii legionari, *n. n.*) sunt marii protectori ai neamului întreg pe care-l străjuiesc din altă lume.”⁵¹ Autorul acestor patetice evocări este P. P. Panaitescu, altminteri mare demolator de mituri – atunci când nu scrie la *Cuvântul!*

Nu putem să repetăm decât ceea ce rezultă din fiecare pagină a acestei lucrări: istoria se poate desprinde de o anumită ideologie, dar nu se poate desprinde de ideologie în genere, și adesea nici de exigențele, mai directe și mai concrete, ale momentului politic.

Discursul comunist: faza antinațională

Construită de-a lungul secolului al XIX-lea și în primele decenii după 1900, ideologia istorică românească s-a organizat în jurul valorilor naționale și ale raporturilor dintre cultura națională și modelul european (occidental). Controversa, atât de caracteristică pentru societatea românească în prima parte a secolului al XX-lea, privea tocmai ponderea care s-ar fi cuvenit, în sinteza modernă de civilizație, celor două surse culturale; tradiția autohtonă și valorile occidentale. Comunismul a pus punct pentru un timp acestei prelungite dezbatere. Decizia părea fără apel: nici Occident, nici tradiție!

Modelul invocat și aplicat a fost cu totul nou: modelul comunist sovietic. România l-a adoptat într-o manieră chiar mai servilă și mai completă decât alte țări ale Europei centrale și sud-estice. Schimbarea s-a manifestat cu atât mai brutal cu cât stânga revoluționară marxistă ocupase o zonă cu totul periferică în perimetrul ideologic românesc. Partidul comunist, format în majoritate din elemente etnic neromânești

⁵¹ P. P. Panaitescu, „Noi suntem de aici” și „Închinare”, în *Cuvântul* din 20 noiembrie și din 30 noiembrie 1940. Vezi și Milviuța Cîiașu, „Panteonul mișcării legionare”, în *Mituri istorice românești*, pp. 199–219.

și acționând la ordinele Moscovei, a fost perceput în perioada interbelică, de cea mai mare parte a opiniei publice, ca ostil intereselor naționale. Dar chiar Partidul Social-Democrat a avut un rol mai mult simbolic în viața politică a țării. Sensibilitatea politică a românilor înclina mai curând spre dreapta; chiar unele tendințe de „stânga“ (poporanismul, ideologia țărănistă) respirau o atmosferă rurală precapitalistă, exprimând idealul unei societăți de mici producători, și nicidecum mitologia viitorului postcapitalist făurit de clasa muncitoare. Cu alte cuvinte, chiar stânga, în majoritatea ei, era ghidată de idei care pot fi considerate oarecum „de dreapta“, în orice caz corespunzătoare unui anume tradiționalism cu rădăcini în „democrația țărănească“.

Cu atât mai radicală apare restructurarea materială, socială și mentală impusă de comunism. Resorturile societății românești au fost zdrobite și înlocuite prin structuri și mecanisme inedite. Elita a fost pulverizată, membrii ei pierind în închisori, resemnându-se la exil sau sfârșind prin a se amesteca și a se pierde în noul aluat social. Colectivizarea a dezmembrat țăranimea, considerată până la 1944 drept clasa fundamentală a societății românești, depozitara spiritului și tradițiilor naționale. Industrializarea masivă a umplut spațiul citadin cu o masă deprădăcinată și ușor manevrabilă. Centrul s-a deplasat dinspre sat spre oraș, deplasare efectivă, dar mai ales simbolică. Muncitorimea a devenit clasa cea mai reprezentativă, clasa zisă „conducătoare“, de fapt alibiul ideologic al aristocrației de partid, care a format, printr-un proces de „generație spontanee“, noua elită a țării. Firul tradiției era întrerupt. O nouă istorie începea, nu numai diferită, dar în totală opoziție cu cea veche; trebuia să ia naștere și o nouă cultură, variantă românească a culturii sovietice.

După scurta tranziție a anilor 1944–1947, care a mai permis încă unele manifestări ale „vechii“ istoriografii, „noua“ istorie, marxistă, în fond stalinistă, a ocupat întregul teren.

O parte a istoricilor profesioniști s-au aliniat noilor imperative, dar marii universitari, cu puține excepții, au fost reduși la tăcere, alungați de la catedră, mulți dintre ei înțemnițați, unii murind în închisoare (cazul lui G. I. Brătianu). Locul le-a fost luat adesea de „istorici” improvizați, dintre care trebuie amintit dirijorul noii istoriografii, micul dictator al istoriei la sfârșitul anilor '40 și în prima parte a deceniului următor: Mihail Roller.

Seismul istoriografic nu a fost de mai mică amploare decât cel care a afectat ansamblul structurilor sociale. În istoriografia românească nu exista o tradiție marxistă. Cele câteva contribuții care pot fi considerate marxiste sunt punctuale și nesemnificative. Se cuvin cel mult amintite *Neoiobăgia* (1910) a lui Constantin Dobrogeanu-Gherea, lucrările de o flagrantă mediocritate ale lui Petre Constantinescu-Iași, singurul istoric marxist universitar (dar complet marginal în acest mediu, ca profesor la Facultatea de Teologie din Chișinău), ca și contribuțiile, de asemenea modeste, ale lui Lucrețiu Pătrășcanu. Se poate spune, fără intenția de a formula un paradox, că interpretările „legionarului” P. P. Panaitescu, axate în mare parte pe structurile economice și sociale, erau într-un sens mai aproape de spiritul marxist decât neînsemnatele texte ale marxiștilor declarați!

În numai câțiva ani, reperele istoriei românești au fost inversate.⁵² Firul ei conducător fusese ideea națională. În locul acesteia, se afirma acum spiritul internaționalist, de fapt tentativa de a șterge tot ce era național românesc. *Istoria R.P.R.*, publicată, în mai multe ediții, sub conducerea lui M. Roller – începând din 1947, când poartă încă numele de *Istoria României*, până în 1956 –, dovedește, chiar prin titlul ei, sensul noii reconstituiri a trecutului. România devenea „R.P.R.”,

⁵² Pentru discursul istoric al epocii comuniste în general, vezi Vlad Georgescu, *Politică și istorie. Cazul comuniștilor români. 1944–1977*, ediție îngrijită de Radu Popa, Editura Humanitas, București, 1991.

o siglă anonimă, calchiată după modelul republicilor sovietice. Tot ce ținea de semnificația națională a istoriei ultimului secol era anulat sau răsturnat. Iată interpretarea Unirii din 1859: „Clasele stăpânitoare au reușit să asigure ca Unirea să se facă mai ales de sus prin înțelegerea burgheziei cu boierimea; de pe urma ei au beneficiat elementele burgheze și boierimea comercială și nu largile mase populare.”⁵³ Cu alte cuvinte, un act politic de clasă, nu o acțiune națională. Momentul 1859 beneficia totuși de oarecare pondere în economia lucrării. Cititorului îi este însă imposibil să descopere un capitol sau un subcapitol referitor la crearea României Mari în 1918. Unirea Basarabiei apare sub titlul „Intervenția imperialistă împotriva revoluției socialiste din Rusia“, fiind vorba, evident, de *ocuparea* acestei provincii; în ce privește Transilvania și ziua-simbol de 1 decembrie 1918, le aflăm la subcapitolul intitulat „Intervenția contra revoluției din Ungaria“.⁵⁴ Departe de a fi un rezultat firesc al istoriei și un drept incontestabil al națiunii române, unitatea națională se înscrie într-o expansiune de tip imperialist.

Locul solidarității naționale, atât de des invocată în istoriografia precomunistă, a fost luat de contrarul său, anume de *lupta de clasă*, considerată motor al evoluției istorice. Conflictele sociale de tot felul jalonează întreaga istorie, din Antichitate până la răsturnarea regimului „burghezo-moșieresc“. Ele sunt uneori pur și simplu inventate (cazul răscoalelor și al altor mișcări de protest din Dacia romană), de regulă, oricum, scoase din context și amplificate, fie că este vorba de răscoalele țărănești din Evul Mediu sau de mai recente mișcări muncitorești. Istoria se coagula în jurul marilor „bătălii de clasă“, iar eroii acestora înlăturau sau devalorizau

⁵³ *Istoria R.P.R.* (sub redacția lui Mihail Roller), București, ediția 1952, p. 373.

⁵⁴ *Ibidem*, pp. 525–529.

marile personalități tradiționale, vinovate de a fi aparținut, în genere, „claselor exploatatoare“.

O axă majoră a istoriografiei precomuniste reunea raporturile românilor cu Occidentul. Și în această privință deplasarea a fost radicală, „insula latină“ din marea slavă fiind nevoită să se reîntoarcă de unde plecase. Legăturile dintre români și slavi marchează, perioadă după perioadă, istoria „tip Roller“, de la conviețuirea celor două etnii și culturi în primele secole ale Evului Mediu până la „eliberarea României de către glorioasa armată sovietică“ la 23 august 1944: o ancorare puternică în lumea slavă, ale cărei semnificații politice sunt prea evidente pentru a mai fi comentate. În același timp, nu se scapă ocazia de a se lovi în tot ce înseamnă Occident și valori occidentale.

Diminuat și deformat a fost și rolul Bisericii în istoria națională. Promovând ateismul, într-o formă brutală, încă o dată mai apropiată de modelul sovietic pur decât de relativul compromis încercat în Europa Centrală, regimul comunist din România a procedat la o laicizare a istoriei oficiale, în dezacord flagrant cu ponderea reală a religiei și Bisericii în istoria românilor, cu deosebire în Evul Mediu, dar și în epoca modernă. Ateismul militant a rămas, până la sfârșit, o trăsătură caracteristică a comunismului românesc, ceea ce nu a împiedicat anumite manevre de atragere a clerului, îndeosebi a clerului ortodox. Biserica greco-catolică, nu mai puțin românească decât cea ortodoxă, a fost dizolvată în 1948, episcopii și preoții ei umplând închisorile. Raporturile ei cu Roma, deci cu Occidentul, nu puteau fi tolerate. Regimul reușea o dublă lovitură, tăind legăturile spirituale cu Apusul și făcând totodată un cadou, deloc dezinteresat, bisericii ortodoxe. În acest context se înscrie și canonizarea primilor sfinți români, în anii 1950–1955. Se dădea o minimă satisfacție bisericii ortodoxe, care-și însușea însă la rândul-i noile criterii în aprecierea meritelor persoanelor sanctificate. Nu venise încă vremea

lui Ștefan cel Mare! Noii sfinți îmbinau meritele religioase cu orientări bine definite de ordin social-politic. Printre ei se afla mitropolitul Transilvaniei, Sava Brancovici, apreciat pentru relațiile lui cu Rusia, și călugărul Sofronie din Cioara, conducătorul, pe la 1760, al unei mișcări cu caracter antigreco-catolic.⁵⁵ Toate acestea se petreceau însă în surdină, nedepășind perimetrul strict ecleziastic și neafectând în nici un fel promovarea ateismului, inclusiv prin istorie.

Discursul comunist: recuperarea trecutului

Spre sfârșitul deceniului 1950–1960, factorii naționali ai istoriei românești revin treptat în scenă, procesul accentuându-se în prima parte a deceniului următor, paralel cu diminuarea treptată a ponderii elementului slav, rus și sovietic. Evoluție lentă, dar continuă, culminând, în aprilie 1964, cu faimoasa *Declarație* de „independență” a Partidului Muncitoresc Român. Comunismul românesc părăsea „internaționalismul”, sub care se ascundea de fapt „antinaționalismul”, optând pentru naționalism. O întoarcere, cel puțin în ce privește discursul, de o sută optzeci de grade.

S-au propus tot felul de interpretări pentru a lămuri această remarcabilă deplasare. Trebuie spus, înainte de toate, că fenomenul, în esența lui, nu este tipic românesc, ci caracteristic evoluției comunismului în genere. Peste tot, comunismul a manifestat tendința de glisare dinspre „internaționalism” spre „naționalism”, uneori în forme extreme, alteori relativ discrete.⁵⁶ Campioana la toate categoriile este, fără îndoială, Rusia, care, sub sigla derutantă a U.R.S.S.-ului, a promovat,

⁵⁵ Detalii privind canonizările, la Mircea Păcurariu, *Sfinți daco-romani și români*, Editura Mitropoliei Moldovei și Bucovinei, Iași, 1994.

⁵⁶ Lucian Boia, *La Mythologie scientifique du communisme*, Paradigme, Caen, 1993, pp. 85–87.

în vremea lui Stalin, naționalismul rusesc în cele mai agresive și aberante forme. China a monopolizat la rândul ei comunismul, dându-i o tentă specific națională. România, Albania și Coreea de Nord aparțin și ele acestui grup. Dar nici țări ca Ungaria și Bulgaria nu au ezitat să-și readapteze istoria la discursul naționalist. Cazul R.D.G.-ului, al Germaniei zise democrate, este cât se poate de caracteristic. Țară inventată, colonie relativ prosperă a Uniunii Sovietice, bucata estică a teritoriului german s-a ferit multă vreme de orice manifestare de spirit național. Spre sfârșit însă, în incapacitate de a imagina vreun alt argument valabil al propriei existențe, a trebuit să recurgă la aceeași retorică istorico-naționalistă. Frederic cel Mare, regele Prusiei, denunțat mai înainte ca părinte al militarismului prusac și adversar al Rusiei, a fost reabilitat, devenind unul dintre părinții fondatori ai R.D.G.-ului!

Fenomenul este, așadar, general și se explică, în ansamblu, prin caracterul izolaționist al utopiilor (indiferent ce proclamă ele), ca și prin incapacitatea comunismului de a oferi oamenilor altceva decât o existență în cel mai bun caz mediocră. Lungul șir de lipsuri și frustrări trebuia compensat prin ceva. „Viitorul radios“ nu mai funcționa, putea însă funcționa trecutul. Discursul naționalist este cea mai simplă, mai frecventă și adesea mai eficientă diversiune în fața dificultăților reale care se acumulează. Alunecarea spre acest tip de discurs era necesară și pentru legitimarea puterii. În țările unde fusese impus de o forță ocupantă, comunismul nu-și putea prelungi la nesfârșit argumentația internaționalistă; validarea efectivă a sistemului nu putea face abstracție de valorile autohtone.

Pe acest fond general, România a mers, desigur, mai departe decât alții. A contat probabil aici forța tradițională a discursului naționalist, acoperit de antinaționalismul anilor '50, dar nu anihilat. A putut conta și sentimentul individualității românești, acel sindrom de „insulă latină într-o mare slavă“. Nu trebuie uitat, pe de altă parte, că partidul comunist, inițial o mână

de oameni dintre care cei mai mulți nu aveau nimic în comun cu cultura română, a devenit un partid de mase, și astfel, treptat, s-a „românizat“, după cum s-a românizat cu timpul și conducerea lui (în 1964, din nouă membri ai biroului politic, patru erau încă de origine „neromânească“). Noii lideri nu numai că erau români, dar proveneau în mare măsură din mediul rural, precum Ceaușescu însuși, fiind astfel, chiar prin originea lor, mai înclinați spre autohtonism și izolaționism. Chiar vechea intelectualitate, în măsura în care a fost recuperată, a adus cu ea o undă de naționalism, motivată suplimentar și amplificată de teroarea antinațională a anilor '50. Controversele care au urmat, cu Uniunea Sovietică și cu ceilalți vecini, nu au făcut decât să accentueze tenta naționalistă, iar criza finală a regimului de după 1980 pur și simplu a exacerbat-o, discursul naționalist oferind singura soluție de evadare din realitate.

Trecerea de la un sistem de valori la altul și modificarea raportului de forțe în interiorul elitei conducătoare au condus la o oarecare decrispare a regimului comunist, faza de relativă liniștire a tensiunilor putând fi încadrată în linii mari între anii 1964 și 1971. Regimul a început să-și trateze mai bine propriii cetățeni (simbolică fiind marea amnistie politică din 1964) și să reia relațiile cu Occidentul (vizita, tot simbolică, a primului-ministru Ion Gheorghe Maurer în Franța în același an, 1964). Valorile naționale erau în curs de reabilitare, de reintegrare în cultura română, deriva naționalistă nefiind încă la ordinea zilei. Istoricii au putut beneficia de această deschidere, oferindu-și chiar luxul de a nuanța și până la un punct diversifica interpretările. Este semnificativ faptul că, spre sfârșitul perioadei în discuție, apar nu mai puțin de trei sinteze de istorie națională, dacă nu radical diferite, prezentând totuși unele diferențe de interpretare (*Istoria României*, sub redacția lui Miron Constantinescu, Constantin Daicoviciu și Ștefan Pascu, 1969; *Istoria poporului român*, sub redacția lui Andrei Oțetea, 1970; *Istoria românilor din*

cele mai vechi timpuri până astăzi, de Constantin C. Giurescu și Dinu C. Giurescu, 1971; de remarcat faptul că C. C. Giurescu a fost reintegrat la Universitate în 1963 și avea să rămână până la moartea sa, în 1977, una dintre figurile de marcă ale unei istoriografii debarasate de tenta antinațională).

Unii istorici români încep să poată călători peste granițe, iar participările românești la reuniuni internaționale se înmulțesc și antrenează un număr sporit de persoane. Vin și istorici străini în România, după cum pătrunde mai ușor și producția istoriografică occidentală. Date fiind și afinitățile culturale tradiționale, istoricii români se apropie îndeosebi de „școala de la Annales“, de „noua istorie franceză“, care, de altfel, cu prudență, se putea racorda mai bine la marxism decât alte curente istorice (prin importanța acordată structurilor și fenomenelor de masă în genere; acest tip de istorie a putut ilustra însă și manifestarea unei rezistențe față de reelaborarea politică, evenimentțială și naționalistă a trecutului care începea să se întrevadă).

Ceea ce unii nu au ezitat să considere drept o „liberalizare“ a fost, în fond, departe de așa ceva. Liberalizare, desigur, în raport cu anii '50, în măsura în care și foștii deținuți politici erau mai liberi în afara închisorii, sub supraveghere mai mult sau mai puțin discretă, decât între zidurile acesteia. Lanțul a devenit ceva mai lung, atât de lung încât unii nu l-au mai observat sau nu au mai vrut să-l observe, dar el nu a fost rupt. „Libertatea“ societății românești între 1964 și 1971 este limitată și supravegheată. Românii, cum constată de altfel cei mai mulți politologi, nu au cunoscut un veritabil proces de destalinizare. Partidul și Securitatea au ținut tot timpul procesul sub control, iar atunci când gradul de „libertate“ acordat a început să pară neliniștitor, întoarcerea s-a făcut fără nici un fel de dificultate.

O remarcă se impune, nu numai referitor la subperioada în discuție, ci și la evoluția naționalistă ulterioară, cu privire

la reconsiderarea tradiției istorice și culturale românești. An după an și nume după nume, regimul comunist a integrat în sistemul său de valori o bună parte, chiar cea mai mare parte, a moștenirii naționale. Toți marii istorici au fost până la urmă recuperați, Iorga încă din primii ani ai „noului val“, G. I. Brătianu, căruia comuniștii nu i-au iertat atât de ușor moartea la Sighet, abia spre sfârșit. Multe dintre lucrările lor au fost republicate. Între a ucide, fizic sau moral, un om și a-i edita lucrările este fără îndoială o deosebire. Recuperarea s-a făcut însă cu prețul sacrificării spiritului culturii românești, profund refractară comunismului, dar obligată acum să se insereze în schema acestuia. Scriitori, savanți și oameni politici care nu numai că n-au avut nimic de a face cu comunismul, ci pur și simplu l-au urât, unii numărându-se printre victimele lui, au fost obligați, postum, să susțină în fapt proiectul comunist. Prin asumarea „moștenirii culturale“, comunismul a urmărit propria legitimare, chiar cu prețul și, în primul rând, cu prețul deformării fondului autentic al culturii naționale.

Vom ilustra prin două exemple această afirmație.

Istoria civilizației române moderne a lui E. Lovinescu a fost republicată în 1972: recuperare a uneia dintre cele mai originale construcții ideologice ale perioadei interbelice. Editarea devine însă „preluare critică“. Tot ceea ce nu convine este scos din text (respectându-se, ce-i drept, metoda punctelor de suspensie...). Sunt evacuate pasajele care afirmă explicit mesajul esențial al lucrării: refuzul totalitarismului, atât comunist, cât și fascist, și credința în triumful democrației de factură occidentală. În plus, studiul introductiv are grijă să sublinieze faptul că Lovinescu nu și-ar fi propus „să elaboreze o lucrare polemică antimarxistă“, mai mult chiar, că el ar fi avut puncte comune cu materialismul istoric!⁵⁷ Aceasta este prea de tot! Chiar dacă lucrarea lui Lovinescu nu s-a vrut o

⁵⁷ E. Lovinescu, *Istoria civilizației române moderne* (ediție Z. Ornea), Editura Științifică, București, 1972, p. 37.

polemică antimarxistă (și de ce ar fi fost?), ea este fundamental *antimarxistă*, tot ce s-a scris mai profund diferit de marxism și mai net anticomunist (din perspectivă democratică) în cultura noastră. Iată ce ar fi trebuit spus, dar desigur nu se putea spune, iar alegerea care stătea în fața editorului era simplă: sau publicarea „adaptată“ a cărții, sau nepublicarea ei. Nu comentăm soluția, doar o constatăm.

Nicolae Iorga prezintă alt exemplu instructiv. A fost, după cum am arătat, un naționalist de dreapta, opus prin toate fibrele ființei sale modelului comunist. Faptul că a căzut victimă legionarilor l-a „aruncat“ în tabăra „antifascistă“ (chiar dacă istoricul privise cu simpatie fascismul italian și alte experimente politice similare). Nimic nu transpare, evident, din luările sale de poziție anticomuniste, în textele care îi sunt consacrate în anii comunismului. Cine răsfășează, de pildă, manualele școlare observă imediat amalgamul: Iorga și alți oameni politici „burghezi“, dar „antifasciști“ sunt amestecați cu tot felul de nume extrase din panteonul clasei muncitoare.

Iată de altfel câteva fraze care merită reproduse din manualul școlar de „*istorie contemporană a României*“: „Pentru realizarea unui front larg al forțelor antifasciste, o mare atenție a acordat Partidul Comunist Român folosirii intelectualității progresiste, democratice. Alături de o serie de intelectuali comuniști sau simpatizanți ai Partidului Comunist [...] în această acțiune s-au angajat și o serie de oameni politici și intelectuali de frunte având alte orientări politice, cum au fost: Nicolae Titulescu, Nicolae Iorga, Grigore Iunian, Virgil Madgearu, Dem. Dobrescu, Petre Andrei, Grigore Filipescu, Mitiță Constantinescu, Traian Bratu ș.a. Tot ce a avut mai valoros, în acei ani, detașamentul intelectualității patriotice din România a fost puternic înrolat în mișcarea democratică, antifascistă.“⁵⁸ Elevii trebuiau să rămână cu

⁵⁸ *Istoria contemporană a României* (autori: Aron Petric și Gh. I. Ioniță), manual pentru clasa a X-a, Editura Didactică și Pedagogică, București, ediția 1989, p. 68.

impresia că Iorga, Titulescu și ceilalți, „înrolați” într-un „de-
tașament patriotic”, urmau în fond politica trasată de par-
tidul comunist! Devenit un fel de „luptător antifascist”, Iorga
s-a aflat printre cei care au contribuit, evident fără voia lor,
la legitimarea regimului comunist, în închisorile căruia le-
gionarii nu i-au dat răgazul să moară.

Discursul comunist: exacerbarea naționalistă

1971 este anul declanșării „revoluției culturale” românești.
„Liberalizarea” și „deschiderea” sunt definitiv stopate. Până
la prăbușirea sa, în decembrie 1989, regimul Ceaușescu avea
să accentueze an după an presiunea totalitară, izolând în același
timp România de restul lumii (proces relativ lent în primul
deceniu, apoi în accelerare continuă după 1980).

Naționalismul devine argumentul istoric și politic decisiv.
Uniți în întreaga lor istorie, uniți în jurul partidului unic și
al Conducătorului, românii li se infuzează vocația *unității*,
cu alte cuvinte a subordonării individului față de organismul
național și totodată a delimitării stricte a propriei națiuni față
de celelalte. Instrument politic de legitimare și de dominare,
naționalismul a beneficiat de amalgamul dintre tradiția națio-
nalistă autentică și scopurile specifice urmărite de dictatura
comunistă. S-a părut că este o recuperare, acolo unde în pri-
mul rând a fost o *manipulare*.

O asemenea reelaborare a istoriei presupunea o atenuare
a mecanismului luptei de clasă. Cele două interpretări diver-
gente – interpretarea naționalistă și interpretarea social-con-
flictuală – au continuat totuși să coexiste, beneficiind de
capacitatea dialecticii comuniste de a armoniza, fără com-
plexe, orice fel de contradicții. Românii trebuiau să aibă o
istorie de mari înfăptuiri, și au avut-o.

Este caracteristic cum a evoluat interpretarea perioadei
interbelice. Inițial, aceștia i s-au atribuit toate relele imagi-

nabile, demers cât se poate de logic, deoarece în falimentul burgheziei trebuiau căutate originea și justificarea revoluției proletare. În noua fază, anii interbelici au fost însă sensibil ameliorați. S-au pus în evidență meritele (se înțelege, relative) ale democrației burgheze, importanța (cu limitele ei) a reformei agrare, creșterea producției, mai ales a industriei, succesele politicii externe românești, nivelul remarcabil al creației științifice și culturale. Un motiv de mândrie l-a constituit și rezistența în fața fascismului, România reușind multă vreme să-și salveze sistemul democratic, în timp ce în majoritatea celorlalte state europene se instaurau dictaturi de tip fascist. Referirile la ponderea capitalului străin, la exploatarea muncitorimii și la dificultățile țăranimii aveau rolul de a atenua aspectul pozitiv, dar imaginea de ansamblu tindea să devină tot mai favorabilă (putând fi observate, în unele interpretări, renunțarea la dictatura lui Carol al II-lea, devenită „regim autoritar“, spre deosebire de dictaturile din alte țări europene, ca și edulcorarea guvernării Antonescu, în sensul estompării sau chiar eliminării trăsăturilor sale de dictatură fascistă). Cum se îmbina perspectiva tot mai favorabilă a perioadei interbelice cu imperativul răsturnării brutale a sistemului respectiv, cum se îmbina aprecierea, fie și rezervată, a regimului democratic cu instaurarea antitezei sale perfecte: totalitarismul comunist? Evident că nu se prea îmbinau, dar logica dublului discurs aparține miezului însuși al ideologiei comuniste.

Toate sporeau în același ritm: virtuțile României interbelice, pe de o parte, virtuțile răsturnării sistemului interbelic, pe de altă parte. Lovitura de stat a Regelui de la 23 august 1944, devenită în faza următoare „eliberarea țării de către glorioasa armată sovietică“, a trecut prin varianta „insurecției armate antifasciste“, pentru a se încheia, apoteotic, ca „revoluție de eliberare națională și socială, antifascistă și antiimperialistă“, desfășurată, evident, sub conducerea partidului comunist. Pe plan militar, teoria celor „două sute de

zile mai devreme“ așeza România printre principalii învingători ai celui de-al Doilea Război Mondial, căruia intervenția armatei române i-ar fi scurtat durata cu cel puțin șase luni.

Interesant că, paralel cu aceste remarcabile reelaborări, s-a petrecut și „semireabilitatea“ regimului Antonescu, a cărui răsturnare constituia totuși punctul de plecare al mitificării revoluției comuniste. Mai mult chiar, anii '50, așadar faza „eroică“ a revoluției, și-au atras o privire „severă“, punându-se în evidență unele exagerări și abuzuri, fără a se atinge, firește, temelia însăși a sistemului comunist. „Obsedantul deceniu“ îi permitea lui Ceaușescu să se demarcheze de terorismul de stat și de prosovietism în numele „comunismului de omenie“ (sintagmă aparent inspirată de „socialismul cu față umană“ al „primăverii de la Praga“, din păcate prea puțin corespunzătoare cazului românesc), după cum tratarea mai blândă a lui Antonescu se acorda cu discursul naționalist și cu detașarea, cel puțin formală, de Uniunea Sovietică.⁵⁹

Caracteristică erei Ceaușescu a fost însă notabila deplasare dinspre contemporaneitate spre origini. Legitimarea și unitatea acolo trebuiau în primul rând căutate. Ridicolul

⁵⁹ Pentru perioada interbelică (tratată în genere favorabil), lucrarea de referință aparține istoricilor oficiali Mircea Mușat și Ion Ardeleanu: *România după Marea Unire*, 2 vol. (1918–1933 și 1933–1940), Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1983–1988. Relativa reabilitare a lui Antonescu începe cu romanul *Delirul* (1975) al lui Marin Preda și continuă, în plan istoriografic, cu lucrarea lui Aurică Simion, *Preliminarii politico-diplomatice ale insurecției române din august 1944*, Editura Dacia, Cluj, 1979, pentru a fi pe deplin „oficializată“ în *Istoria militară a poporului român* (vol. VI, 1989). În ce privește contribuția României la victoria împotriva nazismului, de o intensă mediatizare s-a bucurat pledoaria publicată de Ilie Ceaușescu, Florin Constantiniu și Mihail Ionescu, sub titlul *200 de zile mai devreme: rolul României în scurtarea celui de-al Doilea Război Mondial*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1984 și 1985 (pentru un bilanț onest și complet ar fi de pus în ecuație și zilele, în plus sau în minus, rezultate din războiul purtat de România alături de Germania, interval de patru ori mai lung decât cel luat în considerare de autori).

atinge culmi ametoare atunci când *Institutul de istorie a partidului*, profilat pe monografiile de lupte muncitorești și de croi ai clasei muncitoare, se orientează spre Antichitate, consacându-se cu deosebire originilor dacice! Istoria antică devine încă mai politizată decât istoria contemporană. Marele eveniment se petrece în 1980, când este confecționată din toate piesele aniversarea a 2050 (?) de ani de la constituirea statului dac „unitar și centralizat“ al lui Burebista. Burebista îi oferea lui Ceaușescu suprema legitimare, statul lui prefigurând în multe privințe (unitar, centralizat, autoritar, respectat de „ceilalți“...) propria sa Românie, așa cum și-o închipuia dictatorul. Au răsunat atunci, pe marele stadion, versuri precum acestea:

Țara i-a jurat credință și îl va urma în toate
Cincisprezece ani trecură de când el e în fruntea ei
Chipul, numele și soarta-i sunt de-a pururi încrustate
În eternitatea țării și a puilor de lei.

Nu Burebista era în fapt preamărit, ci continuatorul său peste veacuri. Cu atât mai mult cu cât apăsarea și dublul feminin, neidentificat în Dacia antică:

Lângă el, în stima țării și în cinstea ei adâncă
Stă tovarășa-i de viață și de ideal vibrant:
E Elena Ceaușescu, suflet nobil de româncă
Mamă bună, om politic și prestigios savant.⁶⁰

Comemorările s-au ținut lanț, toate organizate după același tipic. Indiferent despre ce sau despre cine era vorba, se pornea de la origini, subliniindu-se *continuitatea* și *unitatea*, pentru a se ajunge la prezent, la era Ceaușescu. Totul anunța suprema împlinire a istoriei românești, dictatorul regăsindu-se în înaintașii săi. Se explică astfel de ce, în 1986, când comemorarea

⁶⁰ Momentul Burebista este tratat de Florentin Dragoș Necula: „Comunism în Dacia. Burebista – contemporanul nostru“, în *Analele Universității București*, istorie, 1993–1994, pp. 37–51. Pentru ritualul comemorării celor 2050 de ani, vezi *Scânteia* din 6 iulie 1980.

lui Mircea cel Bătrân a generat o adevărată psihoză, domnitorul a fost nevoit să renunțe la „bătrânețe“ pentru a deveni, sau redeveni, „cel Mare“ (orice abatere de la acest calificativ fiind considerată o gravă greșeală politică). Istoria era astfel anulată; aceeași istorie românească, mereu egală cu ea însăși, se perpetua de-a lungul mileniilor.

Nu mai puțin interesantă din punctul de vedere al actualizării național-comuniste a istoriei a fost și chestiunea *capitulațiilor*. Aceste tratate, pe care țările române le-ar fi încheiat în Evul Mediu cu Imperiul otoman, au fost invocate spre sfârșitul secolului al XVIII-lea și în secolul al XIX-lea ca argumente juridice ale autonomiei și în sprijinul recăștigării drepturilor încălcate de puterea suzerană. Aplicând principiile demitificatoare ale „școlii critice“, Constantin Giurescu a dovedit în 1908 (în lucrarea *Capitulațiile Moldovei cu Poarta Otomană*) că textele în discuție nu fuseseră altceva decât falsuri patriotice. Ceea ce nu l-a împiedicat în 1975 pe Nicolae Copoiu, membru marcant al Institutului de istorie a partidului, să republice documentele, ca și când ar fi fost autentice. Brusc, capitulațiile au devenit o dogmă politică. Ele „dovedeau“ că țările române și Poarta Otomană trataseră *de la egal la egal*, la fel ca Ceaușescu cu Moscova și Washingtonul. Oricine are idee de istoria medievală știe că raporturile erau în epocă fundamental ierarhizate, la antipodul principiilor actuale de „egalitate“, reală sau formală. Istoricii noștri pot să caute mult și bine în arhivele turcești tratate bilaterale româno-otomane. Vor găsi în cel mai bun caz acte unilaterale, „privilegii“ acordate de sultani unor principii aflați mult mai jos decât ei în ierarhia vremii.⁶¹ Însă Ceaușescu și oamenii săi înțelegeau

⁶¹ Problema capitulațiilor este amplu tratată de Mihai Maxim în *Țările române și Înalta Poartă. Cadrul juridic al relațiilor româno-otomane în Evul Mediu*, Editura Enciclopedică, București, 1993. Deși prezintă pe larg istoricul chestiunii, autorul ocolește raportul dintre regimul Ceaușescu și capitulații. El se pronunță pentru o soluție de compromis: capitulațiile ar

să-și oblige predecesorii să nu abdice cu nimic de la demnitatea și suveranitatea națională!

Naționalismul erei Ceaușescu s-a manifestat într-un mod specific și sub forma curioasă, dar nu chiar inedită, a *protocronismului*.⁶² Maladia se declanșase, probabil în forma ei cea mai virulentă, în Rusia lui Stalin, aflată în plină fază naționalistă în anii '40 și '50. Se ajunsese atunci la concluzia că aproape tot ce se realizase de valoare în cultura, știința și tehnologia omenirii provenea din mințile rusești. Cine l-ar fi proclamat (nu numai în Rusia, ci și în România) pe Marconi, și nu pe Popov drept inventator al radioului risca ani de închisoare. Modelul protocronist românesc se înscrie pe aceeași linie, și nu prin imitație, ci ca produs al unei logici similare (într-un fel, el reactualizează, dar într-o manieră mult amplificată și marcată de autohtonism, unele tentative patriotice similare din secolul al XIX-lea).

Conceptul a fost lansat în 1974 de Edgar Papu, intelectual de formație interbelică având la activ câțiva ani de închisoare comunistă. Încă o ilustrare a cursei în care au fost atrași unii exponenți ai culturii românești, ademeniți prin reabilitarea și chiar exacerbară valorilor naționale. Desigur, Papu, care își limitase demersul la unele priorități culturale, nu avea cum să prevadă formidabila expansiune a „descoperirii” sale. Odată ce afirmarea valorilor românești se confunda cu patriotismul, s-a lansat o adevărată întrecere între „patrioți”, fiecare sperând ca prin discursul său despre trecut să-și amelioreze poziția prezentă în ierarhia culturală și politică.

Cum nici un Titu Maiorescu nu-și mai putea bate joc de mințile prea înfierbântate, revoluția lui Horea a revenit în

fi fost acte unilaterale din perspectiva Porții, dar tratate în toată regula din punctul de vedere românesc.

⁶² Katherine Verdery a tratat în detaliu motivațiile și avatarurile protocronismului în *Compromis și rezistență. Cultura română sub Ceaușescu*, trad. de Mona Antohi și Sorin Antohi, Editura Humanitas, București, 1994, pp. 152–204.

postura de precursor a Revoluției franceze. O anterioritate de cinci ani neînsemnând însă prea mult, spre sfârșitul domniei lui Ceașescu, răscoala de la Bobâlna s-a metamorfozat la rândul ei în revoluție, cu girul însuși al dictatorului. Ceașescu nu și-a explicat gândul profund, așa încât ar fi rămas în seama istoricilor să ducă ideea mai departe pentru a arăta cum au făcut revoluție țărani transilvăneni la 1437, cu trei veacuri și jumătate înaintea francezilor. Potrivit unei logici similare, s-a putut trage concluzia că tot românii inventaseră națiunea modernă și statul național, fapt demonstrat prin unirea lui Mihai, și chiar prin multiplele manifestări de unitate românească anterioare anului 1600, într-o vreme când nimeni în Europa nu se gândea să taie granițele după criterii etnice.

În ce privește înfăptuirile culturale, s-a demonstrat cu aceeași ușurință superioritatea *Învățăturilor* lui Neagoe Basarab asupra *Principelui* lui Machiavelli; într-un text fascinant, Paul Anghel sublinia sensul universal, aproape cosmic, al operei domnitorului român („*Învățăturile* sunt o carte a inițierii. Un echivalent al lor nu găsim nici în Bizanț”⁶³ – poate, doar, în India veche), față de care încercarea secretarului florentin apărea mai puțin inspirată. La rândul lui, sociologul Ilie Bădescu și-a pus în gând să demonstreze cum a revoluționat Eminescu *sociologia* mondială. Cât despre Ion Creangă, el a devenit, în interpretarea lui Dan Zamfirescu, egalul lui Homer, Shakespeare și Goethe, sau chiar superior acestora, dat fiind că l-a creat pe Ivan Turbincă, erou „mai actual decât Hamlet, Faust, Don Quijote și Alioșa Karamazov”, pur și simplu „personajul care domină istoria universală în secolul nostru”.⁶⁴

⁶³ Paul Anghel, „Colaj și elaborare originală la Neagoe Basarab”, în *Neagoe Basarab. 1512–1521. La 460 de ani de la urcarea sa pe tronul Țării Românești*, Editura Minerva, București, 1972, p. 79.

⁶⁴ Dan Zamfirescu, *Războiul împotriva poporului român*, Editura Roza Vânturilor, București, 1993, p. 282 (text datat mai 1987).

Din 1971 până în 1989, tendința generală a constatat în accentuarea treptată a izolaționismului și a megalomaniei culturale. Dar această tendință, unde cuvintele de ordine transmise de sus se interferau cu inițiative personale (cum sunt unele dintre poznașele găselnițe protocroniste), nu epuiza nici pe departe întregul spectru cultural și istoriografic românesc. S-a manifestat, mai ales printre scriitori și critici, o opoziție notabilă față de autohtonismul agresiv și de fenomenul protocronist. Nici istoricii nu au recitat o unică litanie. Dimpotrivă, punctele de vedere divergente nu au încetat să se înmulțească, separându-i în genere pe cei hotărâți să păstreze un anume standard profesional de cei dispuși să aplice prompt (uneori mai punând și de la ei) orice orientare dictată din considerente politice.

Limitarea libertății de expresie nu poate anula diversitatea reală a punctelor de vedere și a sensibilităților. Acestea se exprimă în perimetrul lăsat liber, oricât ar fi el de îngust, găsindu-și căi ocolite sau deghizate de manifestare, implicându-se în detalii aparent fără mare relevanță, dar care ajung să simbolizeze divergențe reale. Adesea, dată fiind limitarea terenului, contradicțiile capătă chiar o densitate sporită. Katherine Verdery a definit cât se poate de sugestiv orientările diferite ale istoriografiei românești pornind strict de la caracterizarea momentului Horea drept *răscoală* sau *revoluție*, istoricii de partid, istoricii militari și „autohtoniștii” optând pentru ultima formulă, cu valențe considerate valorizatoare pentru trecutul național.⁶⁵

„Linia de partid” a fost urmată cu deosebire de istoricii aflați mai aproape de centrul puterii și de condiția activistului. Este, în primul rând (dar, desigur, nu exclusiv), cazul Institutului de istorie a partidului și al Centrului de istorie militară. Cel din urmă, patronat de Ilie Ceaușescu, fratele dictatorului, general și „istoric”, și-a sporit sensibil influența, mai ales după

⁶⁵ Katherine Verdery, *op. cit.*, pp. 205–248.

1980. Se contura o tendință de „militarizare“ a istoriei (atât în ce privește interpretarea trecutului, cât și în organizarea cercetării, publicarea rezultatelor și participarea la reuniuni internaționale). Fapt semnificativ, singura mare sinteză de istorie publicată în vremea lui Ceaușescu a fost *Istoria militară a poporului român* (6 volume apărute între 1984 și 1989), care a ajuns să „suplinească“ mereu amânata sinteză de istorie națională.

Mai reticenți s-au dovedit în preluarea aidoa a sloganurilor oficiale, sau a exceselor care li se adăugau, universitarii și cercetătorii din institutele „civile“ (și aici însă cu diferențe sensibile de la persoană la persoană și de la domeniu la domeniu, cea mai afectată fiind istoria contemporană). Cert este că, în locul „frontului istoric“ atât de des invocat, a rezultat o mișcare istoriografică dezordonată și inefficientă. Din această cauză nu a putut vedea lumina tiparului nici plănuita mare sinteză istoriografică a erei Ceaușescu, tratatul de istorie a României în zece volume, al cărui proiect a fost lansat în 1975. Sinteza precedentă, concepută tot în zece volume, naufragiase, după apariția, în 1964, a volumului IV (mergând până la 1878). Acum, lucrurile se complicaseră într-atât, încât n-a putut să apară nici măcar un volum. În primul caz, de nedepășit fusese ultimul secol de istorie, de data aceasta totul s-a împotmolit la primul mileniu. Dacismul pur și dur al istoricilor de partid și militari s-a lovit de poziția mai echilibrată a universitarilor și arheologilor de profesie.

Toate aceste divergențe, comprimate într-o problemă limitată și amortizate de atmosfera totalitară, anunțau disocierile mult mai nete de după 1989, care privesc în egală măsură competența profesională, orientările politice și sensul interpretărilor (inclusiv celebra dilemă românească a raporturilor dintre autohtonism și europenism).

Discursul dominant, chiar unic într-un anumit sens, a fost, în vremea lui Ceaușescu, discursul naționalist. Spunem „unic“,

fîindcă el putea fi ocolit, dar nu contracarat, nu combătut cu argumente explicite, nu dublat printr-un alt discurs coerent. Iar dacă istoricii au reușit uneori să se salveze în zone mai puțin expuse sau punându-și în joc subtilitatea profesională, ansamblul populației a fost supus – prin canalele curente de propagandă – unei demagogii naționaliste virulente.

Nu s-a subliniat îndeajuns rolul pe care acest tip de discurs istoric, obsesiv repetat, l-a avut în consolidarea și prelungirea dictaturii lui Ceaușescu, în măsura în care imaginea comunist-naționalistă a istoriei se așeza într-un tipar mental tradițional (originile dacoromane, continuitatea, lupta pentru independență, rolul jucat în apărarea Europei, victimizarea românilor supuși adversității *celorlalți*...) și părea a oferi reacția cea mai potrivită față de antinaționalismul perioadei precedente și de imperialismul moscovit. Preluarea și amplificarea mitologiei naționale din secolul al XIX-lea, chiar dacă într-un sens denaturat, a conferit regimului credibilitate și legitimitate, iar dictatorului o aură de patriotism. Cel puțin până când românii au început să sufere de foame și de frig. Glorioasele umbre ale trecutului nu au putut evita nici dezastrul economic, nici explozia tensiunilor sociale. Dar mitologia istorică acumulată în epoca sa i-a supraviețuit dictatorului. Constelațiile mentale au viață mai lungă decât structurile materiale. Grație regimului comunist, o mentalitate istorică depășită de mult în Europa occidentală continuă să afecteze din plin cultura și societatea românească.

Capitolul II

Originile

Câteva principii

După trecerea în revistă a etapelor pe care le-a parcurs ideologia istorică românească, vom analiza succesiv componentele fundamentale ale acesteia, marile configurații mitice în jurul cărora s-a cristalizat și a evoluat conștiința națională.

Este firesc să începem cu începuturile, nu atât pentru a respecta un criteriu cronologic, cât, mai ales, datorită semnificației excepționale pe care o prezintă *miturile fondatoare*. Orice comunitate, de la trib până la națiunea modernă, se legitimează prin recursul la origini. În toate timpurile și în toate culturile, acestea sunt puternic valorizate și fără încetare rememorate și comemorate. Nimic nu este mai actual, mai ideologizat decât un început. Miturile fondatoare condensează conștiința însăși a comunității.

Originile nu se impun de la sine, ca un fapt obiectiv. Putem, dacă vrem, să apelăm la fel de bine la fondarea Romei sau la cultura Cucuteni, la geții lui Herodot sau la Traian, la primele unelte din silex sau la descălecatul lui Negru Vodă, la Burebista sau la Cuza. Este, în toate cazurile, o alegere, iar alegerea se face în funcție nu de vreun reper științific obiectiv, ci pomind de la fondul ideologic și de la proiectele prezente ale comunității. De remarcat și faptul că miturile fondatoare tind să se multiplice înlănțuindu-se; fundația *dintâi* trebuie reînnoită, consolidată fără încetare, ceea ce dă naștere la noi și noi momente fondatoare, în fapt rememorări ale fundației originare, verigi de legătură dintre aceasta și prezent.

Astfel, alegând din multiple posibilități, am putea aprecia ca fapt fondator sinteza dacoromană pe teritoriul Daciei, iden-

tificat cu România de astăzi, fundația inițială fiind reactualizată și consolidată prin noi demersuri fondatoare: întemeierea principatelor, unirea de la 1600, unirea din 1859, crearea României Mari în 1918 sau, mai recent, revoluția din decembrie 1989, în măsura în care o considerăm ca un nou început, act de naștere al unei Românii reînnoite și totodată eterne.

În urmă cu două secole, pentru episcopul Chesarie de Râmnic, fazele fondatoare erau în număr de patru: războaiele daco-romane, și îndeosebi opera lui Traian, consolidată apoi de Sfântul Constantin (împăratul Constantin cel Mare); zidirea mănăstirilor din Câmpulung și Curtea de Argeș (simbolizând întemeierea Țării Românești prin Radu Negru); tălmăcirea cărților din slavonă în română (Matei Basarab, Șerban Cantacuzino, Constantin Brâncoveanu); și – în mod oarecum surprinzător, dar actualitatea obligă! – domnia lui Alexandru Ipsilanti, în timpul căruia scria Chesarie („minele” pe noiembrie 1778 și ianuarie 1779, reproduse de Ioan Bianu și Nerva Hodoș în *Bibliografia românească veche*). Distanța în timp și deosebirea de mentalitate ne permit în acest caz să percepem mai clar sensul ideologic al sistematizării istoriei în momente fondatoare. Schema eruditului cleric privește doar Țara Românească și așază în prim-plan marile înfăptuiri religioase și culturale. Ea nu este nici corectă, nici incorectă; reflectă, ca oricare alta, o anume viziune asupra istoriei dintr-un anume punct de observație al prezentului.

Cazul românesc al miturilor fondatoare prezintă o simplă individualizare a unei categorii mitologice cvasiuniversale, având, indiferent de spațiu și de timp, menirea de a justifica prezentul prin origini și de a lega cele două capete ale istoriei prin jaloane intermediare.

Încadrarea în tipologie se verifică și prin glisarea dinspre formele tradiționale spre cele moderne. Primele tind în genere spre valorizarea intervențiilor *externe*, susceptibile de a propulsa în istorie un spațiu anterior vid sau amorf. Ne aflăm în fața unor creații *ex nihilo*, a unor creații fundamental noi.

Se remarcă, de asemenea, personalizarea fundației, implicarea în actul fondator a unui personaj excepțional. Toate acestea conferă noilor structuri noblețe și un sens transcendent, esența arhetipală a mitului fondator fiind de altfel indisociabilă de *sacralitate*. Chiar în formele sale ulterioare, aparent secularizate, fundația păstrează o semnificație de ordin mistic, care o așază în zona perenității, mai presus de contingentele istoriei.

Miturile fondatoare ale principatelor române, înscrise în cronici: descălecatul lui Negru Vodă în Țara Românească și dublul descălecat al lui Dragoș și Bogdan în Moldova, se încadrează perfect în tipologia tradițională. În aceeași vreme francezii și englezii își valorizau originile prin peregrinări inventate, aducându-și eroii fondatori, pe Francus și pe Brutus, din îndepărtata cetate a Troiei.

Miturile fondatoare moderne valorizează dimpotrivă originile autohtone, în acord cu faza „științifică”, naționalistă și democratică a discursului istoric. Fundația încetează de a mai fi percepută ca o ruptură și ca act datorat unui erou excepțional; ea se inserează în dezvoltarea organică a unei comunități sau civilizații. *Rădăcinile* devin mai semnificative decât noblețea originii: translație pe care o vom putea urmări în conștiința istorică românească.

Vremea romanilor

Epoca modernă debutează sub semnul *mitului fondator roman*. Acesta se așază la baza fundației, descălecatul țărilor române înscriindu-se ca o fază ulterioară, reluare a creației dintâi, a „descălecatului” lui Traian. Ni se pare iluzorie tentativa unor cercetători de a raporta acest mit la o neîntreruptă conștiință romană pe care ar fi păstrat-o societatea românească.¹ De ce

¹ Teza este dezvoltată de Adolf Armbruster: *Romanitatea românilor. Istoria unei idei*, Editura Academiei, București, 1972 (nouă ediție, Editura Enciclopedică, 1993).

nu s-ar fi păstrat atunci și o conștiință dacică? În fapt, nu de conștiință populară poate fi vorba în cazul invocării unor origini îndepărtate, ci de combinații intelectuale cu sens bine determinat ideologic și politic. Indiferent de originea lor latină, românii evoluează până spre 1600 într-un mediu cultural predominant slavon. Curiozitatea lor istorică nu mergea mai adânc de întemeierea statelor românești. Occidentalii au remarcat cei dintâi raportul dintre români și romani, pentru simplul motiv că știind latinește puteau sesiza apropierea dintre limba română și latină și aveau acces la textele istorice referitoare la cucerirea și colonizarea Daciei.

În istoriografia românească, Grigore Ureche este primul care, spre mijlocul secolului al XVII-lea, consemnează originea românilor de la „Râm“. Câteva decenii mai târziu, Miron Costin avea să compună prima „monografie“ despre obârșia romană a poporului său, sub titlul *De neamul moldovenilor*. Ambii cronicari studiaseră în Polonia și cunoșteau limba latină, utilizând în consecință izvoare și lucrări scrise în latinește. Cert este că nimic din ce argumentează ei cu privire la originea romană nu poate fi raportat la vreun izvor autohton anterior. Acum, în secolul al XVII-lea, istoriografia românească iese din faza slavonă, și nu numai prin faptul, desigur esențial, al redactării cronicilor în română, ci și prin deplasarea reperelor culturale și istorice. Punctul de plecare devine Roma, cucerirea și colonizarea romană a Daciei. Principiul „intervenției exterioare“ continuă să funcționeze, chiar cu forță sporită. Originea romană marca puternic individualitatea țărilor române, le conferea noblețe și prestigiu. Limba latină era limba de cultură folosită în cea mai mare parte a Europei, iar tradiția imperială romană supraviețuia atât prin „Sfântul imperiu“, cât și prin pretenția Rusiei de a fi considerată „a treia Romă“.

Puritatea originii nu intra în discuție. Exceptându-l pe stolnicul Constantin Cantacuzino, care în *Istoria Țării Românești* accepta amestecul daco-roman, cronicarii și istoricii ulteriori,

atât Dimitrie Cantemir cât și exponenții Școlii Ardelene, nu acceptă decât pura obârșie romană, exterminându-i sau alungându-i pe daci în beneficiul cuceritorilor. Pentru Școala Ardeleană, recursul la originea romană, și pe cât posibil la o origine romană fără cel mai mic amestec străin, era încă mai esențial decât pentru precursorii săi din principate. Militând pentru emanciparea românilor transilvăneni, ținuți într-o stare de netă inferioritate de elita conducătoare maghiară, ei foloseau originea ca pe o armă. Urmași ai stăpânilor lumii, a căror limbă era încă limba oficială în Ungaria și Transilvania, românii nu puteau accepta la nesfârșit supremația unui popor inferior lor – potrivit normelor epocii – prin „rasă” și origine.

Dificultatea Școlii Ardelene stătea în explicarea dispariției dacilor sau, oricum, a neparticipării lor la formarea popoului român. Se invoca exterminarea, alungarea de pe pământul Daciei (Budai-Deleanu văzând în dacii nevoiți să-și părăsească țara pe strămoșii polonezilor) sau, pur și simplu, incompatibilitatea de civilizație care nu ar fi permis contopirea. Demonstrația cea mai elaborată îi aparține lui Petru Maior, care, în *Istoria pentru începutul românilor în Dacia* (1812), însușește toate aceste argumente. Mulți daci, „neputând scăpa dinaintea romanilor, ei în de ei se omorâă”, în timp ce alții „cu muieri și cu prunci cu tot au fugit din Dacia și s-au tras la învecinații și prietenii lor sarmați”. Maior se străduiește să demonstreze că războiul nu a fost unul obișnuit, ci un război de exterminare. Răspunde astfel la întrebarea dacă totuși romanii nu s-ar fi căsătorit cu „mujeri dache”. Nu s-au putut căsători, în primul și în primul rând, pentru motivul că nu mai rămăseseră în Dacia nici bărbați, nici femei. Dar, chiar dacă unele femei ar fi supraviețuit – concede istoricul urmărind reducerea la absurd a ipotezei –, „însăși strălucirea sângelui roman încă destul era a împiedica pe romani ca să nu se căsătorească cu unele varvare cum erau muierile dache”. De altfel, „la romani era ocară a se căsă-

tori cu femei de alt neam“, cu atât mai mult deci cu „sălbatică“ din Dacia. Această deprindere „de a nu se căsători cu femei de altă limbă“, subliniază Maior, au păstrat-o și românii, ceea ce explică supraviețuirea neamului românesc și a limbii române. Contrastul este frapant cu ungurii, care „când au venit în Panonia [...] nice n-au avut femei de neamul său“, drept care „fură siliți a se căsători cu femei dintre alte neamuri: rusești, sclavești, românești, bulgărești, grecești și celelalte“.² Noblețea și puritatea românilor apare astfel suplimentar valorizată în antiteză cu amestecul unguresc.

De remarcat faptul că istoriografia din principate, intrată, odată cu domniile fanariote, în faza influenței grecești, aborda, pe la 1800, ca pe un fenomen natural, fuziunea dacoromană. Este un punct de vedere pe care îl întâlnim la istoricii greci stabiliți în țările române: Dimitrie Philippide (în *Istoria României*, 1816) și Dionisie Fotino (în *Istoria vechii Dacii*, 1818–1819), dar și la românii Ienăchiță Văcărescu sau Naum Râmnicănu (ultimul într-un eseu *Despre originea românilor* și în introducerea la *Hronologia domnilor Țării Românești*). Amintitul „tablou istoric“ al Moldovei, redactat la 1828, nu se sfia să afirme chiar originea dacică a moldovenilor.

Istoriografia românească a secolului al XIX-lea a evoluat însă pe coordonatele naționale trasate de Școala Ardeleană, producțiile oarecum cosmopolite ale epocii fanariote neputând rivaliza cu proiectul pur românesc al cărturarilor de peste munți. Mișcarea națională românească afirmată după 1821, apropierea de Occident și de modelul occidental de civilizație, complexele unor țări mici care aspirau să joace un rol în Europa prin restaurarea vechii Dacii (a Daciei romane, se înțelege), totul a contribuit la scoaterea în evidență

² Petru Maior, *Istoria pentru începuturile românilor în Dacia*, Buda, 1812, pp. 8–22 (vezi și ediția îngrijită de Florea Fugariu, Editura Albatros, București, 1970, vol. I, pp. 98–109).

a modelului roman. Excelența mitului fondator garanta excelența viitorului românesc, în ciuda mediocrității prezentului. Prin romani, românii se prezentau Occidentului ca egali cu oricine, iar fenomenul de aculturație nu mai însemna împrumut, ci revenirea la matcă, la un fond comun de civilizație cu civilizația Apusului.

Se explică astfel de ce, în intervalul 1830–1860, rare sunt interpretările care contravin purității latine a nației române. Deosebiri există, dar ele privesc nu atât originile în sine, cât raportarea la ele, gradul lor de actualizare.

Școala latinistă, reprezentată îndeosebi prin ardeleni, dar nu restrânsă la Ardeal, fiindcă ardelenii ocupau deja poziții importante în sistemul cultural din Principate, apoi din România unită, înțelegea să ducă până la ultimele concluzii latinismul fundamentat de generațiile anterioare ale Școlii Ardelene. Dacă românii sunt romani puri, atunci istoria lor este pur și simplu istoria romană, prelungirea istoriei romane; iată ce îl determină pe August Treboniu Laurian, corifeul acestui curent, să înceapă cât se poate de natural istoria poporului său de la fondarea Romei (cum procedase mai înainte și Samuil Micu). Dacă românii sunt romani, ei trebuie să rămână romani, lepădându-se de toate influențele străine, eventual chiar în ce privește organizarea instituțională a României moderne (punctul de vedere al lui Bănuțiu combătut de Maiorescu), dar în orice caz în sfera limbii române, a cărei „purificare” urma să o apropie cât mai mult de latina originară.

Monumentul desăvârșit al acestei tendințe a fost *Dicționarul limbii române* publicat, în două volume și un glosar, de August Treboniu Laurian în colaborare cu I. Massim între 1871 și 1876. Apariția lucrării dovedea pozițiile-cheie ocupate de latiniști în cultura română, inclusiv în Societatea Academică (fondată în 1867 și devenită, în 1879, Academia Română), din însărcinarea căreia fusese realizat proiectul. Rezultatul a fost chiar peste așteptări. Limba reelaborată de Laurian, după purifi-

carea ei de elementele nelatine (grupate în glosar, în vederea eliminării lor) și adoptarea unui sistem ortografic etimologic, nu mai semăna decât foarte vag cu limba română autentică. Dicționarul a însemnat în același timp expresia cea mai înaltă a latinismului și cântul său de lebadă. Tentativa creării unei limbi artificiale a stârnit ilaritate și a discreditat definitiv școala latinistă. Chiar adversarii îndârjiți în celelalte chestiuni ale istoriei naționale, precum junimiștii și Hasdeu, și-au reunit forțele pentru a denunța sacrificarea limbii române pe altarul unei latinități impuse.

Adversarii latinismului erau, în fond, tot latiniști, în sensul că și pentru ei românii se trăgeau din romani. A existat până dincolo de mijlocul secolului o cvasiunanimitate în jurul filiației latine a poporului român. Kogălniceanu, unul dintre cei mai severi critici ai abuzurilor latiniste, afirma tranșant, în *Histoire de la Valachie*, fondul roman al neamului său, urmărit până în țesătura folclorului românesc: „Țăranii noștri au păstrat o mulțime de superstiții romane, căsătoriile lor cuprind multe ceremonii practicate de cetățenii Romei. [...]” Păstrarea nealterată a purității i se părea, începând de la romani, o trăsătură esențială a istoriei românești: „Niciodată românii nu au vrut să ia în căsătorie femei de alt neam. [...]” Românii au rămas mereu o națiune aparte, păstrându-și moravurile și obiceiurile strămoșilor, fără să piardă nimic din vitejia și curajul cetățenilor Romei.”³ La rândul lui, Bălcescu menționa – în *Românii supt Mihai Voevod Viteazul* –, ca pe un fapt care nu mai avea nevoie de comentarii, colonizarea Daciei de romani, „după nimicirea locuitorilor ei”.⁴

Deosebiri existau totuși între latiniști și cei care se mulțumeau cu simpla consemnare a originii romane. Ele se pot exprima în trei puncte principale.

³ Mihail Kogălniceanu, *Opere*, vol. II, pp. 57 și 67.

⁴ Nicolae Bălcescu, *Opere*, vol. III, p. 13.

Mai întâi, criticii latinismului nu acceptau actualizarea abuzivă a originilor, care îi transforma pe românii actuali în romani, cu urmările pe care le-am consemnat inclusiv asupra limbii române. Combătând *romanomania* (în *Cuvântul...* din 1843), Kogălniceanu marca necesara distingere între români și romani, între origini și prezent. Românii trebuiau să-și dea singuri probele, nu puteau conta la nesfârșit pe „asistența” strămoșilor romani.

Al doilea punct punea în discuție puritatea sângelui roman, multă vreme aproape un „tabu”. Faimosul pasaj din Eutropius, pe care se sprijină orice considerații privitoare la colonizarea Daciei, afirmă, de altfel, cât se poate de clar, afluența coloniștilor din „întreaga lume romană” (*ex toto orbe Romano*). Șincai, fără să se bazeze pe vreo informație suplimentară, dezvolta în felul lui această sintagmă: „[...] foarte mulți lăcuitori au adus în Dachia din toată lumea romanilor, dară mai ales din Roma și din Italia”, și „nu numai gloate mișele”, ci și „familii de frunte au fost duse sau strămutate în Dachia”.⁵ O colonizare aristocratică! Pentru a explica variantele regionale ale limbii române, Maior admitea prezența în Dacia a unor varietăți dialectale, dar strict de obârșie italiană. În schimb, Alecu Russo, adversar al purismului latinist, invoca, fără complexe, amestecul coloniștilor veniți din cele mai diferite provincii ale Imperiului; profilul particular al limbii române s-ar fi explicat tocmai prin „dozarea” acestor elemente diverse.⁶ Chiar fără apelul la daci, „puritatea” era depășită; nu puteam fi romani puri.

În sfârșit, în al treilea rând, dacii începeau să fie percepuți altfel decât ca un element barbar împovărător, susceptibil doar de a deranja schema latinității românești. Dragostea de

⁵ Gheorghe Șincai, *Hronica românilor și a mai multor neamuri*, vol. I, Editura pentru Literatură, București, 1967, pp. 13–14.

⁶ Alecu Russo, *Scrieri* (publicate de Petre V. Haneș), Editura Minerva, București, 1908, p. 88.

libertate și spiritul de sacrificiu, care nicicând nu le fuseseră contestate, apăreau generației romantice revoluționare drept virtuți demne de admirat și de urmat. Ce putea fi mai nobil decât sacrificiul pentru patrie și moartea preferată sclaviei, simbolizate prin eroismul lui Decebal și prin scena patetică a sinuciderii colective? „Decebal – exclama Kogălniceanu în faimosul său discurs din 1843 –, cel mai însemnat rigă barbar care a fost vreodată, mai vrednic de a fi pe tronul Romei decât mișeiilor urmași ai lui August.”⁷ Iar Alecu Russo se exprima astfel, încercând o paralelă între *Decebal și Ștefan cel Mare*: „Și unul și altul au avut același țel, aceeași idee sublimă: neatârnarea patriei lor! Amândoi sunt eroi, însă Ștefan un erou mai local, un erou moldovean, când Decebal este eroul lumii.”⁸

Admirația nu modifica neapărat interpretarea latinistă a originilor. „Dacii, al căror pământ l-am moștenit noi“, spunea Kogălniceanu în *Cuvântul* său; pământul, așadar, nu și sângele. Russo face un pas mai departe: dacă în eseul pe care l-am menționat nu apar decât coloniștii romani, într-un alt text (*Piatra teiului* – însemnări de călătorie din Munții Moldovei), el vede în rasa oamenilor de la munte, și chiar în limbajul lor, rezultatul fuziunii dacoromane. Cu toate concesiile în favoarea lor, dacii apar în epoca romantică – până după 1850 – mai curând ca un fel de strămoși mitici, cufundați într-o vreme ante-istorică, pe un pământ care își amintea încă de neîmblânzita lor vitejie. Deși nu i-au reținut decât rareori ca factor fondator, romanticii au contribuit la consolidarea temei dacice, pregătind terenul pentru apropiata reelaborare a originilor.⁹

⁷ Mihail Kogălniceanu, *Opere*, vol. II, p. 390.

⁸ Alecu Russo, *op. cit.*, p. 172.

⁹ Cu privire la receptarea dacilor în cultura românească, vezi și Ovidia Babu-Buznea, *Dacii în conștiința romanticilor noștri. Schiță la o istorie a dacismului*, Editura Minerva, București, 1979.

Daci și romani: o sinteză dificilă

Momentul unei sinteze mai complete și mai nuanțate se apropia. Complexul de inferioritate care i-a promovat pe romani nu își mai avea în aceeași măsură justificarea odată cu întemeierea României, dobândirea independenței și proclamarea Regatului. Românii puteau deveni ei înșiși. Puritatea și noblețea sângelui încetau de a mai fi argumente decisive (păstrându-și totuși o anumită pondere în arsenalul argumentelor naționale). Faptul că Dacia a fost colonizată nu numai și nici măcar în primul rând cu locuitori ai Romei și ai Italiei începea să fie recunoscut și dedramatizat. La rândul lor, dacii începeau să fie recunoscuți, mai întâi de câțiva nonconformiști, apoi de istoriografia românească în ansamblu, ca element fondator al poporului român. Era în fond o îmbinare, caracteristică fazei atinse de societatea românească în evoluția ei, între sursele occidentale (romanii, înrudirea cu națiunile latine surori) și cele autohtone (dacii). Oricum, a accepta amestecul însemna o vindecare, cel puțin parțială, de complexe. Mersul însuși al cercetării și concepției istorice nu mai permitea ignorarea populației autohtone și nici iluzia unei colonizări strict italiene. Era greu să mai afirmi pe la 1870, cu nonșalanța lui Maior, că strămoșii românilor au venit din Italia, în timp ce dacii au fost exterminați, iar dacele ignorate de cuceritori; Maiorescu a pus punctul pe i, atrăgând atenția că un om „cu mintea sănătoasă” nu poate crede așa ceva. O interpretare mai adecvată a surselor literare, completată prin deducții lingvistice și prin investigații arheologice, deschide drumul unei treptate afirmări a dacilor.

Fenomenul, cum am văzut, se înscrie în tipologia evoluției miturilor fondatoare. Și francezii au început, încă din vremea Renașterii, să accentueze tot mai mult fondul galic (până într-acolo încât Revoluția franceză a putut fi schematizată ca o înfruntare între poporul galic și aristocrația de origine francă, cel dintâi luându-și o meritată revanșă), iar în Rusia

versiunea tradițională a fondării statului prin intervenția externă a varegilor a ajuns să fie combătută, în numele patriotismului rus, în favoarea slavilor autohtoni.

Să remarcăm intervenția, în această chestiune, chiar înaintea istoricilor, a unui om politic. În 1857, I. C. Brătianu publică în ziarul *Românul* o suită de articole sub titlul *Studii istorice asupra originilor naționalității noastre*. Dacă, în textul anterior, deja menționat, din 1851, acest bărbat de stat atât de preocupat de origini se mulțumise să invoce mulțimea coloniștilor latini și virtuțile lor transmise românilor, acum tabloul apare mult mai complex. Românii nu se mai trag doar din romani, ci din *traci, celți și romani*. Astfel, „suntem de trei ori mai tari și mai puternici“, afirmație care lămurește sensul demersului.¹⁰ Tracii, așadar dacii, simbolizau înrădăcinarea în pământul țării, romanii principiul politic și aportul de civilizație, iar celții, prezență insolită în mitologia românească a originilor, merita a fi invocați, fiindcă prin ei ajungeam să ne înrudim mai îndeaproape cu francezii. Rolul Franței în apropiata unire a principatelor apărea covârșitor, cum covârșitor era modelul francez de civilizație. Raportarea la celți, așadar la gali și, prin ei, la francezi completa profilul unei Româнії care trebuia să fie în același timp ea însăși, moștenitoare a vechii Rome și replică orientală a modelului francez. Remarcabilă pledoarie, ilustrând cu claritate mecanismul actualizării originilor și încărcătura politică a miturilor fondatoare.

Celții nu au reușit să se impună în conștiința românească, dar dacii aveau să se instaleze și să rămână pe scenă. În 1860, Hasdeu publică în *Foița de istorie și literatură* un important studiu intitulat, oarecum provocator, dată fiind predominarea curentului latinist, „Pierit-au dacii?“. Tânărul istoric dovedea că Școala Ardeleană și epigonii ei își înălțaseră întregul eșafodaj pe o interpretare forțată a izvoarelor antice, „împuținarea bărbaților“ invocată de Eutropius

¹⁰ I. C. Brătianu, *op. cit.*, vol. I-1, pp. 163-176.

fiind amplificată abuziv în sensul exterminării unui neam întreg. Dacii nu au pierit, conchidea Hasdeu, după cum nici colonizarea nu a însemnat o infuzie de romani puri, ci de cele mai diverse origini. Așadar, „naționalitatea noastră s-a format din câteva elemente, dintre care nici unul nu a fost predominant“. Mitul purității se spulbera. Românii apăreau ca o „compoziție chimică“, diversele elemente constitutive dând naștere unei sinteze fundamental noi.¹¹

În numeroase lucrări ulterioare, printre care *Istoria critică a românilor*, Hasdeu avea să încerce, în ciuda insuficienței documentelor, o reconstituire a vechii civilizații românești pe care o vedea descinzând în măsură apreciabilă din civilizația autohtonilor daci, fără ca prin aceasta să scadă importanța romanizării. El a crezut îndeosebi în virtuțile istorice ale lingvisticii, originea și evoluția cuvintelor oferind, în concepția lui, o oglindă fidelă a istoriei. A desfășurat o adevărată „vânătoare“ de cuvinte dacice prezente în limba română, reușind să identifice un total de 84, cărora li se adăugau și 15 toponime. Era un argument decisiv în favoarea supraviețuirii dacilor și ponderii lor în sinteza românească. Este semnificativ în acest sens articolul *Originile păstoriei la români* (1874). Hasdeu demonstra originea dacică a cuvintelor *cioban*, *baci*, *stână*, *urdă* și *brânză*. Terminologia pastorală confirma astfel continuitatea daco-română, atât în sens etnic, cât și în sensul perpetuării unei străvechi îndeletniciri. Să mai spunem că prea puține dintre etimologiile lui Hasdeu au rezistat cercetărilor recente? Adevărul este că în materie de etimologie dacică se poate afirma orice, dat fiind că ignorăm complet proba esențială, adică limba dacă însăși.

În *Strat și substrat. Genealogia popoarelor balcanice* (introducerea la volumul III din *Etymologicum Magnum Romaniae*), Hasdeu relua, într-o perspectivă de ansamblu, problema

¹¹ B. P. Hasdeu, „Pierit-au dacii?“, în *Scrieri istorice* (ediție îngrijită de Aurelian Sacerdoțeanu), vol. I, Editura Albatros, București, 1973, pp. 78–106.

raportului daci—romani—români. Arăta că popoarele Peninsulei Balcanice s-au constituit prin suprapunerea unor straturi succesive: „pelasgii“ originari, apoi tracii, peste care s-au așezat romanii și, în sfârșit, slavii. Predominarea finală a unuia dintre elemente nu ne poate determina să ignorăm straturile aflate în profunzime. Sub diferențele lingvistice se întrevede înrudirea dintre popoarele balcanice (tracismul bulgarilor, dacismul românilor ...). Substratul dacic al poporului român este prins astfel într-o schemă generală de evoluție istorică și lingvistică.

În timp ce Hasdeu se războia cu cuvintele, un arheolog amator răscolea țara în căutarea de vestigii materiale dacice. Cezar Bolliac (1813–1881), ziarist, scriitor și om politic, a publicat în 1858, în ziarul *Românul*, un adevărat manifest intitulat „Despre daci“, în care, cu doi ani înaintea lui Hasdeu, combătea doctrina latinistă, neascunzându-și entuziasmul în fața vechimii și înfăptuirilor civilizației dacice. O propoziție merită reținută: „Noblețea noastră este veche ca pământul.“ Dacii i-au stârnit lui Bolliac pasiunea cercetărilor de teren. „Misiunea noastră, a românilor, în arheologie, este mai cu seamă să definim ce au fost dacii? care a fost începutul lor? cari au fost credințele lor? în ce grad de civilizațiune ajunsese ei când i-au cötropit romanii și le-au luat țara? și apoi cum au dăinuit ei cu romanii în țara lor? ce au adoptat ei de la romani și ce au adoptat romanii de la dinșii?“¹² Timp de două decenii, în perioada 1860–1880, a întreprins nenumărate călătorii, pe Dunăre, la deal și la munte, pentru a da răspuns la aceste întrebări. I s-a părut la un moment dat că a descoperit un alfabet dacic, iar cu alt prilej a identificat anume „pipe preistorice“, concluzia fiind că dacii nu disprețuiau arta

¹² Cezar Bolliac, „Despre daci“, în *Românul*, 14/26 iulie și 24 iulie/5 august 1858; „Excursiune arheologică din anul 1869“, în *Scrieri*, vol. II, Editura Minerva, București, 1983, p. 307. Vezi și Ovidia Babu-Buznea, *op. cit.*, pp. 76–81.

fumatului. Avea să fie ironizat de Odobescu într-o replică sub titlul *Fumuri arheologice scornite din lulele preistorice de un om care nu fumează*. Nu ne interesează aici valoarea reală a cercetărilor acestui diletant entuziast. Important este că a „răscolit” substratul dacic acoperit până atunci în conștiința românească de strălucirea romană.

Etimologiei și arheologiei li se alătură poezia. Dacii sunt invocați în repetate rânduri de Mihai Eminescu, marele poet național al românilor, în texte rămase în genere în manuscris, în diverse stadii de elaborare, printre care poemele *Memento mori*, *Sarmis...*, precum și drama istorică *Decebal*. Ca și Hasdeu, Eminescu apelează cu egală mândrie la daci și la romani. Dacia eminesciană imaginează o lume primordială, a-istorică, exprimând, întocmai altor incursiuni ale poetului în trecut, un ideal de regresie, nostalgia începuturilor aflate sub semnul vârstei de aur. Se află aici, încă nu suficient încheiat, punctul de plecare al unei mitologii naționale, expresie a fondului naționalist și autohtonist al ideologiei poetului, care avea să trezească ecou mai ales în naționalismul și autohtonismul generațiilor următoare.¹³

Daciei i se consacră, în aceiași ani, o teză de doctorat: *Dacia înainte de romani*, susținută de Grigore Tocilescu, în 1876, la Universitatea din Praga și distinsă cu premiul Societății Academice. Publicată în 1880, este prima sinteză din istoriografia românească privitoare la istoria și civilizația dacilor.

Pe la 1870–1880 se petrece, așadar, o reelaborare esențială în cheștiunea originilor. Din romani (la început romani puri, apoi romani „amestecați”), românii devin *dacoromani*. Iată o formulă susceptibilă să pară mai aproape de adevăr, dar

¹³ Cu privire la „dacismul” lui Eminescu, se pot consulta: G. Călinescu, *Opera lui Mihai Eminescu*, vol. II, Fundația pentru Literatură și Artă „Regele Carol II”, București, 1935; Dumitru Murărașu, *op. cit.*; precum și considerațiile lui Sorin Antohi, *Civitas imaginalis*, Editura Litera, București, 1994, pp. 111–115.

care se dovedește în fapt mai fragilă și mai labilă decât afirmarea exclusivă a unuia sau altuia dintre elementele componente. Accentul avea să cadă inevitabil pe primul sau pe al doilea termen al sintagmei. Cine a fost mai mare: Traian sau Decebal? În care dintre cei doi ne recunoaștem în primul rând? Întrebări aparent puerile, dar în mitologie nimic nu este pueril, totul este investit cu sens.

Ideea latină rămâne foarte prezentă în societatea românească. Dacă „panlatinismul“ (privit cu răceală de Franța) nu a cunoscut nici pe departe gradul de afirmare al pangermanismului sau al panslavismului, vina nu aparține românilor. „Dacistul“ Hasdeu cerea imperios, în 1869, „un congres pan-latin la Paris“, iar Alecsandri a fost premiat în 1878, la Montpellier, pentru *Cântecul gintei latine*: „Latina gintă e regină / într-ale lumii ginte mari [...]“; poetul pune pe același plan triumful său literar și gloria dobândită de ostașii români la Grivița, semn, dincolo de propria-i vanitate, al intensității mitului latin.

Discursul dominant a continuat să avantajeze, într-o măsură variabilă, pe romani. Printre cei care nu s-au dovedit dispuși să acorde dacilor mai mult decât strictul obligatoriu îl întâlnim chiar pe autorul *Daciei înainte de romani*. În manualul său de istoria românilor, Tocilescu constată că, în urma războaielor cu romanii, Dacia a rămas *aproape* lipsită de locuitori. Fenomenul care s-a petrecut nu a fost un simplu proces de *romanizare*, ca în Franța și în Spania, ci o *colonizare* romană masivă, la care au participat numeroase provincii (Italia în mai mică măsură). Poporul român este în esență un *popor roman* (spre deosebire de francezi care sunt galo-romani sau de spanioli, ibero-romani). Au intrat și daci în această sinteză, recunoaște istoricul, dar ponderea lor a fost limitată.¹⁴

¹⁴ Grigore Tocilescu, *Manual de istoria românilor*, București, 1899, pp. 22 și 34.

Dimitrie Onciul exprimă un punct de vedere similar. El consideră că poporul român s-a născut „mai ales din colonii romani, cari pe teritoriul colonizat au absorbit resturile populației dace, după ce aceasta fusese aci în mare parte exterminată în luptă, cum spun autorii romani, sau silită a se retrage spre miazănoapte și răsărit. Părerea că dacoromanii sunt mai cu seamă daci romanizați nu se confirmă prin mărturiile istorice. Dacii se mențin în părțile necolonizate, ca populațiune deosebită de cea romană și adeseori chiar ostilă imperiului, până la sfârșitul dominațiunii romane, pentru a dispărea apoi în valul năvălirilor”.¹⁵

Alți istorici sunt mai generoși. În *Istoria românilor din Dacia Traiană*, al cărei prim volum apare în 1888, A. D. Xenopol aduce numeroase probe și argumente în sprijinul continuității dacice. Într-o prezentare destul de echilibrată, el pune față în față elementul autohton și elementul colonizator. Luând în considerare prejudecata favorabilă romanilor, simte nevoia să-și convingă cititorul că nu este nici o scădere să ne tragem și din daci: „[...] rădăcina poporului român e prinsă în păturile istorice prin două vițe tot atât de energice, de trainice și de pline de virtute. Să nu ne fie deci silă dacă și sângele dacilor se va găsi amestecat în naționalitatea noastră.” Totuși, și pentru Xenopol decisive au fost colonizarea și romanizarea, a căror amploare ar fi depășit tot ceea ce se petrecuse în alte provincii ale Imperiului. Pondere romanilor pare a fi fost mai mare decât a dacilor, „așa că exemplarele cele mai mândre ale rasei românești de astăzi nu se pleacă spre caracterul dac, ci mai mult spre cel roman”.¹⁶ Suntem dacoromani, dar mai mult romani decât daci!

Nicolae Iorga, în numeroasele sale lucrări de sinteză, de mai mare sau mai mică amploare, afirmă la rândul-i fuziunea

¹⁵ Dimitrie Onciul, „Dacia”, în *Enciclopedia română*, vol. II, Sibiu, 1900, p. 87.

¹⁶ Alexandru D. Xenopol, *Istoria românilor din Dacia Traiană*, vol. I, H. Goldner, Iași, 1888, pp. 163 și 307.

daco-romană, dar în cadrul mai larg al întregii romanități orientale și cu sublinierea insistentă a unui amplu curent demografic pornit din Italia încă înainte de înglobarea provinciilor respective în statul roman. „Un popor – consideră el – nu se deprinde a vorbi alt grai decât atunci când asupra lui vin oameni mai mulți vorbind acel grai și având aceleași îndeletniciri cu el.“ Masa traco-ilirică de plugari și păstori nu a putut fi deznaționalizată decât în urma unei masive emigrații a țărănimii italiene. Apoi, procesul a continuat în Dacia romană, unde numărul dacilor rămași „în mijlocul celorlalți traci romanizați nu era tocmai mare, căci neamul suferise mult în anii din urmă“. ¹⁷ Balanța înclină, așadar, spre romani și, cel puțin pentru faza inițială a romanizării Balcanilor, chiar spre purul element italian.

Simbolurile romane rămân multă vreme dominante, și în primul rând chipul însuși al lui Traian. El poate sta alături de Decebal, dar în genere îi este preferat, definind momentul fondator prin excelență, care este cel al cuceririi Daciei de romani. Cu ocazia inaugurării Ateneului Român, în februarie 1888, Alexandru Odobescu a ținut o erudită conferință menită a sublinia înrudirea edificiului bucureștean cu clădirile romane cu dom circular, Ateneul simbolizând astfel originea romană a celor care l-au înălțat. Pentru ca raportul români–romani să fie și mai clar, distinsul arheolog propunea reprezentarea în basorelief, pe fronton, a „Schimbării-la-față ce se făcu aci în România când, de sub aspra și întunecata asuprire a dacicului Decebal, țara noastră, prin fericita-i cucerire de către Traian, începu repede și lesne în luminoasa și binecuvântata împărăție a neamului latin“. Iar fresca din marea sală circulară ar fi urmat să prezinte mai întâi barbaria timpurilor preistorice, apoi războaiele

¹⁷ Nicolae Iorga, *Istoria românilor pentru poporul românesc*, Editura Minerva, București, 1993 (reproducere a ediției din 1935, ediții anterioare, 1908–1931), vol. I, pp. 16 și 26.

daco-romane și triumful Romei. Nici vorbă de imaginea lui Decebal, în schimb „măreța și blânda figură a împăratului Traian va predomină cu creștetu-i cărunt și cu gestu-i profetic, întreaga sa oștire. [...] El, care ne-a dat nouă, aci, și naștere și nume, și viață și credință. El va străluci la acel loc, ca și soarele ajuns la amiază.”¹⁸

Fresca, schițată de Odobescu ca proiect ideal, avea să fie realizată o jumătate de secol mai târziu, între anii 1933 și 1937, de pictorul Costin Petrescu. La data aceea, rolul major al dacilor în sinteza românească era recunoscut (și, cum vom vedea, uneori chiar exagerat). Și totuși, fidelă unei persistente tradiții, scena fondatoare înfățișată de Costin Petrescu îl ignoră cu desăvârșire pe Decebal. Îl vedem doar pe biruitorul Traian contemplând dezastrul dacic. Apare, de asemenea, Apolodor din Damasc, personaj simbolic mai reprezentativ decât Decebal, în măsura în care podul construit de el unea Dacia cu restul Imperiului. Originea mixtă a poporului român nu este totuși ignorată, ilustrându-se prin idila dintre o dacă și un legionar roman. Bărbatul este, evident, roman; el dă nume și legitimitate urmașilor.¹⁹

Întâlnim în sinteza lui D. Onciul, *Din istoria României* (ediții în 1906, 1908 și 1913), cea mai concentrată expresie a panteonului românesc. Lucrarea prezintă doar două ilustrații. Prima îl înfățișează pe împăratul Traian, „întemeietorul poporului român“, a doua pe regele Carol, „întemeietorul regatului român“. Aproximarea dintre cele două momente fondatoare, etnic și politic, apare cu insistență în faza de apogeu a domniei lui Carol I, marcată de jubileul din 1906. Regele României și împăratul roman sunt reprezentați împreună pe

¹⁸ Alexandru Odobescu, *Ateneul român și clădirile antice cu dom circular*, în *Opere complete*, vol. III, Editura Minerva, București, 1908, pp. 330 și 332.

¹⁹ Pentru detalii privitoare la concepția acestei lucrări, vezi *Ateneul român din București. Marea frescă* [București, 1938], text și ilustrații.

câteva plachete și medalii, cu inscripții precum „Părinților neamului românesc 106–1906–1866”.²⁰ Pe lângă noblețea sângelui, Traian simboliza și un proiect politic: gloria imperială a Romei reactualizată prin domnia lui Carol I.

Acceptați, mai mult sau mai puțin, ca populație supusă romanizării, dacii nu ofereau regatului României un simbol politic suficient de atrăgător. Între monarhia lor barbară și însemnele imperiale romane, alegerea se impunea de la sine. Revoluționarii de la 1848 erau cu siguranță mai dispuși să-l admire pe Decebal decât responsabili politici de la 1900.

Cu toate acestea, terenul câștigat de daci se consolida fără încetare. Valul autohtonist de după 1900, amplificat în perioada interbelică, favoriza direct sau indirect rădăcinile dacice. Am văzut cum Vasile Pârvan a schițat o imagine a civilizației dace uimitor de asemănătoare cu imaginea, așa cum era percepută în epocă, a civilizației tradiționale românești. Demersul lui Pârvan, istoric respectat pentru temeinicia informației (atât literară, cât și arheologică) și considerat ca inatacabil din punct de vedere metodologic, a așezat factorul dacic într-o poziție practic inexpugnabilă. Față de concluziile marelui arheolog s-a putut merge mai departe, chiar mult mai departe, dar nu s-a mai cedat din ceea ce se câștigase pentru daci. Aceștia apăreau ca un popor numeros și puternic, făuritor al unei civilizații remarcabile și, singur printre neamurile tracice, alcătuitor de stat. Iată cum rezumă însuși Pârvan trăsăturile esențiale ale spațiului dacic, în momentul cuceririi romane: „Mai întâi Dacia era un mare regat cu o bază etnică perfect omogenă, cu tradiții istorice seculare, cu structură socială și economică bine definită, cu o cultură înaintată de forme mai întâi influențate de către civilizația celtică, apoi, timp de două veacuri înainte de Traian, de către civilizația

²⁰ O trecere în revistă a imaginilor care îi alătură pe Traian și Carol I, la Carmen Tănăsioiu, „Carol I și iconografia sa oficială”, în *Mituri istorice românești*, pp. 151–152.

romană. Aci nu era vorba, ca în Dalmația, în Thracia, în Panonia ori în Moesia, pur și simplu de un oarecare număr de triburi barbare cu o populație mai mult ori mai puțin numeroasă locuind un teritoriu destul de întins, totuși lipsite de solidaritate politică și națională între ele, ci de o națiune conștientă de ea însăși.²¹

„Națiune conștientă de ea însăși“, formula anticipează conștiința națională românească și echivalează în fond, în 1926, Dacia antică cu România întregită. Rolul romanilor nu este însă diminuat, pe măsura afirmării dacilor. Pârvan pune în evidență un lung proces de occidentalizare, am zice de „pre-romanizare“, început cu mult înainte de cucerirea Daciei. El crede că în provincia romană a Daciei, în mijlocul unei populații autohtone rărite și în condițiile unei colonizări masive, elementul roman a fost dominant. Procesul de romanizare s-a făcut simțit și în restul Daciei lui Decebal, neanexat de romani și populat în continuare de daci. „Nu numai Banatul și Oltenia, dar și Muntenia și Moldova au primit încetul cu încetul, prin legăturile de neam și de interese cu Dacia romană pe de o parte, cu Moesia getică pe de alta, forma romană a vieții. [...] Solidaritatea de interese a Daciei preromane s-a refăcut: dacii din Dacia mare au contribuit cu rasa lor la păstrarea a ceea ce romanii din Dacia romană creaseră prin cultura lor.“²²

Pârvan a reușit, prin geniul său, să fixeze sinteza dacoromană într-un echilibru perfect. Românii sunt în cel mai înalt grad și daci și romani, iar Dacia preromană, Dacia epocii romane, inclusă sau nu în Imperiu, și România actuală apar ca entități istorice care se suprapun perfect și își răspund peste milenii.

Un deceniu mai târziu, în *Istoria românilor* a lui C. C. Giurescu (primul volum, 1935), dacii își afirmă și mai mult pon-

²¹ Vasile Pârvan, *Dacia*, ediția a V-a, Editura Științifică, București, 1972, pp. 150–151.

²² *Ibidem*, p. 155.

derea „biologică“ în formarea poporului român, devenind, în sfârșit, majoritari chiar în Dacia romană: „Cu toate pierderile suferite în lupte, cu toată emigrarea unor triburi care, nevoind să se supună Imperiului, s-au retras în munții de la miazănoapte, noi credem că populația rămasă a fost în număr însemnat, constituind *majoritatea* locuitorilor noii provincii. [...] *Romanismul a biruit în Dacia fiindcă el a câștigat pe autohtoni.*“²³

Românii se defineau astfel ca *daci romanizați*, după ce fuseseră mai întâi romani puri, apoi romani mai mult sau mai puțin amestecați, apoi dacoromani...

Dacii își iau revanșa

Dar lucrurile nu s-au oprit aici. Următoarea mișcare, oarecum inevitabilă, dată fiind logica naționalismului, avea să fie excluderea romanilor din alcătuirea românească. Naționalismul autohtonist revenea la puritatea rasei, aidoma primilor naționaliști, doar că de data aceasta puritatea urma să fie dacică, nu latină. Infuzia romană atașase spațiul dacic de un centru incontestabil al lumii: Roma. Acum centrul se instala pur și simplu în Dacia, într-o Dacie atemporală, eternă, în jurul căreia gravita restul omenirii. Din această repliere, conceptul de *centru* ieșea consolidat. Să remarcăm că deplasarea spre centru a unui spațiu periferic, aflat în toate epocile la marginea marilor ansambluri de civilizație, a fost și rămâne preocuparea majoră a naționalismului românesc.

În 1894, Teohari Antonescu (1866–1910), arheolog, discipol al lui Odobescu, viitor profesor la Universitatea din Iași, publică un eseu intitulat *Dacia, patria primitivă a popoarelor ariene*. Autorul era junimist și textul a apărut în *Convorbiri literare*, revistă orientată spre critica fantasmelor naționaliste,

²³ C. C. Giurescu, *Istoria românilor*, vol. I, ediția a V-a, 1946, pp. 123 și 173.

dar suficient de deschisă și de tolerantă pentru a primi orice contribuție originală. Printr-un șir de deducții, cu punct de plecare în materialul lingvistic, amintind metoda lui Hasdeu, Antonescu nu făcea de fapt decât să găsească o nouă patrie arienilor, și așa plimbați de cercetătorii și admiratorii lor prin toate părțile Asiei și Europei. Dacia devenea punctul de plecare al unei strălucite istorii.

Dar marele descoperitor al unei lumi cu centrul plasat în Dacia a fost Nicolae Densușianu (1846–1911), ardelean stabilit la București în 1878, istoric erudit și naționalist înfocat. Se remarcase printr-o lucrare, apreciată în epocă, *Revoluția lui Horea* (1884), căreia îi atribuia țelul întemeierii unui „sistem politic român”. Dar, pentru Densușianu, „sistemul politic român” și istoria românilor în genere veneau de departe, de foarte departe. Pasionat de cheștiunea originilor, el l-a lăsat mult în urmă pe Hasdeu, înțelegând să ajungă cu adevărat la primele începuturi. Metoda sa, hasdeiană, dar lipsită de profesionalismul care, măcar din când în când, tempera înclinările fantastice ale autorului *Istoriei critice*, puna în joc, combinându-le după voie, elemente de arheologie și folclor, de lingvistică și mitologie. Rezultatul a fost *Dacia preistorică*, imensă lucrare de 1 200 de pagini, apărută postum, în 1913, prin grija unui admirator, C. I. Istrati (el însuși un personaj fascinant: medic și chimist, profesor la Universitatea din București, om politic conservator și, pe deasupra, spiritist!). Vasile Pârvan o aprecia drept un „roman fantastic”; este, oricum, expresia celei mai puternice doze de imaginar din istoriografia românească și, în plus, o carte cu adevărat influentă, dacă nu în momentul apariției, când principiile bine instalate ale școlii critice lăsau puțin loc teoriilor paralele, cu siguranță în manifestările ulterioare ale autohtonismului dacist.

Densușianu reconstitua istoria unui presupus „imperiul pelasgic” care, pornind din Dacia, cu 6 000 de ani î.Cr., ar fi ajuns, sub doi mari suverani: Uran și Saturn, să cuprindă Europa, Mediterana, Egiptul și Africa de Nord și o bună parte

a Asiei. Replica preistorică a României reunise în jurul său un imperiu universal, cu siguranță cel mai mare din câte au existat vreodată. De aici, de la Dunăre și Carpați, s-a revărsat civilizația asupra celorlalte părți ale lumii. De aici au pornit spre Italia și strămoșii romanilor. Limba dacă și limba latină nu sunt decât dialecte ale aceleiași limbi, explicându-se astfel, dat fiind că cele două popoare vorbeau la fel, lipsa unor inscripții „dace“ în Dacia romană. Printre argumentele avansate de Densușianu se află și reprezentările de pe Columna lui Traian, unde dacii și romanii dialoghează fără interpreți, probă că se înțelegeau foarte bine, fiecare vorbind în propria limbă! Așadar, spre deosebire de celelalte popoare romanice, rezultate dintr-un amestec, românii sunt o rasă pură, descendenții locuitorilor străvechi ai acestui pământ, iar limba lor nu datorează nimic latinei, fiind transmisă din timpuri imemorabile (ceea ce explică factura sa deosebită față de limbile romanice occidentale).

C. I. Istrati, care a prefăcut *Dacia preistorică* cu un lung text despre viața și opera autorului său, își încheie entuziasta evocare printr-o remarcabilă paralelă. „Timpurile de glorie necunoscută“, „a căror urzire și făptuire s-au petrecut în jurul Carpaților și cu deosebire în Bucegi“, îi apar reactualizate cu prilejul unei vizite la Peleş. Dacia, centru al lumii, Bucegii, centru al Daciei, și Peleşul, în inima Bucegilor, iată un simbol cosmic și politic în același timp. Regele Carol I i se înfățișează lui Istrati „ca un nou Uran și Saturn“²⁴! Ce mai însemna Traian față de acești împărați ai începuturilor care au turnat istoria în primele ei forme?

În perioada interbelică, teza lui Densușianu a fost preluată și dezvoltată de câțiva istorici amatori, îmbătați de naționalism. Ciocnirea tot mai violentă a ideologiilor și afirmarea spiritului autohtonist ofereau acestora un spațiu de manevră

²⁴ C. I. Istrati, „Nic. Densușianu. Viața și opera sa“, în N. Densușianu, *Dacia preistorică*, București, 1913, p. CXIII.

pe care profesionalizarea istoriei păruse la un moment dat a-l elimina. Intuiția nespecialistului devine chiar, în ochii unora, o virtute, depășirea raționalismului apărând ca un deziderat fundamental al drepte naționaliste. Mircea Eliade îndemna „Către un nou diletantism“, sprijinit pe observația că „diletanții au simpatizat întotdeauna istoria și au înțeles-o“; sensurile profunde și marea sinteză le sunt mai accesibile decât profesionistului.²⁵

Diletanții nu s-au lăsat așteptați. Câmpul lor predilect de bătaie a devenit chestiunea originilor; ei își vor face, până astăzi, un punct de glorie din rezolvarea originală și „patriotică“ a acestei chestiuni. Unul dintre ei este generalul Nicolae Portocală, care publică, în 1932, lucrarea *Din preistoria Daciei și a vechilor civilizațiuni*. Entuziastul militar îl urmează în genere pe Densușianu și îl critică aspru pe Pârvan, căruia îi reproșează (marelui promotor al civilizației dacice!) o abuzivă insistență asupra înrâurilor străine. Partea cea mai remarcabilă a demonstrației sale privește imposibilitatea romanizării dacilor. Cine să-i romanizeze: „legionarii străini și incuți, cari poate nu cunoșteau din latinește decât comenzile militare“? Și cum ar fi putut fi romanizată jumătatea de teritoriu neocupată de romani? Concluzia nu poate fi decât că dacii au vorbit dintotdeauna o „limbă latină rustică“. Nu de la vest la est s-a petrecut romanizarea, ci de la est spre vest. Dreptate nu au savanții, ci țaranul român care spune că „Talianul tot românește vorbește, dar stricat“. Nu româna este latină „stricată“, ci limba latină și descendentele ei sunt „română stricată!“²⁶ Cucerirea romană nu a făcut decât să

²⁵ Mircea Eliade, „Către un nou diletantism“, în *Profetism românesc*, ediție îngrijită de Alexandru V. Diță, cu un cuvânt înainte de Dan Zamfirescu, vol. I, Editura Roza Vânturilor, București, 1990, p. 29 (articol publicat în *Cuvântul* la 11 septembrie 1927).

²⁶ N. Portocală, *Din preistoria Daciei și a vechilor civilizațiuni*, Institutul de Arte Grafice „Bucovina“, București, 1932, pp. 213 și 245.

distrugă o civilizație înfloritoare și să-i scoată pe români o mie de ani din istorie.

Lui Portocală îi urmează un anume Marin Bărbulescu, cu numele sugestiv completat în Bărbulescu-Dacu, autor al unei lucrări publicate în 1936, *Originea daco-tracă a limbii române*. Credința că limba română nu este decât vechea dacă îl câștigă și pe scriitorul Brătescu-Voinești, devenit în preajma și în timpul celui de-al Doilea Război Mondial un mare admirator al soluțiilor și mitologiilor drepte extreme. „Noi nu suntem neolatini, ci protolatini“, scrie el, în *Originea neamului românesc și a limbii noastre* (1942, nouă ediție 1943). „Ceilalți“ vorbesc o limbă asemănătoare cu noi, fiindcă pur și simplu se trag *ei* din strămoșii noștri. Romanii sunt, ca și românii, descendenți ai traco-geto-dacilor. „Latina era forma literară a limbii geto-dacilor. Aceeași limbă a geto-dacilor, ajunsă în Franța, a devenit la început limba galilor, iar cu vremea limba franceză.“²⁷ După Brătescu-Voinești, acestea sunt axiome care nu se mai cer demonstrate; să demonstreze cei care susțin contrarul!

Și astfel, nu noi ne tragem „de la Râm“, ci romanii, francezii și toți ceilalți vin din Bucegi!

Dacismul amatorilor nega (și continuă să o facă) evidența: romanitatea limbii române, în beneficiul unei fictive limbi dace asemănătoare cu latina. Nu acesta este, firește, demersul profesioniștilor, chiar al celor atrași spre același orizont dacic. Ei nu neagă latinitatea lingvistică, dar consideră că esențialul se află sub pojghița romană. Biologic și spiritual, românii sunt daci, nu romani, și nici măcar dacoromani.

Se invocă în acest scop și cultul lui Zalmoxis, prin care geto-dacii ar fi premers religia creștină, fiind astfel mai pregătiți decât alții să o primească. Iar cum nația română este în primul rând creștin-ortodoxă, raportarea se face inevitabil la zeul

²⁷ Ioan Al. Brătescu-Voinești, *Originea neamului românesc și a limbii noastre*, Editura Cartea Românească, 1942, p. 39.

suprem dac, nu la panteonul păgân roman. Zalmoxis oferă un model remarcabil de logică mitologică. Punctul de plecare, în fapt singurul punct cert de plecare, îl constituie un pasaj succint și obscur din Herodot (care dă și informația, evident nereținută de exegeții naționaliști, că Zalmoxis ar fi fost sclav al lui Pitagora). Este greu de spus ce ține în aceste rânduri de autentică religie a geților și ce ține de proiectarea în spațiul getic a doctrinei pitagoreice. Altminteri, Zalmoxis nu apare reprezentat în nici un fel, nu numai în perioada pre-romană (civilizației „orale“ a dacilor nefiindu-i caracteristice nici scrisul, nici reprezentările figurative), dar nici în Dacia romană, bogată în zeități de tot felul. Pe această axă fragilă, anticii înșiși au dezvoltat mitul lui Zalmoxis, preluat apoi și amplificat în cultura română, cu deosebire în perioada interbelică și în mediile de dreapta. Treptat, cele câteva rânduri din Herodot au devenit o întreagă bibliotecă.²⁸

Lucian Blaga constata „revolta fondului autohton“; tot el a publicat, în 1921, piesa de teatru *Zamolxe*, unde spațiul dacic apare ca „mijloc de valorificare etică și metafizică a existenței“, pentru a-l cita pe Mircea Eliade. Eliade însuși a fost un mare susținător al fondului dacic. Este ceea ce l-a atras cu siguranță la B. P. Hasdeu, căruia i-a îngrijit, în 1937, o ediție de *Scrieri literare, morale și politice*. În „Introducerea“ la această culegere, a ținut să sublinieze orientarea generală – anticipată de Hasdeu – spre valorificarea rădăcinilor autohtone prin reducerea semnificației împrumuturilor. Îl invoacă și pe Camille Jullian care a demonstrat, în cazul Galiei, „că mult lăudată civilizație romană nu a fost decât un militarism brutal, care a distrus începuturile unei culturi promițătoare“; în același sens merge și „desolidarizarea“ gândirii spaniole, prin Unamuno, de latinitate. „Astăzi – conchide

²⁸ Cu privire la avatarurile acestui misterios personaj, vezi Zoe Petre, „Le Mythe de Zalmoxis“, în *Analele Universității București*, istorie, 1993–1994, pp. 23–36.

Eliade – fascinația dacilor depășește interesul științific; totul ne îndeamnă a crede că setea de «originar» și «local» se va adânci în spiritualitatea românească.²⁹

În 1943, Eliade publică, în limba spaniolă, la Madrid, o sinteză a istoriei românilor: *Los Rumanos. Breviario histórico*. Primul capitol al cărții se intitulează sugestiv „Sub semnul lui Zalmoxis“. În chestiunea originilor, autorul distinge între romanizare și... romanizare. În Dacia, fenomenul s-a petrecut altfel decât în Spania și Galia. „Contrar celorlalte regiuni, aici romanizarea nu a produs o modificare radicală a substanței etnice aborigene. Dacul a învățat latina, dar și-a păstrat obiceiurile, modul de viață, virtuțile ancestrale. În noile orașe erau venerați zeii Imperiului; dar în sate și la munte se perpetua cultul lui Zalmoxis, și aceasta s-a întâmplat chiar mai târziu, când și-a schimbat numele. Astfel, când primii misionari creștini au venit să propage noua credință, dacii au adoptat imediat creștinismul, cu mult înaintea altor popoare: Zalmoxis îi pregătise cu secole înainte.“³⁰ Să mai precizăm că toate aceste afirmații nu au nici cel mai mic temei documentar?

Pentru Zalmoxis, legionarii au avut o înclinare aparte. Mitul lor fondator a fost mitul dacic. A spus-o răspicat și P. P. Panaitescu, devenit, în toamna anului 1940, una dintre personalitățile de marcă ale regimului legionar, în textul deja menționat, care începe cu cuvintele „Suntem daci!“, fapt argumentat prin „rasă“ și „sânge“.³¹

Puritatea etnică – în versiune latină sau dacă – aparține unei tendințe tradiționale în cultura românească, dar accentele mai apăsate puse asupra rasei și sângelui nu pot

²⁹ Mircea Eliade, „Introducere“, la B. P. Hasdeu, *Scriseri literare, morale și politice*, Fundația pentru Literatură și Artă „Regele Carol II“, vol. I, București, 1937, p. LXXVII.

³⁰ Mircea Eliade, *Les Roumains. Précis historique*, Editura Roza Vânturilor, București, 1992, p. 12.

³¹ Milviuța Cîaușu, *op. cit.*, pp. 204–207.

fi desprinse de contextul momentului 1940. Atunci când naziștii afirmau superioritatea rasei germanice, exponenții dreptei naționaliste românești nu se sfiau să invoce un model similar. Cu atât mai mult cu cât, între triburile germanice și civilizația dacă, raportarea la vremurile dintâi putea chiar să-i avantajeze pe români.

Anii celui de-al Doilea Război Mondial, marcați de trauma ciuntirii teritoriale și de speranța renașterii între granițe reîntregite sau chiar lărgite, au însemnat un apel instinctiv la perenitatea dacică. Iată câteva rânduri apărute în primul număr (aprilie 1941) al unei reviste literare cu titlu simbolic, *Dacia rediviva*: „De departe se ivește, strălucitor, arhetipul etern al Daciei. În profilul ei, care ne corespunde întocmai, ne regăsim dimensiunile totale. [...]”³² Iar în 1945, un anume G. Ionescu-Nica încerca să rezolve problema frontierelor recurgând la același spațiu mitic al vechii Dacii ca argument decisiv al conținutului peren în care se înscrie teritoriul românesc.³³

Lupta de clasă în Dacia

Prima fază a comunismului a însemnat un recul atât pentru daci, cât și pentru romani. Originile dacoromane nu au fost propriu-zis contestate, dar problema originilor în sine nu mai prezenta importanța de altădată. Altele erau miturile fondatoare ale comunismului. Răscoalele și revoluțiile, întemeierea partidului comunist, greva de la Grivița și actul

³² Horia Nițulescu, „Prolegomena la o anumită durată românească”, în *Dacia rediviva*, nr. 1, aprilie 1941, p. 2.

³³ G. Ionescu-Nica, *Dacia sanscrită. Originea preistorică a Bucureștilor*, Tipografia Carpați, București, 1945. Tonul conferințelor cuprinse în această broșură este vehement antimaghiar (în momentul când se pune problema Transilvaniei, revendicată de autor cu argumente dacice). În rest, se afirmă că dacii au întemeiat Roma și că patriarhia ortodoxă din București este cea mai veche din Europa, firește „dacă ținem seama de continuitatea mono-teismului religios spiritual al geto-dacilor-români”.

cliberator de la 23 august 1944 apăreau ca repere mai semnificative decât îndepărtata sinteză dacoromană. În plus, principiul de clasă se așeza înaintea principiului etnic. Linia despărțitoare trecea nu atât între daci și romani sau între dacoromani și ceilalți, ci în interiorul societății dace, respectiv romane. Nu se mai putea trata în bloc un anume element etnic. Sub Burebista și îndeosebi sub Decebal, statul dac devenise sclavagist. Odată cu cucerirea romană, „pătura bogată din Dacia se alătură cotropitorilor romani“, ține să specifice manualul lui Roller. De cealaltă parte se aflau „oamenii liberi dar săraci și mai ales sclavii“.³⁴ Lupta socială se combina cu lupta de eliberare de sub dominația romană. Dacii formau marea masă a asupriților, după cum clasa asupritoare era în primul rând romană (sau romanizată).

Se proiecta asupra Daciei modelul luptelor de eliberare din colonii sau din „lumea a treia“ sprijinite de Uniunea Sovietică și de „lagărul socialist“, iar romanii ajunseseră să semene destul de bine cu imperialiștii occidentali. Printr-o perseverență forțare a izvoarelor, lupta de clasă a căpătat proporții nebănuite, inclusiv sub formă de rășcoale combinate cu atacuri ale dacilor liberi.³⁵ Semnificativ și amuzant este „dosarul“ latronilor. *Latrones* înseamnă în latinește pur și simplu „tâlhari“. Unele inscripții funerare din Dacia se referă la uciderea unor locuitori ai provinciei de așa-numiții *latrones*. Monumentele sunt ridicate în memoria unor oameni cu stare și, pornind de aici, ideea se conturează că au fost uciși nu pentru a fi prădați, în mod vulgar, ci ca expresie a luptei de clasă. *Latrones* devin haiduci, răzbunători ai celor mulți și asupriți. Un istoric face un pas mai departe, identificând

³⁴ *Istoria R.P.R.*, p. 43.

³⁵ Vezi în acest sens lucrările lui Dumitru Tudor: *Istoria sclavajului în Dacia Romană*, Editura Academiei, București, 1957, și *Rășcoale și atacuri „barbare“ în Dacia Romană*, Editura Științifică, București, 1957.

o adevărată „instituție“ a dacilor, anume *latrocinia*, care în traducere ar însemna *luptă de partizani*³⁶!

Puține considerații, așadar, în anii '50, cu privire la substratul *etnic*, dacoroman, al sintezei românești. Între cele două elemente defavorizați apar însă cu deosebire romanii. Sunt numiți consecvent *cotropitori*, iar plecarea lor din Dacia echivalează cu o *eliberare*. Chiar fără o formulare explicită, românii apar mai curând drept descendenți romanizați ai dacilor, identificați în cea mai mare parte cu masele populare asuprite din provincia romană. Mai mult decât atât nu se putea insista. Denunțarea romanilor corespundea proiectului antiimperialist și antioccidental, dar o prea mare insistență asupra rădăcinilor autohtone ar fi conferit discursului istoric o notă naționalistă, și, evident, nu acesta era scopul urmărit. Naționalismul trebuia combătut în egală măsură cu occidentalismul. Un al treilea element s-a adăugat în acest scop dacilor și romanilor; ne vom opri ceva mai departe asupra dezvoltării problemei originilor în ambianța „internaționalistă“ a vremii.

Momentul dacic al comunismului

Deplasarea treptată dinspre mitologia istorică a luptei de clasă spre mitologia naționalistă avea să repună în drepturile sale tradiționalul mit fondator. Deja în 1960, primul volum al tratatului *Istoria României* se dovedește mult mai conciliant cu romanii. Afluxul coloniștilor romani și procesul romanizării nu mai sunt de acum înainte automat devalorizate prin insistența asupra caracterului nedrept al cuceririi. Romanii continuă să fie criticați – nici un bun comunist nepuținând agreea anexarea de teritorii străine –, dar cu o oarecare

³⁶ Dumitru Berciu, „Lupta băștinașilor din Dacia împotriva cotropitorilor romani“, în *Studii și cercetări de istorie veche*, nr. 2, iulie–decembrie 1951, pp. 73–95.

măsură, și cu sublinierea, compensatoare, a elementelor de progres pe care le-au adus. *Programul* partidului comunist din 1975, redactat în termeni destul de vagi pentru a mulțumi pe toată lumea, se referă la „aspectele negative” ale stăpânirii romane, dar și la „noua înflorire economico-socială” din epoca respectivă, subliniind de asemenea că românii au apărut „prin contopirea dacilor cu romanii”.³⁷

Totuși, reabilitarea romanilor nu merge chiar până la capăt și, mai ales, nu poate să țină pasul cu consolidarea neîncetată a rădăcinilor autohtone. Buni sau răi, mai curând răi la început și mai curând buni după aceea, ei nu mai reprezintă decât un episod dintr-o îndelungată istorie multimilenară. Ideologia naționalistă s-a putut sprijini în acest sens pe bogăția descoperirilor arheologice, acestea reprezentând, în sine, dincolo de orice exploatare ideologică, poate zona cea mai performantă a cercetărilor istorice românești din anii comunismului. Arheologia a fost însă stimulată tocmai fiindcă prin ea s-a urmărit rezolvarea unor probleme istorice în sensul urmărit de ideologie. Trecutul românesc s-a adâncit astfel considerabil, dacii înșiși sprijinindu-se pe o istorie mult anterioară, de la epoca pietrei la culturile neolitice și ale bronzului. Oricât de semnificativă ar fi fost „pecetea Romei”, ea nu mai putea decât să dea o anume coloratură, limitată în timp, unei istorii independente, cu trăsături specifice și aparținând unui spațiu specific.

Dacă istoricii profesioniști au continuat să se pronunțe – firește, cu inevitabile nuanțe – pentru sinteza dacoromană, un curent deloc neglijabil, alcătuit din nespecialiști, dar influent în plan politic, a preluat, de pe la mijlocul anilor '70, teza dacistă a lui Densușianu. Obsesiile istorice ale „extremei drepte” din preajma celui de-al Doilea Război Mondial s-au

³⁷ *Programul Partidului Comunist Român de făurire a societății socialiste multilateral dezvoltate și înaintare a României spre comunism*, Editura Politică, București, 1975, p. 27.

transferat astfel „extremei stângi“, ceea ce spune mult cu privire la tentațiile împărtășite ale fenomenului totalitar, mai ales în sensul derivei naționaliste a comunismului. Ofensiva a fost declanșată de Institutul de istorie a partidului care, după ce falsificase istoria recentă a țării, s-a avântat, cu intenții similare, spre o istorie veche de mii de ani, oferindu-i competența specialiștilor săi în mișcarea muncitorească.

În *Anale de istorie*, revista amintitului institut, a apărut, în numărul 4 din 1976, un foarte remarcant articol (nesemnat) privind *începuturile istoriei poporului român* (conceput în sprijinul celor care aveau să predea și să studieze cursul de „probleme fundamentale ale istoriei patriei și partidului“).³⁸ Se afirma în acest text, nu ca ipoteză, ci ca fapt, caracterul pre-romanian sau latin al limbii tracilor. Demonstrația, fiindcă avem de a face și cu o „demonstrație“, este pilduitoare pentru ceea ce înseamnă lipsă elementară de profesionalism și dispreț nemărginit pentru adevăr. Se merge pe firul lucrării lui Densușianu, devenite din „basin preistoric“ sursă autorizată. Cum bibliografia se cerea totuși adusă la zi, este invocat și „academicianul francez Louis Armand“, care ar fi arătat că „traco-dacii vorbeau o limbă preromanică“. Dacă o spune un academician, și încă francez, trebuie să fie adevărat! Cititorul neavizat poate crede că se citează o mare autoritate istorică și filologică (trecem peste faptul, elementar, că apelul la autoritate nu poate fi admis ca procedeu de argumentare istorică). În fapt, Louis Armand a fost *inginer* și a ocupat funcții de conducere la căile ferate franceze și în industria atomică! Revenind la Densușianu, ceea ce reține cercetătorii de partid din încâlcita lui pledoarie este povestea, plină de

³⁸ „Începuturile istoriei poporului român“, în *Anale de istorie*, nr. 4/1976, pp. 142–152. Articolul fiind nesemnat, ne facem elementara datorie de a-i menționa cel puțin pe Ion Popescu-Puțuri și pe Gheorghe Zaharia, respectiv directorul și directorul-adjunct ai Institutului și principali artiști ai fanteziilor istorice ale acestuia.

umor, cu lipsa interpreților: „În sprijinul acestei concluzii (a latinității limbii dace, *n. n.*) stau mărturie câteva basoreliefuri de pe Columna lui Traian. Astfel unul dintre acestea ne înfățișează o delegație de țărani daci care discută direct cu Traian, fără interpreți, și tot fără interpreți le răspunde și acesta.“ Ne aflăm în punctul cel mai de jos al profesiei (autorii având oficial statutul de „profesioniști“), limita inferioară la care a ajuns istoria în timpul dictaturii comuniste: semn al impertinentei convingeri că până la urmă din istorie, dacă vrem, se poate face orice.

Eliminarea romanilor din istoria națională a ajuns astfel din nou la ordinea zilei (cu sau fără negarea romanizării). Institutul de istorie a partidului și Centrul de istorie militară s-au aflat în primele rânduri ale acestui demers. Dacă Nicolae Ceaușescu a continuat să pledeze, în diversele-i invocații istorice, pentru sinteza dacoromană, fratele său Ilie Ceaușescu nu a pierdut nici o ocazie pentru a-i denunța pe cotropitorii romani, sugerând chiar formarea poporului român anterior cuceririi romane. Stăpânirea romană este aspru judecată în primul volum al *Istoriei militare a poporului român* (1984). Sunt consemnate urmările negative ale cuceririi, cele pozitive nu mai apar. Se acceptă, este drept, „împletirea civilizației dacă și romană“, dar cu grija de a se specifica, fără teamă de contrazicere, că „poporul dac a reușit să-și conserve ființa etnică“.³⁹ Nu ar fi avut loc o contopire biologică cu romanii, ci doar preluarea limbii acestora; oricum, se accepta cel puțin latinitatea limbii!

Identificarea românilor cu dacii a avut drept consecință reliefaarea insistentă a originalității și valorii civilizației acestora. Nimic mai firesc (în sens mitologic): romanii nu aveau nevoie de o asemenea operație amplificatoare, dacii însă nu puteau decât câștiga prin retușuri și adaosuri. S-au remarcat în acest

³⁹ *Istoria militară a poporului român*, vol. I, Editura Militară, București, 1984, p. 182.

sens tot istoricii din categoria amintită anterior, cărora li s-au adăugat și unii profesioniști autentici, precum Ion Horațiu Crișan, autorul unei monografii care a beneficiat de o anumită publicitate: *Burebista și epoca sa* (1975, ediție nouă 1977). Metoda lui Crișan nu este lipsită de interes: el procedează la o analiză aparent corectă a izvoarelor, după care avansează concluzii care nu mai au nimic de a face cu izvoarele. Folosirea scrisului de către daci apare astfel, la Crișan ca și la alți autori, o trăsătură marcând gradul înalt de evoluție a civilizației dace. Devenise aproape o greșeală politică să afirmi că dacii nu ar fi practicat arta scrisului, deși, în realitate, izvoarele nu o atestă prea convingător. Scrisul însă nu era de ajuns. Trebuia ca dacii, prin scris sau altminteri, să exprime idei cât mai înalte. S-a lansat ideea că istoria filozofiei românești ar trebui să înceapă cu filozofia dacă. Referirile esențiale la „preocupările filozofice” ale dacilor se află la Iordanes, istoric din secolul al VI-lea, autor al unei lucrări despre goți, pe care, în dorința de a-i valoriza, i-a asimilat cu geții, atribuindu-le în plus tot felul de aptitudini și curiozități intelectuale. Fabulațiile lui Iordanes sau ale modelului său Cassiodorus, incapabili măcar de a-i deosebi pe geți de goți, n-au cum să fie considerate izvor pentru o istorie pe care o cunoșteau doar vag și deformat, decât în cazul când acceptăm orice ca izvor. Crișan, ca profesionist, nu ezită să remarce exagerările textului, după care urmează totuși concluzia, neașteptată: necesitatea „includerii în istoria filozofiei românești a unui capitol cu privire la filozofia daco-geților care va trebui cercetată și valorificată monografic”.⁴⁰ Fraza este uluitoare. Câteva considerații, dacă acceptăm să ne prindem în jocul lui Iordanes, treacă-meargă, dar *monografie* despre istoria filozofiei dacice, când nu avem nici măcar trei cuvinte scrise în dacă!

⁴⁰ Ion Horațiu Crișan, *Burebista și epoca sa*, ediția a II-a, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1977, p. 446.

O oarecare agitație s-a petrecut și în chestiunea, insolubilă, a limbii dace. Limbă „latină“ sau diferită de latină, ea se cerea să fie reconstituită și eventual așezată în programa universitară ca obiect de studiu. S-a sugerat la un moment dat înființarea unei catedre de limbă dacă la Universitatea din București. Nu știm dacă se intenționa predarea filozofiei dace în limba dacă, cert este că toate aceste frumoase inițiative s-au spulberat în fața unui obstacol de nedepășit: inexistența obiectului de studiu. Entuziaștii merg însă înainte. De câteva decenii încoace, o întreagă „mișcare de amatori“ a invadat terenul lingvisticii, imaginând etimologii fantastice, susceptibile de a ne restitui limba strămoșilor. Acest gen de „paralingvistică“ cu accente ultranaționaliste pare a fi devenit în România un adevărat fenomen de societate.

Mai prudent, dar urmărind tot țelul consolidării moștenirii dacice, s-au manifestat unele cercetări academice, în sensul inaugurat de Hasdeu. Specialistul consacrat al acestei direcții este I. I. Russu, autor al lucrării *Limba traco-dacilor* (1959 și 1967). El a ajuns la identificarea – considerată discutabilă de mulți lingviști – a nu mai puțin de 160 de cuvinte aparținând substratului dacic, susceptibile, împreună cu derivatele lor, de a reprezenta circa 10% din fondul principal al limbii române. Limba pe care o vorbim ar avea, așadar, o destul de sensibilă coloratură dacică.

Să mai amintim, în același context, și influența deloc neglijabilă exercitată de divagațiile științifice ale foarte controversatului om de afaceri stabilit în Italia, Iosif Constantin Drăgan. Legionar în tinerețe, Drăgan s-a apropiat apoi de regimul Ceaușescu, translație caracteristică inclusiv pentru mitologia dacică. Autor al lucrării *Noi, tracii* (1976) și editor al revistei omonime, lansată în 1974, el a animat o întreagă mișcare vizând amplificarea rolului tracilor în istoria europeană, la care au aderat tot felul de amatori (chiar și un ceneclu al juriștilor!), dar și unii profesioniști nu tocmai scrupuloși (printre care arheologii Dumitru Berciu și Ion Horațiu Crișan).

În revista *Noi, tracii* s-a putut afirma de pildă că strămoșii românilor viețuiau acum 100 000 de ani⁴¹, probă elocventă că poporul român este cel mai vechi de pe continent, dacă nu din lume. Iar în ce privește extinderea tracilor, Drăgan le acorda generos cam jumătate din Europa, cu centrul, evident, în actualele ținuturi românești. Este interesant că volumul *Noi, tracii* conține argumente și pasaje identice (de pildă, cele privitoare la „latinitatea“ limbii dace) cu formulările apărute aproape simultan în *Anale de istorie*. Puțin importă de la cine spre cine a circulat informația; semnificativă este identificarea Institutului de istorie a partidului, organism investit cu autoritate științifică și ideologică în România comunistă, cu genul de demers practicat de Drăgan.

Dar, chiar lăsând la o parte fabulațiile și exagerările iresponsabile, cert este că dacii au sfârșit prin a se impune în conștiința românească. Se pare că au câștigat, în sfârșit, războiul cu romanii. Este grăitoare suita de busturi înșiruite în fața Muzeului Militar Național din București; ni se înfățișează un raport de trei la unu între daci și romani, primii reprezentați prin Dromihete, Burebista și Decebal, ceilalți totuși prin Traian. Suntem departe de fresca de la Ateneu!

Identificarea românilor cu dacii tinde să devină o chestiune de notorietate europeană. Potrivit relatărilor presei, președintele Italiei, Oscar Luigi Scalfaro, aflat în vizită la București, a ținut să transmită scuze poporului român – oarecum tardive – pentru cucerirea Daciei de romani. Autentică sau nu, anecdota este semnificativă pentru logica mitologiei istorice. În fapt, raporturile președintelui Italiei cu Traian sunt la fel de mitologice ca raporturile speciale care l-ar lega pe președintele Iliescu de Dromihete sau de Decebal.

⁴¹ Dr. Corneliu Belcin, jurist, „Elemente introductive la problema: Originea, vechimea și importanța poporului român în lume“, în *Noi, tracii*, nr. 12, august 1975, pp. 8–11 („Chiar numai 100 000 de ani de existență pe acest pământ și tot ne duce la concluzia că suntem cel mai vechi popor al Europei.“).

Slavii, o prezență oscilantă

Partida dintre daci și romani a cunoscut o oarecare complicare prin implicarea suplimentară a factorului slav (celelalte elemente etnice, mai puțin substanțiale și mai repede asimilate de români, neputând pretinde o participare la fundația românească). Slavii, cum se știe, au exercitat o înrăurire notabilă asupra limbii române, ca și asupra vechilor instituții și vechii culturi românești. În fapt, și în aprecierea rolului lor s-a pendulat între extreme, în funcție de conjunctura ideologică și politică.

Faza latinistă și, în genere, istoriografia secolului al XIX-lea până destul de târziu au urmărit eliminarea sau cel puțin diminuarea drastică a factorului slav, demers explicabil prin procesul de modernizare a societății românești, încercare disperată (parțial și temporar reușită) de ieșire din spațiul slav al continentului. De remarcat faptul că, până la B. P. Hasdeu, istoricii români moderni nici nu cunoșteau slavona sau diversele limbi slave, situație paradoxală dat fiind învelișul slavon al culturii românești medievale. Hasdeu însuși, educat în mediu slav și putând fi considerat cel dintâi slavist român, nu s-a dovedit un susținător al influenței slave. El a înțeles să tempereze latinismul prin recursul la substratul tracic, dar în ce-i privește pe slavi s-a străduit să le limiteze impactul asupra sintezei românești. Hasdeu considera poporul român pe deplin format când a intrat în raporturi cu slavii. Cuvintele slave ar fi pătruns în limba română nu prin contact etnic, ci pe cale politică, religioasă și culturală, timp de vreo șapte secole, până la Matei Basarab și Vasile Lupu.⁴²

Reacția de reabilitare a slavilor și a culturii slavone în istoria românească a venit din partea junimiștilor în ultimele decenii ale secolului al XIX-lea, ca replică dată latinismului

⁴² B. P. Hasdeu, *Istoria critică a românilor*, vol. I, București, 1873, pp. 278–281.

și, într-un fel, ca exercițiu de depășire a complexelor naționale. Ne-am referit deja la sugestiile lui Panu în această direcție. Senzația a stârnit-o însă *Dicționarul etimologic* (1870–1879) al lui Alexandru Cihac, un apropiat al *Junimii*. Etimologiile stabilite de el ofereau concluzia neașteptată că fondul lexical al limbii române ar fi mai curând slav (și de alte origini) decât latin: 2/5 elemente slave, 1/5 turcești și tot 1/5 latine! Româna devenea o limbă amestecată, în care turcismele și cuvintele de origine latină ar fi avut cam aceeași pondere. Publicarea aproape simultană a dicționarelor lui Laurian și Cihac marca extremele între care evolua interpretarea limbii române și, în genere, a originilor și influențelor (cu remarcă necesară că lucrarea lui Cihac este apreciată de specialiști ca net superioară fanteziei lingvistice a lui Laurian).

Nodul gordian al acestei încurcături etimologice a fost tăiat de Hasdeu prin seducătoarea sa teorie a *circulației cuvintelor*. Structura unei limbi – arăta Hasdeu – nu este dată de numărul brut al cuvintelor, ci de circulația acestora. Sunt cuvinte aproape uitate depozitate în dicționare, altele folosite de nenumărate ori. Valoarea lor este, așadar, foarte diferită. „Negreșit, slavismele la români, și chiar turcismele, nu sunt puține; în circulațiune însă, adică în activitatea cea vitală a graiului românesc, în mișcarea cea organică, ele se pierd aproape cu desăvârșire față cu latinismele.” Se pot formula fraze întregi numai cu cuvinte de obârșie latină, dar nici o propoziție cu cuvinte exclusiv de alte origini. Demonstrația lui Hasdeu răsturna din nou raportul în defavoarea influenței slave.⁴³

Dar influența slavă a fost puternic pusă în evidență de Ioan Bogdan. Pentru el slavii devin *element constitutiv* al sintezei românești: „Influența elementului slav la formarea naționa-

⁴³ Pentru teoria circulației cuvintelor, vezi B. P. Hasdeu, „În loc de introducere” (capitolul III: „În ce constă fizionomia unei limbi?”), în *Etymologicum Magnum Romaniae*, vol. I, Editura Academiei Române, București, 1886 (ediție nouă, Editura Minerva, București, 1972).

litații noastre este așa de evidentă, încât putem zice, fără exagerare, că nici nu poate fi vorba de popor român înainte de absorbirea elementelor slave de către populația băștinașă romană în cursul secolelor VI–X.⁴⁴ În limba română se află o „sumă enormă de elemente slave” adoptate atât direct, prin conviețuire, cât și pe cale politico-literară, limba slavonă a fost folosită în biserică și în stat, și chiar în „afacerile zilnice ale românilor”, până în secolele al XVI-lea–al XVII-lea, iar în viața de stat „aproape toate așezămintele noastre vechi sunt sau de origine slavă, sau posedă pe lângă puținele elemente moștenite de la romani o sumă însemnată de elemente slave”.⁴⁵ Îndeosebi raporturile româno-bulgare sunt tratate de Ioan Bogdan într-o manieră care nu poate fi decât dezagreabilă naționalismului românesc. În timp ce noi, românii, „ne înstrăinăm tot mai mult de cultura romană și ne sălbăticeam”, bulgarii, „veniți ca barbari peste noi, își însușeau, sub aripile protectoare ale unui stat organizat și puternic, de la vecinii lor bizantini, o civilizație pe atunci înaintată, civilizația bizantină, care nu era altceva decât continuarea, sub formă grecească și cu influențe orientale, a vechii civilizații romane”.⁴⁶ Timp de trei secole, țaratul bulgar a stăpânit și la nord de Dunăre; este perioada când multe elemente de cultură și organizare politică slavă au pătruns în societatea românească. În bună măsură influența slavă a fost, așadar, o influență bulgară.

Ioan Bogdan a reprezentat, până la istoriografia comunistă, punctul cel mai avansat al afirmării înrâuririi slave. Contemporanii săi și istoricii generației ulterioare au avut în această privință puncte de vedere diferite; oricum, nu s-a mai revenit la faza negării sau ignorării factorului slav. Fostul junimist A. D. Xenopol, chiar dacă nu merge atât de departe

⁴⁴ Ioan Bogdan, *Istoriografia română și problemele ei actuale*, București, 1905, p. 21.

⁴⁵ Ioan Bogdan, *Însemnătatea studiilor slave pentru români*, București, 1894, pp. 17–19 și 25.

⁴⁶ Ioan Bogdan, *Românii și bulgarii*, București, 1895, p. 15.

ca Bogdan, acordă influenței slave o pondere apreciabilă și crede, ca și Bogdan, că statul bulgar a stăpânit și teritoriile românești (punct de vedere formulat în *Teoria lui Roesler*, apoi în *Istoria românilor din Dacia Traiană*). Iorga, atât de apropiat de Bogdan în unele privințe, este însă mult mai latinist în deslușirea începuturilor românești. El nu acceptă stăpânirea bulgară la nord de Dunăre și tinde să limiteze influența rezultată din conviețuirea româno-slavă: „Din toată viața slavilor cari au fost în părțile acestea au rămas numai cuvinte foarte multe, care au intrat în limba noastră, dar mai mult pentru idei secundare și pentru articole de comerț, luate la bâlciuri pe malul drept dunărean, căci pentru ideile de căpetenie noi ne putem exprima tot cu cuvinte care vin din vechea moștenire romană. Au rămas apoi de la dâșii anumite elemente de mitologie populară, anumite așezăminte, și atâta.”⁴⁷

„Școala nouă”, care vedea un model în Ioan Bogdan, i-a reproșat printre altele lui Iorga și subevaluarea influenței slave, nota fiind totuși ceva mai moderată decât a concluziilor lui Bogdan. C. C. Giurescu și P. P. Panaitescu au insistat asupra multiplelor elemente slave pătrunse în limba, cultura și organizarea politică românească, considerându-le totuși ca secundare, adăugate fundamentului dacoroman. Totuși, sub raportul limbii, sublinia Giurescu, „influența slavilor e superioară influenței pe care au exercitat-o neamurile germanice asupra limbii galo-romanilor sau italienilor”. El acceptă, dar și nuanțează, afirmația lui Bogdan potrivit căreia nu poate fi vorba de popor român decât după amestecul cu slavii: „Această afirmație trebuie înțeleasă în sensul că poporul român și-a căpătat alcătuirea sa deplină, caracteristicile sale etnice complete, numai după ce elementului *esențial* dacoromanic, constituind *temeiul*, i s-a adăugat elementul slav. Cu alte cuvinte că nu avem de a face cu părți *egale* nici cantitativ,

⁴⁷ N. Iorga, *Istoria românilor pentru poporul românesc*, vol. I, p. 33.

nici calitativ, și că punctul de greutate trebuie să cadă tot asupra primelor două elemente.”⁴⁸ Se adaugă penetrării slave și o notă conflictuală, de raportat și la contextul relațiilor româno-ruse și româno-bulgare în perioada interbelică. „Slavii – insistă Giurescu – au venit în Dacia în calitate de cuceritori”, dând dovadă chiar de mai multă brutalitate decât germanicii sau hunii. Cucerirea explică și *originea slavă a boierimii române*, teză întâlnită la mai mulți autori, dar sistematizată de P. P. Panaitescu (în articolul „Problema originii clasei boierești”).⁴⁹

Momentul de nedepășit al integrării românilor în mediul slav l-a reprezentat, evident, etapa prosovietică a comunismului românesc. Dacii și romanii au rămas, cum am văzut, la locul lor fondator, evocat însă fără entuziasm. În schimb, influența slavă a fost pusă puternic în lumină. În manualul lui Roller nu se citează nici un cuvânt de origine latină, eventual dacă, în schimb, sunt menționate zeci de cuvinte slavone, vădind o înrăurire puternică „în toate ramurile vieții noastre economice, sociale, politice, militare, culturale”. Dacă mai înainte accentul cădea asupra slavilor sudici (bulgarilor), acum în prim-plan trece statul kievian, care ar fi jucat un rol esențial în formarea statelor românești, „aflându-se la baza relațiilor româno-ruse care s-au dezvoltat de-a lungul veacurilor”.⁵⁰

Directivele date de Mihail Roller, în 1952, cu privire la orientarea cercetării istorice exprimă elocvent ceea ce pre-gătea: fuzionarea istoriei românilor cu istoria slavilor, și cu istoria slavilor de Răsărit în principal: „Fără a pierde din vedere o clipă existența populației băștinașe romanizate (dacoromane) ar trebui studiată problema dacă procesul

⁴⁸ C. C. Giurescu, *op. cit.*, vol. I, pp. 247 și 260.

⁴⁹ C. C. Giurescu, „Slavii au venit în Dacia în calitate de cuceritori”, în *op. cit.*, vol. I, pp. 268–278; Petre P. Panaitescu, „Problema originii clasei boierești”, în *Interpretări românești*, ediția 1994, pp. 31–64.

⁵⁰ *Istoria R.P.R.*, pp. 54–56.

de formare a slavilor de Răsărit a avut loc parțial, sau nu a avut loc, și pe o parte a teritoriului țării noastre [...] Existența în vecinătatea țării noastre a puternicului stat feudal din Kiev, cu o civilizație înaintată, care se răsfrânge asupra întregului Răsărit al Europei, luptele duse de statul din Kiev împotriva citadelei reacționare pe care o reprezenta în acea vreme Bizanțul și apoi cuprinderea unei părți din teritoriul țării noastre în cadrul statului feudal din Kiev au contribuit la dezvoltarea relațiilor feudale și au grăbit procesul de organizare feudală în țara noastră. Întinderea statului feudal bulgar în secolul al IX-lea și al X-lea pe teritoriul patriei noastre este un fapt de necontestat și a avut urmări asupra dezvoltării țării. Această influență a slavilor de Sud completează pe cea a slavilor de Răsărit, care i-a premers și care totodată îi urmează în secolele XI–XII, când o parte a teritoriului țării noastre a fost cuprinsă în cnezatul de Halici.⁵¹

Dacă etnic și lingvistic românii rămâneau în principal dacoromani (dar cu notabile influențe slave), *fundatia politică* tindea să devină pur și simplu slavă. De remarcat dozarea: Rusia mai întâi, Bulgaria în planul doi, în timp ce Bizanțul apare ca „reacționar“ (Grecia, la care Stalin râvnise un moment, sfârșise prin a intra în orbita occidentală!).

Orientarea comunismului spre valorile naționale a condus la refluxul influențelor slave. Fără a intra în detaliile acestei chestiuni – cu accente deosebite de la un autor la altul –, să remarcăm că, în genere, îndepărtarea de slavi s-a tradus prin excluderea lor din alcătuirea etnică a românilor. Strategia a fost simplă: coborârea în timp a „momentului“ formării poporului român. Secolul al X-lea, propus de Ioan Bogdan, reținut de generația interbelică, preluat, cu o ușoară coborâre spre sfârșitul secolului al IX-lea, de *Istoria României* din

⁵¹ Mihail Roller, „Cu privire la unele probleme din domeniul cercetărilor istorice“, în *Studii. Revistă de istorie și filozofie*, iulie–septembrie 1952, pp. 152–153.

1960, apoi de Constantin Daicoviciu în compendiul cu același titlu din 1969, însemna acceptarea slavilor ca element fondator, chiar dacă pe un plan secundar în raport cu dacoromanii, fără asimilarea lor neputând fi vorba de „popor român“. Ceea ce s-a urmărit în faza comunismului naționalist a fost nu numai estomparea înrâuririi slave, ci îndeosebi așezarea ei dincolo de pragul formării poporului român. Elementele slave trebuiau preluate de un popor român *gata format*, oricum cristalizat în structurile lui esențiale.

S-a procedat la identificarea *proto-românilor* și a unei *limbi proto-române* începând din secolul al VI-lea, potrivit unor calcule politice înfățișate drept rod al cercetării obiective. Recordul îl deține tot *Istoria militară a poporului român*, pentru care românii sunt deja români la anul 271, dacă nu chiar cu mult înainte, rolul slavilor (fără a mai vorbi de alte contribuții) fiind proclamat drept nesemnificativ. Amuzantă, din punctul de vedere al aritmeticii, se dovedește afirmația că poporul român ar fi „vechi de peste 2 000 de ani, de când poporul dac a preluat limba și spiritualitatea latină“⁵² (în treacăt fie zis, cum se poate prelua o spiritualitate?). Scăzând 2 000, ca să nu spunem „peste“, din 1984, anul apariției volumului, ajungem la anul 16 î.Cr., cu vreo 120 de ani înaintea cuceririi Daciei de romani! Explicația „calculului“ stă nu în vreo nouă teorie cu privire la romanizare, ci pur și simplu într-o referire a lui Ceaușescu la vechimea de peste 2 000 de ani a românilor, idee entuziast însușită de Ilie Ceaușescu și de autorii *Istoriei militare*.

Ce înseamnă proto-români, ce înseamnă un popor format sau aproximativ format? Cu ce argumente se poate afirma că pe la 600 se vorbea *proto-româna*, când nu avem pentru epoca în discuție și nici pentru multe secole mai târziu nici o mostră de limbă română sau „proto-română“? Dar poate fi în genere datată formarea unui popor, fenomen încă mai

⁵² *Istoria militară a poporului român*, vol. I, p. 208.

complex și mai greu de definit decât formarea limbii respective (întrucât presupune și o anume comunitate culturală și conștiință de sine)? Când s-au „format” francezii, italienii, germanii, englezii? Insistența cu totul deosebită a istoriografiei românești asupra acestei chestiuni – căreia i s-a atribuit denumirea savantă de „etnogeneză” – constituie o particularitate națională. Orice periodizare de acest gen răspunde unor exigențe ideologice, iar exigențele comunismului au fost mai întâi formarea poporului român alături de slavi, iar apoi scoaterea lui din sfera influențelor slave.

Națiunea: organism biologic sau comunitate socială?

Am putea fi întrebați care este opinia noastră cu privire la ponderea diverselor elemente alcătuitoare ale poporului român. Răspunsul este că nu avem nici un răspuns, pentru simplul motiv că, pusă așa, problema apare formulată dintr-o perspectivă strict mitologică. Răspunzând, nu am face decât să ne alăturăm unuia sau altuia dintre miturile fondatoare în circulație. Românii sunt români, nu sunt nici daci, nici romani, nici slavi. Insistența asupra rădăcinilor autohtone valorizează în primul rând fondul biologic al originilor. Dar prin ce se manifestă acesta: prin sânge, prin gene? Există un sânge românesc, există o genă specific românească, sau dacică, sau dacoromană? Singura raportare incontestabilă la origini este oferită până la urmă de limbă. Esența romanică a limbii române, la care se adaugă și numele de „român”, înclină într-un sens balanța spre romani; poate că până la urmă, deși altfel decât au crezut, istoricii Școlii Ardelene s-au aflat mai aproape de un anumit adevăr (cel puțin de singurul adevăr demonstrabil) decât promotorii dacismului.

De aici însă, și până la a spune că suntem mai curând romani este cale lungă. Oare cât mai aveau în comun românii

livului Mediu cu dacii și cu romanii? Cultura slavonă și religia ortodoxă nu îi apropiau deja mai mult de civilizația bizantino-slavă? Ce este, de pildă, mai important pentru a-l defini pe român: originea dacă sau religia ortodoxă? (dificultate rezolvată de cei care văd în Zalmoxis un precursor al lui Cristos!) Dar astăzi, cu cine se aseamănă mai mult românii: cu dacii, cu romanii ori cu slavii, sau cu popoarele Europei contemporane? Un proverb arab citat de Marc Bloch spune că „oamenii seamănă mai mult cu vremea lor decât cu părinții”.⁵³ Zicala se aplică la fel de bine indivizilor și națiunilor. Oricât de diferiți ar fi românii de germani, să zicem, sunt mult mai apropiați *astăzi* de aceștia decât de strămoșii daci și romani. Cei din urmă aparțineau unor civilizații „tradiționale” având cu totul alt registru de mentalități și comportamente decât avem noi într-o lume predominant tehnologică și citadină. Ne apropie, firește, de daci și de romani ceea ce ne apropie în genere de toți semenii, indiferent de timp sau spațiu. Altminteri, când se trece la un inventar mai precis, nu se pot exprima decât platitudini de genul: am moștenit curajul dacilor și spiritul rațional al romanilor ... O națiune nu este un *organism biologic*, ci un *organism social*, nu se prezintă ca o simplă sumă de indivizi (fiecare cu mulțimea-i de strămoși), ci ca o sinteză culturală. Oricâtă rămânere în urmă ar fi acumulat, românii prezintă totuși profilul spiritual al unui popor al secolului al XX-lea.

Noi nu ne războim cu miturile fondatoare. Fiecare nație le are pe ale sale și le cultivă cu grijă. Românii vor continua să-și evoce istoria din cele mai vechi timpuri și este normal să procedeze așa. Ceea ce trebuie însă înțeles, nu pentru a arunca mecanismul în aer, ci pentru a-i pătrunde logica funcționării, este procesul de actualizare, în sens mitologic, al fundației

⁵³ Marc Bloch, *Apologie pour l'histoire ou Métier d'historien*, Paris, 1964, p. 15 („Les hommes ressemblent plus à leur temps qu' à leurs pères.”).

originare sau fundațiilor succesive. Trăim în prezent, dar ne raportăm la origini, avem o identitate incontestabilă, dar ne-o valorizăm prin identitatea strămoșilor. Toate acestea aparțin imaginarului istoric și politic, ceea ce nu înseamnă că sunt lipsite de semnificație, dimpotrivă. În realitatea strictă suntem despărțiți de trecutul îndepărtat, dar, prin actualizarea sa imaginară, trecutul devine o mare forță a prezentului.

Capitolul III

Continuitatea

Un paradox istoriografic: aria de formare a poporului român

Insistența deosebită asupra „formării poporului” particularizează istoriografia și conștiința istorică românească. Chestiunea este însă dublată și amplificată prin întrebarea privitoare la *spațiul* formării poporului român și limbii române. Aici se înscrie faimoasa chestiune a continuității care, atașată „etnogenezei”, a contribuit la crearea unei adevărate „obsesii naționale”, întreținută prin jocul ideologic și politic. Problema continuității nu este de altfel decât manifestarea extremă a unei nelămuriri mai generale privind inserarea geografică a începuturilor poporului român. Ne aflăm, din nou, în fața unei situații particulare în istoriografia europeană. Potrivit multiplelor teze divergente românești și străine, românii s-ar fi format sau pe teritoriul corespunzător României moderne, sau într-o zonă limitată a acestui spațiu, chiar foarte limitată în unele variante, sau într-o regiune depășind cu mult extinderea actuală a poporului român, până la cuprinderea unei bune părți din Europa Centrală și sud-estică, sau, în sfârșit, undeva la sud de Dunăre, cu totul în afara țării unde trăiesc astăzi!

Trei factori principali stau la originea acestei situații cu totul paradoxale.

Mai întâi, o anumită neconcordanță între procesul efectiv al expansiunii romane și al romanizării și actuala configurație etnică a Europei sud-estice. Jumătatea nordică a Peninsulei Balcanice a făcut parte din Imperiu timp de vreo opt secole, interval care a permis instalarea și consolidarea unei

puternice vieți romane. La nord de Dunăre, pe actualul teritoriu al României, romanii au stăpânit efectiv doar jumătate din Dacia. Provincia Dacia a făcut parte din Imperiu doar 165 de ani, ceea ce poate ridica întrebări cu privire la amploarea romanizării. Pe de altă parte, jumătatea neanexată a Daciei nu a avut în mod logic cum să fie romanizată. Rezultatul se dovedește însă invers punctului de plecare: România, urmașa Romei în această parte a Europei, se află la nord de Dunăre, și nu la sud!

În al doilea rând, ipotezele cele mai diverse au teren liber de manifestare dată fiind sărăcia izvoarelor privitoare la spațiul nord-dunărean de-a lungul mileniului care separă retragerea stăpânirii romane la anul 271 de întemeierea statelor românești în secolul al XIV-lea, și mai ales lipsa completă a izvoarelor scrise interne. Cu privire la anumite aspecte istorice, arheologia s-a dovedit capabilă de a suplini această lacună. Știm astăzi că teritoriul Daciei a continuat să fie dens populat; putem reconstitui modul de viață al celor care au trăit aici. Din păcate, materialul arheologic *nu vorbește*; el nu ne poate spune ce limbă vorbeau făuritorii obiectelor respective într-un anume secol și într-un anume colț al României de astăzi.

Și, în sfârșit, în al treilea rând, dar deloc ultimul ca importanță, a intervenit în joc, cu o mare complicație de variante, factorul ideologic și politic. Negarea continuității românești și aducerea românilor de la sud de Dunăre a corespuns evident obiectivelor austro-ungare în secolele al XVIII-lea și al XIX-lea, continuând să fie un punct de dogmă în istoriografia maghiară de astăzi, cu scopul de a asigura maghiarilor primatul cronologic în Transilvania. Se întâlnesc însă, paradoxal, argumente comune la imigraționiști și la naționaliștii români. Aceleași premise istorice pot justifica o teorie sau opusul ei! Invocată de latiniști, obsedați de noblețea și puritatea sângelui românesc, exterminarea dacilor a servit

în egală măsură teza imigraționistă; ce argument mai bun decât golirea Daciei de populația ei autohtonă? Și, invers, romanizarea dacilor, susținută de extrema naționalistă a dacismului pur, nu face decât să ofere argumente, în măsura în care toți lingviștii serioși consideră româna ca limbă romanică, ipotezei expansiunii românilor și limbii române din afara spațiului actual al României.

***La nord și la sud de Dunăre.
Un posibil compromis?***

În versiunea Școlii Ardelene, preluată de ansamblul istoriografiei românești spre mijlocul secolului al XIX-lea, spațiul românesc inițial este reprezentat atât de Dacia, cât și de teritoriul sud-dunărean. Românii apar ca urmași ai romanilor în această parte a Europei. Cum știrile despre teritoriul de la nord de Dunăre sunt sumare, istoria secolelor care urmează retragerii aureliene se petrece mai curând în actuala Bulgarie decât în România de astăzi. „Românii au fost uniți cu bulgarii de la venirea acestora – spune Șincai –; drept aceea nu numai bulgarii au bătut pe greci, ci doară mai mult și mai adeseori i-au bătut românii sub numele bulgarilor, al cumanilor și al pașinachilor.“ Iar în anul 963, odată cu Samuil, care era *român*, „crăimea au trecut de la bulgari la români“.¹ Primul țarat bulgar a fost, așadar, bulgaro-român, iar cel de-al doilea româno-bulgar; *Imperiul româno-bulgar*, întemeiat de vlahii sud-dunăreni Petru și Asan, și înălțat la apogeu de Ioniță, avea să reprezinte, până în faza istoriografiei comuniste, un capitol important de istorie românească. Kogălniceanu prelungește regatul vlahilor transdanubieni până la anul 1394, când a fost distrus de turci (este vorba, firește, despre țaratele bulgare); el afirmă de asemenea că românii din Balcani au dat mai mulți împărați Romei și Bizanțului.

¹ Gheorghe Șincai, *op. cit.*, vol. I, pp. 282–283 și 289.

Laurian se referă de asemenea la *Regatul bulgaro-român* (primul țarat), apoi la *Imperiul românilor și al bulgarilor* (al doilea țarat, până la sfârșitul secolului al XIV-lea).

Să remarcăm că deplasarea principalei scene a istoriei românești de la nord de Dunăre la sudul fluviului, și pentru mai multe secole, putea sugera un scenariu apropiat de cel susținut de imigraționiști, chiar dacă istoricii români se manifestau ca partizani ai continuității. Romanitatea sud-dunăreană era pur și simplu mai activă, mai „vizibilă” decât romanitatea din fosta Dacie.

Față de această generoasă expansiune a spațiului românesc inițial, Hasdeu procedează, în *Istoria critică a românilor*, la o limitare severă. Lipsa elementelor germanice în limba română îl determină să îi retragă pe dacoromani din zonele nord și sud-dunărene, unde este atestată prezența migratorilor germanici. Spațiul de formare a limbii și poporului român devine chiar mai îngust decât frontierele Daciei romane. „Mapa etnografică” a României din secolul al III-lea până în secolul al VI-lea se întinde, după Hasdeu, „de la Severin până-n Hațeg, de la munții Temeșiane până-n Olt, de parte de goți și de gepizi”. Așadar, „naționalitatea română s-a născut și s-a dezvoltat în Oltenia până-n valea Hațegului”. Din Oltenia, românii aveau să se reverse spre Ardeal, Muntenia și Moldova, într-un proces de lungă durată, început în secolul al VI-lea și prelungit până în veacul al XIV-lea. Hasdeu insistă asupra „forței de expansiune a oltenilor”.² Pentru el, Oltenia a fost și rămâne nucleul naționalității române. Cu siguranță că naționalistul Hasdeu a fost impresionat de „curățenia etnică” a Olteniei, provincia cu cea mai mică pondere a elementului străin dintre toate ținuturile românești.

Alt gen de limitare teritorială întâlnim la Xenopol. Scopul său este de a demonta punct cu punct argumentația lui Roesler, care își publicase, în 1871, *Studiile românești*. În sprijinul

² B. P. Hasdeu, *op. cit.*, vol. I, pp. 306–308.

tezei originii sud-dunărene a românilor, Roesler invoca apropierea dintre dacoromână și macedoromână, două dialecte ale aceleiași limbi, aflate astăzi la mare distanță una de cealaltă, precum și influența sud-slavă în limba română. Replica lui Xenopol a apărut în 1884, sub titlul *Teoria lui Roesler. Studii asupra stăruinței românilor în Dacia Traiană* (și în franceză, în 1885: *Une énigme historique. Les Roumains au Moyen Âge*). Tactica sa urmărește două obiective: mai întâi separarea netă, de la bun început, a românilor nord-dunăreni și macedoromânilor, și în al doilea rând explicarea influenței sud-slave altminteri decât prin sejurul românilor la sud de fluviu. Potrivit lui Xenopol, Moesia ar fi fost slab romanizată în Antichitate; românii nu au avut deci cum să se formeze aici. Elementul romanic se afla nu în Moesia, ci mai la sud, în Munții Balcani. Nici o legătură directă, așadar, între cele două trunchiuri romanice ale Răsăritului: „Dacoromânii și macedoromânii sunt două popoare deosebite prin obârșia lor, care dătoresc asemănarea lor covârșitoare împrejurării că se trag din amestecul acelorași elemente.”³ Pentru a-i distanța și mai sensibil pe români de sfera balcanică, Xenopol îi îndepărtează și de Dunăre, împingându-i spre munți. În epoca migrațiilor, românii s-ar fi retras în „cetatea” Carpaților, în zona Transilvaniei; iată ceea ce explică unitatea remarcabilă a limbii române, ca și existența unor cuvinte de origine maghiară în graiul tuturor românilor, precum și „descălecatul” lui Negru Vodă în Țara Românească și al lui Dragoș-Bogdan în Moldova. După ultimul val migrator, cel al tătarilor, românii (dându-și seama că migrațiile s-au terminat?) au coborât spre deal și câmpie, întemeind cele două principate. Formarea poporului român și continuitatea românească sunt limitate deci la Transilvania, desfășurându-se la adăpostul arcului carpatic.

³ A. D. Xenopol, *Teoria lui Roesler. Studii asupra stăruinței românilor în Dacia Traiană*, Tipografia Națională, Iași, 1884, p. 224.

În ce privește lămurirea influenței sud-slave – celălalt punct esențial al demonstrației lui Xenopol –, și aici asistăm la o întoarcere completă a argumentelor lui Roesler. Odată ce evoluția românilor la sudul Dunării nu este de acceptat, rămâne soluția inversă: expansiunea slavilor din sud la nord de fluviu. Xenopol consideră că primul țarat bulgar s-ar fi extins asupra întregului teritoriu românesc de astăzi. Timp de câteva secole, „România“ a făcut parte din Bulgaria. Iată explicat ritul slav în biserica română și, în genere, influența politică și culturală a slavonismului.

Cu ce ochi ar privi astăzi un naționalist român limitarea continuității românești la Transilvania și supunerea primilor români țaratului bulgar? Și totuși, Xenopol a procedat așa din pur naționalism, în intenția de a năruți până la temelie eșafodajul construit de Roesler. Căile naționalismului sunt diverse și uneori neașteptate.

Hasdeu mărginise „leagănul“ poporului român la Oltenia. Xenopol își exprimase preferința pentru alta dintre provinciile românești: Transilvania. Onciul depășește aceste limitări. Într-un text conceput ca o recenzie a cărții lui Xenopol, dar devenit o lucrare de sine stătătoare, una dintre monografiile fundamentale asupra chestiunii („Teoria lui Roesler. Studii asupra stăruinței românilor în Dacia Traiană de A. D. Xenopol. Dare de seamă critică“, în *Convorbiri literare*, 1885), el opta pentru spațiul întreg al Daciei romane: Oltenia, Banatul și partea apuseană a Transilvaniei. Dar aria formării poporului român se extindea, potrivit lui Onciul, și dincolo de Dunăre. Moesia, superficial romanizată potrivit tezei lui Xenopol, devenea la Onciul un puternic focar de romanitate. Dunărea dispărea ca graniță. „România“ originală cuprindea cam jumătate din teritoriul actual al României, dar în plus o parte însemnată din Bulgaria și Serbia de astăzi.

Am văzut că încadrarea romanității sud-dunărene în istoria românească avea deja o tradiție în istoriografia națională.

Onciul se referă însă nu numai la un teritoriu comun al românilor și vlahilor balcanici, ci, într-un sens parțial apropiat de al imigraționiștilor, la alimentarea romanității nord-dunărene cu valuri romanice din sud. Teoria sa, numită *admirare*, prezintă o soluție de sinteză sau de compromis între teza strictă a continuității și teza nu mai puțin strictă a imigrației. Din punctul de vedere al lui Onciul, poporul român s-a format atât prin continuitatea elementului dacoroman din provincia Dacia, cât și prin aportul considerabil de populație romanizată de la sudul fluviului. În primele secole ale Evului Mediu, elementul roman din Peninsula Balcanică era chiar mai puternic „decât putea să fie în Dacia Traiană pe timpul năvălirilor. Acest element roman al țărilor balcanice – afirmă Onciul – este fără îndoială identic cu cel român, și astfel istoria noastră se petrece la început mai ales în Peninsula Balcanică, de unde ea și porcede mai întâi prin cucerirea romană a țărilor traco-ilirice și romanizarea acestora. Ar fi foarte greșit a renunța la această istorie și a ne mărgini trecutul numai la Dacia Traiană, unde se pare că îl vom căuta pentru acel timp în zadar, spre a-l cunoaște și înțelege”.⁴

Din secolul al VII-lea, timp de câteva veacuri, în urma invaziei slave la sud de Dunăre, „rezervorul” romanic al Balcanilor a alimentat considerabil spațiul nord-dunărean a cărui romanitate, deși supraviețuise, fusese totuși diminuată prin multiplele invazii barbare. Ca și Xenopol, Onciul argumentează apartenența teritoriilor din stânga Dunării la țaratul bulgar, ceea ce ar fi facilitat procesul „admigrării”. El consideră chiar – spre deosebire de Xenopol – că și al doilea țarat – Imperiul româno-bulgar – s-ar fi întins până la Carpați, fapt care ar explica, în și mai mare măsură, ponderea

⁴ Dimitrie Onciul, „Teoria lui Roesler. Studii asupra stăruinței românilor în Dacia Traiană de A. D. Xenopol. Dare de seamă critică”, în *Scrieri istorice* (ediție Aurelian Sacerdoțeanu), vol. I, Editura Științifică, București, 1968, p. 244.

elementului românesc în această construcție politică. Aici s-ar afla și originile Țării Românești, Muntenia desprinzându-se la un moment dat de statul Asăneștilor. Populația românească s-ar fi extins la răsărit de Olt și de Carpați – în Muntenia și Moldova – abia începând din a doua jumătate a secolului al XI-lea (în urma abandonării acestor ținuturi de către pecenegi). Românii apăreau astfel în același timp ca autohtoni (în Dacia romană), imigranți (de la sud de Dunăre) și cuceritori (în Principate).

Nu discutăm validitatea soluției propuse de Onciul, și nici validitatea oricărei soluții în genere. Remarcăm doar că teza admigrației reușea o îmbinare abilă între continuitate și imigraționism, propunând răspunsuri plauzibile la toate întrebările incomode ale imigraționiștilor. Odată ce elementul românesc s-a format și la sud de Dunăre, toată argumentația imigraționistă nu mai putea fi folosită împotriva continuității nord-dunărene!

În interpretări ulterioare, Onciul avea să pună accentul în ceva mai mare măsură pe spațiul Daciei romane și să sublinieze trăinicia elementului roman instalat aici, ceea ce conferea doar un rol auxiliar aportului sud-dunărean.

Pe aceeași linie de sinteză între continuitate și imigrație s-au situat și cei mai de seamă lingviști români. În ansamblu, se poate constata o mai mare disponibilitate a lingviștilor decât a istoricilor în ce privește luarea în considerare a romanității sud-dunărene ca element fondator. Cel mai departe avea să meargă Alexandru Philippide (1859–1933) care, în lucrarea sa *Originea românilor* (1923–1927), a susținut stingerea completă (sau aproape completă) a romanității nord-dunărene după retragerea aureliană și recolonizarea teritoriului actual al României cu populație romanică venită de la sud de Dunăre începând din secolul al VII-lea (și până în secolul al XIII-lea).⁵

⁵ Alexandru Philippide, *Originea românilor*, vol. I, Iași, 1923, p. 854, și vol. II, Iași, 1927, p. 569.

Deosebindu-se doar parțial de Roesler și de Philippide, Ovid Densusianu (1873–1938) a luat în considerare, în *Histoire de la langue roumaine* (1902), lucrare care s-a bucurat de o largă audiență în lingvistica romanică, supraviețuirea unui oarecare element roman la nordul Dunării, mai ales în sud-vestul României de astăzi; totuși, și din punctul lui de vedere, elementul balcanic a fost mai important decât cel autohton, avându-și însă obârșia nu în Moesia, cum se considera îndeosebi, ci mai la vest, în Iliria.⁶ În sfârșit, Sextil Pușcariu (1877–1948) a propus o sinteză lingvistică implicând în egală măsură teritoriul Daciei Traiane și provinciile traco-ilirice ale Peninsulei Balcanice.

Pe linia Onciul–Pușcariu merge și G. I. Brătianu în *Une énigme et un miracle historique: le peuple roumain* (1937, ediție românească 1940), lucrare în care polemizează cu imigraționiștii, acceptând totuși originea parțial sud-dunăreană a limbii române și a poporului român, după cum concede teoriei imigraționiste și faptul că „regiunea de la est de Carpați, Moldova și Basarabia, a fost desigur ultima etapă a expansiunii române în Evul Mediu”⁷. Romanizarea relativ târzie a spațiului moldovenesc (în secolele precedând constituirea principatelor) nu însemna însă, potrivit lui Brătianu, un argument în favoarea priorităților slave, deoarece slavilor, menționați de Iordanes și Procopiu, le luaseră locul între timp diverse popoare de stepă, precum pecenegii și cumanii. Dacă Moldova n-a fost la origine românească, ea n-a fost, așadar, nici slavă!

Ideea dublei origini, nord- și sud-dunăreană, este exprimată clar și de P. P. Panaitescu, în manualul său de istorie a românilor:

⁶ Ovid Densusianu, *Histoire de la langue roumaine*, vol. I, Paris, 1902 (reimprimat București, 1929), pp. 288–289: „Un point où nous tombons d'accord avec Rösler c'est que le centre de la formation du roumain doit être placé au sud du Danube.”

⁷ G. I. Brătianu, *O enigmă și un miracol istoric: poporul român*, Fundația pentru Literatură și Artă „Regele Carol II”, București, 1940, p. 60.

„[...] din existența elementului albanez în limba română și din asemănarea dialectelor dacoromân și macedoromân rezultă că locul de formare al neamului românesc este valea Dunării de jos pe ambele maluri ale acestui fluviu, Dacia Traiană toată, precum și cele două Moesii (Bulgaria și Serbia).“⁸

O constatare se impune, poate neașteptată pentru cititorul român de astăzi, supus timp de decenii, în era comunismului naționalist, unei violente campanii antiroesleriene: este faptul alegerii, de mulți specialiști români, istorici și lingviști, a unei soluții de compromis între continuitate și imigraționism (cu multiple nuanțe în ce privește ponderea sau întinderea teritoriilor nord- sau sud-dunărene implicate în geneza românească).

Consolidarea românității nord-dunărene

Sunt totuși istorici care, fără a ignora cătuși de puțin romanitatea balcanică, își propun în primul rând să consolideze și să întregească sfera romanității și românității nord-dunărene. În *Începuturile vieții romane la gurile Dunării* (1923), Pârvan dublează provincia Dacia cu un al doilea focar de romanitate pe care îl numește *Dacia scitică*. Sub acest nume, el adună Dobrogea, aflată timp de secole sub stăpânire romană, Muntenia, sudul Moldovei și al Basarabiei. Iată, așadar, în măsura în care drepturile românești se justificau prin originile dacoromane, includerea în sfera idealei României originare, a celei mai mari părți din teritoriul rămas în afara Daciei Traiane. Chiar neanexată oficial la Imperiu, câmpia de la nord de Dunăre, cuprinsă între romanitatea transilvană, olteană și dobrogeană, este supusă la rândul ei unei sensibile romanizări. „Dobrogea e plină de orașe romane. Muntenia și Moldova sunt pline de sate dace, străbătute de viața romană. Între

⁸ P. P. Panaitescu, *Istoria românilor*, Editura Didactică și Pedagogică, București, 1990 (reproducere a ediției din 1943), p. 60.

Dacia lui Traian, care-și începe viața cea nouă de-abia de la 107 înainte, și Dobrogea, care o începuse cu aproape o sută de ani mai curând, se deschid drumuri multe, bine păzite și mereu umblate, atât din Ardeal spre Mare, cât și de la Mare spre Ardeal. Pe văile Siretului, Buzăului, Ialomiței, Argeșului, trec acum, la deal și la vale, trupe romane, negustori romani, țărani dacoromani, și viața dacică, până în adâncurile ei, fără zgomot și pompă se face viață romană.⁹ Întregul teritoriu al României, toate provinciile românești și-au adus contribuția la formarea poporului român – aceasta este concluzia lui Pârvan (exprimată net și în *Dacia*).

Și Iorga ține să integreze într-o timpurie *Țară Românească* spațiul complet al României, chiar dacă intensitatea romanității sau a românității nu îi apare identică de la o provincie la alta: „Țara întreagă însă, și Ardealul, unde erau români mai mulți, și Oltenia, unde erau destui, și Muntenia, unde satele erau mai rare, și Moldova, unde în partea de nord-est se mai urma, pe încetul, de ai noștri, romanizarea slavilor de apus, a rușilor mici, toate la un loc se chemau Țara Românească [...]”.¹⁰

Pentru Iorga și Pârvan, românii sunt moștenitorii și continuatorii întregii romanități orientale, prin faptul însuși al supraviețuirii lor spre deosebire de cea mai mare parte a elementului latin din Balcani. Romanitatea sud-dunăreană a jucat un rol însemnat în extinderea elementului roman în Dacia, dar acesta, o dată implantat la nord de Dunăre, s-a menținut în principal grație propriei vitalități. Faza *românească* a istoriei se desfășoară în primul rând pe teritoriul României actuale. Referindu-se la imperiul numit îndeobște în istoriografia românească „româno-bulgar”, Iorga îi subliniază caracterul fundamental bulgar; întemeietorii români și-au

⁹ Vasile Pârvan, *Începuturile vieții romane la gurile Dunării*, ediția a II-a, Editura Științifică, București, 1974, p. 130.

¹⁰ N. Iorga, *Istoria românilor pentru poporul românesc*, vol. I, p. 35.

pierdut repede „conștiința că se țin de alt neam decât de neamul bulgăresc“. „Prin românii aceștia răzleți, dintre ciobanii noștri, s-au îndeplinit, prin urmare, lucruri mari și glorioase, dar pentru *alt neam*.“¹¹

Nici C. C. Giurescu nu invocă vreun aport de populație românească de dincolo de Dunăre în primele secole ale Evului Mediu, chiar dacă subliniază prezența și vitalitatea vlahilor balcanici. El ține să integreze în procesul constituirii poporului român ansamblul teritoriului nord-dunărean. „Retragerii în munți“, invocată de Xenopol, care ar fi limitat drastic spațiul românesc original, îi opune *retragerea la pădure* în fața diverșilor invadatori („adăpostul strămoșilor noștri în Evul Mediu a fost pădurea“). Dar o dată ce pădurea acoperea practic întreg pământul românesc, aproape că nici nu mai poate fi vorba de o retragere, de o cedare de teritoriu. „[...] Câmpia Munteniei și podișul moldovean ca și cel ardelean erau acoperite de codri imenși. De la poalele munților și până la Dunăre și la Nistru, chiar în unele locuri până la mare, putea merge cineva numai prin pădure.“¹² În codrul Vlăsiei – ceea ce ar însemna „pădurea românilor“ –, așadar în câmpia munteană, „dacoromanii“ se aflau la ei acasă în momentul venirii slavilor.

Cu toată concentrarea treptată asupra ansamblului teritoriului românesc actual, se poate spune că toți istoricii anteriori perioadei comuniste au luat în considerare formarea și evoluția poporului român și în *Balcani*. Diferențele de interpretare privesc fluxul de populație: participarea, fie masivă, fie limitată, ori neparticiparea sau nu o participare semnificativă, a românității balcanice la construcția românească nord-dunăreană. Demonstrația istorică nu era lipsită de implicații actuale: România urmărea să joace un rol de arbitru în

¹¹ *Ibidem*, p. 51.

¹² C. C. Giurescu, *op. cit.*, vol. I, p. 269.

Balcani și se erija deschis în protectoare a aromânilor risipiți în peninsula.

În anii comunismului: imperative ideologice și argumente arheologice

Faza comunistă a discursului istoric s-a remarcat, dimpotrivă, prin eclipsarea românismului balcanic. În etapa „naționalistă”, expansiunea slavă asupra spațiului românesc original – rusească în nord și bulgărească în sud – nu mai lăsa locul vreunei afirmări românești dincolo de frontierele actuale, ele însele estompate prin cufundarea în marea slavă. Dar nici etapa ulterioară, naționalistă, nu s-a dovedit mult mai prielnică românilor de „dincolo”. Principiul „neamestecului” în treburile celorlalte state – necesar regimului Ceaușescu pentru a pretinde neamestecul „celorlalți” în propria-i politică – a fost coborât și în trecut. Frontierele României moderne s-au imprimat ca un cadru imuabil al întregii evoluții istorice: o Românie eternă, cu contururile României Mari de la 1918 (la un moment dat, pe hărțile destinate uzului didactic a apărut, indiferent de epoca reprezentată, imaginea României Mari, acoperită cu aceeași tușă de culoare. România se detașa ca singura entitate europeană cu contur invariabil, chiar și în Evul Mediu, cu secole înainte de întemeierea ei!). Din această perspectivă nu mai putea fi vorba de „anexarea” istorică a spațiului sud-dunărean, cum nu putea fi vorba nici de „renunțarea” (tot în sens istoric) la acele provincii (Transilvania, Dobrogea, Basarabia), cuprinse timp de secole între alte frontiere. Istoria se rescria în sensul unei Românii existente dintotdeauna, nevoind nimic de la alții și necedându-le nimic din patrimoniul său.

În volumul I, din 1960, al *Istoriei României*, renunțării la spațiul balcanic i se găsește o justificare teoretică, prin marcarea distincției între două etape, prima „premergătoare

formării poporului, în care nu se poate vorbi decât de o populație romană sau romanică, și etapa de lungă durată a formării înseși a poporului român ca popor aparte“. Așadar, chiar dacă ambele maluri ale Dunării puteau fi luate în considerare pentru perioada stăpânirii romane în Dacia sau imediat după aceea, chestiunea aceasta nu avea nici o legătură cu formarea propriu-zisă a poporului român, ci doar cu extinderea elementului romanic în Europa sud-estică. Poporul român s-a format abia după separarea romanității balcanice de romanitatea nord-dunăreană în urma invaziei slavilor, mai precis „în ultimele secole ale mileniului I e.n., în spațiul de la nordul Dunării de jos, având ca teritoriu nucleu ținuturile de deal și de munte ale Daciei“.¹³

Limitării la spațiul nord-dunărean i se adăuga o altă limitare încă mai strictă, exprimată, din motive de prudență, în stilul de lemn al epocii. Propoziția: „[...] având ca teritoriu nucleu ținuturile de deal și de munte ale Daciei“ voia să spună că poporul român nu s-a născut nici măcar pe întregul teritoriul al României, ci doar acolo unde a existat o colonizare romană, în zona de deal și de munte a Transilvaniei și Olteniei. Era opinia lui Constantin Daicoviciu, pe care a susținut-o apoi, în anii relativei „liberalizări“, într-o manieră deschisă și argumentată. În partea care i-a revenit la *Istoria României*, publicată în 1969, Daicoviciu sublinia faptul că principiul continuității privea doar Dacia romană, nu întregul teritoriu românesc de astăzi, dat fiind că „populația dacică din Muntenia și Moldova a fost romanizată mult mai târziu“. El își exprima rezervele asupra tentației atribuirii etnice a materialului arheologic, metodă de care s-a uzat și abuzat pentru a se decreta caracterul românesc al oricărui vestigiu. Îndrăznește chiar să considere cultura Dridu (identificată în Muntenia, puțin prezentă în Transilvania, dar puternic

¹³ *Istoria României*, vol. I, Editura Academiei, București, 1960, pp. 776 și 808.

dezvoltată în Bulgaria), cultură interpretată în genere de arheologii români în sensul continuității, drept „o cultură slavă (sau, mai bine zis, slavo-bulgară)”.¹⁴ Teritoriul românesc se împărțea astfel între o Transilvanie romanizată și un spațiu extracarpatic marcat de o puternică amprentă slavă.

Cultura Dridu se află de altfel, de mai multe decenii, în focul unei polemici, majoritatea cercetătorilor români susținându-i caracterul românesc, iar cei străini factura slavă. Miza este cu atât mai mare cu cât perioada în discuție, secolele al VIII-lea–al XI-lea, corespunde cristalizării fenomenului lingvistic și etnic românesc. În *Istoria poporului român* (1970), Ion Nestor, arheolog de altfel reputat pentru valoarea și originalitatea cercetărilor sale, dă dovadă, spre deosebire de Daicoviciu, de un remarcabil conformism. Elementele constitutive ale culturii Dridu le vede a fi „majoritar de origine română”, „protoromânii” fiind identificați în secolul al VI-lea, iar aria de formare a poporului român extinsă, fără multă discuție, la întreg teritoriul țării, cu sublinierea puternicelor legături dintre provincii.¹⁵

Această versiune, a formării poporului român *exact* pe teritoriul unde locuiește astăzi, fără cea mai mică fluctuație a frontierelor, s-a impus în anii '70 și '80, atât în discursul oficial privitor la istoria națională, cât și în contribuțiile mai mult sau mai puțin conformiste ale multor specialiști.

Lucrarea Ligiei Bârză, *Continuitatea creației materiale și spirituale a poporului român pe teritoriul fostei Dacii* (1979), reluată într-o nouă versiune, într-un text scris în anii '80, dar apărut în 1991 (*Originea și continuitatea românilor. Arheologie și tradiție istorică*), oferă o perspectivă de ansamblu a

¹⁴ *Istoria României* (sub redacția lui Miron Constantinescu, Constantin Daicoviciu și Ștefan Pascu), Editura Didactică și Pedagogică, București, 1969, pp. 103–106.

¹⁵ *Istoria poporului român* (sub redacția lui Andrei Oțetea), Editura Științifică, București, 1970, p. 108.

problemei și un punct de plecare stimulant pentru punerea în discuție a raportului arheologie—continuitate. Între premi-sele oferite, oglindind un profesionalism incontestabil, și concluziile, deja bine știute, se interpune grila ideologică a „unității și continuității”. Întâlnim astfel, ca fapt bine stabilit, paralelismul procesului de romanizare în Dacia romană și în afara ei: „Ținând seama de toate elementele posibile, apare ca foarte verosimilă acceptarea unei date foarte timpurii pentru momentul în care latina a început să fie general folosită în teritoriul dacilor estici, în Muntenia și în sudul Moldovei.”¹⁶ Rezultă din context că acest moment ar fi anterior retragerii aureliene sau, în orice caz, nu mult posterior. Pentru un „nearheolog” dificultatea este următoarea: s-a avansat în genere, în sprijinul unei romanizări rapide și profunde, caracterul organizat și masiv al colonizării romane în provincia Dacia; chiar și așa, arheologia dovedește supraviețuirea până târziu, mult după retragerea aureliană, a unor importante elemente și „insule” de civilizație dacică; cum s-a putut petrece atunci în paralel un fenomen similar de romanizare, de *impunere a limbii latine*, acolo unde romanii nu s-au instalat?

Aflăm apoi că, după secole de continuitate materială neîntreruptă, se petrece o răsturnare completă în a doua parte a secolului al VI-lea și în prima jumătate a secolului al VII-lea, o dată cu instalarea slavilor pe teritoriul românesc. Totul se schimbă, aspectul locuințelor, inventarul lor și chiar ritul funerar. Se întâlnesc doar morminte incinerate, „în contrast izbitor cu secolele precedente”. „Este momentul în care tradițiile antice dispar, când cultura se întoarce la forme de manifestare preistorice, cum ar fi preponderența ceramicii lucrate cu mâna și decăderea tehnicii și tradițiilor meșteșugărești.”¹⁷

¹⁶ Ligia Bârză, *Continuitatea creației materiale și spirituale a poporului român pe teritoriul fostei Dacii*, Editura Academiei, București, 1979, p. 82.

¹⁷ *Ibidem*, p. 86, și Ligia Bârză și Stelian Brezeanu, *Originea și continuitatea românilor. Arheologie și tradiție istorică*, Editura Enciclopedică, București, 1991, p. 213.

Concluzia? O cunoaștem: nu poate fi, indiferent de premise, decât continuitatea materială și spirituală pe teritoriul fostei Dacii!

Se procedează de fapt la un amalgam, între continuitatea „de viață” și continuitatea românească, două chestiuni cu totul diferite. Continuitatea de viață este evidentă, și aproape că nici nu am mai avea nevoie de argumentele arheologiei pentru a o susține. Cine își mai poate închipui astăzi că dacii ar fi dispărut, exterminați de romani, sau că la 271 sau indiferent când după aceea, populația nord-dunăreană ar fi emigrat la sud de fluviu? A trecut vremea când Roesler îi deplasa pe dacoromani în Balcani, iar Xenopol îi înghesuia în munții Transilvaniei. Problema continuității românești nu este însă dacă oamenii au continuat să trăiască aici, ci dacă au continuat să vorbească limba latină și apoi limba română. Dacă nu s-a petrecut cumva o ștergere a latinității, precum în Britania, în Panonia, în Balcani și în Africa de Nord. Discontinuitatea arheologică din jurul anului 600, reflectând restructurări care au evoluat apoi spre cultura Dridu, este susceptibilă de a fi interpretată și în acest sens. Arheologia apare ca o armă cu dublu tăiș: depinde cine și cum o folosește. Este mai prudent și mai corect să nu amestecăm lucrurile: argumentele materiale nu au cum să spună ceva decisiv despre limba sau limbile vorbite, sau despre amalgamul lingvistic, nici în favoarea, nici în defavoarea românilor.

După 1989, motivele politice ale limitării istorice la frontierele actuale nu mai au curs. Cultura Dridu poate servi acum nu numai la „ținerea sub control” a întregului teritoriu românesc, ci și la extinderea spațiului său originar. Cum nimic nu exprimă mai bine ca un manual de școală ideile istorice de largă circulație, ajunge să privim harta inserată în manualul de *Istoria românilor* pentru clasa a XI-a, apărut în 1992, pentru a avea imaginea „noii” arii de formare a poporului român. „Aria primului ansamblu arheologic românesc” (este

vorba, evident, despre cultura Dridu) include România Mare în totalitatea sa, căreia i se adaugă aproape întreg teritoriul Ungariei și Bulgaria până la Munții Balcani.¹⁸ Remarcabilă expansiune pentru o cultură căreia Daicoviciu îi refuza până și dreptul de a reprezenta Transilvania! Nu era oare mai corect să li se explice elevilor că de fapt nu știm dacă Dridu este o cultură română, slavă sau slavo-română? Că de fapt cercetarea unor vestigii materiale nu ne permite să tragem concluzii (în orice caz, nu concluzii indiscutabile) cu privire la limba pe care o vorbeau cei în cauză? Poate fi considerată Bulgaria, exact în faza de expansiune a primului țarat bulgar, drept predominant românească? Românii se aflau, firește, în acest vast spațiu, după cum se aflau și slavii; nu pot fi excluși unii în favoarea celorlalți.¹⁹

¹⁸ Mihai Manea, Adrian Pascu, Bogdan Teodorescu, *Istoria românilor. Din cele mai vechi timpuri până la revoluția din 1821*, Editura Didactică și Pedagogică, București, 1992, p. 173.

¹⁹ Semnificativă pentru limitele între care poate evolua discuția este lucrarea lui Kurt Horedt (arheolog german originar din România, profesor la Universitatea din Cluj, apoi stabilit în Germania): *Siebenbürgen im Frühmittelalter*, Bonn, 1986. Horedt, căruia nu i se poate contesta familiarizarea cu arheologia medievală timpurie a spațiului românesc, consideră că în secolul al VII-lea Ardealul a fost complet slavizat, epoca slavă prelungindu-se până în veacul al X-lea. Elementul românesc ar apărea aici abia începând din secolul al IX-lea. Nu înseamnă că arheologul româno-german are dreptate; înseamnă doar că problema este suficient de complicată pentru a mai fi tratată în sentințe categorice și fără apel. Cea mai recentă contribuție în materie este articolul „Dridu”, scris de Eugenia Zaharia, în *Enciclopedia arheologiei și istoriei vechi a României* (coordonator științific: Constantin Preda), vol. II, Editura Enciclopedică, București, 1996, pp. 81–83. Se reiterează interpretarea acestei culturi ca strict românească și perfect unitară într-un spațiu mai întins decât al României de astăzi. Este menționat Ion Nestor, nu sunt menționați nici Constantin Daicoviciu, nici Kurt Horedt. Probabil că nu merită să li se dea replica, odată ce nu gândesc așa cum *trebuie* să gândească!

Statul românesc de-a lungul „mileniului întunecat“

Pe lângă continuitatea etnică, un aspect nu mai puțin mitologizat îl reprezintă *continuitatea politică*. Simpla perpetuare a unui element românesc amorf, supus diverselor stăpâniri străine, nu pare o soluție convenabilă. Mărturisit sau nu, ceea ce îi complexează pe români este lipsa, timp de o mie de ani, a unui stat românesc, este lipsa unei tradiții politice adânc înrădăcinate în timp, comparabilă cu a națiunilor vecine.

Cronica lui Huru a încercat, la vremea ei, să suplinească și această lacună, inventând, din nimic, o republică românească la anul 271. Statul comun al românilor și bulgarilor a putut juca, mai credibil, un rol similar. O dată cu Xenopol și Onciul el s-a metamorfozat însă într-un fel de stăpânire bulgărească asupra teritoriului nord-dunărean.

Mergând, cum îi era felul, pe cărări nebatătorite, Hasdeu a reconstituit o istorie mirifică în jurul mării familii a Basarabilor. Eseul care le este consacrat în *Etymologicum Magnum Romaniae*, publicat apoi separat sub titlul *Basarabii. Cine? De unde? De când?* (1896), oferă poate cea mai fascinantă lectură istorică din tot ce s-a scris în literatura românească. Adunând piesă cu piesă în sensul unei demonstrații savant conduse și de o logică aparent impecabilă, Hasdeu reușește să construiască un splendid edificiu imaginar. Concluzia este că Basarabii, castă dacică la origine, care a dat Daciei regi și Romei câțiva împărați, ar fi vegheat apoi, timp de un mileniu, în fruntea Olteniei, destinele poporului român, până când, tot ei, au întemeiat Țara Românească. O continuitate politică desăvârșită și încă, în unele perioade, marcată de fapte înscrise în marea istorie a lumii.

După atâtea tentative, din păcate imaginare, terenul rămănea tot gol. Pentru a-l acoperi, Iorga a sugerat organizarea autohtonilor, după retragerea aureliană, în ceea ce el numea *Romanii populare*, soluție nu tocmai explicită, dar care a

părut multora versiunea salvatoare, invocată de diverși autori până astăzi.

Voievozii transilvani, Gelu, Glad și Menumorut, consemnați în Cronica ungară a lui Anonymus (*Gesta Hungarorum*), joacă un rol însemnat în istoria românească, tocmai fiindcă ilustrează, pe lângă continuitatea etnică, și prezența unor structuri statale românești, în momentul expansiunii maghiare. Această poziție privilegiată a frânat întru câțva exercitarea firească a demersului istoriografic critic. Mai curând decât personalități reale, cei trei par a fi, aidoma lui Negru Vodă, personaje-simbol, individualizări ale unei anumite idei politice sau situații istorice (în cazul discutat, existența formațiunilor românești), ceea ce nu schimbă, în fond, esența problemei.

În ultima jumătate de secol s-a căutat – recurgându-se îndeosebi la materialul arheologic – coborârea mai adânc în timp a unor asemenea închegări politice. Este de altfel greu de conceput un spațiu de întinderea României lipsit de forme, fie și sumare, de organizare teritorială. Dar acest gen de fărâmițare în stătuțele de sine stătătoare nu putea satisface întru totul ideologia național-comunistă, înclinată spre unitatea deplină a țării și spre continuitatea nu mai puțin deplină între Dacia și România. Statul, statul întreg, trebuia să continue, cu orice preț. Așa se face că în *Programul* partidului comunist român, din 1975, text foarte implicat în istorie, apare consemnat un „stat neorganizat” rămas pe teritoriul Daciei, după retragerea stăpânirii romane.²⁰ Potrivit tuturor definițiilor și interpretărilor în vigoare, statul pare a fi mai curând ceva organizat. Conceptul de „stat neorganizat” a reprezentat, la vremea respectivă, o adevărată contribuție, nu numai privitoare la istoria românilor, ci și la teoria statului în genere. Existența neîntreruptă a statului de la Burebista la Ceaușescu s-a impus ca o dogmă a național-comunismului autohton, statul român devenind astfel unul dintre cele mai vechi din Europa.

²⁰ *Programul Partidului Comunist Român...*, p. 28.

Concluzii: arheologie, lingvistică și politică

Iată, aşadar, într-o înşiruire rapidă şi fatal incompletă, cum se prezintă avatarurile spaţiului românesc original: de la Oltenia lui Hasdeu la complexul România-Ungaria-Bulgaria al ultimelor manuale şcolare, sau de la exclusiv sud-dunăreana românită roesleriană la nu mai puţin exclusivă alcătuire a poporului român pe teritoriul strict al Daciei de ieri şi al României de azi. Nu ne permitem să sugerăm o soluţie care să favorizeze una sau alta dintre ipoteze. Credem însă că două remarci sunt absolut necesare, prima de ordin metodologic, cea de a doua de ordin ideologic.

În chestiunea formării poporului român şi a continuităţii, istoricii români din ultima jumătate de veac au manifestat tendinţa de supraevaluare a propriilor lor mijloace, dezinteresându-se în genere de cercetările şi concluziile lingviştilor. Cum sursele literare sunt în genere epuizate, istoriografia românească a mizat pe arheologie. Problema continuităţii a devenit astfel o problemă aproape exclusiv arheologică. Limba a trecut pe plan secundar faţă de mărturiile „concrete”. Demers curios, dat fiind că totuşi ceea ce se numeşte printr-o formulare destul de vagă „formarea poporului român” înseamnă de fapt, mult mai precis şi mai adecvat, „formarea limbii române”. Român este cine vorbeşte româneşte; chiar dacă nu este singura „condiţie”, este condiţia primă şi obligatorie. În această chestiune, nu spunem că arheologia nu are ce căuta, dar rolul său este până la urmă limitat. În fapt, timp de decenii, arheologii şi-au asumat misiunea lămuririi depline a problemei continuităţii. Ei au descoperit, fireşte, în fiecare colţ al României şi pentru fiecare secol în discuţie, vestigii confirmând continuitatea de viaţă. Doar că aici s-a petrecut o confuzie, voită sau nu, puţin importă. Nu continuitatea populaţiei în genere este în cauză, ci continuitatea romană

și românească. Un „dac“ care nu vorbește românește nu ne interesează în această chestiune: el nu este român.

Nici lingviștii nu pot propune o soluție incontestabilă. Tot ce se poate spune este că în mai mare măsură decât istoricii ei simt nevoia luării în considerare și a unei arii sud-dunărene. Chiar în perioada comunistă, Iorgu Iordan, elev al lui Alexandru Philippide, și-a permis să susțină acest punct de vedere. De remarcat și publicarea – necenzurată, chiar dacă adnotată – a sintezei lui Carlo Tagliavini, *Originile limbilor neolatine* (1977), reputatul lingvist italian așezând formarea limbii române într-un spațiu restrâns situat de o parte și de alta a Dunării, în consonanță cu numeroși alți lingviști: „Fără să nege existența unor resturi de populație romană la nordul Dunării, majoritatea filologilor străini recunosc că locul de formare a limbii române trebuie să fie stabilit aproximativ în ținuturile sud-vestice limitrofe la nord și la sud de Dunăre.“²¹ În fapt însă, încă o dată, nici concluziile lingviștilor nu pot fi considerate certe și univoce!

Versiunea formării limbii române pe un spațiu limitat (oricum, simțitor mai restrâns decât al României actuale) la nord și la sud de Dunăre prezintă mai puține puncte slabe și explică mai mult decât celelalte versiuni. Poate fi considerată o ipoteză mai abilă și mai logică, nu obligatoriu însă mai adevărată! Este greu de presupus că adevărul, adevărul complet și perfect, va putea fi cândva restituit. Istoria, chiar istoria și lingvistica la un loc nu pot oferi reconstituiri totale, cu atât mai puțin când fenomenele studiate se află în ceața îndepărtată a începuturilor. Corect este să constatăm și să afirmăm fără complexe că totul în acest domeniu este ipoteză, nimic neîmpiedicându-ne, firește, să considerăm mai „adevărată“ una sau alta dintre ipoteze.

²¹ Carlo Tagliavini, *Originile limbilor neolatine*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1977, p. 300.

A doua remarcă privește fondul ideologic și exploatarea politică a chestiunii. Actualizarea miturilor fondatoare constituie un proces mental pe care nu-l putem împiedica. Invocând originile, românii, ca oricare altă comunitate, au sentimentul că își afirmă individualitatea și își apără drepturile. Atacurile antiromânești apelează nu mai puțin la scheme istorice. În ce privește continuitatea, și în măsura în care istoriografia maghiară se remarcă îndeobște ca principală adversară a continuității românești la nord de Dunăre, apare clar că în joc este în primul rând problema Transilvaniei. Formarea poporului român la nord de Dunăre, inclusiv și chiar în primul rând pe pământul Transilvaniei, legitimează dreptul românesc asupra acestei provincii. Venirea românilor din altă parte pune în evidență, dimpotrivă, dreptul istoric maghiar. La fel se petrec lucrurile și cu Basarabia, chiar cu Moldova. Ce s-ar întâmpla dacă am afla că românii au venit aici după slavi?

De fapt, nu s-ar întâmpla nimic. Fără a contesta imaginarii istoric dreptul de a-și folosi resursele, este evident că nu apelul la un trecut îndepărtat constituie mobilul real al evoluțiilor teritoriale. Modificarea prin forță a frontierelor își poate găsi lesne un alibi istoric: istoria oferă orice. Mussolini voia să refacă Imperiul roman. Era, cum s-ar zice, în dreptul său: timp de aproape un mileniu, Marea Mediterană fusese un lac italian, iar latinește se vorbea din Spania până în Bulgaria și din Libia până în Anglia. Recurgând la istorie – și chiar, mai precis, la teoria imigraționistă! – maghiarii pot fi trimiși înapoi, în Urali, iar americanii reîntorși în Europa, lăsându-i pe indieni liberi în țara lor. Să nu se spună că propunem un joc stupid; același joc îl întâlnim și în istoria noastră. În plus, istoria nu este un dat unic și absolut; ea propune o multitudine de secvențe, din care fiecare poate alege ce îi convine. Dacă ne plasăm la anul 800, îi putem trimite pe maghiari în Urali, dar, dacă avansăm spre 1000 sau 1200, lucrurile se prezintă altfel, de data aceasta în favoarea unui

drept istoric care poate fi invocat de nostalgicii Ungariei Mari. Tot așa, dreptul românesc asupra Dobrogei se raportează adesea la stăpânirea lui Mircea cel Bătrân; dar Dobrogea a fost stăpânită nu numai de Mircea, ci și de greci, de bulgari și de turci, și chiar vreme mai îndelungată!

În măsura în care însă nu forța – capabilă de a găsi mereu justificări, inclusiv în istorie –, ci dreptul se cade să hotărască, atunci trecutul trebuie să se estompeze în fața *realităților prezentului și exprimării libere a opțiunilor*. Drepturile românești în Transilvania nu sunt susținute decât aparent de daci sau de dacoromani. Ele sunt însă susținute efectiv prin faptul că majoritatea substanțială a populației este românească și, oricând ar fi cazul, cei mai mulți locuitori ai provinciei și-ar afirma cu hotărâre apartenența la România. Dacă s-ar fi petrecut în Transilvania o inversare a raportului numeric dintre etnii – fenomen înregistrat în diverse părți ale lumii –, atunci lucrurile nu ar mai fi stat așa. Cine ar putea pretinde să revenim la frontierele și la proporțiile etnice de acum mai multe sute de ani? Cazul Kosovo este instructiv: aici afirmarea vechimii și continuității sârbești se lovește astăzi de argumentul mult mai convingător al unei majorități albaneze zdrobitoare. Din acest punct de vedere, chestiunea Transilvaniei este tranșată. Exercițiile mitologice maghiare sau românești nu schimbă nimic: Transilvania este incontestabil românească, după cum incontestabil trăiește aici o minoritate maghiară căreia se cade să i se recunoască drepturile specifice. Nici continuitatea, nici imigraționismul nu pot modifica o iotă din datele problemei!

Combătând imigraționismul maghiar, istoricii români s-au lăsat prinși într-o cursă, cu deosebire în epoca lui Ceaușescu, atunci când insistența asupra vechimii și continuității neamului a devenit cuvânt de ordine. Dreptul istoric a fost adus în prim-plan și, cum nimic nu este sigur și univoc în dreptul istoric – și cu atât mai puțin în chestiunea atât de compli-

cată a originii românilor —, un argument labil și controversat a ajuns să eclipseze realitatea de netăgăduit: aceea a caracterului predominant românesc al Transilvaniei, indiferent de ce s-a întâmplat acum o mie sau două mii de ani. Un argument fragil a trecut înaintea unei argumentații inatacabile. Recursul la istorie poate avea efect de bumerang. Tocmai am admirat harta românească a culturii Dridu, dar și cea bulgărească riscă să arate la fel. Ce facem atunci: includem România în Bulgaria sau Bulgaria în România?

Nu se pune problema renunțării la miturile fondatoare, dar problema dedramatizării și depolitizării lor trebuie pusă. Chestiunea este valabilă nu numai pentru români, și nici în primul rând pentru români, ci în mod egal pentru toată lumea, cel puțin în spațiul Europei Centrale, dat fiind că Occidentul, învățând ceva din istoria recentă, și-a atenuat considerabil discursul conflictual privitor la origini. Europa se construiește pe baza realităților actuale, inclusiv a actualei hărți politice și etnografice. Implicarea trecutului în prezent (de fapt, proiectarea prezentului asupra trecutului) poate genera conflicte inextricabile. Este firesc ca fiecare națiune să-și respecte și să-și iubească istoria, dar este o iluzie (care poate deveni periculoasă) că istoria ar fi jalonat deja drumul pe care-l avem în continuare de parcurs. Responsabilitatea zilei de azi este a noastră, nu a strămoșilor; viitorul nu se construiește privind spre trecut.

***Ardeleni, munteni, moldoveni...
sau români?***

Unitatea este un arhetip esențial. Îl întâlnim oricând, oriunde și la toate nivelurile. Omul este un neobosit căutător și făuritor de coerență. El încearcă să dea unitate și sens unei lumi care, altminteri, ne-ar deruta prin eterogenitate și prin lipsa unor semnificații certe. Religiiile, știința, ideologiile au ca rost fundamental ordonarea lumii. De la ansamblul cosmic la celulele de bază ale societății, totul trece prin acest demers unificator.

Dacă aspirația spre unitate este universală, manifestările specifice ale arhetipului diferă în raport cu contextul istoric. *Imperiul și creștinătatea* apar drept cele mai tipice întruchipări politice și ideologice ale ideii de unitate în Europa premodernă. În secolul al XIX-lea irumpe fenomenul național. Ideea statului-națiune se impune ca un mit istoric fundamental, devenind una dintre marile religii secularizate ale ultimelor două secole. Formă privilegiată a unității, națiunea începe să fie privită (îndeosebi de romanticii secolului al XIX-lea) drept cheie și țel ale întregului proces istoric. Îmbătați de sentimentul național, istoricii ajung să uite că ceea ce pentru omul modern înseamnă o valoare esențială, uneori supremă, pălește și dispare, o dată ce coborâm în trecut, în fața altor concepte și forme de unitate.

Unitatea etnică a românilor, sau cel puțin înrudirea lor și originea lor comună, este afirmată cât se poate de clar începând cu Grigore Ureche. Această constatare nu presupunea însă inițial un proiect politic comun și cu atât mai puțin o

unitate politică pe baze naționale, pentru motivul foarte simplu că un asemenea gând era străin de spiritul epocii. Invoarea proiectului dacic al unui Gabriel Bethlen, în istoriografia românească recentă, lasă la o parte faptul elementar că principele Transilvaniei era maghiar, și maghiară întreaga clasă conducătoare a țării, așadar numai românesc nu putea fi proiectul respectiv (maghiarii din Transilvania sunt astăzi cetățeni români, dar nu erau cetățeni români în secolul al XVII-lea, și nici nu știau că Transilvania avea să se unească în 1918 cu România).

Nicăieri în Europa, până în jurul anului 1800, nu s-au decupat granițele, nici măcar ca proiect ideal, potrivit etniei și limbii vorbite. Moldovenii știau prea bine că vorbesc cam la fel cu muntenii și se simțeau apropiați în multe privințe de țara vecină, ceea ce însă nu i-a împiedicat să-și spună, timp de secole, moldoveni și nu români (cum continuă să-și spună și astăzi românii din Basarabia). Termenul generic *român* cunoaște o afirmare progresivă în prima jumătate a secolului al XIX-lea, dar până dincolo de mijlocul acestui veac nu reușește să treacă pe un plan secundar apelativul *moldovean*. Cât despre unirea politică a celor două principate, ea este revendicată de câteva memorii boierești între 1772 și 1829. Faptul a fost remarcat și pus în evidență. Totuși, un număr mult mai mare de asemenea memorii tratează separat problemele fiecărei țări, fără a sugera în vreun fel o viitoare unificare. Proiectul unirii trebuie văzut ca un proces, nu ca un dat original și invariabil. Spre mijlocul secolului al XIX-lea ajunsese la ordinea zilei; aceasta nu înseamnă că era la fel de prezent și la 1800. Istoricul trebuie să țină seama de reprezentativitatea izvoarelor și faptelor; altminteri, prin izolarea și amplificarea unui anumit document sau a unei anumite afirmații, se poate „dovedi” orice, pentru orice epocă.

Chestiunea Transilvaniei și a unirii ei cu celelalte ținuturi românești apare încă mai delicată. Pot fi invocate, de pe la

1800, și tot mai frecvent cu cât înaintăm în veac, tot felul de proiecte „dacice“, menite, așadar, a aduna întregul pământ românesc. România Mare de la Nistru până la Tisa aparține incontestabil imaginarului politic de secol XIX și început de secol XX. Cu greu se putea însă imagina soluția efectivă a dezmembrării monarhiei habsburgice sau a nucleului unguresc al acestei monarhii. Românii ardeleni urmăreau mai curând autonomia Transilvaniei, sau o autonomie extinsă la întregul trunchi românesc de peste Carpați (Transilvania, Banat, Bucovina), decât unirea, aparent utopică, cu cele două principate sau, după 1859, cu România. Federalizarea monarhiei habsburgice părea o soluție mai realistă și nu ar fi drept să vedem în ea o simplă tactică a mișcărilor naționale vizând despărțirea ulterioară de Imperiu. Oricum, până la Primul Război Mondial, principiul autonomiei în interiorul Austriei sau Austro-Ungariei este mult mai des și mai explicit formulat decât refacerea fostei Dacii. A existat la 1848 și un proiect de „confederație dunăreană“, susținut, printre alții, de Bălcescu. S-a vehiculat de asemenea și ideea, formulată la 1848, dar și mai târziu (chiar în 1918, într-un moment când se părea că Puterile Centrale vor câștiga războiul), a unei uniri în sens invers, prin aderarea României la o „Austrie Mare“, în felul acesta, națiunea română și-ar fi aflat unitatea sub patronajul Vienei. Unificarea pe baze federale a Europei Centrale exprima o rezolvare rezonabilă și promițătoare (prefigurând actualul proiect european). Dacă până la urmă nu a fost așa nu înseamnă că nu putea fi. Marea unire de la 1918 a corespuns cu siguranță formulei desăvârșite a idealului național, dar faptul astfel împlinit nu trebuie să conducă la simplificarea abuzivă a istoriei anterioare, prin reducerea ei la permanenta manifestare a luptei pentru unitate, dat fiind că oamenii nu aveau cum să știe ce le rezervă viitorul. Istoria urmează o singură cale, căile ei virtuale sunt însă mai multe.

În istoriografie, un pas important pe calea unității îl reprezintă *Cronica* lui Șincai în care, pentru prima dată, relatarea

istoriei românești nu se mai face separat, pe state sau provincii (Țara Românească, Moldova, Transilvania), ci potrivit criteriului strict cronologic. O jumătate de secol mai târziu Bălcescu afirma, după cum am văzut, sensul național al faptei lui Mihai Viteazul, și chiar mai mult, aspirația tradițională spre unitate, ca sursă a acestei înfăptuiri.

De fapt, istoricii secolului al XIX-lea ezită între proiectarea în trecut a sentimentului de unitate și criticarea trecutului tocmai pentru lipsa solidarității naționale. Într-un caz ca și în celălalt, valoarea supremă pe care o promovează este ideea națională românească, aceasta putând fi valorizată deopotrivă prin trainicele ei rădăcini istorice, ca și prin nenorocirile care au rezultat din ignorarea ideii de unitate! Se putea învăța la fel de bine din virtuțile sau din greșelile strămoșilor!

Dacă *Mihai Viteazul* al lui Bălcescu ilustrează prima strategie, cea de-a doua stă în centrul demonstrației lui Kogălniceanu în *Cuvântul pentru deschiderea cursului de istorie națională* din 1843. După Kogălniceanu, ceea ce i-a caracterizat pe români, ca și pe grecii antici, a fost nu unitatea, ci dezbinarea, cu rezultate politice funeste pentru ambele popoare. „Dacă grecii au căzut odată sub jugul lui Filip și în urmă sub jugul romanilor, este că au vrut să fie plateani, tebani, ateniani, spartiați, și nu heleni; tot așa și strămoșii noștri au vroit să fie ardeleni, munteni, bănațeni, moldoveni, și nu români; rareori ei au vroit să se privească între dâșii ca o singură și aceeași nație; în neunirea lor, dar, trebuie să vedem izvorul tuturor nenorocirilor trecute. [...]“

Kogălniceanu pleda pentru unitatea românească și pentru o istorie națională concepută în spiritul acestei unități, dar, fapt caracteristic, și la el Moldova își menținea încă un anume grad de individualitate. „Departa de a fi părținitorul unui sentiment de ură către celelalte părți ale neamului meu, eu privesc ca patria mea toată acea întindere de loc unde se vorbește românește și ca istorie națională istoria Moldovei întregi, înainte

de sfășierea ei, a Valahiei și a fraților din Transilvania. [...] Întinzându-mă, cum se înțelege de la sine, mai mult asupra întâmplărilor Moldaviei, nu voi trece sub tăcere și faptele vrednice de însemnat ale celorlalte părți ale Daciei și mai ales ale românilor din Valahia, cu cari suntem frați și de cruce, și de sânge, și de limbă, și de legi.¹ O istorie a românilor în ansamblu, însă o istorie a românilor văzută de la Iași, cu o anume insistență asupra Moldovei. Frontiera se estompase, dar separa încă entități, oricât de apropiate, totuși distincte.

Râurile și Carpații

Problema unității implică și o mitologie de ordin geografic. Dacă națiunile sunt predestinate, atunci trebuie să existe și o predestinare geografică, un spațiu bine definit, jalonat de frontiere evidente, care le-ar fi dintotdeauna rezervat. La Herder, marele profet al naționalismului modern, geografia este insistent invocată în sprijinul istoriei naționale, marcând de la bun început, prin structurile sale imuabile, sensul evoluției diverselor comunități umane.

O istorie unitară presupune, așadar, și o geografie unitară. Iar geografia unitară a poporului român se elaborează în secolul al XIX-lea și se prelungește până astăzi prin imaginea unui spațiu perfect, aproape circular, cuprins între trei mari cursuri de apă: Dunărea, Nistrul și Tisa, spațiu susținut, încheiat, prin coloana vertebrală a Carpaților care îl străbate în întregime. În varianta românească, munții unesc, iar fluviile despart.

O opinie separată, exprimată în termeni categorici, întâlnim la Xenopol. El constată că mai pretutindeni valabilă este regula cealaltă: fluviile reunesc și munții despart. De parte de a fi asigurat unitatea românească, lanțul Carpaților

¹ Mihail Kogălniceanu, *Opere*, vol. II, p. 394.

apare drept responsabil al divizării spațiului național. Pentru a se uni, românii sunt nevoiți să lupte împotriva geografiei: „Carpații – susține istoricul – sunt pricina hotărâtoare a dezbinării politice a românilor. Vom vedea că românii, stând în cetatea munților un timp îndelungat, se revărsară de la o vreme în afară, către văile și șesurile de la Marea Neagră. Astfel se nascură cele două state, al Munteniei și Moldovei, pe când dincolo de munți, lanțurile lăuntrice despărteau pe români în mai multe țări deosebite: Transilvania, Maramureșul, Crișana și Banatul. [...] Din această revărsare a românilor în afară de cetatea Carpaților, și anume prin două desfundături deosebite, una la sud din Făgăraș și alta la nord din Maramureș, se explică cum de în câmpia răsăriteană și sudică, chiar pe o unitate teritorială continuă, se putură înjgheba două state, Muntenia și Moldova, în loc de unul singur. Și atât de puternică fusese îndreptarea divergentă imprimată lor încă de la obârșie, încât ele trebuiră să trăiască despărțite, ba chiar dușmane, mai mult de o jumătate de mie de ani.”²

Carpații reunesc, Carpații despart: interpretările divergente conduc spre fondul net mitologic al chestiunii. „Frontierele naturale“, una dintre figurile-cheie ale imaginarului geografic, nu puteau să nu fie solicitate la un moment dat de ideologia națională. În fapt, o tipologie este imposibilă. Expansiunea teritorială a unei limbi sau a unei națiuni nu derivă din vreo fatalitate geografică; teritoriul în sine nu ascunde o predestinare sau anumite legi care să conducă fie la unitate, fie la dezbinare. Cât despre fragmentarea teritoriului românesc în Evul Mediu, subtilitățile de argumentație nu își au rostul; de ce ar fi existat o Românie unită într-o Europă profund fragmentată?

² A. D. Xenopol, *Istoria românilor din Dacia Traiană*, vol. I, 1888, pp. 19–20.

Unitatea istorică: reflux și reelaborare

Chestiunea unității românești în Evul Mediu sau, dimpotrivă, a dezbinării politice (revers al aceleiași logici) cunoaște un reflux accentuat spre sfârșitul secolului al XIX-lea. Orientarea spre criticism a studiilor istorice a pus în lumină inadvertența transferării sentimentului național modern într-un trecut preocupat de alte valori. O anume conjunctură politică a jucat la rândul ei un rol în acest proces de atenuare. Construirea efectivă a României reducea mult din „urgența” construcției imaginare a unei unități istorice. Pe de altă parte, consolidarea progresivă a raporturilor culturale și spirituale dintre românii de pe ambele versante ale Carpaților și avântul mișcării naționale românești nu au putut conduce până la 1914 la un proiect politic efectiv vizând integrarea Transilvaniei. Dimpotrivă, teama de Rusia a împins România spre Germania și Austro-Ungaria, ceea ce însemna recunoașterea implicită a unui statut separat pentru românii de peste munți, rămânând doar de insistat pentru moment asupra deplinei lor emancipări politice și culturale.

Ajunge să urmărim interpretările privitoare la Mihai Viteazul și la unirea de la 1600 – sensibil indicator al raportului naționalism–istorie în cultura română – pentru a constata o netă schimbare de ton de la Bălcescu la istoricii generațiilor următoare. Deja A. D. Xenopol afirma răspicat lipsa oricărui sens național în politica domnitorului: „[...] atâta de puțin se gândea Mihai la unirea românilor, încât nici nu concepea, după vremile de atunci, unificarea administrativă a țărilor române, ci numai întocmirea lor sub niște domni supuși și ascultători de el, după sistemul feudal, ce încă tot nu se dezrădăcinase din mintea oamenilor. [...] În sfârșit, dovada cea mai înveterată că lui Mihai nici nu i-a trecut prin minte ideea unirii este împrejurarea că el nu eliberează, când pune mâna pe Ardeal, pe poporul românesc din robia în care-l țineau nobilii acelei țări, ci din contră ia măsuri ca el să

rămână în aceeași stare, garantând nobililor păstrarea neomenoasei ei constituții. Apoi ce fel de unire între români vroia să realizeze Mihai Viteazul, dacă el lăsa în țara cea de căpetenie, în care dorea să domnească el însuși, populația românească fără drepturi, supusă în robia cea mai degradatoare către niște popoare de alt neam și de alt sânge ca el?”³

Cu netezimea caracteristică „școlii critice“, Dimitrie Onciul avea să exprime în câteva cuvinte sensul acțiunii lui Mihai, constatând absența oricărui proiect național. Unirea, arăta el, „nu era susținută decât prin sabia cuceritorului, al cărui gând conducător era lupta pentru credință: ideea unității naționale nu era în conștiința politică a acelor timpuri, încă nepregătite a o concepe“.⁴

Cu totul interesantă pentru raportul dintre metodologia critică și orientarea spre Europa Centrală este soluția propusă de Ioan Sârbu, bănățean format la școala germană. Din punctul lui de vedere, exprimat în *Istoria lui Mihai Viteazul* (1904–1907), ceea ce ar fi urmărit marele voievod, și de fapt un șir întreg de domnitori români, a fost „suveranitatea nemțească“. Unitatea decurge astfel din necesitatea protecției imperiale și se deschide spre spațiul mai larg al „Austriei Mari“: „Mihai simțea nevoia și vrea din tot sufletul să intre în cuprinsul împărăției nemțești cu tot neamul său românesc.“ Paralela cu prezentul este puternic pusă în valoare: „Și astăzi noi vrem să întărim pe Împăratul, dar așteptăm dornici ca și el să ne întărească pe noi, neamul întreg.“⁵

În perioada interbelică nici un istoric responsabil nu mai afirmă că Mihai ar fi avut în minte un proiect net de unitate românească. Chiar în manualele de școală este afirmată

³ A. D. Xenopol, *op. cit.*, vol. III, 1890, pp. 399–400.

⁴ Dimitrie Onciul, *Din istoria României*, Editura Socec, București, 1908, p. 76.

⁵ Ioan Sârbu, *Istoria lui Mihai Viteazul*, vol. II, „Carol Göbl“, București, 1907, pp. 5–6.

inexistența unei asemenea intenții. Sunt, desigur, nuanțe: P. P. Panaitescu refuză orice implicare a unei conștiințe românești; N. Iorga și C. C. Giurescu par mai puțin categorici, dar nici ei nu merg până la identificarea unei idei naționale. Oricum, mai departe de Iorga în sensul fuziunii naționalism–istorie cu greu se putea merge (cel puțin nu în cercul profesionist al istoricilor); și iată ce scrie Iorga privitor la raporturile lui Mihai cu Ardealul: „Vedea el că și aceasta este o țară românească, cu sate locuite de români și, fără să aibă în minte lămurit, ca azi, ideea *unității naționale*, pentru care acele timpuri nu erau încă pe deplin pregătite, el își zicea că o să poată stăpâni ca domn peste satele românești de aici, cum stăpânea asupra satelor românești din principatul său.”⁶ Tot Iorga caracterizează astfel sentimentele moldovenilor față de Mihai: „Cucerirea Moldovei se făcu repede, dar nu trebuie să ne închipuim că moldovenii erau bucuroși de dânsa. Pe atunci, cum știm, fiecare țară era deprinsă să trăiască după datinile ei, cu dinastia ei străveche. [...] Astfel mulți din supușii lui Ieremia Vodă priveau intrarea lui Mihai, nu ca pe a unui domn românesc mai viteaz, mai destoinic și mai glorios, venit să îndeplinească unitatea neamului în aceeași formă politică, ci ca pe a unui cuceritor străin, ambițios și neastâmpărat, care turbură țările din vecinătatea sa.”⁷

Se poate spune că, ajunsă la maturitate, istoriografia românească, pătrunsă de altfel de un incontestabil spirit național, a încercat să evite capcana proiectării ideologiei naționale asupra Evului Mediu românesc. Două aspecte care conduc la această concluzie merită subliniate în mod deosebit.

Mai întâi, tratarea fără complexe, și uneori chiar cu neștiință insistență, a numeroaselor conflicte care au jalonat raporturile dintre principate, mai ales dintre Țara Românească și Moldova. Generații de istorici au prezentat domniile

⁶ N. Iorga, *Istoria românilor pentru poporul românesc*, vol. I, pp. 210–211.

⁷ *Ibidem*, p. 214.

paralele ale lui Matei Basarab și Vasile Lupu, axându-le pe luptele purtate între ei, într-un sens care se voia nu numai istoric, ci și etic, o dată ce ambiția și iubirea de fast a celui de-al doilea s-au sfârșit de înțelepciunea și simplitatea domnitorului muntean. Oricum, tentația evenimentială a istoriografiei vremii nu a ocolit nici cea mai mică ceartă de familie. Întâlnim uneori savuroase judecăți morale, precum în cazul atacului nereușit al lui Ștefan cel Mare asupra Chilie, pe marginea căruia Xenopol meditează îndelung. El îl face vinovat, și încă în termeni deosebit de aspri, pe voievodul moldovean de dezastrul lui Țepeș: „Acela care a determinat căderea domnului muntean n-a fost sultanul Mohamed, ci Ștefan cel Mare. Acum abia putem măsura toată greșeala domnului moldovean. El, pe care mai târziu îl vom vedea alergând în toate părțile după aliați în contra turcilor, strivise acuma pe cel mai prețios din toți, pe domnul unui popor de un sânge și de un neam, care prin căderea lui sub turci trebuia să arate lui Ștefan prăpastia ce-l aștepta și pe el”⁸ (să remarcăm în treacăt logica particulară a istoricului care, pe de o parte, constată inexistența sentimentului național în Evul Mediu, pe de altă parte îi acuză vehement pe cei care au acționat contrar acestui sentiment, inclusiv pe Ștefan cel Mare și pe Mihai Viteazul).

A doua constatare privește ponderea teritoriilor românești în discursul istoric. Până târziu, inclusiv în perioada interbelică, Transilvania a avut, în lucrările de sinteză (cu excepția celor scrise de ardeleni), o pondere sensibil mai mică în raport cu Țara Românească și Moldova. Faptul îl remarca și Ioan Lupaș în *Istoria unirii românilor* (1937), prin care își propunea tocmai integrarea deplină a trecutului transilvan în istoria națională. Impresia de ansamblu este a unei reticențe determinate de statutul ambiguu al unei Transilvanii în același timp românești (prin majoritatea populației și apartenența ei actuală), dar diferită de celelalte țări române prin participarea

⁸ A. D. Xenopol, *op. cit.*, vol. II, 1889, p. 292.

ei la o istorie *alta*. Oricum, un simplu calcul statistic oferă rezultate concludente. De pildă, în volumul II din *Istoria românilor* a lui C. C. Giurescu, consacrat secolelor al XV-lea și al XVI-lea, Moldova are, potrivit numărului de pagini, o pondere de 48%, Țara Românească de 41%, iar Transilvania de numai 11%! Soluția extremă aparține lucrării lui Dimitrie Onciul, *Din istoria României*, care tratează numai Țara Românească și Moldova, lăsând complet la o parte Transilvania!

Semnificativă apare și poziția oarecum delicată a lui Iancu de Hunedoara, personaj „împărțit” între istoria românească și maghiară (Hunyadi János). Ca figură istorică, el nu este cu nimic mai prejos decât Ștefan ori Mihai. Cu toate acestea, o investigație privind ponderea eroilor naționali în manualele de istorie dintre 1859 și 1900 îl situează pe Iancu într-o poziție cu totul mediocră (cu un procentaj de 1,04% față de 6,83% pentru Mihai și 5,55% pentru Ștefan, ierarhizare care se păstrează și în manualele recente).⁹ Istoriografia românească l-a preluat pe voievodul transilvan, dar nu a reușit să-l asimileze pe deplin, oricum nu l-a imprimat în conștiința națională în măsura în care au făcut-o istoricii națiunii vecine.

Se poate remarca totuși, în perioada interbelică și în anii celui de-al Doilea Război Mondial, tentativa unei mai strânse conexiuni între statul unitar românesc modern și diversele sale componente istorice. Firește, orientările școlii critice erau un bun câștigat, iar printre ele se afla și renunțarea explicită la ideea națională românească în Evul Mediu. Pe de altă parte însă, unirea noilor provincii, a Transilvaniei îndeosebi, presupunea și integrarea lor organică în istoria națională, după cum acțiunile vizând, din exterior, destrămarea României, argumentate inclusiv prin inexistența unui fundament istoric

⁹ Mirela-Luminița Murgescu, „Galeria națională de personaje istorice în manualele de istorie din școala primară (1859–1900)”, în *Mituri istorice românești*, p. 40.

al unității, nu puteau să nu primească și o replică istorică, încă și mai urgentă după 1940, o dată cu ciuntirile teritoriale și cu războiul care punea din nou totul sub semnul întrebării.

Soluția aleasă de unii istorici, în lipsa unei unități medievale de tip național, a fost punerea în evidență a factorilor de unitate (geografică, etnică, culturală sau vizând diverse forme politice de colaborare), care, acumulate de-a lungul timpului, printr-o evoluție organică, aveau să conducă progresiv la națiunea modernă și la România Mare. Este sensul argumentației lui Ioan Lupaș privitoare la „istoria unirii românilor“. Înainte de conștiința națională, consideră istoricul ardelean, a existat unitatea fundamentală a spațiului românesc, delimitat de Dunăre, Marea Neagră, Nistru și Tisa, și structurat pe Carpați, adăugându-se apoi factorul etnic unitar cu trăsăturile sale specifice și, nu mai puțin, dimensiunea religioasă a ortodoxiei. Încă o dată, ne aflăm în fața unei consolidări a fundamentului și nicidecum, chiar în cazul ardeleanului Lupaș care merge poate mai departe decât alții, a unei reveniri la ideea conștiinței naționale. „La 1600 – afirmă istoricul –, când cele trei țări române, Muntenia, Transilvania și Moldova, au ajuns toate laolaltă sub sceptrul politic al lui Mihai Viteazul, tocmai lipsa conștiinței a fost motivul de căpetenie al scurtimii acestei cărmuiri românești“ (constatare îndulcită totuși prin afirmația că „sămânța ideii naționale nu a lipsit din faptele de cărmuire ale lui Mihai“, rămânând de precizat ce s-ar putea înțelege, în termeni istorici mai elaborați, prin „sămânță“).¹⁰

Un demers apropiat propune G. I. Brătianu prin lucrarea publicată în 1943, sub titlul *Origines et formation de l'unité roumaine*. O lucrare în care autorul își asumă explicit un anume țel politic. „Nu puteam ignora – spune el – că în jurul nostru adversarii unității românești se agitau fără încetare.“

¹⁰ Ioan Lupaș, *Istoria unirii românilor*, Fundația Culturală Regală „Principele Carol“, București, 1937, pp. 43 și 148.

Dându-le replica, avea datoria de a pune în evidență „fundamentul invariabil al dreptului nostru la unitate“, ale cărui elemente „au fost atât de mult timp contestate de adversari, neglijate de propriii săi apărători și ignorate de opinia europeană“.¹¹

Astfel, în secolul al XV-lea, istoricul sesizează „unitatea de acțiune pe care lupta împotriva invaziei otomane o impunea în măsură sporită celor două principate și contingentelor transilvane“.¹²

Iar în ce-l privește pe Mihai Viteazul, pentru a reveni la acest caz tipic, el ar fi avut, potrivit lui Brătianu, în „lipsa unei conștiințe naționale“, cel puțin „un instinct al unității“, intenția sa fiind de a domni ca suveran ereditar de o parte și de alta a Carpaților. Până și granița vestică revendicată de voievod corespundea oarecum actualei frontiere româno-ungare. Desigur, nu intrau în calcul considerații naționale și lingvistice, dar „coincidența nu este mai puțin frapantă“.

Și iată concluzia lui Brătianu: „Obiectivul politic al lui Mihai Viteazul nu a fost unitatea națională, și acțiunea sa se explică suficient prin suita logică a ideilor sale de cruciadă. [...] Dar istoria însăși a domniei lui și a faptelor sale demonstrează cu claritate că misiunea istorică de apărare a creștinătății pe care o revendica, în urma atâtor altor domnitori munteni sau moldoveni, depășea forțele reduse ale unui singur mic stat român. Ea îi obliga pe principi și pe oamenii de stat să învingă tradițiile particulariste și să ia în considerare, dintr-un punct de vedere deocamdată exclusiv strategic sau politic, o unitate mai mare, care nu putea fi decât națională, o dată ce timpurile o vor permite.“¹³

¹¹ G. I. Brătianu, *Origines et formation de l'unité roumaine*, Bucarest, 1943, pp. 10–13.

¹² *Ibidem*, p. 138.

¹³ *Ibidem*, pp. 158–159.

Așadar, nici conștiință națională, dar nici absența unui sens istoric conducând în cele din urmă la conștiința și unitatea națională. Lui Brătianu îi plăcea să invoce triada hegeliană: teză—antiteză—sinteză. În acest caz, teza fusese „unitatea națională“, antiteza, negarea deplină a ei, iar sinteza, cum se vede, un punct de vedere mai nuanțat. În spiritul aceluiași program, Brătianu avea să-l „reabiliteze“ parțial pe Negru Vodă (anihilat mai înainte de Onciul) prin lucrarea *Tradiția istorică despre întemeierea statelor românești* (1945). Văzând în legendarul domnitor o personificare a elementului românesc sud-transilvan care ar fi jucat un rol în întemeierea Țării Românești (la fel ca maramureșenii lui Dragoș și Bogdan în cazul Moldovei), Brătianu aducea un nou argument de unitate, cimentând raporturile dintre românii de pe cele două versante ale Carpaților. Este ironic faptul că tezele „unitare“ ale acestui istoric, mort în condiții oribile în detenție comunistă, pus și rămas până târziu la „index“, au fost apoi preluate de istoriografia anilor '70 și '80, pentru a fi împinse mult dincolo de limita pe care autorul lor, respectând canoanele profesiei, nu și-a permis să o depășească.

Putem conchide că Evul Mediu românesc, în tratarea istoricilor anteriori epocii comuniste, nu a fost investit abuziv cu trăsături de *unitate deplină și conștientă* pe care, evident, nu le-a avut; deosebiri privesc mai curând identificarea, mai accentuată sau mai discretă, a unor puncte de plecare și sensuri de evoluție conducând spre unitatea de mai târziu.

Mai puternic s-a manifestat armătura unității la temelia însăși a istoriei naționale, prin echivalarea Daciei cu România. Disensiunile medievale apăreau ca o simplă fază tranzitorie între un spațiu dacic bine definit și România actuală care îi restituia din nou conturul. Este de urmărit cum geții și dacii devin din popoare înrudite, dar distincte, așa cum sunt consemnați în *Dacia înainte de romani* (1880) a lui Grigore Tocilescu, „două ramuri ale aceluiași popor“ menționate încă

separat („geții și dacii“) la A. D. Xenopol, iar apoi, de la Pârvan și Iorga până astăzi, un unic popor căruia i se dă un singur nume: *daci* sau *geto-daci*. Ideologia națională modernă și-a spus în această privință cuvântul; altminteri, cine poate ști câtă conștiință vor fi avut dacii înșiși cu privire la apartenența lor la un popor anume răspândit pe întreg teritoriul de astăzi al României și chiar dincolo de el. Acest popor avea un nume? Cu siguranță că nu își spuneau *geto-daci*!

Comunismul: mitul unității la zenit

Prima etapă a comunismului a fost prea puțin preocupată de problema unității naționale. Potrivit definiției națiunii formulate de Stalin, esențială era baza economică a fenomenului național, crearea unei „piețe interne unitare“, ceea ce, evident, a lipsit țărilor române până într-o epocă recentă. În manualele lui Roller, departe de a se identifica vreun sens românesc în acțiunea lui Mihai Viteazul, accentul se pune pe interesele de clasă și pe raporturile cu puterile vecine, în special cu Habsburgii. Aflăm că „Mihai Viteazul a fost folosit de Imperiul habsburgic în scopul de a cuceri Transilvania pentru austrieci. Voievodul Mihai a ajuns *guvernator* al acestei provincii, fiind considerat ca reprezentant al împăratului Rudolf al II-lea, care socotea Transilvania ca o provincie austriacă“. ¹⁴ Raporturile țărilor române cu Rusia sunt uneori mai puternic puse în evidență decât legăturile din interiorul spațiului românesc (de pildă, în cazul lui Ștefan cel Mare sau al lui Constantin Brâncoveanu).

Unirea din 1859 nu numai că nu se înfățișează ca încununare a unei lungi istorii pătrunse de spiritul unității (așa cum este văzută de interpretările naționaliste), dar nici măcar, cum ar fi corect, ca expresie a puternicului sentiment național caracteristic epocii. Totul se reduce la un joc de interese mate-

¹⁴ *Istoria R.P.R.*, p. 230.

riale: „Ideea unirii Moldovei și Țării Românești într-un singur stat apare o dată cu dezvoltarea capitalismului, care avea nevoie de un stat bine organizat, cu o piață internă mai mare. Burghezia românească în dezvoltare se vedea amenințată în interesele ei de jugul turcesc. [...] Erau contra unirii boierii mari, care ocupau posturi înalte în aparatul de stat și se temeau că, după unire, aceste posturi vor fi ocupate de burghezi.”¹⁵ Cât despre unirea Transilvaniei (pentru a nu mai vorbi de Basarabia și Bucovina), aceasta era așezată, după cum am arătat deja, în contextul acțiunilor agresive ale burgheziei românești la sfârșitul Primului Război Mondial.

Faza naționalistă a ideologiei comuniste și, implicit, a istoriografiei românești a întors complet lucrurile. În spiritul adevărilor absolute propovăduite de o doctrină simplificatoare prin însăși esența ei, punctul de echilibru a fost repede depășit, trecându-se de la ignorarea oricărui sentiment românesc la proiectarea ideii naționale asupra întregii istorii. *Unitatea* a devenit, alături de *continuitate*, axa directoare a discursului istoric. Ceea ce generații de istorici încercaseră să demonteze sau cel puțin să nuanțeze – din pur respect pentru profesiunea lor și din patriotism corect înțeles – revenea din nou într-un discurs naționalist obsedant și până la urmă, din păcate, eficient. S-au combinat astfel interpretări istorice de secol XIX, îndeosebi de mijloc de secol XIX, aparținând generației romantice, perfect depășite în istoriografia contemporană, cu imperative ale ideologiei și politiciii curente comuniste. Orice proiect totalitar, și comunismul în primul rând, valorizează puternic ideea de unitate. Sublinierea insistentă a neabătutei unități, devenită parcă o trăsătură specifică a ființei românești, servea, prin mijlocirea trecutului, programul politic al comunismului ceaușist: o societate uniformizată, de oameni gândind și simțind la fel, strâns uniți în jurul conducătorului providențial. Aceasta a fost miza, singura miză,

¹⁵ *Ibidem*, p. 367.

și nicidecum patriotismul sau căutarea dezinteresată a adevărului istoric!

Este firesc să revenim la momentul Mihai Viteazul, a cărui interpretare spune tot ce este de spus cu privire la încărcătura ideologică a istoriei naționale. În această privință s-a făcut un salt înapoi de mai bine de un secol, repunându-se accentul asupra sensului românesc, *conștient românesc* al faptei sale. De unde se afirmase, generații de istorici de-a rândul, că voievodul manifestase relativ puțin interes pentru românii ardeleni, s-a descoperit că, dimpotrivă, Mihai ar fi luat nenumărate măsuri în favoarea acestora. S-a interzis apoi să se mai vorbească despre *cucerirea* Transilvaniei și a Moldovei (termen folosit anterior, fără probleme de conștiință, de toți istoricii români). Provinciile românești nu puteau fi cucerite, ci *unite*, de fapt aspirau să fie unite.

S-a descoperit, de asemenea, o *idee dacică* – vizând crearea unui singur stat românesc pe vechiul teritoriu al Daciei – prezentă de-a lungul secolului al XVI-lea, ceea ce dovedea pregătirea conștientă a actului de la 1600, cu două secole înaintea cristalizării conceptului de stat național în restul Europei. Încă o prioritate românească! Această teorie a fost construită cu o incontestabilă, deși neconvingătoare, erudiție, de Ștefan Andreescu, în cele două volume ale lucrării *Resstitutio Daciae*, apărute în 1980 și 1989. După Andreescu, Petru Rareș ar fi urmărit o confederație a statelor românești, iar Mihai Viteazul un stat centralizat. Oricum, domnitorii par mult mai conștienți de ideea națională decât, o sută de ani mai târziu, marele cărturar Miron Costin! Medievalist de cu totul altă formație și ținută decât istoricii-activiști ai erei Ceaușescu, Andreescu oferă cazul instructiv al unei istorii, aparent autonomă și corect elaborată, dar care, în fond, redusă la esență, nu face decât să servească unul dintre marile mituri ale regimului.

De la Mihai Viteazul s-a coborât în secolul al XVI-lea, iar din secolul al XVI-lea, coborârea dovedindu-se facilă și pro-

fiabilă, s-a descins în secolul al XV-lea și chiar al XIV-lea. Ștefan cel Mare a fost proclamat la rându-i „domn al tuturor românilor”¹⁶; în acest caz este vorba mai puțin de o chestiune de interpretare (ce a putut fi în mintea lui Mihai când a „unit”, ca să nu spunem „cucerit”, teritoriile românești), ci de o pură fabulație, o dată ce Ștefan nu a stăpânit decât Moldova, iar relațiile lui cu Țara Românească au prezentat uneori accente de-a dreptul conflictuale. Multă vreme marele domnitor a simbolizat de altfel particularismul moldovenesc, continuând și astăzi să joace acest rol în Moldova de peste Prut.

Dacă „se poate” în cazul lui Ștefan, de ce să nu se poată și cu Mircea cel Bătrân? Alipirea Dobrogei la Țara Românească în vremea sa a putut fi interpretată drept prima unire din seria de uniri succesive care au fondat România. Un istoric mai înfierbântat nu ezită să scrie că la 1386 începe lupta pentru „unirea finală” a spațiului românesc.¹⁷

Strategia unității a condus și la extragerea retroactivă a Transilvaniei din spațiul politic ungar. Autonomiei voievodatului – perfect integrabilă în tipologia fărâmițării teritoriale a Evului Mediu – i s-a conferit un sens românesc. S-a insistat asupra faptului că Transilvania ar fi avut relații mai strânse cu Țara Românească și cu Moldova decât cu coroana ungară (trecându-se discret peste amănuntul că voievodul era numit și revocat de regele Ungariei, ceea ce definea un grad chiar mai înalt de dependență decât al marilor

¹⁶ *Istoria militară a poporului român*, vol. II, 1986, p. 308: „Domnul Moldovei, protector al Țării Românești, sprijinit și urmat de transilvăneni, era privit în epocă, atât de români, cât și de străini, drept conducătorul politic al întregului spațiu românesc.” Adina Berciu Drăghicescu și Florea Stănculescu, în *Temeiurile istorice ale primei uniri a românilor*, București, 1993, pp. 125–126, nici nu mai simt nevoia vreunei explicații, afirmând simplu și categoric: „Ștefan cel Mare poate fi considerat, fără exagerare, domn al tuturor românilor.”

¹⁷ Mircea Dogaru, *Dracula, împăratul Răsăritului*, Editura Globus, București, 1995.

feudali, stăpâni ereditari asupra teritoriilor lor, din Franța sau din Imperiul german, față de suveranii respectivi).

Iată, așadar, rezolvată delicata problemă a unui Ev Mediu românesc la prima vedere mai curând dezbinat decât solidar. Conflictele repetate dintre cele trei țări sunt anihilate prin aplicarea unei duble strategii. Mai întâi, ele pot însemna, dincolo de aparențe, tentative reale de unificare, principii Moldovei, Țării Românești sau Transilvaniei încercând, pe rând, să-și impună supremația asupra țărilor surori. Ștefan, Mihai, Vasile Lupu și nu mai puțin stăpânitorii unguri ai Ardealului ar fi acționat potrivit „planului dacic”, în sensul unirii tuturor românilor. Chiar și așa, conflictele fiind prea multe, ele se cer estompate și parțial eliminate. Un singur exemplu: clasică dispută Matei Basarab–Vasile Lupu a dispărut la un moment dat din manualele școlare! În acest caz, s-a petrecut de-a dreptul o falsificare a istoriei prin omisiune. Tacticii de transformare a conflictului în tentativă de unificare (Vasile Lupu dorea într-adevăr să-și așeze fiul pe tronul Țării Românești) i-a fost preferată metoda mai sigură de eliminare a faptelor istorice.

În câteva pagini, de o impecabilă logică, un tânăr istoric a spulberat teoria unei timpurii aspirații medievale spre unitate. El a demonstrat că în secolele al XIV-lea și al XV-lea, Țara Românească și Moldova nu numai că nu au mers împreună, ci s-au aflat integrate în sisteme politice divergente, cea dintâi alături de Ungaria, cea de a doua, de Polonia. Nu numai că nu poate fi vorba de unitate, dar nici măcar de vreo formă de coordonare politică.¹⁸

Dacă Evul Mediu a putut fi „rezolvat” în acest fel, epoca modernă, martora făuririi treptate a sentimentului național și

¹⁸ Ovidiu Cristea, „Frontul românesc antiotoman în secolele XIV–XV: realitate istorică sau mit istoriografic?”, în *Miturile comunismului românesc* (sub direcția lui Lucian Boia), Editura Universității din București, 1995, pp. 166–171.

unității naționale efective, putea fi cu atât mai ușor manevrată. Anul 1848 ne poate oferi un bun exemplu. Prin tradiție, cele trei revoluții, din Moldova, Țara Românească și Transilvania, erau prezentate separat, cu sublinierea, firește, a valorilor împărtășite și raporturilor dintre revoluționari. A urmat însă faza „unificării“ depline a istoriei românești. Încă în 1967, Cornelia Bodea propunea o abilă și tentantă demonstrație vizând caracterul unitar al demersului politic de la 1848 (și chiar din perioada precedentă) axat pe proiectul bine definit de unificare politică a întregului spațiu național. Vagile piste sugerate de documente și tot felul de ipoteze se încheau în imaginea unui consens românesc, lăsându-se la o parte faptele mai puțin convenabile (de pildă, insistența lui Bălcescu – marele istoric al unității naționale! – pentru apropierea dintre revoluția română și cea maghiară, al cărui rezultat nu putea fi decât sacrificarea nu numai a unirii, dar chiar a autonomiei Transilvaniei).¹⁹

În manualele școlare, fenomenul revoluționar de la 1848 a sfârșit prin a fi complet omogenizat și prezentat elevilor în așa fel încât aceștia nu au mai înțeles absolut nimic. Singurul criteriu rămânând cel cronologic, și unitatea trebuind să se manifeste, textul te poartă, fără nici o legătură logică, de la Iași la Lugoj și de la Blaj la București... Abuzivă este îndeosebi „integrarea“ fără nuanțe a Transilvaniei, unde problemele anului 1848 sunt mult mai complexe și în bună măsură altele decât în Țara Românească și Moldova. În cazul Transilvaniei, problema care se pune, din punctul de vedere al românilor, era autonomia în cadrul Imperiului habsburgic, și nicidecum, în contextul istoric respectiv, unirea cu Țara Românească și Moldova, ele însele încă neunite. Dar nici teritoriul convențional numit „Transilvania“ nu era uniform: românii din principatul istoric al Transilvaniei, cei din Banat

¹⁹ Cornelia Bodea, *Lupta românilor pentru unitatea națională. 1834–1849*, Editura Academiei, București, 1967.

și, în sfârșit, cei din ținuturile „ungurești“ (Crișana și Maramureș) aveau țeluri și tactici diferite. Cert este că la 1848 s-au aflat în tabere opuse nu numai românii și ungurii, dar chiar românii între ei, ceea ce a dus și la dramaticul episod Dragoș-Buteanu din Munții Apuseni. Peste toate acestea s-a trecut cu marele tăvălug al unității. Chiar un manual mai recent afirmă cu nonșalanță că românii ar fi avansat la 1848 un singur program revoluționar, când se știe prea bine că au avut mai multe, și nu chiar identice.²⁰

Cazul Dobrogei este de asemenea semnificativ. Aici românii erau la 1878 minoritari (majoritatea *relativă* a populației fiind musulmană). În deceniile următoare Dobrogea a fost românizată, printr-o excepțională acțiune de colonizare și de punere în valoare a teritoriului. Remarcabilă reușită, una dintre cele mai incontestabile reușite românești, despre care însă „nu este bine“ să se vorbească, dat fiind că toate teritoriile românești trebuie să fie românești, și fără întrerupere, încă din zorii istoriei!

Faza ultimă – cel puțin în varianta comunistă – a mitului unității s-a tradus în interdicția publicării de studii și sinteze regionale sau, în cel mai bun caz, în deghizarea lor sub titluri precum *Românii din sud-vestul țării* în loc de *Românii din Banat*. Punctul de nedepășit a fost atins prin eliminarea, hotărâtă la secția de propagandă a comitetului central al partidului comunist, a numelor de regiuni din buletinele meteorologice. Până și vântul, ploaia și zăpada trebuiau să respecte unitatea României. S-a interzis, așadar, să mai plouă în Moldova; dacă dorea, ploaia putea să cadă nestingherită, dar nu în Moldova, ci în nord-estul țării!

O inițiativă nu mai puțin spectaculoasă a fost „rebotezarea“ principatelor. Toate trebuiau nu numai să fie românești, dar chiar să-și spună așa. De ce numai Țara Românească?

²⁰ *Istoria românilor. Epoca modernă și contemporană*, manual pentru clasa a VIII-a, Editura Didactică și Pedagogică, București, 1992, p. 45.

Oare celelalte țări erau mai puțin românești? Și astfel unii istorici au început să se refere la Țara Românească Muntenia, Țara Românească Moldova, Țara Românească Transilvania... Un șir întreg de principii unguri au domnit asupra unui stat care se numea Țara Românească Transilvania!

În fapt, deosebirile regionale sunt sensibile, chiar în România de astăzi, fără a mai vorbi de secolele trecute. Ele trebuie cercetate și inventariate nu mai puțin sistematic ca elementele de unitate. Sub acest raport, cazul Franței – atât de des invocat și în atâtea privințe într-o Românie încă francofonă și francofilă – este instructiv și demn de urmat. Multă vreme marcată de o ideologie politică și națională centralizatoare, istoriografia franceză s-a lansat în ultimele decenii spre studiile regionale, punând în evidență o Franță alta, oarecum neașteptată, sinteză a unei vieți regionale de o remarcabilă diversitate (unii parametri indică pe la 1800 o distanță poate mai mare între diversele departamente franceze decât între Franța văzută în ansamblu și restul lumii)²¹. Istoria reală, cu infinita diversitate a manifestărilor sale, nu mai poate fi sacrificată pe altarul unei ideologii naționale uniformizatoare. Istoricii pot fi patrioți fără să falsifice trecutul!

În cultura română, mitul unității, sau mai curând spus al uniformității, este atât de puternic întipărit încât chiar specialistul, istoric sau sociolog, ezită adesea în a lua în considerare structurile regionale ale fenomenelor studiate. Este, de

²¹ Cu totul remarcabil în acest sens este „tabloul Franței“, minuțios reconstituit de Emmanuel Le Roy Ladurie, în colaborare cu Paul Dumont și Michel Demonet, în „Anthropologie de la jeunesse masculine en France au niveau d'une cartographie cantonale (1819–1830)“, studiu reprodus în: Emmanuel Le Roy Ladurie, *Le Territoire de l'historien*, Gallimard, Paris, 1978, pp. 98–135. În ce privește tipul fizic, apar departamente unde defectele de talie (sub 1,57 m) privesc peste un sfert din populația masculină, în timp ce în altele nu afectează nici 1%. Sub raport cultural, știința de carte se exprimă în unele departamente prin procentaje de peste 80%, iar în altele coboară sub 10%.

pildă, cât se poate de evident că românii votează altfel de la un județ la altul și încă și mai diferit de la o regiune istorică la alta. Și totuși, într-o lucrare publicată de Pavel Câmpeanu²², unde se face o analiză minuțioasă a consultărilor naționale din 1990–1992, nu apare nici cea mai sumară defalcare pe județe și provincii istorice! Or, ceea ce frapază, mai ales în urma alegerilor prezidențiale din octombrie 1992, este definirea foarte pronunțată, și încă de-a lungul frontierei care a separat cândva România de Austro-Ungaria, a două zone distincte (la rândul lor divizate într-o manieră care, de asemenea, ar merita comentată). Opțiune politică, reflectând o multitudine de valori, de modele și de repere culturale, ideologice și mentale. Geografia electorală oferă numai un exemplu; orice fenomen istoric sau sociologic poate fi și trebuie să fie reprezentat și analizat la scară locală. Dimensiunea națională este o rezultată, cât se poate de semnificativă, dar nu singura semnificativă. Cu siguranță că există astăzi o națiune română unitară, nu însă uniformă. Deosebiri care persistă, după câteva generații de acțiune a unor factori inevitabil uniformizatori (puterea politică, administrația, școala, armata, mecanismul economic), pun în lumină precaritatea interpretărilor care nu văd altceva decât unitate acum 500 sau 2 500 de ani.

Referințele bibliografice nu spun încă totul; contactul direct cu oamenii și mai ales cu profesioniștii de nivel mediu (în cazul nostru profesorii din învățământul preuniversitar) ilustrează cu și mai multă claritate relativa reușită a unei strategii politice, pentru care istoria nu a fost decât un instrument. Manualele școlare sunt așa cum sunt, dar nu în puține cazuri la școală se supralicitează. Elevii află de la unii dintre profesorii lor că „visul de aur” al românilor, idealul lor de veacuri, ar fi fost unitatea. Firește, nu toți țin acest tip de discurs, dar ne întrebăm câți profesori ar îndrăzni să spună deschis astăzi ceea ce se spunea curent în școlile din România precomu-

²² Pavel Câmpeanu, *De patru ori în fața urnelor*, București, 1993.

nistă, și anume că nu sentimentul unității românești a stat la originea actului lui Mihai Viteazul. Dincolo de neadevăr, dincolo de ceea ce este, conștient sau nu, o manipulare politică prin istorie, se mai ascunde aici un viciu grav: lipsa responsabilității. Profesorul „știe“ că este bine să spună așa; indiferent de ceea ce crede cu adevărat, el se simte astfel la adăpost. O exagerare în sens „patriotic“ i se pare mai convenabilă decât așezarea pe terenul nesigur al unei istorii critice și inteligente. Din păcate, elevii nu fac decât să memoreze o nesfârșită litanie, când vocația reală a istoriei ar fi tocmai exercițiul de inteligență. Istoria pare a fi rămas la obiectivul de a forma patrioți, nu oameni capabili de a judeca independent lumea și evenimentele. De fapt, nici măcar sentimentele patriotice nu pot fi cultivate printr-un discurs stereotip și neconvingător.

În căutarea sufletului românesc

Dacă românii sunt dintotdeauna o nație unită, aceasta înseamnă că există – dincolo de scurgerea secolelor și de vicisitudinile istoriei – o dimensiune românească a existenței, un mod românesc de a fi, un suflet românesc. Identificarea unui *spirit național* specific ilustrează una dintre manifestările cele mai semnificative ale mitului unității. Începând cu Herder, „spiritul popoarelor“ a marcat puternic ideologia romantică din prima parte a secolului al XIX-lea. Este perioada când lumea a fost decupată în spații naționale, fiecare animat de propriile-i trăsături spirituale și morale, și marcat de propriu-i destin. A doua jumătate a secolului al XIX-lea a dus mai departe această ipoteză, încercând să o așeze pe bazele solide ale științei, într-o vreme când se părea că nimic nu va mai rămâne în afara unei complete și perfecte explicații științifice. Germanii Lazarus și Steinthal pe la 1860, Wundt spre 1900, fără a-i uita pe francezii Fouillé și Boutmy, s-au lansat în delicata întreprindere de definire a psihologiei popoarelor.

Tema nu se putea să nu-i tenteze pe români. Națiune ajunsă târziu la unitate (în ciuda variantei mitologice a unei unități originare), românii simțeau nevoia să definească elementele acestei unități, trăsăturile care îi fac să se asemene între ei, deosebindu-i de ceilalți. A intrat în joc și o gamă întregă de complexe. Cum se putea explica inferioritatea de fapt a românilor, în secolul al XIX-lea (în raport cu Occidentul)? Prin ce împrejurări istorice, dar și prin ce fisuri ale sufletului național? Ce fond de calitate, pe de altă parte, putea fi aruncat în balanța istoriei pentru a îndrepta lucrurile și a asigura un viitor altfel decât prezentul, un viitor pe măsura strălucirii originilor? Cert este că de un secol și jumătate, odată cu declanșarea procesului „intrării în Europa“, românii se tot frământă căutând să-și fixeze propria imagine și locul lor în spiritualitatea europeană.

Publicată în 1907, lucrarea lui Dumitru Drăghicescu *Din psihologia poporului român* prezintă importanță din mai multe puncte de vedere. Mai întâi, este o primă sinteză asupra chestiunii. În al doilea rând, beneficiază de literatura „științifică“, îndeosebi franceză, privitoare la problematica „spiritului național“, fiind vădit efortul de cercetare „obiectivă“ și de construire sistematică a domeniului abordat. În sfârșit, ne aflăm încă în faza unui discurs predominant critic care, deși pornește de la calitățile native ale nației, se oprește, fără menajamente, asupra defectelor acumulate, propunând un diagnostic și o terapie pentru ieșirea din impas.

Metoda lui Drăghicescu este simplă și clară, și foarte în spiritul momentului 1900. Chimia sufletească a românilor, consideră el, preia și combină elemente spirituale caracteristice etniilor care au participat la crearea sintezei românești sau cel puțin au influențat-o. Ajunge să știm (iar psihologia popoarelor ne oferă în această privință cvasicertitudini) cum erau romanii, cum erau dacii și cum erau slavii și, combinând aceste surse, iată-i în fața noastră pe românii secolului al X-lea,

reînviați, în ciuda lipsei izvoarelor, prin purul mecanism al legilor psihologice. Strămoșii noștri, ne asigură Drăghicescu, erau pe atunci „cruzi și violenți. Având o voință de fier, încăpățanată, impulsivă, adesea stăpână pe sine, adesea neînfrânată, schimbătoare, ei au trebuit să fie îndrăzneți peste măsură, curajoși, nepăsători de moarte și însuflețiți de spiritul de libertate și de neatârnare, care cel mai adesea și dezbină, arareori le îngăduia să se unească. Disciplinați și organizați sau lipsiți de disciplină, anarhici, după împrejurări, amândouă aceste porniri erau sădite din leagăn în sufletul lor, căci pe amândouă le moșteniseră de la neamuri etnice deosebite. Inteligența românilor, în această epocă, ar fi trebuit să fie foarte bogată, în tot cazul ea era vioaie, îndrăzneată, scăpărătoare, avea simțul generalității și al organizării și aplecarea spre observație din care rezultă umorul, satira batjocoritoare”.²³ De umor, mai curând involuntar, nu ducea lipsă nici Drăghicescu, o mie de ani mai târziu. Nu atât cum erau românii aflăm din reconstituirea propusă, cât mai ales ce înseamnă să crezi cu adevărat în știință, într-o știință care-ți răspunde fără ezitări la fiecare întrebare pe care i-o pui.

Influența turcă și greacă și îndeosebi pierderea neatârnării au alterat caracterul românilor. Șansa regenerării spirituale stă în transformarea instituțiilor și societății potrivit modelului occidental. Românii dispun, fără îndoială, de atuuri considerabile, frumoasele calități moștenite, și mai întâi de toate *inteligenta*. Aceasta combină temperamentul deschis și vioi al dacilor, spiritul generalizator și abstract al romanilor, precum și darul poetic al slavilor. Aparent, puține popoare beneficiază de o inteligență atât de complexă. La nașterea lor, „românii, sub raportul inteligenței, trebuie să se fi înfățișat ca un popor cu o minte foarte deschisă, foarte bogată, cu o inteligență vioaie, ingenioasă, cu un spirit generalizator

²³ D. Drăghicescu, *Din psihologia poporului român*, ediția a II-a, Editura Albatros, București, 1995, p. 141.

destul de puternic. Imaginația sa va fi trebuit să fie dintre cele mai bogate. [...] Mintalitatea românilor, ca și limba pe care o vorbim, a avut de temelie și ca punct de plecare un material de esență superioară: mintalitatea romană. În istorie ea ni se înfățișează ca un mare rezervoriu, în care mai toate popoarele Europei au venit și au depus o parte din cuprinsul sufletului lor.²⁴ Popor de sinteză, românii par alcătuiți dintr-un aluat excepțional, grav alterat, nu însă iremediabil, prin vicisitudinile istoriei.

Puține la început, defectele s-au acumulat de-a lungul secolelor. Drăghicescu subliniază „pasivitatea, rezistența defensivă, resemnată, pasivă, supusă, înfrântă, lipsa de energie ofensivă. [...] Timiditatea, paralizia voinței, frica, lipsa de curaj, în general, au stăpânit și mai stăpânesc încă sufletul românilor.“ El surprinde totodată (contrar de altfel propriului său proiect de definire a unei individualități naționale) „lipsa de dezvoltare proprie, unitară, omogenă a desfășurării trecutului nostru“, de aici decurgând puternicele influențe străine, și „lipsa de caracter propriu, neted și lămurit al mintalității românești. [...] Conținutul sufletului nostru etnic se alcătuiește, în cea mai mare parte, din crâmpoșe și petice împrumutate de la neamurile vecine, neasimilate, nedigerate și neomogenizate. [...]“ Influența Orientului, global dăunătoare, are drept coordonate „nepăsarea, lenea fizică și mintală, adică lipsa de inițiativă, resemnarea, lipsa de încredere în sine, și mai presus de toate fatalismul, încrederea oarbă în noroc, în soartă“.²⁵

Formula „inteligent dar leneș“, „leneș dar inteligent“, care ar putea simplifica la câteva cuvinte lunga demonstrație a lui Drăghicescu, oferă de altfel un clișeu pe care mulți români îl acceptă, cu resemnare și mândrie în același timp.

²⁴ *Ibidem*, pp. 138 și 400.

²⁵ *Ibidem*, pp. 345, 353, 356, 361.

Chiar dacă lenea nu este de laudă, nici inteligența superioară nu e la îndemâna oricui.

Oricum, argumentația lui Drăghicescu are drept reper ferm valorile occidentale și îndeosebi spiritualitatea franceză considerată a fi expresia cea mai înaltă a acestora. Este, așadar, defect tot ceea ce contrastează cu spiritul și comportamentul apusean. Românii trebuie să tindă spre o formulă de spiritualitate de tip occidental. Acesta este de fapt sensul evoluției istorice. Europeanului și francofilului Drăghicescu i se opune însă interpretarea autohtonistă a spiritului românesc, prezență și mai înainte, dar purtată cu deosebire de valul naționalist de după 1900.

Ne-am referit deja la dialogul purtat între cei doi junimiști atât de deosebiți unul de altul, Vasile Pogor și Mihai Eminescu, primul susținând „barbaria” românilor, iar cel de-al doilea, destinul lor specific. De remarcat nu numai dezaordul, dar, într-un sens, și acordul fundamental dintre cei doi: românii se aflau în marginea istoriei, doar că ceea ce pentru primul devenea subiect de sarcasm era asumat cu orgoliu de marele poet. Românii au geniul lor propriu: nu sunt occidentali și nici nu trebuie să devină.

Semănătorismul, apoi curențele autohtoniste interbelice au mers pe linia acestui românism asumat. Determinările istorice și sociale prezente la Drăghicescu – chiar dacă într-o contestabilă manieră simplificatoare – au pălit în fața unui suflet românesc atemporal. Pe de altă parte, s-au estompat și criticile. Ce mai este de criticat dacă așa suntem noi? Ce mai este de criticat dacă oricum nu dorim să ne metamorfozăm în occidentali, ci vrem doar să rămânem români?

Forma cea mai elaborată a discursului despre românism a oferit-o dreapta naționalistă a anilor '30. *Spațiul mioritic* (1936) al lui Lucian Blaga definea – de-a lungul unei demonstrații incontestabil seducătoare – trăsăturile sufletului românesc, corespunzător unui cadru geografic bine definit,

al cărui element central ar fi *plaiul* („un plan înalt, deschis, pe coamă verde de munte, scurs molcolm în vale“). Ar exista o „matrice stilistică, inalienabilă, a duhului nostru etnic“. Românul apare mai profund, mai deschis spre esențele cosmice decât occidentalul. „În apus tradiția e alcătuită din însumarea pedantă a unui trecut, din galerii strămoșești, din cronica unor fapte, din răbojul strămoșilor. [...] Tradiția are în apus un caracter istoric, muzeal. [...] Tradiția noastră e de natură mai invizibilă; ea nu permite decât o formulare metaforică sau metafizică. Tradiția noastră e mai atemporală, ea se confundă cu potențele stilistice creatoare, neistovite, magnifice ca în prima zi. [...] Mocnind uneori, neîntrerupt vie, ea se manifestă în timp, deși, măsurată cu orizontul nostru efemer, ea e mai presus de timp.“²⁶

Pentru Blaga, ca și pentru Nichifor Crainic, Nae Ionescu sau Mircea Vulcănescu, spiritul național se identifica în bună măsură cu ortodoxia, fapt ce marca separarea netă de Occidentul catolic și protestant, așadar de modelele occidentale invocate de generațiile precedente. Nae Ionescu propunea o subtilă disociere între conceptele de „român“ și de „bun român“. Un român catolic putea fi un „bun român“, cu alte cuvinte un român loial, dar *român* fără nici un alt atribut, român pur și simplu, nu era decât ortodoxul.²⁷ Ardelenii care au declanșat mișcarea națională au fost, așadar, în calitatea lor de greco-catolici, doar „buni români“ (mai bine așa, până la urmă, decât deloc!).

Toți acești gânditori identificau o spiritualitate românească bine conturată și mai ales perfect distinctă de a *celorlaltți*, de a Apusului îndeosebi. Existența este pentru român *altceva*. Ar putea fi definită, sugerează Blaga, prin intraductibilul *dor*:

²⁶ Lucian Blaga, *Spațiul mioritic*, Editura Humanitas, București, 1994, pp. 165–166.

²⁷ Z. Ornea, *Anii treizeci. Extrema dreaptă românească*, Editura Fundației Culturale Române, București, 1995, pp. 91–95.

„existența e pentru român «dor», aspirație trans-orizontică, existență care în întregime se scurge spre «ceva»“.²⁸ Mircea Vulcănescu nu ezită să vorbească despre *omul românesc*, iar într-un eseu intitulat *Dimensiunea românească a existenței*, definește nu mai puțin de șapte atitudini fundamentale specifice (nu există neființă; nu există imposibilitate absolută; nu există alternativă; nu există imperativ; nu există iremediabil; ușurința în fața vieții; lipsa de teamă în fața morții).²⁹

„Specificul național“ i-a obsedat pur și simplu pe intelectualii perioadei interbelice. Remarcabil este în acest sens cazul lui George Călinescu. Spunem „remarcabil“, fiindcă ilustrul istoric literar nu a simpatizat defel cu ideologia drepte naționaliste. Distincția ideologică nu l-a împiedicat totuși să apeleze la concepte similare, dovada remarcabilei expansiuni a pontificului unicității românești. În încheierea monumentalei *Istории a literaturii române* (1941), el insista asupra unei rase românești distincte. Până și „tipul nostru fizic este total deosebit de al popoarelor vecine și din centrul Europei“, afirma criticul, devenit subit antropolog și aparent contaminat de teoriile rasiale ale vremii (fără a ne schița, din păcate, portretul fizic al „românului tip“). Român, potrivit lui Călinescu, nu este cine vrea; român te naști, și te naști într-un anume fel. „Specificul fiind un element structural nu se capătă prin conformare la o ținută canonică. Singura condiție pentru a fi specific e de a fi român etnic. Istoricul nu are altceva de făcut decât să urmărească fibrele intime ale sufletului autohton.“³⁰

Iată cum românul devine o ființă foarte diferită, firește mai profundă și mai complexă decât semenii săi, iar spațiul românesc o entitate distinctă și omogenă.

²⁸ Lucian Blaga, *op. cit.*, p. 164.

²⁹ Mircea Vulcănescu, *Dimensiunea românească a existenței*, Editura Fundației Culturale Române, București, 1991, pp. 130–149.

³⁰ G. Călinescu, *Istoria literaturii române de la origini până în prezent*, Fundația Regală pentru Literatură și Artă, București, 1941, p. 886.

Faza dintâi a comunismului nici nu a vrut să audă de asemenea interpretări eretice. Întemnițarea lui Mircea Vulcănescu (mort în închisoare) și a lui Nichifor Crainic, ca și marginalizarea lui Blaga au avut, se poate spune, pe lângă motivele strict politice, și rațiuni de ordin „filozofic“. Trebuia înăbușită orice tendință naționalistă în filozofie, orice definire a românului ca român. Clasa și nu națiunea, spiritul de clasă și nu spiritul național ofereau cheia fenomenelor istorice și culturale.

Lucrurile s-au schimbat odată cu deplasarea comunismului spre zona naționalistă. Desigur, nu putea fi reabilitat orice: mai ales dimensiunea ortodoxă a spiritualității românești corespundea prea puțin ideologiei oficiale. În mod semnificativ totuși, *Spațiul mioritic* a fost republicat în 1969 și 1985 (Blaga fiind nu numai reabilitat, ci și așezat printre numele mari ale literelor românești). Destinul lui Constantin Noica ne apare încă și mai caracteristic. Apropiat de extrema dreaptă la începuturile carierei, el a cunoscut domiciliul forțat între 1949 și 1958 și închisoarea din 1958 până în 1964. „Recuperarea“ sa, începând din 1970, corespunde deplasării ideologice și noii strategii a Puterii. Noica a fost fără îndoială un personaj și un gânditor complex, de factură românească, dar nu mai puțin europeană. De la el s-au putut revendica atât autohtonii, cât și partizanii deschiderii spre Occident. Ne interesează însă aici nu subtilitățile și plurivalența lui Noica, cât ceea ce ideologia oficială era dispusă să tolereze și chiar să utilizeze din discursul său. Și acest *ceva* a fost, într-o perioadă de treptată izolare a României, definirea, pe linia tradiției interbelice de dreapta, a unui perimetru spiritual specific românesc. De pildă, *Sentimentul românesc al ființei* (1978) prelungește, într-o manieră mult mai elaborată, eseul menționat al lui Vulcănescu privitor la „dimensiunea românească a existenței“. Din nou, înțelegerea românească apare mai deschisă, mai nuanțată, mai bogată: „Față de ființa complexă și feerică

din viziunea noastră, perspectiva neopozitivistă a lumii occidentale, cu «uitarea» ei de ființă, sau alteori chiar reconsiderarea ființei, în alte filozofii, au un aer de sărăcie.”³¹

Românii nu sunt nici occidentali, nici orientali. Ei se află între cele două lumi și pot fi o trăsătură de unire: „Suntem între Orientul Apropiat dar și îndepărtat [...] și între Apus. Nici unul, nici altul nu au pus pecetea lor pe noi, dar, așa cum mijlocim geografic, nu am putea mijloci și spiritual?” În plus, tradiția reprezintă pentru noi un factor încă activ, erodat la alții „de numărul secolelor apuse”. Noi putem îmbina mai bine tradiția cu modernitatea, toate acestea conferindu-ne „o mai mare întâlnire decât alții cu valorile spiritului”.³²

Asemenea puncte de vedere pot fi exprimate și în cu totul alt registru ideologic decât cel comunist (ele corespunzând în fapt, în bună măsură, discursului de dreapta al anilor '30). Nu este însă mai puțin adevărat că Ceaușescu însuși s-ar fi putut regăsi în ideea unei unicități românești, a îmbinării de tradiție și modernitate, și a unei Româнии ca loc privilegiat și factor mediator între civilizațiile globului.

De altfel, Ceaușescu a sacrificat în câteva rânduri pe altarul spiritualității românești, evident într-o manieră mai curând rudimentară decât subtil filozofică. Îi plăcea să înșire trăsăturile, fără excepție pozitive, moștenite de români atât de la daci, cât și de la romani. Astfel, poporul român ar fi păstrat „de la daci setea nestinsă de libertate, voința de a nu-și pleca fruntea sub jugul străin, hotărârea de a rămâne mereu el însuși, unic stăpân pe viața și pe soarta sa”, iar de la ceilalți strămoși, „spiritul rațional, judecata și pasiunea creatoare a romanilor”.³³

Operația de identificare a „ce înseamnă să fii român” pare departe de a-și fi epuizat resursele și argumentele. S-ar putea

³¹ Constantin Noica, *Sentimentul românesc al ființei*, Editura Eminescu, București, 1978, p. 62.

³² *Ibidem*, p. 11.

³³ Nicolae Ceaușescu, *Istoria poporului român*, ediție îngrijită de Ion Popescu-Puțuri, Editura Politică, București, 1983, pp. 118 și 121.

spune că prima trăsătură a românului – dacă ne-am încumeta să definim și noi una – este obsesia propriei identități. După 1989, asistăm la o polarizare a discursului, tentația exacerbării naționaliste nemaîntâlnind nici un zăgaz, iar pe de altă parte opiniile mai puțin favorabile, uneori chiar net defavorabile, putând fi la rândul lor exprimate în mod deschis. Dacă pentru un exeget al culturii românești ca Dan Zamfirescu românii se înscriu printre marii creatori de civilizație ai lumii³⁴, la extrema cealaltă, reacția față de asemenea autoelogii, frustrările acumulate și inevitabila raportare la civilizația echilibrată și performantă a Apusului pot genera aprecieri nu mai puțin pasionale, precum în eseurile lui H.-R. Patapievici, unde românii sunt definiți ca lipsiți de coloană vertebrală și de o calitate spirituală inferioară.³⁵

O sinteză fluidă

Cum se vede, despre români se poate spune orice. Ca despre oricare alt popor. Și orice se spune poate fi la fel de bine acceptat sau contestat. Psihologia etnică oferă un exercițiu tentant, dar cu totul lipsit de consistență. Nici vorbă nu poate fi de demers „științific“, ci doar de impresii și judecăți inevitabil parțiale și subiective. Până la urmă demersul etnopsihologic nu face decât să izoleze și să reliefeze calități și defecte general umane. Pot fi românii, de pildă, considerați mai inteligenți decât alții? Fără îndoială că nu, după cum nu pot fi considerați nici mai puțin inteligenți. Cum s-ar putea de altfel calcula, în mod serios, coeficientul de inteligență al unei nații? Doar identificarea unei „gene“ specific românești ar fi de natură să susțină, potrivit normelor științifice în vigoare, individualitatea esențială a românilor printre celelalte popoare ale lumii.

³⁴ Dan Zamfirescu, *Cultura română, o mare cultură cu destin universal*, Editura Roza Vânturilor, București, 1996.

³⁵ H.-R. Patapievici, *Politice*, Editura Humanitas, București, 1996, p. 63.

Există, incontestabil, un fenomen românesc, dar nu de natură bio-psihologică, ci izvorât din structuri și evoluții socio-culturale. Limba română este cu siguranță un factor important de coeziune, cu condiția de a nu-i absolutiza virtuțile. Nu toți românii vorbesc la fel, chiar dacă toți vorbesc românește. Nu toți românii gândesc la fel, chiar dacă gândesc în aceeași limbă. *Specificul românesc* poate fi aproximat, dar nu ca dat originar și transcendent, ca românism absolut și etern, ci ca sinteză *fluidă* de trăsături *diverse*. În epoca recentă, masivele restructurări sociale, ca și acțiunea exercitată de organismul național asupra elementelor sale componente nu au încetat să-i modeleze și să-i remodeleze pe români. Dacă există astăzi un anume mod de a fi român (afirmație acceptabilă cu multe rezerve), aceasta nu se datorează vreunei dispoziții înnăscute, ci unei serii de deprinderi, infuzate prin contextul cultural, prin școală, prin acțiunea ideologiilor dominante, prin forța modelatoare a opiniei publice, și așa mai departe. Omul se naște ca ființă umană și „învață” apoi să fie român, francez sau chinez. Impactul comunismului este lămuritor în această privință. Dominația sa a marcat puternic spiritualitatea românească. Datorită jumătății de secol de comunism, românii sunt altfel acum decât în urmă cu cincizeci de ani.

Oricum, o privire cât de sumară asupra culturii române ilustrează faptul că mult trâmbișatul spirit național nu poate fi (dacă vrem neapărat să-l invocăm) decât cel mult rezultanta unor trăsături „sectoriale” extrem de diverse. Dacă ar fi să ne referim la o singură generație de scriitori clasici: Maiorescu, Eminescu, Creangă, Caragiale, care dintre ei – atât de diferiți unul de celălalt – poate fi considerat reprezentativ, sau singur reprezentativ, pentru spiritul românesc? Oare din Bucovina până în Teleorman întâlnim aceleași elemente de civilizație și aceleași mentalități? Ideologiile totalitare – extrema dreaptă, apoi comunismul – au mers cel mai departe în sensul uniformizării fictive (și chiar materializate până

la un punct) a spațiului românesc. Alte interpretări, dimpotrivă, nu s-au sfiit să traseze linii despărțitoare, cel puțin între marile provincii, cazul clasic fiind cel al opoziției Muntenia–Moldova. Existența a două spiritualități distincte: moldovenească și muntenească, a fost susținută, printre alții, de Garabet Ibrăileanu, în *Spiritul critic în cultura românească* (1909) și de E. Lovinescu în *Istoria civilizației române moderne*. Dacă cel dintâi accentua îndeosebi determinările istorice și sociale, Lovinescu vedea problema în termeni pur psihologici și, în ultimă instanță, „rasiali“. El pornea de la „rasă“, pentru a constata că „prin natura contemplativității lor, moldovenii înclină spre creațiunea poetică“, în timp ce „prin firea lor mobilă, comprehensivă și practică, muntenii și-au îndreptat activitatea mai mult pe terenul politic și economic“. ³⁶ Din punct de vedere psihologic, muntenii și moldovenii pot astfel să apară ca două nații distincte! Iată „primejdia“ psihologiei etnice: cu ea se poate dovedi orice, la fel de bine omogenitatea ca și inconsistența națiunii române!

De fapt, chestiunea este predominant socială. Națiunea înfățișează un conglomerat prea amplu și prea divers pentru a fi amenajată în laborator psihologic. Psihologia de grup, dacă o dorim plauzibilă și utilă, trebuie să se limiteze la segmente bine definite și marcate de o minimă coerență. Intelectualul român tip este cu siguranță mai aproape de intelectualul european, în genere, decât de ciobanul român de la munte sau de pescarul din deltă (afirmație la fel de valabilă și pentru celelalte categorii). „Psihologia poporului român“ s-a bazat pe extrapolarea unor elemente de civilizație tradițională (ele însele simplificate și uniformizate). Din acest punct de vedere, persistența, cel puțin în raport cu civilizația dinamică și sensibil urbanizată a Occidentului, a unor structuri rurale

³⁶ E. Lovinescu, *Istoria civilizației române moderne*, vol. I, p. 118.

tradiționale a putut întreține iluzia unei Româanii *altfel* alcătuită și cu altă menire istorică.

De remarcat cum această civilizație rurală a fost contrapusă nu numai restului lumii, dar, în primul rând, chiar celeilalte dimensiuni a civilizației românești: sectorul urban. Orașele, populate ce-i drept multă vreme și în bună măsură de alte elemente etnice (maghiari și germani în Transilvania, mulți evrei în Moldova etc.), au fost scoase din ecuație de teoreticienii spiritului național. Sinteza lor nu este însă mai puțin românească decât sinteza rurală, doar că *altfel* românească, ceea ce încurcă schema specificității etnice. Se adaugă, între polul rural și cel urban, categoria, atât de masiv prezentă în istoria românească modernă, a mahalalei, zonă intermediară între cultura țărănească și cultura propriu-zis urbană, ai cărei exponenți au încetat de a mai fi țărani, dar nu au devenit orășeni decât formal. Radiografiată de Caragiale la sfârșitul secolului al XIX-lea, mahalaua a cunoscut (chiar dacă într-un decor schimbat, cel al cartierelor de blocuri) o formidabilă expansiune în anii comunismului, ca urmare a industrializării forțate și curentului migratoriu dinspre sat spre oraș. Populația aceasta dezorientată, ruptă de tradiție, dar neintegrată încă în modernitate, a reprezentat și continuă să reprezinte o importantă masă de manevră politică și electorală. Satul, mahalaua și nucleul citadin pot oferi „tipuri ideale”, fiecare cu propria-i configurație spirituală, culturală și comportamentală. Cu singura condiție de a nu uita că și în interiorul acestor modele domnește diversitatea. Români sunt români, dar dincolo de acest fapt ei nu pot fi reduși la un tip uman unic!

Să conchidem: psihologia etnică nu este un dat original, ci un amalgam fluid de atitudini și comportamente variate, izvorât din istorie și evoluând în ritmul ei. Pe măsura integrării europene și a modernizării structurilor sociale, deosebiriile dintre profilul românesc și cel occidental se vor atenua.

Nu vor dispărea însă! Nici Occidentul, nici spațiul românesc și cu atât mai puțin ansamblul european nu sunt și nu vor fi uniforme. Putem spera însă că ceea ce ne apropie de ceilalți se va dovedi mai puternic decât ceea ce ne separă sau avem noi impresia că ne separă.

Capitolul V

Românii și Ceilalți

„Cine-a îndrăgit străinii...”

Celălalt este un personaj omniprezent în imaginarul oricărei comunități. Jocurile alterității se constituie într-o structură arhetipală. Sub acest raport, românii nu fac și nu au cum să facă excepție. Două trăsături caracteristice istoriei românești au contribuit însă la așezarea celui-lalt într-o lumină specifică: pe de o parte, reacția unei civilizații rurale oarecum izolate și, pe de altă parte, impactul, masiv și neîntrerupt, al stăpânirilor și modelelor străine. Acțiunea contradictorie și complementară a acestor factori a condus la o sinteză cu note certe de originalitate.

Potrivit mitologiei naționale, românul este prin natura sa ospitalier și tolerant. Îl caracterizează în cel mai înalt grad *omenia*, cuvânt care în ultimele decenii a cunoscut o puternică afirmare și amplificare (nu străină de tendințele izolaționiste ale regimului comunist), concentrând o gamă aproape nesfârșită de înțelesuri; a fi om, în sensul deplin al cuvântului, a ajuns să însemne practic același lucru cu a fi român.

De fapt, nu românul este în mod particular ospitalier, ci țăranul român, și nu numai țăranul român, ci țăranul pur și simplu. „Ospitaliere” sunt civilizațiile tradiționale. Orășeanul, inclusiv orășeanul român, este mai puțin ospitalier decât compatriotul său din vreun sat pierdut de munte.

Toleranța, pusă în lumină încă din secolul al XIX-lea de diverși autori români, decurge tot din rosturile unei civilizații rurale, căreia „ceilalți” îi aduceau, fără a se confunda cu ea, diverse și necesare atribute de civilizație. Străinii s-au așezat

în special la oraș și multă vreme au îndeplinit funcții economice și sociale pe care românul, țăran sau boier, nu le acoperea decât în prea mică măsură. Orașul cosmopolit s-a inserat astfel în structura predominant rurală a societății românești, participând desigur la sinteza românească, dar oarecum ca un corp străin, tolerat. Până la al Doilea Război Mondial, mitologia anticitadină s-a manifestat printr-o întreagă gamă de ideologii și proiecte.

Ospitalitatea nu este decât o față, evident fața cea mai agreabilă, a raporturilor cu ceilalți. Toleranța, în sine lăudabilă, ne pune deja în gardă: a fi tolerat nu înseamnă neapărat a fi acceptat și, încă mai puțin, integrat. În orice civilizație tradițională, străinul este perceput cu intensitate maximă. Comportamentul *special* față de străini, bun sau rău, se remarcă tocmai prin faptul că este special. Cu cât o societate este mai deschisă și mai urbanizată, deci mai cosmopolită, cu atât străinul își pierde din interes și încetează de a mai fi un caz. Occidentalul ne apare mai puțin „primitor” decât românul tocmai fiindcă la el noțiunea de străin a cunoscut o dedramatizare.

Ospitalitatea românească tradițională este incontestabilă. Ar fi însă incorect să o izolăm de un întreg complex de atitudini. Ea reflectă tratarea străinului ca străin. Păstrându-ne în același sistem de referințe, s-a afirmat adesea că românii nu se căsătoresc cu parteneri străini (după cum am văzut, Petru Maior și Mihail Kogălniceanu vedeau în acest gen de refuz ilustrarea și garanția purității românești). S-a afirmat de asemenea că românul nu își părăsește țara, nesuportând să trăiască în alt mediu; chiar în momentul când, pe la 1900, românii ardeleni începuseră să emigreze masiv în Statele Unite, se întreținea iluzia unei stări temporare care va lua sfârșit prin reîntoarcerea celor plecați.

Când Eminescu exclamă: „Cine-a îndrăgit străinii / Mânca-i-ar inima câinii”, aceste teribile cuvinte nu fac decât să

exprime cealaltă față a unui tip de comportament în esența lui coerent. Distincția dintre *noi* și *ceilalți* este puternic resimțită, în toate sensurile, în bine sau în rău. Părerea „tradițională” a românilor despre ceilalți se înfățișează sub o lumină mai curând defavorabilă, uneori chiar lamentabilă: o dovedește din plin folclorul. Pentru român, bulgarul și sârbul sunt proști („cal verde și sârb [sau bulgar] cu minte nu s-a văzut”), grecul este și el, la alegere, prost, lacom, rău, obraznic și înfumurat, ungurul este lăudăros și fricos, iar armeanul murdar.¹ Ne aflăm în fața unei respingeri fundamentale, în raport cu care toleranța nu constituie decât un complement. De altfel, ea poate deveni intoleranță, o dată ce funcția îndeplinită de celălalt nu mai pare necesară sau este resimțită chiar drept dăunătoare. Curentul naționalist al anilor '30, ca și naționalismul ceaușist câteva decenii mai târziu, ilustrează o asemenea evoluție.

„Străin” este de altfel, în acest context, un termen generic, înglobând, indiferent de componenta etnică, pe cei care reflectă un alt sistem de valori decât cel în genere acceptat sau impus. Am văzut că pentru Nae Ionescu românul neortodox nu era chiar român. Nici românii reîntorși din Occident, după 1989, cei care „n-au mâncat salam cu soia”, nu au fost primiți ca români, ca români adevărați, de un segment deloc neglijabil al populației românești (în Polonia sau în Ungaria, țări aflate într-o situație similară cu a României, lucrurile nu au stat așa). Regimul comunist nu a făcut decât să dramatizeze distincția „noi–ceilalți” (fie că era vorba de ceilalți din interior sau de ceilalți din afară). Străinătatea, incluzându-i și pe românii „molipsiți” de ea, a căpătat conotații de maximă alteritate. Nici tendința inversă nu a lipsit, reacția fiind ca

¹ O expresie sintetică a opiniilor tradiționale se întâlnește în proverbe. Vezi în acest sens Iuliu A. Zanne, *Proverbele românilor*, vol. VI, Editura Socec, București, 1901, pp. 11–14, 23–28, 131–137, 308–310, 429–430. De consultat și articolele „Armean” și „Arțibur” din *Etymologicum Magnum Romaniae*, vol. II.

întotdeauna pe măsura presiunii: reputați pentru atașamentul lor față de pământul natal, românii, în număr tot mai mare, au început să viseze la străinătate. Mulți au reușit să emigreze chiar înainte de 1989, iar după acest an România a prezentat, cel puțin în raport cu populația ei, cel mai important contingent de emigranți europeni. Discursul naționalist înăbușitor și-a dovedit „virtuțile“, ducând la rezultatul contrar celui scontat de făuritorii săi.

În momentul de față, dramatizarea raporturilor cu ceilalți, în parte moștenită, dar în măsură apreciabilă cultivată de puterea comunistă și postcomunistă, se întâlnește cu procesul invers de cunoaștere, integrare și acceptare. Unele reacții aparțin încă unei societăți tradiționale, intrigată de prea multă deschidere. Un exemplu aparent minor, dar tipic, este nesfârșita discuție și rezistența manifestată în chestiunea drepturilor homosexualilor; eliminarea din Codul Penal a unor sancțiuni oricum inutile a părut multora drept o campanie de promovare a homosexualității, iarăși un bun prilej de diabolizare a Occidentului pervertit. Dar și în sensul celălalt se petrec evoluții semnificative. Românii „care nu au mâncat salam cu soia“ încep să fie reabilitați; și, chiar mai mult, cine a făcut avere în Occident tinde să devină un personaj pozitiv. Pe unii dintre ei Puterea nu ezită să-i recomande opiniei publice, contrar discursului ținut în urmă cu câțiva ani (manipularea „mitului Ilie Năstase“ în primăvara anului 1996, cu accentul pus nu atât pe gloria sportivă, cât pe reușita în Vest, este un exemplu caracteristic).

Treptat, românii se europeanizează. Vor fi tot mai puțin „ospitalieri“, dar și mai puțin „speriați“ în fața străinătății.

Apărători ai Occidentului

Presiunea străinilor, din afară și din interior, reală până la un punct, dar hiperbolizată în imaginarul național, a generat complexul de *cetate asediată*, foarte tipic pentru mentalitatea

românească a ultimelor două secole. Istoria românilor este înțeleasă într-o manieră strict conflictuală, ca o luptă continuă purtată pentru supraviețuirea etnică și statală. „Luptele cu turcii” s-au imprimat puternic în conștiința națională; o dată acestea încheiate, rolul privilegiat al „inamicului ereditar” a fost preluat de Ungaria. Ca întotdeauna istoria alege și uită, amplifică și estompează. Ar fi la fel de corect și cu siguranță chiar mai realist ca, dincolo de antagonismul româno-turc sau româno-maghiar, să se remarce *integrarea*, timp de secole, a țărilor române în sistemul otoman, iar a Transilvaniei în spațiul ungar și, în genere, al Europei Centrale. O asemenea dedramatizare a trecutului românesc și tratarea sa într-o manieră structurală, mai puțin evenimentțială și războinică, se lovește de o prejudecată tenace și de remarcabila funcționalitate a mitului luptei pentru independență. Acesta îndeplinește tripla misiune de a pune în evidență *virtuțile și eroismul* românilor, de a justifica *întârzierea istorică* prin sacrificiile impuse de neîncetatele agresțiuni și, în sfârșit, de a atrage atenția Occidentului asupra *datoriei de recunoștință* față de românii care l-au apărat de puhoiul otoman.

Imaginea unui Occident protejat grație sacrificiului românesc și a unei societăți românești care s-a măcinat și a rămas în urmă tocmai prin îndeplinirea funcției de apărare a civilizației europene s-a înscris puternic în viziunea politică a românilor, în comportamentul și reacțiile lor. Occidentul are o datorie pe care încă nu și-a achitat-o. Românii au de primit, nu de dat. Orice defecțiune a Occidentului este percepută ca trădare, dată fiind amintita datorie. Tot ce merge rău în România nu decurge din vreo orientare greșită sau din proasta gestiune românească; de vină sunt ceilalți: ceilalți care ne-au prădat, ca și ceilalți care nu ne-au sărit în ajutor, când aveau datoria să o facă.

Cităm dintr-un discurs al lui I. C. Brătianu, pronunțat la Camera pe data de 25 februarie 1879: „Noi am fost antegarda Europei de la al 13-lea secol până mai deunăzi; noi am fost

bulevardul Europei contra tuturor invaziunilor asiatice de atunci. Statele europene au putut să se dezvolte în acel timp, căci erau alții care se sacrificau spre a le adăposti. Din această cauză – afară de rămășițele străbune ale civilizațiunii române – abia de ieri am intrat și noi pe calea civilizațiunii moderne.”²

Chiar un istoric ca P. P. Panaitescu, prea puțin tentat de mitologia și demagogia naționalistă, afirma următoarele: „Se știe că românii au întârziat înaintarea otomană asupra centrului continentului și această întârziere n-a însemnat numai, cum s-a spus de istoricii noștri, o slăbire a puterii ofensive turcești uzate prin împotrivirea de la Dunăre. Ea a dat timp Europei apusene să primească lupta într-o fază mult mai favorabilă pentru ea, cu alte arme și altă organizație militară.”³

Cu lipsa de responsabilitate proprie demagogiei național-comuniste – potrivit principiului „se poate spune orice dacă sună patriotic” – noi imagini au fost proiectate și inserate în conștiința națională. Astfel, bătălia de la Rovine – despre care nu știm nimic sigur! – ar fi salvat lumea occidentală. Unii profesori evocă în fața elevilor un Occident care și-a putut înălța catedralele, tocmai fiindcă românii se luptau în acea vreme la Dunăre. Alții supralicitează, afirmând că aceleiași rezistențe i se datorează și descoperirea Americii! Cum stau lucrurile cu America este greu de spus, ele stau însă foarte clar cu catedralele, construite în cea mai mare parte înainte de întemeierea țărilor române!

În fapt, rezistența românească nu a fost continuă; se pot izola câteva episoade și faze mai caracteristice, ele nefiind de natură să fixeze, timp de secole, forțele otomane pe linia Dunării. Apoi, aceste lupte nu au putut afecta, atunci când au făcut-o, decât flancul înaintării otomane. Oricine privește

² I. C. Brătianu, *op. cit.*, vol. IV, p. 241.

³ P. P. Panaitescu, „De ce n-au cucerit turcii țările române?”, în *Interpretări românești*, ediția 1994, p. 112.

harta observă imediat (ceea ce istoricii români par să nu fi observat multă vreme) că înaintarea turcească spre Europa Centrală nu avea nimic de-a face cu teritoriul românesc, complet excentric față de această axă. A dovedit-o (dacă mai era ceva de dovedit) tot P. P. Panaitescu, în articolul său din 1944, intitulat „De ce n-au cucerit turcii țările române?” Răspunsul la această întrebare stă în bună măsură în faptul că oștirile otomane au avansat de-a lungul liniei Belgrad–Buda–Viena. Pentru a ajunge la Viena drumul cel mai scurt nu trecea prin Târgoviște și nici prin Suceava.

Luptele românilor cu turcii nici nu au salvat Occidentul, nici nu au sărăcit iremediabil România. Evoluția divergentă a Vestului și a Estului nu prin războaie sau prin stăpâniri străine se explică. Rămânerea în urmă a societății românești nu se explică de altfel nici prin ineficiența sau, mai direct spus, prin „lenea” românească, pe care unii sunt tentați să o opună croismului și luptei necurmăte, răspunzând astfel unei mitologii prin altă mitologie. Pur și simplu, românii aparțin unei întregi zone europene care a rămas în urmă. În Antichitate, Estul era mai prosper și mai dinamic decât Vestul. Pe la anul 1000, Bizanțul prezenta o civilizație mai bogată și mai rafinată decât Occidentul. Apoi, totul a basculat: axa principală a istoriei s-a deplasat spre vest și, în continuare, spre nord-vest. Războaiele au însângerat Occidentul nu mai puțin decât Răsăritul. Însă ele nu l-au împiedicat să construiască noua civilizație tehnologică și să devină, chiar așa divizat și învrăjbit, stăpân al lumii. Popoare dominate de altele au fost și în Occident, dar faptul unei stăpâniri străine nu a împiedicat evoluția socială și materială. Românii nu s-au aflat în zona „bună” a Europei; nu au nici mare merit, nici mare vină pentru handicapul cu care au intrat în epoca modernă.

Vina începe însă acolo unde acest handicap funcționează ca alibi, ca permanentă scuză a eșecurilor. A spune că istoria te trage în jos este incorect. La un moment dat, în plină

criză a regimului Ceaușescu, s-a trecut la „calcularea“ sumelor enorme pe care străinii asuprașorilor le-ar fi datorat României, ca urmare a jafului practicat de-a lungul istoriei. A fost, evident, o diversiune. Nu fiindcă romanii ar fi furat aurul Daciei nu mai aveau românii ce mânca în anii '80, ci fiindcă structurile comuniste erau aberante și politica economică greșită. Istoria nu trasează un drum fatal. Pe la 1900, Suedia era o țară de țărani și o țară săracă din care se emigra masiv; o jumătate de secol mai târziu, devenise una dintre cele mai bogate țări ale lumii. Coreea de Sud este astăzi o mare putere economică; nivelul de la care a pornit acum câteva decenii era mult mai jos decât al României. În momentul când chestiunea crucială este construirea unei Românie performante, ar trebui ca românii să sacrifice mai puțin pe altarul mitologiei istorice; nici invocarea strămoșilor, nici reproșurile aduse celorlalți nu ne pot fi de folos.

Despărțirea de Est

Ruptura cu Estul, decisă de elita secolului al XIX-lea, s-a tradus printr-o puternică devalorizare și culpabilizare a unor popoare și culturi care până atunci oferiseră românilor mai curând modele decât motive de lamentare.

Primele victime au fost grecii. După 1821 și mai ales în preajma revoluției de la 1848, s-a cristalizat, pentru a se manifesta vreme de mai multe decenii, un antigrecism virulent, aproape obsesiv, doar parțial explicabil prin împrejurările reale din vremea fanarioților și prin episodul revoluționar de la 1821. Grecii simbolizau Răsăritul și câteva secole de cultură orientală, la care trebuia să se renunțe acum în favoarea binefăcătoarei influențe occidentale sau, după alții, în beneficiul „specificului românesc“. Bălcescu a dat tonul în articolul „Românii și fanarioții“, subliniind „starea de jale“ la care cei din urmă aduseseră țara. Eminescu are fobia grecilor:

„Și dacă s-a stricat rândul și tocmeala acestor țări, dacă am pierdut provincii, dacă am înlăturat cu ușurință obiceiuri bune și vechi, dacă au intrat corupția și lașitatea în clasele vechii societăți românești, totdeauna izvorul acestor rele se va găsi c-a fost sau un grec, sau o mână de greci.”⁴

Nici Drăghicescu nu se prezintă mult mai conciliant, în încercarea sa de psihologie a poporului român. Admite că aristocrația românească s-a cultivat și a căpătat un dram de rafinament prin contactul cu grecii. În ansamblu însă, înrâurirea acestora a fost dezastruoasă. „Moștenirea cea mai simțitoare ce ne lăsară grecii moderni, ale cărei urmări le suferim și astăzi așa de cu greu, sunt sărăcirea și pustiirea țării, despoiarea și înstrăinarea ogorului românesc, sărăcirea desăvârșită a populațiilor românești din ambele țări.” Tot grecii au lăsat „ceva din duplicitatea, ceva din perfidia desbinătoare, cu echivocul zavistnic și corupt, cu lipsa de demnitate și cu lingușirea dublată de un orgoliu bolnav cunoscut al Bizanțului. Dacă spiritul public la noi suferă de aceste boale morale, obârșia pornește din putreziciunea morală a Bizanțului corupt, căci cu ele furăm intoxicați de grecii veniți la noi, fugăriți de turcii din Țarigradul distrus.”⁵

Iată, așadar, marii vinovați: grecii și numai grecii! Pe la 1900, înverșunarea antigrecească începe totuși să se domolească. În 1898, Iorga pronunță și publică o conferință intitulată *Cultura română sub fanarioți*, tentativă de reabilitare a unei epoci și a raporturilor româno-grecești în genere; era semnul unei normalizări în curs. Apoi grecii vor dispărea practic din galeria comunităților negative. Pur și simplu, a încetat să mai fie nevoie de ei.

Mai puțin vehement se manifestă în epocă antiturcismul. Despărțirea de Turcia se înțelegea de la sine. Turcul, fiind *altul* în înțelesul puternic al termenului, apărea mai puțin nociv

⁴ Dumitru Murărașu, *op. cit.*, p. 118.

⁵ D. Drăghicescu, *op. cit.*, pp. 252 și 256.

decât grecul, ortodox ca și românul, și infiltrat chiar în mediul românesc. Turcii ofereau în primul rând elementele unor „imagini de Epinal“, alimentând cronica victoriilor românești din Evul Mediu și până la 1877. Dominația și influența turcească nu puteau fi judecate decât negativ, dar, încă o dată, intermediarul grec apărea încă mai vinovat decât stăpânitorul turc.

Revenim la textul lui Drăghicescu, pentru a identifica „otrava sufletească a atmosferei din Orient“ transmisă românilor din sursă otomană. „Fiecare obicei turcesc împrumutat, fiecare modă turcească imitată introducea, în sufletul nostru etnic, sămânța corupției și trândăviei, care degradează și degenerază popoarele.“ De „lenevia“ românului, vinovat este turcul! Adept al principiului „haina face pe om“, Drăghicescu denunță îndeosebi larga îmbrăcăminte orientală adoptată de boierii români: „Șalvarii, niște pantaloni, precum se știe, foarte largi, antereul cu mâneci lungi și plutitoare, peste care se punea o altă haină cu mâneci despicate, sau giubeaua cu mânecile largi și scurte, toate acestea poartă pecetea unei vieți de lene și de trândăvie. Această îmbrăcăminte este făcută într-adins ca să împiedice orice fel de activitate și să deprindă pe om la o viață goală, de odihnă fără întrerupere și de toropeală, la o viață adormită și de petrecere ușoară. În ea omul abia de simte că trăiește. [...] Chiar dacă ar fi vrut strămoșii noștri s-o rupă cu traiul lor de nesimțire, de toropeală adormită și de trândăvie, chiar de ar fi vrut ei să se trezească și să lucreze, să înceapă ceva, îmbrăcăminte aceasta i-ar fi împiedicat și i-ar fi descurajat. Cu niște mâneci largi, lungi și despicate, cari împiedică și paralizează mâinile, este peste putință de a fi activ și energic.“⁶

După greci și turci, rușii cad la rândul lor victime ale aceleiași tentative de ieșire din civilizația orientală. Până aproape de mijlocul secolului al XIX-lea, ei au fost mai curând bine văzuți de români. Protectori ai creștinătății sud-est europene,

⁶ *Ibidem*, p. 262.

au apărut timp de un veac și jumătate drept potențiali eliberatori. Pe la 1815, *Cronograful* lui Dionisie Eclesiarhul exprima starea de spirit antioccidentală și prorusă a „clasei de mijloc”: bunul și creștinul împărat Alexandru era perceput ca o stavilă în fața anarhiei generate de Revoluția franceză și de ambițiile imperiale ale lui Napoleon. Dar chiar primul act mai semnificativ de îndreptare spre Occident a societății românești s-a petrecut sub tutelă și îndrumare rusească, în vremea Regulamentului Organic și a administrației generalului Kiseleff (1829–1834), prin contactul cu o aristocrație slavă care se exprima însă în franceză. Rușii păreau pe cale de a câștiga inimile românilor. S-a petrecut însă contrarul. Generația de la 1848 s-a ridicat mai mult împotriva Rusiei decât a Turciei, denunțând atât Regulamentul Organic, văzut ca o stavilă în fața progresului, cât și tendințele expansioniste ale unui imperiu care amenințau să înghită spațiul românesc. Pentru a conversa franțuzește, românii nu mai aveau nevoie, ca la 1830, de prezența ofițerilor ruși; preferau să meargă direct la Paris. Chiar colaborarea cu rușii, impusă uneori de circumstanțe, ca la 1877–1878 și la 1916–1917, s-a dovedit frustrantă și susceptibilă de consecințe neașteptate (pierderea județelor din sudul Basarabiei la 1878, lipsa oricărei susțineri în 1916 și dezorganizarea frontului în 1917). Cert este că, în primul rând, orientarea culturală a României spre Occident și în sensul detașării de mediul slav nu avea cum să nu se răsfrângă într-o devalorizare esențială a modelului rusesc și a raporturilor cu Rusia (în ciuda faptului că, structural, societatea românească, predominant rurală și puternic polarizată între o aristocrație bogată și o țărănime supusă, era mai aproape de modelul rusesc decât de cel occidental).

Mitul francez

Pe terenul rămas astfel liber a erupt pur și simplu mitul *francez*. I se pot găsi desigur antecedente, încă din vremea

fanarioților. Dar nu pot fi echivalate și nici măcar comparate sporadicele raporturi, în bună măsură indirecte, prin filieră grecească și, după cum am văzut, chiar rusească, de până la 1830, cu masivitatea fenomenului care debutează în perioada 1830–1848. O dată lansată pe calea occidentalizării, elita română se aruncă în brațele Franței, marea soră latină din Apus. Când ne referim la modelul occidental, trebuie înțeles, în primul și în primul rând, modelul francez, la mare distanță de celelalte repere vestice.⁷ I se adaugă, ca o anexă, modelul belgian, Belgia, țară mică, parțial francofonă, monarhică, neutră, democratică și prosperă, oferind micii Români un model de factură franceză în unele privințe mai bine adaptat propriei sale condiții. Constituția din 1866 a fost o imitație a constituției belgiene din 1831, iar sintagma *Belgia Orientului*, frecvent utilizată, a ilustrat, în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, un interesant mit politic: iluzia unei Români destinate să devină, în toate privințele, o replică a Belgiei la celălalt capăt al continentului.

Pentru a defini ce a însemnat mitul francez în societatea românească, nu avem decât să alegem dintr-o impresionantă cantitate de mărturii. Iată două dintre acestea, care ating limite greu de depășit (și chiar greu de imaginat astăzi, în ciuda relativei supraviețuiri a francofiliei românești).

În 1907, Dumitru Drăghicescu ajungea, în urma unei subtile argumentații, la concluzia că nu există pe lume nație mai desăvârșită decât cea franceză și inteligență mai complexă decât a francezului. Francezii au atins deja punctul cel mai înalt pe care alte popoare îl vor atinge într-un viitor nedefinit: „pe măsură ce națiunile Europei vor câștiga granițele lor definitive și viața lor socială se va elabora și cristaliza în limi-

⁷ Cu privire la modelul occidental și îndeosebi la influența franceză și germană, trimitem la studiul nostru: „Sur la diffusion de la culture européenne en Roumanie (XIXe siècle et début du XXe siècle)“, în *Analele Universității București*, istorie, 1985, pp. 51–69.

tele precise ale acestor granițe, în aceeași măsură însușirile lor sufletești se vor apropia de acelea ale francezului, și ființa imaterială a sufletului lor va căpăta limpezimea luminoasă, netezimea și strălucirea mintalității franceze”.⁸

Cu o jumătate de secol înaintea acestei impresionante caracterizări, mai precis în 1853, I.C. Brătianu îi adresa un memoriu lui Napoleon al III-lea. Omul politic român pleda pentru unirea Principatelor și căuta să-l convingă pe împărat că aceasta ar însemna o „cucerire franceză”: „Armata statului român ar fi armata Franței, porturile sale de la Marea Neagră și de pe Dunăre ar fi întreprinderile comerțului francez.” Apoi, Brătianu supralicita și, chiar dacă ne aflăm în fața unui text de conjunctură urmărind un scop politic precis (atragera împăratului de partea cauzei românești), cuvintele rămân totuși cele care sunt. „Franța – scria el – va avea toate avantajele unei colonii, fără a avea cheltuielile ce aceasta organizează.” Franța era „a doua noastră patrie”, iar România menită a-i deveni *colonie*.⁹

Chiar în 1914, când lucrurile evoluaseră considerabil în sensul unei autonomii politice și culturale românești, s-a putut constata atașamentul visceral față de Franța al unor oameni politici care considerau că România trebuie să intre în război nu pentru propriile-i interese, ci pentru a apăra civilizația franceză amenințată. Cităm din amintirile lui Constantin Argetoianu: „Lahovari și Cantacuzino – mai ales Cantacuzino – voiau și ei intrarea imediată în război [...] și-o voiau numai de dragul Franței, care nu putea fi lăsată să piară, ca și cum soarta ei ar fi stat în puterea noastră! În sinceritatea lor aproape nici nu pomeneau de Ardeal, de întregirea neamului și de Mihai Viteazul – abandonând toate argumentele de ordin național care ne împingeau pe mai toți împotriva Puterilor Centrale, ca să ceară intrarea în război «pour

⁸ D. Drăghicescu, *op. cit.*, p. 81.

⁹ I. C. Brătianu, *op. cit.*, vol. I, pp. 31–32.

voler au secours de la France»!“¹⁰ Brătianu nu promisese chiar în van că „armata română va fi armata Franței“!

La sfârșitul secolului al XIX-lea, în lucrarea *De l'influence française sur l'esprit public en Roumanie* (1898), Pompiliu Eliade considera că întreaga civilizație română modernă se datora Franței. Înaintea influenței franceze, țările române „nu existau pentru civilizație“, „nu existau pentru istorie“. Datorită Franței, asistăm „nu la renașterea unui popor, ci la nașterea sa“!¹¹ Opinia aceasta, flagrant exagerată, se constituie ea însăși în mărturie a obsesiei franceze din epocă. Nu este însă mai puțin adevărat că mitul francez a jucat un puternic rol modelator. În spațiul unei generații, imediat după 1830, franceza s-a impus ca limbă de cultură, eliminând definitiv greaca, iar costumul oriental a cedat în fața modei pariziene. Tinerii români au luat drumul Parisului; pentru mai bine de un secol Franța avea să asigure sau să influențeze formația celei mai mari părți a elitei intelectuale a țării. Nu puteai fi intelectual fără să cunoști convenabil franceza (limbă obligatorie în toți cei opt ani de liceu până la reforma comunistă a învățământului din 1948). Au fost adoptate o bună parte din structurile și instituțiile politice, juridice și culturale franceze.

Sub influența francezei, chiar limba română a cunoscut o evoluție considerabilă, un proces de modernizare care a condus la eliminarea sau marginalizarea unei părți din fondul slav și oriental, și la ceea ce s-ar putea numi o „a doua latinizare“, mai ales prin adoptarea masivă a neologismelor de origine franceză. S-au putut aprecia la 39% din vocabularul român curent și la o frecvență de 20% împrumuturile franceze sau

¹⁰ Constantin Argetoianu, *Pentru cei de mâine. Amintiri din vremea celor de ieri*, vol. II, partea a IV-a, Editura Humanitas, București, 1991, p. 105.

¹¹ Pompiliu Eliade, *De l'influence française sur l'esprit public en Roumanie*, Paris, 1898: „Introduction“, pp. I–XI.

cele unde franceza este prima limbă de referință (a doua fiind latina).¹² Ceea ce înseamnă că, în limbajul obișnuit, un cuvânt românesc din cinci este de origine franceză.

Capitala României a devenit, la rândul-i, „Micul Paris“. Ca în cazul oricărui mit, și aici se amestecă adevărul, exagerarea și iluzia. În ciuda unor clădiri de tip parizian datând din ultimele decenii ale secolului al XIX-lea, Bucureștiul nu seamănă în ansamblu cu Parisul. Ceva din atmosfera pariziană și din modul de viață respectiv caracteriza însă comportamentul clitei, ca și unele colțuri ale peisajului bucureștean. Cea mai mare parte a populației trăia totuși departe de modelul francez! „Belgia Orientului“ și „Micul Paris“ au însemnat însă simboluri puternice, care au mișcat România – atât cât putea fi mișcată – spre civilizația occidentală, la fel cum „Dacia“ și „Mihai Viteazul“ au contribuit, tot prin încărcătura lor simbolică, la înfăptuirea unității naționale.

„Contra-mitul“ german

Desigur, Occidentul nu a însemnat doar Franța. Trebuie remarcat totuși că cealaltă mare soră latină, Italia, s-a bucurat, cel puțin până în perioada interbelică, de un interes mult mai redus, iar în cazul Spaniei relațiile au fost cu totul sporadice. Anglia oferă, la rândul-i, un caz interesant. Chiar dacă unii români au fost fascinați de modelul englez (cazul lui Ion Ghica, care a îndeplinit și funcția de ministru plenipotențiar la Londra între 1881 și 1890), aceștia pot fi numărați pe degete; Anglia a rămas pentru români o insulă îndepărtată și exotică, iar limba engleză, ca limbă de cultură și comunicare, nu avea să se răspândească decât târziu (în mod paradoxal, în epoca Ceaușescu).

Mitul Franței a fost atât de puternic încât nu mai rămânea loc, în sensul specificei polarizări a imaginarului, decât

¹² Constant Maneca, *Lexicologie statistică romanică*, București, 1978.

pentru un singur *contra-mit*, un mit antitetice și complementar: acesta a fost *mitul german*.

Poziția Germaniei în România s-a consolidat fără încetare în jumătatea de secol premergătoare Primului Război Mondial. La sfârșitul acestei perioade, Germania devenise o concurentă redutabilă a Franței. Ea dispunea de atuuri deloc neglijabile. Românii transilvăneni și bucovineni erau mai apropiați de cultura și de mentalitatea germană decât de civilizația franceză. Intelectualii ardeleni îi citeau adesea pe autorii francezi în traducere germană! Pe de altă parte, în Regat, deși net devansată de franceză, germana ocupa a doua poziție ca limbă de învățământ și cultură (opt ani de franceză și patru de germană în licee). Ponderea economică și politică a Imperiului german în Europa de sud-est era mai importantă decât prezența – destul de modestă – a Franței. În 1883, România a aderat la Tripla Alianță structurată în jurul Germaniei și Austro-Ungariei. Originea germană a regelui Carol I și prestigiul său incontestabil au constituit un factor suplimentar în acest proces de apropiere.

Firește, evoluțiile mitice nu sunt univoce, orice mit fiind supravegheat îndeaproape de *contra-mitul* său. Astfel, dacă pentru românii ardeleni, modelul cultural german era dominant, ei priveau în același timp cu simpatie spre Franța până la a admira chiar în mai mare măsură modelul francez idealizat decât modelul german concret. Conștiința și solidaritatea latină, mișcarea națională care inevitabil se lovea la un moment dat de interesele Germaniei, ca și influența exercitată de România contribuiau la o oarecare echilibrare, cel puțin în imaginar, a raporturilor dintre cele două mari repere occidentale. O alunecare spre modelul „celălalt” se constată și în România, dar în sens invers, pornind de la Franța spre Germania.

După 1866, o parte a elitei românești s-a dovedit sensibilă la virtuțile modelului german. Admiratorii acestuia considerau că, o dată depășită efervescența politică de la mijlocul

secolului, venise momentul unui nou echilibru și al unui efort mai bine gândit și dirijat. Reputată prin rigoarea și eficacitatea sa, cultura germană ar fi oferit soluții mai potrivite cu aspirațiile națiunii române decât mentalitatea franceză, acuzată de superficialitate, chiar de frivolitate. Pentru unii, rațiunea disciplinată și claritatea spiritului francez se opuneau îmbâcselii germane („[...] germanul n-are inteligența ordonată, armonică, echilibrată și lucidă a francezului. [...] inteligența germană a rămas confuză, haotică, dezordonată, încâlcită”¹³). Pentru alții, dimpotrivă, germanul era temeinic, iar francezul nu tocmai serios. Ne aflăm, evident, în zona reprezentărilor puternic mitificate, cu polarizarea caracteristică între acceptare entuziastă și respingere absolută.

Mitul german a fost opțiunea unei minorități, dar a unei minorități influente, reprezentată în primul rând prin societatea *Junimea*, care a avut un cuvânt decisiv de spus în evoluția culturală și politică a țării spre sfârșitul secolului al XIX-lea (chiar dacă majoritatea junimiștilor – ca orice majoritate în România de atunci – erau tot de formație culturală franceză, tonul la *Junimea* îl dădeau totuși „germanofili”). O mare personalitate culturală ca Titu Maiorescu, un om politic de talia lui P. P. Carp și cel mai mare poet român, Mihai Eminescu, se înscriu în interiorul acestui curent. Despre civilizația franceză, și mai ales despre efectele contactului românilor cu Franța, Eminescu s-a exprimat cu sinceritatea lui caracteristică: „La Paris, în lupanare de cinisme și de lene / Cu femeile-i pierdute și-n orgiile-i obscene” (*Scrisoarea III*). Ca și Maiorescu, Eminescu era de formație culturală germană. Cazul remarcabil este însă al lui Caragiale care, fără a avea nici o cunoștință de limbă germană, a decis în 1904 să se stabilească la Berlin, unde a rămas până la sfârșitul vieții. Dorința lui a fost să trăiască într-o țară civilizată, și aceasta nu putea fi decât Germania! Confruntarea lui cu intratabilul

¹³ D. Drăghicescu, *op. cit.*, pp. 86 și 88.

francofil Delavrancea, aflat în vizită la Berlin și scârbit de tot ce îl înconjoară și se întâmplă, constituie o savuroasă pagină de antologie, caracteristică pentru privirea românului asupra lumii occidentale.¹⁴

În 1891, Kogălniceanu nu ezita să afirme într-un discurs rostit la Academie: „Toată viața mea, și tânăr și în vârstă coaptă, am mărturisit în mai multe rânduri că culturii germane, că Universității din Berlin, că societății germane, bărbaților și marilor patrioți cari au operat realțarea și unitatea Germaniei dătoresc în mare parte tot ce am devenit în țara mea și că la focul patriotismului german s-a aprins făclia patriotismului meu român.”¹⁵ Flerul politic îi spunea lui Kogălniceanu, care nu datora în fond mai puțin culturii franceze decât celei germane, că ora Germaniei venise!

Până la 1914, poziția Germaniei în formarea elitelor române a făcut progrese constante. Ea amenința deja, în anumite sectoare, supremația franceză. În 1892, dintre profesorii Universității din București, 42 își făcuseră studiile în Franța și numai 8 în Germania; în 1914, 62 erau de formație franceză și 29 de formație germană.¹⁶ De la 5 la 1 raportul devenise 2 la 1. Discipline ca filozofia, istoria sau geografia datorau deja mai mult universităților germane decât celor franceze. Trecutul nu poate fi refăcut, ne putem totuși întreba până unde ar fi mers influența germană fără Primul Război Mondial care a frânat-o în mod decisiv, după ce dăduse ocazia germanofililor, ca și francofililor, să-și manifeste din plin

¹⁴ I. L. Caragiale, *Scrisori și acte* (ediție Șerban Cioculescu), Editura pentru Literatură, București, 1963: scrisoarea lui Caragiale către Alceu Urechia, din 7/20 iulie 1905, pp. 19–29. Opinia lui Delavrancea despre Germania: „Administrație, armată, arte, științe, litere, tramvaie, drumuri de fier, birji, chelneri, frizeri, public, prăvălie, case, monumente, mâncare, bere, tot, tot, prost, stupid, imbecil!”

¹⁵ Mihail Kogălniceanu, *op. cit.*, vol. II, p. 609.

¹⁶ Lucian Boia, *op. cit.*, pp. 55–56.

entuziasmul pentru unul sau altul dintre cele două modele concurente.

Prăpastia creată de acest război – în care România, urmărind realizarea unității naționale, s-a aflat în tabăra opusă Germaniei și a suferit o apăsătoare ocupație germană – a perturbat continuarea normală a raporturilor. Intransigența manifestată de N. Iorga merită comentată. Istoricul a fost foarte apropiat, înainte de război, de școala istorică germană; acțiunea sa „antifranceză” din 1906 (vizând în fapt protejarea culturii române) i-a sporit reputația, nu tocmai meritată, de „germanofil”. Or, în momentul când izbucnește războiul, alegerea lui Iorga este fără echivoc, determinată, evident, mai întâi de motive strict românești, dar, într-o anumită măsură, și de o sensibilitate filofranceză și filolatină care iese acum la iveală. *De ce iubim Franța?* se intitulează un articol publicat de el la 17 august 1914, în momentul când Franța părea aproape înfrântă. „Că iubim Franța – scria Iorga – e neîndoielnic, deși azi e, se zice, învinsă de Germania. Tot așa cum e neîndoielnic că respectăm și admirăm Germania, deși e, azi, se zice, învingătoarea Franței. [...] De ce iubim însă Franța? Pentru că întreaga noastră clasă superioară trăiește în moda și luxul ei? Poate, pentru acea clasă. Pentru că suntem latini și cetim franțuzește? În mare măsură, da. Dar mai ales, la noi toți, nediplomații, pentru un al treilea motiv. Ce vrea Germania? Domnia în Europa, pentru economia sa națională, pentru puterea sa politică. Ce vrea Rusia? Aceeași domnie politică în Europa și, dacă se poate, și mai departe. Ce vrea Anglia? Păstrarea domniei mărilor și a câștigurilor ce aduce. Ce vrea Austro-Ungaria? Întărirea și întinderea ambițiilor ungurești în Carpați și Balcani. Ce vrea însă Franța? Ea vrea să trăiască. Să trăiască statul francez și nația franceză. Să-și păstreze pământul și drepturile. Să-și răzbune onoarea.”¹⁷

¹⁷ N. Iorga, *Războiul nostru în note zilnice*, vol. I, Editura Ramuri, Craiova, f.d., p. 18.

Splendidă pagină de mitologie politică! Doi ani mai târziu (la 26 septembrie 1916), Iorga nu pierdea prilejul de a-i înfiera pe *Latinii care se dezinteresează*, cu alte cuvinte pe spanioli: „Au intrat pe rând în războiul pe care Franța l-a început fără nici un program de cucerire, fără nici o lăcomie de pământuri străine și fără nici o ambiție de a smulge altora în folosul său hegemonia asupra lumii, Italia, apoi Portugalia și, în sfârșit, România. Latinii își varsă astăzi împreună sângele. [...]”¹⁸ Spania era acuzată că nu participă la această frățească vărsare de sânge – chiar dacă în fond nu avea nici un interes să o facă! Să consemnăm și faptul că Iorga, „falsul germanofil” dinainte de 1914, avea să refuze sistematic după război orice contact cu Germania și cu mediul universitar german.

În imaginarul politic românesc, perioada interbelică a însemnat, așadar, un progres al Franței și un recul al modelului german. Evoluții, fără îndoială relative, dat fiind că, pe de o parte, fluxul autohtonist și în genere maturizarea societății românești limitau și filtrau elementele preluate din afară și din cultura franceză în primul rând, iar pe de altă parte, chiar diminuată și incapabilă de a mai oferi un model coerent, Germania și-a păstrat o pondere semnificativă (limba germană se afla tot în a doua poziție după franceză, tinerii români continuau să studieze în Germania, iar în preajma celui de-al Doilea Război Mondial, extrema dreaptă românească, deși izvorâtă din solul autohton, și-a descoperit unele afinități cu ideologia nazistă). Cota Angliei (marea aliată din Occident alături de Franța) era în creștere, „anglofilia” rămânând totuși limitată la cazuri individuale. Mai semnificativ a fost sporul Italiei, devenită, alături de Franța, un loc privilegiat al formării elitelor, mai ales în sectorul științelor umane, la aceasta adăugându-se și unele simpatii pentru soluțiile social-politice mussoliniene.

¹⁸ *Ibidem*, vol. II, p. 170.

Cum se vede, o varietate de modele occidentale, confruntate cu nu mai puțin prezentul model autohton, tot mai puternic afirmat, în ciuda caracterului său nebulos (ortodoxism, tradiționalism, țărănism etc.).

Mitologie comunistă

Ceea ce a prins până la urmă, prin neașteptata întorsătură a istoriei, a fost din nou modelul rusesc, reelaborat în tiparul comunismului. Mitul Uniunii Sovietice a acoperit spre mijlocul secolului oricare alt reper cultural. *Lumina vine de la Răsărit* – titlul broșurii propagandistice publicate în 1945 de Mihail Sadoveanu, trecut cu arme și bagaje de partea noii orientări, ilustrează sensul profund al schimbării.¹⁹ România își întorcea privirile dinspre Apus spre Răsărit. Ceea ce frapază, și de această dată, este radicalismul soluțiilor imita-toare românești. Modelul francez, modelul autohton și modelul sovietic au fost toate, la vremea lor și pentru aderenții lor, adevărate religii. La 1866, românii nu au avut altceva mai bun de făcut decât să copieze constituția belgiană, la 1948 au copiat-o pe cea sovietică. Spiritul acesta de imitație pune în evidență fragilitatea și instabilitatea societății românești, mereu în căutare de repere, cu mare ușurință mitificate. Se poate replica, desigur, că peste tot în Europa Centrală comunismul a fost impus prin simpla înaintare a tăvălugului sovietic. Aceasta nu schimbă însă faptul că noul model a fost mai fidel adoptat în România decât în celelalte țări satelite. Se va spune că România a fost o țară învinsă; dar și Ungaria a fost. În plus, modelul sovietic nu numai că nu a cunoscut o atenuare după relativa „desprindere” de Uniunea Sovietică; dimpotrivă, a fost consolidat.

¹⁹ Instalarea mitului sovietic este pe larg tratată de Adrian Cioroianu: „Lumina vine de la Răsărit. Noua imagine a Uniunii Sovietice în România postbelică, 1944–1947”, în *Miturile comunismului românesc* (sub direcția lui Lucian Boia), Editura Universității din București, 1995, pp. 68–112.

Ca și în Uniunea Sovietică, în România a dispărut complet pluripartidismul (menținut parțial și formal în celelalte țări comuniste), singurul partid rămânând cel comunist. Represiunea a cunoscut metode foarte asemănătoare, precum faimosul canal Dunărea–Marea Neagră, reproducere a canalelor-lagăre de muncă din Uniunea Sovietică. Subordonarea Bisericii și virulența propagandei ateiste au atins un nivel apropiat de cel sovietic, nicicând semnalat în țările comuniste catolice sau protestante. Colectivizarea pământului a fost aproape totală, ca în Uniunea Sovietică. Industria grea s-a constituit de asemenea după purul model sovietic. Ne aflăm aici chiar în inima demersului mitologic comunist, cu accentul pus pe industrii masive, mai caracteristice secolului al XIX-lea decât sfârșitului de secol al XX-lea: fier și cărbune, oțel, ciment, susceptibile de a transforma rapid structurile economice, acoperind țara cu uzine și furnale, ridicând aproape din nimic o numeroasă clasă muncitoare și forțând procesul urbanizării, în ciuda oricăror principii de eficacitate și rentabilitate. Sensul mitologic al acestui tip de industrializare este mai evident în România chiar decât în Uniunea Sovietică, pentru simplul motiv că resursele țării nu se potriveau cu un asemenea proiect. România a devenit astfel, pe urmele sovieticilor, unul dintre marii producători de oțel ai lumii: cu diferența agravantă că marele vecin putea miza pe zăcămintele imense de fier și de cărbune, în timp ce România trebuia să le importe (din India, Canada sau Australia!) pentru a satisface o fantezie ideologică. Preeminența proletariatului – impusă de mitul comunist – s-a tradus și prin orientarea spre tehnologie, spre *producție*, a intelectualității. S-a afirmat un mit al *inginerului* de proveniență tot sovietică, pe care România l-a dus însă la desăvârșire. În anii din urmă ai regimului comunist, doi absolvenți din trei ai învățământului superior românesc erau ingineri, record mondial absolut (față de circa 50% în Uniunea Sovietică, și numai

7% în Franța și în Statele Unite!).²⁰ Cum se vede, modelul sovietic a fost adoptat în cele mai mici detalii și chiar depășit în unele privințe.

După 1964, conducătorii comuniști români s-au lansat într-o politică aparent independentă. Unii observatori superficiali au putut crede, dacă nu într-o renunțare, cel puțin într-o amenajare a modelului sovietic. Cu atât mai mult cu cât istoria și tradiția țării au fost – fie și parțial și deformat – repuse în drepturi, iar anumite raporturi tradiționale cu Occidentul, reluate. A fost o aparență înșelătoare. Structurile reale au rămas cele ale *comunismului sovietic*; în 1989, la sfârșitul domniei lui Ceaușescu, România era mai aproape de modelul stalinist original decât Uniunea Sovietică însăși, pusă în mișcare de Gorbaciov, fără a mai vorbi de societăți comuniste mai evolute ca Ungaria sau Polonia. Ceea ce s-a adăugat acestui model a fost o oarecare infuzie de mitologie orientală. Este momentul când China a devenit un „prieten tradițional” și, nu mai puțin, Coreea de Nord. „Revoluția culturală” declanșată în 1971, deși nu identică prin obiective și amploare cu fenomenul chinez, a prezentat unele trăsături asemănătoare (chemarea la ordine a intelectualilor, în primul rând). După cum distrugerea sistematică a Bucureștiului și reclădirea lui ca „oraș utopic” și-au găsit un corespondent și, cu siguranță, un exemplu în reconstruirea Phenianului, cu o singură diferență: capitala coreeană fusese rasă de bombardamentele americane, pe când românii s-au apucat să distrugă „micul Paris” prin propriile lor mijloace.

În măsura în care Bucureștiul arată astăzi mai mult a „oraș postcomunist” decât a replică pariziană, se poate aprecia că impactul mitului sovietic a fost mai puternic decât influența mitului francez (sau occidental, în genere). Acțiunea

²⁰ Cu privire la mitologia industrială a comunismului, inclusiv obsesia ingineriei, vezi Lucian Boia, *La Mythologie scientifique du communisme*, pp. 101–105 și 123–126.

sa transformatoare a mers mai adânc, modificând radical structurile sociale, peisajul țării și viața oamenilor. Explicația s-ar putea găsi în masivitatea presiunii brute față de acțiunea mai lentă și nuanțată a mecanismelor mentale și culturale prin care s-a manifestat înrâurirea Vestului. Mitul sovietic ar fi, din această perspectivă, un mit fals, mai curând suportat decât împărtășit, spre deosebire de mitul occidental care a sedus generații de-a rândul. Lucrurile nu stau într-un tot așa, chiar dacă violența explică esențialul transformărilor petrecute. Ferindu-ne noi înșine de capcana mitologizantă, nu vom afirma că poporul român în ansamblu ar fi fost câștigat de comunism, dar nici că poporul român în ansamblu nu ar fi dovedit nici o aderență la comunism. Există credincioși, necredincioși și indiferenți în raport cu oricare mit. Moscova, ca și Parisul, și-a avut admiratorii și imitatorii săi. Numai forța nu poate schimba radical o societate; trebuie să existe și o doză de credință, ca și o doză de participare. Dacă elita secolului al XIX-lea s-a orientat spre Occident, existau în societatea românească de la mijlocul secolului al XIX-lea suficiente nemulțumiri, frustrări și complexe care să îndrepte alte segmente ale societății spre cu totul alte repere. Constatarea s-a putut face după 1989, dovedindu-se reticența unei largi părți a populației de a se rupe de structurile și mentalitățile comuniste. Revenirea la putere a ex-comuniștilor în majoritatea țărilor central-europene abia eliberate de comunism dovedește că fenomenul este mai general. Statul-providență, uniformitatea socială (fie numai aparentă), dreptul la muncă asigurat și multe altele pe care nu le mai înșirăm sunt elemente ale unei mitologii în care ar fi riscant să spunem că unii nu au crezut și nu continuă să creadă, numai fiindcă noi înșine nu credem!

Pe de altă parte – și se dovedește din nou complexitatea configurațiilor mitice –, eșecul, îndeosebi material, al comunismului a generat un nou proces de mitificare a Occidentului și chiar a lumii necomuniste în ansamblu. Relativ

izolați de restul lumii, românii au putut fabula în voie. Occidentul mitic generat de comunismul românesc a fost însă de altă natură decât Occidentul elitei secolului al XIX-lea. Pentru aceasta din urmă conta în primul rând modelul cultural. Sub Ceaușescu, Occidentul a oferit mai ales produsele civilizației de consum. Pentru românul lipsit de cele mai elementare bunuri, lucrurile primite „la pachet” (mărfuri de a doua mână, uneori chiar uzate) au devenit un simbol al bunăstării de tip occidental. După decembrie 1989, surpriza a fost că s-au găsit „depozite” de produse cu totul banale (cafea, țigări, săpun) la membri marcanți ai nomenclaturii comuniste. Pachetul de cafea și țigara „Kent” ilustrau virtuțile civilizației occidentale: semnificativă degradare a mitului, coborât la cel mai scăzut nivel imaginabil. Și încă o degradare: mitul Occidentului a devenit, în genere, „mit al străinătății”: tot ce este străin este bun (într-o accepție predominant materială). Mulți români nu mai fac deosebirea clară între Istanbul și Paris. Ar merita studiat și impactul microsocietății arabe prezente în România în anii '70 și '80; miile de studenți arabi veniți în universitățile românești tocmai fiindcă nu își puteau permite să studieze în Occident au putut juca într-o țară sărăcită și izolată rolul unei „clase mijlocii”, suficient de avute și de cosmopolite pentru a dinamiza diverse segmente ale societății românești cu care intrau în contact (prin vehicularea de mărfuri străine, trafic de valută, corupție, prostituție...). *Străinul* a devenit un termen generic, expresie ultimă a procesului de mitificare.

Repere postrevoluționare

După 1989, reorientarea spre Vest este sensibilă, frânată însă de rezistența autohtoniștilor, al căror țel, explicit sau implicit, nu poate fi decât menținerea României în Est. Procentul aparent foarte ridicat al celor care aderă în prezent la ideea europeană trebuie interpretat cu toată prudența. Nu toată lumea înțelege același lucru prin „intrarea în Europa”. Mulți rețin

foloasele, în special de ordin material, preferând să ignore transformările structurale impuse de o asemenea orientare, necesara reelaborare a reperelor politice și culturale, ca și inevitabila limitare a suveranității naționale. Ei continuă să spere într-o Românie integrată, dar în același timp „neatin-să“ în valorile ei perene.

Sondajele imediat postrevoluționare așezau Franța pe primul loc în „imaginationul occidental“ al românilor, urmată imediat de Statele Unite. Supraviețuirea mitului francez – chiar dacă nu mai are forța de altădată – apare drept o caracteristică românească. Caz unic într-o Europă dominată de limba engleză: în România, franceza se află, sau s-a aflat până nu demult, pe primul loc ca limbă de cultură și comunicare. Însă engleza tinde să o depășească, probabil chiar a depășit-o. După cum Statele Unite încep să devanseze Franța prin tot ce oferă românilor ca model social și cultural, precum și ca prezență efectivă în spațiul românesc. Comunismul „conservase“ mitul francez; acum, într-o lume deschisă, el va putea rezista cu greu masivei infuzii de mitologie anglo-saxonă (identificabilă la toate nivelurile, inclusiv în viața cotidiană, prin filmul și muzica americană, prin Coca-Cola sau restaurantele Mc Donald's). Este de așteptat și o revenire în forță a Germaniei, culpabilizată după război, aproape complet evacuată din complexul mitic românesc, dar care are acum toate atuurile necesare pentru a-și reafirma tradiționala influență în Europa Centrală. În termeni geopolitici cel puțin, România nu se află între Franța și Statele Unite, ci între Rusia și Germania.

Diverse alte repere au fost la rândul-le invocate în anii post-revoluționari. Nu au lipsit, din partea Puterii, nici referiri abile, purtătoare de speranțe, la modelele suedez, austriac sau japonez. Nostalgiciii comunismului urmăresc cu satisfacție actualul model chinez, care ar dovedi că principiile politice și sociale autoritare pot face casă bună cu economia liberă. O referință inedită este Coreea de Sud, cu atât mai tentantă cu cât oferă imaginea unei dezvoltări explozive și realitatea unei

masive prezențe pe piața românească. Mai puțin invocat, dar foarte vizibil, este însă modelul turcesc. Turcia revine în forță în spațiul dominat cândva de Imperiul otoman, și această performanță, realizată de cea mai săracă dintre națiunile europene care nu au cunoscut comunismul, spune tot ce e de spus cu privire la binefacerile sistemului comunist. Istanbulul se află mai puțin departe decât Parisul, iar aspectul general al Bucureștiului îl apropie astăzi mai curând de condiția unui „mic Istanbul“ decât de „micul Paris“ de odinioară.

Repere, modele, mituri: suntem departe de o opțiune clară. Fenomen de altfel firesc; într-un secol și jumătate națiunea română a fost traumatizată prin trei mari rupturi: despărțirea de Orient, apoi despărțirea de Apus prin instaurarea comunismului și, în sfârșit, despărțirea de comunism și revenirea, ezitantă, în matca occidentală. Toate acestea au impus prezența unor modele multiple și contradictorii, menite să dea sens și coerență unei *nesfârșite tranziții*. Civilizația modernă românească este esențialmente o civilizație de tranziție: de aici căutarea înfrigurată a ceea ce pot oferi ceilalți, de aici, nu mai puțin, temerea față de ceea ce s-ar putea pierde prin contactul cu ceilalți, de aici, așadar, amalgamul de fascinație și respingere, cu alte cuvinte *obsesia* străinătății.

Trei dosare sensibile: țigani, maghiarii, evreii

Atunci când *celălalt* se află în interiorul cetății, el oferă adesea mai multe trăsături de alteritate și stimulează în mai mare măsură tot felul de neliniști decât *celălalt* din afară. În cazul lui, procesul de mitificare poate merge foarte departe. Este ceea ce s-a petrecut și continuă să se petreacă, în mediul românesc, cu trei etnii specifice: *țigani, maghiarii și evreii*. Anchetele întreprinse după 1989 dovedesc că mai ales asupra lor se proiectează, în proporții diferite, frustrările și temerile populației majoritare.

Potrivit sondajelor, aproximativ două treimi dintre români nu îi agreează pe țigani. Procentul, deosebit de ridicat, pare a defini o adevărată psihoză și oferă toate ingredientele unui mit politic. Țiganilor li se reproșează multe, de la nesiguranța vieții de fiecare zi (crime, tâlhării) până la stricarea imaginii țării în străinătate. Ei stârnesc teamă îndeosebi prin ponderea lor demografică, mai recent și economică, în sensibilă creștere. Numărul lor, oficial de ordinul sutelor de mii, este amplificat de opinia publică la *milioane*. Unele proiecții prevăd momentul când, dată fiind natalitatea ridicată a unora și foarte scăzută a altora, ȣiganii vor ajunge majoritari în România. Mitul tradițional al țiganului, exprimând sentimentul de superioritate față de un celălalt foarte diferit, primitiv și marginal, dar și o anume simpatie de factură romantic-umanitară și o intenție civilizatoare²¹, se retrage în fața unui amestec de ostilitate și teamă. Discursul, promovat chiar la televiziunea publică, devine în aceste condiții rasist, lărgind și mai tare o fisură socială care poate genera situații periculoase.

La rândul lor, maghiarii „beneficiază” de circa o treime de opinii defavorabile printre români. Și aici, opiniile extreme capătă dimensiuni mitice și ating intensitatea de manifestare a unei psihoze. Evident, istoria își are partea ei de responsabilitate: discriminarea românilor și atitudinea disprețuitoare față de ei în Ungaria dinainte de 1918, ca și dramaticele evenimente consecutive cedării Ardealului de Nord în 1940 nu au putut să nu marcheze conștiința românească. În rest însă, resentimentele sunt bine întreținute politic și sistematic amplificate (de ambele părți, dar ceea ce ne interesează acum este mitologia românească, nu cea ungurească).

²¹ Primul text reprezentativ îi aparține lui Mihail Kogălniceanu: *Esquisse sur l'histoire, les mœurs et la langue des Cigains* (1837), reprodus în *Opere*, vol. II, pp. 354–385. Un tur de orizont al chestiunii, însoțit de o bogată bibliografie, la George Potra, *Contribuțiuni la istoricul țiganilor din România*, Fundația „Regele Carol I”, București, 1939.

Explicit sau implicit, pericolul unguresc a oferit un alibi regimului Ceaușescu și, nu în puține ocazii, guvernărilor de după 1989. Insuccesele interne, de obârșie strict autohtonă, trec pe plan secundar în fața unor amenințări imaginare în raport cu care se cere românilor să fie uniți și să uite dificultățile pasagere. Românii află fără încetare că lobby-ul maghiar creează obstacole internaționale României, iar iredentismul ungar amenință să rupă Transilvania de trupul țării.

Ar fi naiv să considerăm că nu există și elemente reale la baza acestei construcții mitice. Propaganda unor cercuri maghiare cu accente antiromânești și agitația întreținută în jurul Transilvaniei nu țin exclusiv de imaginar. Mitul începe acolo unde Ungaria devine piesa dominantă căreia i se subordonează toate evoluțiile românești majore. Ea face figură de mare putere – ceea ce, evident, nu este – capabilă de a surclasa o țară ca România, de două ori și jumătate mai întinsă și mai populată. Transilvania, prezentând ea singură împreună cu Banatul o suprafață superioară Ungariei și o populație românească net majoritară, apare în acest context ca o entitate amorfă, susceptibilă de a fi extrasă din ansamblul național românesc. Până și istoria românilor a ajuns să fie concepută în așa fel, încât să nu se cedeze punctului de vedere unguresc sau să nu se afirme nimic ce ar putea avantaja Ungaria (chestiuni precum continuitatea, istoria Transilvaniei sau raporturile dintre teritoriile românești și unirea lor, nu mai pot fi abordate cu seninătate profesională din motive strict „ungurești”). Și astfel, pentru a nu pierde în fața Budapestei, românii se așază de bunăvoie la remorca Ungariei, devenind dependenți de tot ce se întâmplă și se spune acolo. Ieșirea din mitologie presupune conștientizarea faptului că destinul României, bun sau rău cum va fi, se află în mâini românești, supraestimarea adversităților fiind o scuză comodă, dar care nu rezolvă decât, cel mult, interese politice de moment.

Din punctul de vedere al adversităților, evreii stau acum într-o poziție ceva mai bună. Doar 13% dintre români, potrivit

răspunsurilor unui sondaj, par a fi antisemiți. Puțin, dacă ne referim la psihoza „țigănească” sau „ungurească”, suficient totuși, ținând seama de faptul că astăzi, în România, minoritatea evreiască este extrem de redusă numeric. Se combină în acest caz dimensiunea „arhetipală” a antisemitismului, reminiscențe ale unei istorii încheiate dar recente, ca și tradiționalele acuze aduse marii finanțe internaționale și, în genere, influenței evreiești în politica mondială.

Raporturile istorice dintre români și evrei sunt puternic mitificate, în ambele sensuri. Pe de o parte, unii autori, de regulă evrei, pun în evidență o întreagă tradiție de antisemitism românesc, potrivit căreia, de pildă, uciderea creditorilor levantini în noiembrie 1594, act declanșator al rebeliunii antiotomane a lui Mihai Viteazul, se constituie pur și simplu în pogrom antievreiesc. I se reproșează apoi României neacordarea cetățeniei române evreilor până după Primul Război Mondial, atitudine care ar denota un antisemitism funciar.²² În sfârșit, se insistă asupra valului de antisemitism din preajma celui de-al Doilea Război Mondial, masacrelor din vremea dictaturii legionare și genocidului (parțial) imputabil guvernării Antonescu.

Pe de altă parte, la cealaltă extremă, dintr-o perspectivă naționalist-românească, așezarea evreilor în secolul al XIX-lea, îndeosebi în Moldova, apare ca o adevărată invazie, neacordarea cetățeniei reprezentând o minimă măsură de protecție a organismului național. Oricum, nici vorbă nu ar putea fi de vreun antisemitism românesc. În ce-l privește pe Antonescu, departe de a-i fi exterminat, el i-a salvat pe evrei, care n-au cunoscut în România soarta coreligionarilor lor din Germania sau chiar din Ungaria. Din contră, li se reproșează evreilor atât îmbogățirea fără scrupule pe seama românilor – în acest

²² Carol Iancu, *L'Émancipation des Juifs de Roumanie (1913–1919)*, Montpellier, 1992. Autorul consideră România „printre țările de avangardă profesând un antisemitism de stat sistematic” (p. 32).

sens, pofta de câștig a arendașilor evrei a putut fi considerată drept primă cauză a răscoalei din 1907 –, cât și lipsa de patriotism, neaderarea la ideea națională românească. Este remarcat și entuziasmul cu care evreii basarabeni i-au primit pe invadatorii sovietici în iunie 1940 (justificare a represiunilor ulterioare), după cum evreii sunt făcuți în mare măsură vino-vați, alături de unguri și alți alogeni, de instaurarea comunismului în România și de faza cea mai dură a terorii staliniste. Idee pe care Iosif Constantin Drăgan o exprimă în cuvinte puține și lipsite de nuanțe: „cu sprijinul armatei sovietice au fost aduși activiști de partid, cu nume noi, românizate, cum erau Ana Rabinovici-Pauker, Leonte Răutu (Rotmann), Mihail Roller, Silviu Brucan, Teohari Georgescu, László Lukács (Vasile Luța) sau bulgarul Borilă etc. [...] Conducerea partidului a fost monopolizată de acești alogeni.”²³ Departe de a fi persecutați, evreii ar fi răspuns, așadar, printr-o răzbunare meschină ospitalității românești.

Recunoaștem că este dificil să păstrezi dreapta măsură într-un domeniu atât de delicat și atât de marcat de tentația mitologizării. Pe de o parte, nu se poate nega existența unui antisemitism românesc sau, poate mai corect spus și pe plan mai larg, perceperea evreului ca entitate investită cu un puternic grad de alteritate; într-un evantai de altfel foarte larg: de la antisemitismul funciar și violent până la o notă de înțelegere și chiar de simpatie, dar oricum față de un „celălalt” cantonat într-o poziție distinctă. Până și E. Lovinescu, criticul care a promovat literatura scrisă de evrei, sau G. Călinescu, cel care a riscat la 1941 să acorde scriitorilor evrei un spațiu însemnat în *Istoria literaturii române*, au văzut în ei un element susceptibil de a îmbogăți cultura națională, dar nu mai puțin o rasă aparte, cu trăsături imuabile, cu totul altele decât ale românului. Bunăvoința manifestată era bunăvoință

²³ Iosif Constantin Drăgan, *Istoria românilor*, Editura Europa Nova, București, 1993, p. 267.

față de un străin. Înainte de a fi fost român, evreul rămânea evreu. Ni se pare corectă afirmația lui Leon Volovici: „O «afacere Dreyfus» în România, în anii '30, nu e de imaginat”²⁴, cu alte cuvinte, nu putea fi concepută o repunere în cauză a societății românești numai de dragul integrării evreilor.

Pe de altă parte, toate aceste atitudini decurg din istorie, nu din vreo anume predispoziție românească. A intrat în joc un mecanism care a funcționat și funcționează pretutindeni în lume (inclusiv în Israel, dovadă problema arabă). Istoria dovedește cât de dificilă este armonizarea unor comunități diferite prin origine, limbă, religie și cultură. S-a văzut ce s-a întâmplat în Bosnia unde, privită de departe, diferența părea minimă. Expansiunea populației evreiești în secolul al XIX-lea în spațiul românesc, și în special în Moldova și în mediul urban, a fost considerabilă. Evreii reprezentau în 1912 aproape 15% din populația urbană a țării. În București erau 13%, în Iași aproape jumătate: 42%, în alte orașe moldovenești înregistrându-se o cotă similară. Este greu de spus unde se situează „pragul de toleranță”, există în fond antisemitism chiar fără evrei (cum se întâmplă astăzi în România). Faptul în sine al disfuncționalităților și tensiunilor rezultate din întrepătrunderea unor comunități distincte trebuie însă luat în considerare. Din punct de vedere istoric, dosarul româno-evreiesc este explicabil, după cum explicabilă este și actuala confruntare israelo-arabă („a explica” neînsemnând „a justifica”). Doar pe o linie de interpretare istorică – ce îi disculpă, istoricește vorbind, atât pe români cât și pe evrei – se poate ieși din mitologie. Altminteri, mereu va fi cineva de vină: românul sau evreul.

Cu Antonescu, lucrurile stau de asemenea pe linia de mijloc, după bine cunoscutul principiu al sticlei pe jumătate goală

²⁴ Leon Volovici, *Ideologia naționalistă și „problema evreiască”*. *Eseu despre formele antisemitismului intelectual în România anilor '30*, Editura Humanitas, București, 1995, p. 208.

sau pe jumătate plină, care este însă la fel în ambele cazuri, deosebirea ținând strict de interpretare. Nu poate fi transfigurat Antonescu, în mod decent, într-un salvator al evreilor. Antonescu a fost antisemit, faptul trebuie recunoscut. Dar a fost antisemit într-un anume context, care de asemenea se cere înțeles. Nu poate fi judecată istoria de atunci exclusiv cu normele noastre de astăzi. Și, evident, antisemitismul lui Antonescu nu a mers atât de departe ca antisemitismul lui Hitler. Comunitatea evreiască din România, în cea mai mare parte a ei, a supraviețuit. Departe de a fi impecabil, tabloul nu este nici pe deplin întunecat.

Nu poate fi ocolită nici problema rolului jucat de evreii români în primii ani de comunism. A da vina pe ceilalți este din păcate un obicei încetățenit în România ultimelor decenii. Indiferent de rolul jucat de evrei (nu de toți, fiindcă au fost și evrei persecutați), românii se cade să-și asume istoria lor, pentru care ei sunt în primul rând responsabili: inclusiv pentru comunism, dacă mai puțin în ce privește instaurarea lui (deși nu pot fi ignorate aderările masive de după 1944, inclusiv ale unor intelectuali de marcă), în orice caz pentru modul cum l-au aplicat. Acestea fiind zise, ar fi totuși incorect să nu observăm ponderea semnificativă a evreilor (și a altor neromâni) în aparatul politic, de propagandă și de represiune în epoca stalinistă. La începutul anilor '50, dintre cei patru membri ai secretariatului partidului comunist, doar Gheorghiu-Dej era român, în netă minoritate față de „minoritari” (Ana Pauker, Vasile Luca, Teohari Georgescu). Fenomenul este atât de vizibil încât istoricul onest nu poate trece peste el. Momentul „evreiesc” al comunismului românesc rezultă din îmbinarea a cel puțin trei factori: caracterul predominant neromânesc al partidului comunist dinainte de 1944, deplasarea spre „centru” a unei comunități până atunci marginalizate și ofensiva împotriva valorilor naționale caracteristică primei faze a noului regim. Trebuie ieșit și în această privință din

mitologie: nu poate fi vorba nici de culpabilizarea evreilor (în raport cu o națiune română „inocentă”), nici de scoaterea din ecuație a unui grup important de evrei care au jucat un rol de netăgăduit în istoria epocii. Idealul ar fi să-i judecăm cu aceleași unități de măsură atât pe Antonescu, cât și pe Ana Pauker.

Prieteni și adversari: un joc istoric

Mitologia celuilalt oferă propagandei politice un instrument de neprețuit. O dată ce din istorie se poate alege orice, imaginarul istoric devine suport al dezinformării și manipulării. Fiecare nație își are stocul său de prieteni tradiționali și de dușmani ereditari, iar acesta poate fi revizuit în funcție de circumstanțe.

Un segment important al populației românești a simpatizat cu partea sârbă în anii conflictului din fosta Iugoslavie. „Prosârbismul” reflectă în mare măsură – deși nu exclusiv – tentațiile naționaliste, ortodoxiste și antioccidentale prezente în societatea românească. În sprijinul acestei atitudini, cât se poate de explicabilă, s-a invocat însă cu totul alt argument, și anume tradiția prieteniei româno-sârbe, până la a se susține că Serbia (sau actuala Iugoslavie) ar fi singurul bun vecin al României (afirmație făcută chiar de președintele României, Ion Iliescu).

Oricine cunoaște cât de cât istoria raporturilor româno-sârbe știe că lucrurile nu stau într-un tot așa. Am menționat deja opinia nu tocmai măgulitoare despre sârbi exprimată în folclorul românesc. În perioada dualismului austro-ungar, între sârbii și românii din Ungaria s-au încheiat forme de colaborare (în contextul mișcării naționale a popoarelor din monarhia habsburgică). Existaseră însă și tensiuni, generate îndeosebi de dependența românilor ortodocși de mitropolia sârbească de la Karlowitz (între 1783 și 1864). La 1848, românii bănățeni s-au manifestat mai curând împotriva sâr-

bilor decât a ungurilor. Cert este că cele două state, România și Serbia, au avut raporturi bune în ultimele decenii ale secolului al XIX-lea și la începutul secolului nostru. La sfârșitul Primului Război Mondial, s-a ajuns însă la un pas de conflict, mărul discordiei fiind Banatul, pe care ambele țări urmăreau să-l anexeze în întregime sau în cea mai mare parte. În consecință, trupele sârbești au ocupat în 1918–1919 actualul Banat românesc, lăsând o amintire nu tocmai prietenească. Chiar dacă s-a evitat un conflict armat, soluția de compromis: tăierea în două a Banatului, nu a mulțumit cu adevărat nici una din părți. În perioada interbelică, relațiile au fost strânse în cadrul Micii Înțelegeri, dar nu doar cu Serbia, ci cu întreaga Iugoslavie. Statuile regilor României au fost comandate croatului Ivan Meštrović. După al doilea război, România comunistă s-a remarcat prin denunțarea înverșunată a revizionismului iugoslav; „călăul Tito“, cu securea din care picura sânge, a devenit o imagine familiară în peisajul românesc al anilor '50. Apoi, pe măsura detașării liderilor români de Moscova, s-a petrecut normalizarea relațiilor și tot mai strânsa apropiere dintre cele două țări. Din călău, Tito – croat de origine, nu sârb – a devenit bunul prieten al lui Gheorghiu-Dej și apoi al lui Ceaușescu.

Acestea ar fi câteva repere sumare. Balanța pare a înclina spre amicitie, dar suntem departe de limpezimea desăvârșită invocată de propagandă. Pe de altă parte, raporturile politice se susțin mai puțin pe istorie, cât pe interesele și afinitățile prezente. Pot fi promovate bunele relații cu Serbia și fără rescrierea trecutului într-un sens mai idilic decât a fost în realitate.

Un curios dublu discurs se aude când este vorba de Turcia. Pe de o parte, turcii sunt vechii noștri inamici, care ne-au invadat și ne-au asuprit și pe care voievozii români i-au bătut în repetate rânduri în Evul Mediu. Pe de altă parte, turcii au revenit acum, cu capital, mărfuri și proiecte politice. Discursurile contradictorii ar putea fuziona (cu atât mai mult cu cât

istoria comună a celor două popoare înseamnă și colaborare, nu numai bătălii), dar ele sunt emise în genere separat: elevii învață la școală despre adversitatea româno-turcă, iar oamenii politici scot în evidență tradiția prieteniei dintre cele două țări și popoare!

Complot împotriva României

Mitul conspirației reprezintă una dintre figurile cele mai comune ale imaginarului politico-istoric. Îl întâlnim, evident, și la români, și chiar în forme agravate, dat fiind amintitul complex de cetate asediată, ca și, mai recent, impactul ideologiei și comportamentului politic comunist, cu deosebire sensibile la tema complotului din interior sau din afară.

Aruncați dintr-o parte în alta de valurile istoriei, românii s-au simțit nu o dată trădați și sunt ușor dispuși să creadă că, dincolo de ceea ce se vede, există tot felul de calcule și aranjamente obscure puse la cale de alții pe seama lor. *Complot împotriva României* se intitulează o carte apărută în 1993 și, chiar dacă titlul este până la urmă mai radical decât conținutul, el rămâne în sine reprezentativ pentru o anume stare de spirit. Autorii tratează evenimentele anilor 1940–1947, dezmembrarea României la 1940 și intrarea ei ulterioară în sfera sovietică cu consacrarea pierderii Basarabiei și Bucovinei, fiind puse, așadar, sub semnul unui complot internațional.²⁵ În fapt, la 1940 Uniunea Sovietică, Ungaria și Bulgaria și-au recuperat teritorii pe care nu încetau să le revendice, iar Germania și Italia au sancționat România, aliata de până atunci a Franței și Angliei. A fost o tragedie națională, dar de ce un complot? Pentru simplul motiv că în cultura politică românească s-a înrădăcinat tema complotului.

²⁵ Ioan Scurtu și Constantin Hlihor, *Complot împotriva României, 1939–1947*, Editura Academiei de Înalte Studii Militare, București, 1994.

Marele complot rămâne fără îndoială cel pus la cale la Ialta, de Stalin, Roosevelt și Churchill. *Mitul Ialtei* a pătruns puternic în conștiința românească, și nu numai în mediile antioccidentale. Esența lui antioccidentală este de altfel ușor de descifrat. Ialta înseamnă *trădarea Occidentului*. Comuniștii autohtoni și chiar sovieticii apar în această lumină mai puțin vinovați decât ipocritul Apus care, în timp ce promitea românilor libertate, îi vindea pe ascuns Moscovei. Zadarnic istoricii occidentali s-au muncit să demonstreze că nu a existat nici un târg la Ialta vizând împărțirea Europei. Cine îi crede? Este invocat faimosul procentaj propus de Churchill lui Stalin în octombrie 1944: în România, Rusia 90% influență, ceilalți 10%; în Grecia, Rusia 10%, ceilalți 90%; în Iugoslavia, Rusia 50%, ceilalți 50%; în Ungaria, Rusia 50%, ceilalți 50%; în Bulgaria, Rusia 75%, ceilalți 25%. Acesta este documentul trădării, mâzgălit de Churchill pe un petec de hârtie. El este asimilat cu un adevărat acord secret.²⁶

În fapt, Churchill încerca să salveze ce se mai putea salva: o prezență cât de cât semnificativă a Occidentului într-o regiune larg deschisă în fața armatei roșii (la data aceea România era deja ocupată în întregime). Nu ar fi stricat României 10% prezență occidentală, față de zero cât a fost în realitate! Fără a mai vorbi de țări ca Ungaria, Iugoslavia și chiar Bulgaria, unde Occidentul își rezerva ceva mai mult (iar Polonia și Cehoslovacia nici nu intrau în discuție). Apoi, și este un lucru elementar, influența menționată privea interesele economice, politice și strategice ale marilor puteri, nu regimul intern al țărilor nominalizate. Doar dacă nu vrem să ne închipuim că pentru Churchill România ar fi urmat să fie 90% comunistă și 10% pluralistă și democratică! Occidentalii au fost naivi, fără îndoială, dar decența ne obligă să încercăm a înțelege

²⁶ Vezi rezumatul mitologic al chestiunii la I. C. Drăgan, *op. cit.*, pp. 255–266.

ce era atunci în mintea lor. Ei gândeau în termenii clasici, „neideologizați“, ai sferelor de influență. S-ar fi petrecut pe o scară mai largă, în Europa Centrală, ce s-a întâmplat cu Finlanda. „Finlandizarea“ țărilor respective ar fi oferit Uniunii Sovietice garanția unei puternice poziții politice, militare și economice în zonă, fără ca prin aceasta structurile interne și relațiile normale cu Occidentul să fie afectate în mod dramatic. Lucrurile au evoluat altfel, iar Occidentul nu a putut și nici nu a vrut să intervină, ceea ce nu înseamnă însă că ne aflăm în fața unui complot sau a unei vânzări.

Cum totul se leagă, imaginarul fiind neînchipuit de logic, *Ialta* își are echivalentul antitetic (și chiar rimat) în *Malta*. Întâlnirea Bush–Gorbaciov din 1989, în largul micii insule mediteraneene, ar fi pus capăt, printr-un nou complot, jumătății de secol de comunism și de dominație a Uniunii Sovietice în Europa Centrală. Dezintegrarea unui sistem incapabil să mai funcționeze și valul revoluționar al mișcărilor anti-comuniste par a conta prea puțin în fața forței arhetipale a mitului conspirației. Istoria ultimei jumătăți de secol se reduce la două întâlniri și se rezumă la sintagma ușor de memorat *Ialta–Malta*.²⁷

Pentru unii, acestea sunt episoade ale unei vrăjmașii generale pe care „ceilalți“ ne-o poartă. Dan Zamfirescu a publicat în 1993 un volum de eseuri intitulat nici mai mult nici mai puțin decât *Războiul împotriva poporului român*. Românii ar fi meritat să devină una dintre marile puteri ale lumii și, dacă astăzi nu se află atât de sus, vina nu este a lor (al lor fiind numai meritul), ci a acelor forțe, vizibile sau obscure, care se coalizează mereu pentru a-i împiedica. „Complotul împotriva României“ pare un dat al istoriei: este crucea pe care trebuie să o purtăm.

²⁷ O carte cu titlul semnificativ: Titu Georgescu, *România între Ialta și Malta*, Editura Șansa, București, 1993.

Tentația imperială

Agresivității și lipsei de scrupule ale celorlalți li se opun, în conștiința istorică românească, înțelepciunea și cumpătarea unui popor, a cărui singură dorință este să trăiască în pace. Numeroasele războaie purtate de români, cele mai multe victorioase, au fost impuse, nu dorite. Românii nu au făcut decât să-și apere glia strămoșească sau să elibereze teritorii românești subjugate de alții.

Caracterul strict defensiv al politicii românești a devenit o dogmă în vremea lui Ceaușescu, înlăturându-se, cu absurda minuțiozitate a paranoiei naționalist-comuniste, orice cuvânt sau sintagmă care ar fi putut sugera fie și umbra vreunui gând expansionist. Așa a ajuns Mihai Viteazul să nu mai cucerească Transilvania și Moldova, ci să le „unească“. Așa a ajuns chiar Burebista, mare cuceritor la vremea lui, să nu facă altceva decât să *unifice* triburile dacice din Europa Centrală și sud-estică. Participarea românească la Primul Război Mondial, etichetat drept „imperialist“ de istoriografia comunistă, a urmat aceeași logică. Dacă în anii '50 România nu putea fi mai puțin imperialistă ca toți ceilalți, ea a devenit în faza ulterioară protagonista unui război drept, alături de alte popoare sau țări mici (Serbia, Belgia), conflictul rămânând imperialist doar pentru marile puteri. Împărțirea în „buni“ și „răi“ corespundea perfect maniheismului comunist și naționalist. Interesant este că în tabăra celor răi au rămas și aliații României, inclusiv Franța, care urmărea și ea eliberarea Alsaciei și Lorenei, sau Italia, care avea față de Austro-Ungaria scopuri similare cu cele ale României.

Un popor mic și pașnic, nevoit să se apere: iată o temă dominantă a discursului istoric românesc și a conștiinței naționale. Modestia pe care o asemenea viziune o presupune a generat însă, pe de altă parte, inevitabile frustrări și vise de mărire, proiectate fie într-un trecut îndepărtat, fie în viitor. Insistența

asupra originilor romane dovedea românii, ceea ce Octavian Goga a exprimat atât de sugestiv:

Că sunt din neam împărătesc
Din țară-ndepărtată,
Că tot pământul rotogol
Era al lor odată...

Glorie de mult apusă, pe care însă ziua de mâine putea să o reactualizeze:

Viitor de aur țara noastră are
Și prevăz prin secolii a ei înălțare.

(D. Bolintineanu)

Acoperită de imaginea unei țări mici, supusă vicisitudinilor istoriei, supraviețuiește în conștiința românească, pe un plan secund, nostalgia unui mare destin, a unui vis imperial.

„Imperiul“ româno-bulgar, devenit pentru unii istorici ai secolului al XIX-lea un imperiu mai mult românesc decât bulgăresc, a avut menirea de a da o aparență de realitate unei mari istorii românești tocmai pentru perioada când izvoarele privitoare la români sunt aproape mute. O simplă translație de la nordul la sudul Dunării, și o întreagă fază imperială românească se înscrie în istoria lumii. Tactica asumării moștenirii bizantine merge în aceeași direcție; o dată dispărut Bizanțul, românii apar drept urmașii lui legitimi (idee care duce la cunoscuta lucrare a lui Iorga, *Bizanț după Bizanț*). Privind mai în urmă, se dovedește că și istoria romană târzie este dominată de elementul românesc sau preromânesc. Pentru Hasdeu, Filip Arabul devine (în ciuda numelui!) un dac, la fel și alți împărați romani. Logica „românizării“ istoriei romane este dusă până la capăt (în sens invers latinismului, dar cu aceeași identificare român-roman) de I. C. Drăgan, care descoperă un „mileniu imperial al Daciei“, ilustrat de nu mai puțin de patruzeci de împărați „traco-iliro-daci“, din

cei optzeci de împărați pe care i-a avut Roma.²⁸ În sfârșit, nu trebuie uitat episodul Burebista, pus în valoare de propaganda comunistă în jurul anului 1980; sub conducerea lui, s-a constituit un adevărat imperiu dacic, în măsură de a rivaliza cu Imperiul roman.

Cu o asemenea ereditate imperială, dacă, romană, româno-bulgară și româno-bizantină, românii ar fi fost meniți, în condiții mai prielnice, să refacă Imperiul latin al Răsăritului. Unii istorici subliniază apăsător această posibilitate, pierdută în câteva rânduri din cauza invidiei și a trădării. Dacă Mihai Viteazul, scrie A. T. Laurian, „n-ar fi avut de a face cu oameni ca Basta, ca Sigismund Báthory, și ca Ieremia Movilă, turcii erau să deșerte Europa, provinciile daciene erau să ia cu totul altă față, românii erau să se ridice încă de atunci, și statul lor să înflorească”.²⁹ Iar Hasdeu, referindu-se la Ioan Vodă cel Cumplit, se exprimă și mai categoric: „Tocmai atunci, într-o țărișoară română apare un principe, pe care numai cea mai neagră trădare îl putu opri de a nu da o altă față Europei, fundând pe Peninsula Balcanică un nou imperiu latin.”³⁰

Faptul devine și mai remarcabil atunci când unii își închipuie că o asemenea istorie s-a petrecut cu adevărat! În 1885, apărea la Galați o carte destul de voluminoasă, intitulată *Istoria economiei politice, a comerțului și a navigațiunii României*. Autorul ei, Romulus Scriban (doctor în drept la Torino, avocat, profesor de economie politică și comercială), demonstra primatul pe care România l-ar fi avut întotdeauna în Răsărit: „statul cel mai avut din Orient și invidiat de toți vecinii de la cei mai antici până la cei mai noi”. Ceea ce autorul numește frecvent *Imperiul României* apare ca un stat unitar în Evul

²⁸ Lista împăraților de origine traco-dacă la I. C. Drăgan, *op. cit.*, pp. 46–47. Mai pe larg, tot I. C. Drăgan, *Mileniul imperial al Daciei*, București, 1986.

²⁹ A. T. Laurian, *Istoria românilor*, ed. a IV-a, București, 1873, p. 425.

³⁰ B. P. Hasdeu, *Ioan Vodă cel Cumplit*, Imprimeria Ministerului de Resbel, București, 1865, p. XXI.

Mediu, și încă mai întins decât statul român modern, într-o vreme când „centrul comerțului universal era Mediterana și Marea Neagră, la țărmii căreia România ocupa un loc întins de la gura Bugului până la Mangalia, și purta titlul de doamna Mării Negre [...]“. Supunerea țărilor române de către turci se prefăce la Scriban în „confederație“ româno-otomană, care ar fi durat din 1511 până la 1877! Cu alte cuvinte, românii și turcii și-au împărțit imperiul. Viitorul nu poate fi decât pe măsura trecutului, tot imperial: „românii aspiră a reînnoi vechiul imperiu român de orient la care au drept, ca succesorii legitimi din orient ai marelui Imperiu roman al lumii toate“.³¹ Și cum ne aflăm la 1885, anul conferinței coloniale de la Berlin, teoreticianul puterii imperiale românești nu uită să ceară și colonii pentru România!

Un secol mai târziu, câte un istoric continuă să cocheteze cu ideea imperială. Ultima descoperire în materie îl promovează pe Vlad Țepeș de la modestul rang de principe al Țării Românești la titlul strălucit de împărat al Răsăritului!³² Chiar dacă nu este adevărat, e „patriotic“, și asta ajunge.

Este cert că România a urmărit în epoca modernă întregirea ei națională. Aceasta nu înseamnă că scăpărări intermitente ale iluziei imperiale și un dram de expansionism nu s-au strecurat în politica românească. Ponderea Imperiului româno-bulgar în discursul istoric se conectează pe la 1900 cu o foarte activă politică balcanică. Este perioada când România aspiră la rolul de principală putere regională și de arbitru al Balcanilor. Se înțelege în acest context că guvernul român nu a putut accepta în 1912–1913 crearea unei Bulgarii Mari, care ar fi amenințat întăietatea românească. Rolul determinant al României în cel de-al doilea război balcanic, încheierea păcii la București în 1913 și alipirea Cadrilaterului

³¹ Romulus Scriban, *Istoria economiei politice, a comerțului și a navigațiunei României*, Galați, 1885, pp. 73–76.

³² Mircea Dogaru, *op. cit.*

au fost receptate ca o confirmare a unei „hegemonii“ românești (consolidată și prin elementul românesc din Balcani, și chiar – s-a putut spera la un moment dat – prin instalarea în Albania a unui suveran înrudit cu regina României).

Tendința depășirii strictelor frontiere etnice s-a manifestat și în Primul Război Mondial. Tratatul încheiat de guvernul român cu puterile Antantei prevedea extinderea României spre vest pe o linie care, la nord de vărsarea Mureșului în Tisa, depășea cu vreo 20–30 km actuala frontieră româno-ungară, iar spre sud urma cursul Tisei până la confluența cu Dunărea, înglobând Banatul sârbesc. Mai mult decât limitele etnice (de altfel, destul de greu de definit), intra aici în joc mitologia frontierelor naturale: „De la Nistru pân’la Tisa.“ Nimic insolit, de altfel, într-o asemenea pretenție: în acești termeni se gândea în epocă. Franța urmărea la rândul-i deplasarea frontierei sale răsăritene pe Rin, și nu numai în Alsacia, ceea ce ar fi însemnat anexarea unor teritorii populate strict de germani. Chiar dacă există până la Tisa insule de populație românească, spațiul revendicat ar fi adus României mai mulți unguri și sârbi decât români.

Mai complex se prezintă cazul românesc în al Doilea Război Mondial. Țelul mărturisit al lui Antonescu a fost reîntregirea României Mari, sfârtecată la 1940. Cu toate acestea, în campania din Răsărit, trupele române nu s-au oprit la Nistru. Teritoriul dintre Nistru și Bug (Transnistria) a intrat sub administrație românească. Era de fapt momeala pe care Hitler o întindea românilor pentru a-i determina să renunțe la partea pierdută din Transilvania (schimb care nu intra însă în vederea lui Antonescu). Oricum, „cruciada împotriva bolșevismului“ urmărea distrugerea puterii sovietice și îndiguirea presiunii slave. În caz de victorie, România, în mod obiectiv, și-ar fi extins teritoriul și influența. Filozofia expansionistă se generalizase la scară europeană (chiar România căzându-i victimă în 1940). Se părea că se zămislește o lume nouă și, în

acest context, nu era illogic să crezi că venise, poate, și ceașul României. O Românie căreia Cioran, exprimând – în acord cu dinamismul unei întregi generații – o frustrare îndelung acumulată, i-ar fi dorit „destinul Franței și populația Chinei“.

Tentația imperială, o repetăm, nu este dominantă în imăinarul istorico-politic românesc, dar, în măsura în care fan-tasmele ei ies uneori la iveală, ele nu pot fi anulate prin impunerea unui *tabu* istoriografic. Împrejurările i-au obli-gat pe români să stea mai degrabă în defensivă decât să râv-nească la teritorii străine. Toate acestea se explică însă prin istorie, nu prin vreun spirit particular al națiunilor. Este sim-plist a împărți popoarele în pașnice și agresive, și a ne așeza singuri în prima categorie, împingându-i pe ceilalți în cea de a doua. Este de asemenea simplist a judeca trecutul prin pris-ma normelor actuale de drept internațional. Dacă România a pretins la începutul secolului mai mult teritoriu și mai multă influență decât a putut până la urmă să capete, aceasta s-a petre-cut în cadrul jocului politic normal: toți procedau așa! De ce trebuie forțate lucrurile pentru ca numai românii să fi pro-cedat altfel? Cât despre Burebista, să-l lăsăm să fie un mare *cuceritor*: nu prin aceasta se va strica imaginea României la sfârșitul secolului al XX-lea.

Competiția drepturilor: națiuni, frontiere, minorități

În acest punct, devine necesară o clarificare teoretică. Două serii de argumente au fost invocate în procesul de restruc-turare național-teritorială a ultimelor două secole: pe de o parte, un criteriu etnic – dreptul „natural“ sau al „gînșilor“, după cum se spunea cândva, pe de altă parte, un criteriu politic corespunzător configurațiilor statale considerate origine – dreptul istoric. Acestora li s-au adăugat și considerente de ordin geopolitic. Principiile în discuție se pot îmbina, după

cum pot fi și perfect contradictorii. Națiuni vecine apelează la argumente distincte, având fiecare dreptate, în felul său, în fața celorlalte. Potrivit dreptului istoric, regiunea sudetă aparținea Cehiei, potrivit coloraturii etnice era germană, și așa mai departe.

România modernă s-a construit în primul rând pe principiul etnic, dar și prin utilizarea, când s-a dovedit oportun, a celorlalte criterii: istoric și geopolitic. În ce privește ținuturile stăpânite de Ungaria până la 1918, predominant a fost criteriul etnic; acestea nu aparținuseră niciodată României sau principatelor române, erau însă locuite de o populație majoritar românească. În cazul Banatului, după cum am văzut, a fost exploatat și argumentul istoric, în sprijinul alipirii întregii provincii, ca unitate istorică indisolubilă, indiferent de populația predominant sârbească a părții sale vestice. Bucovina invita la o dublă abordare: dreptul etnic, mai întâi, în ce privește jumătatea sa sudică, indiscutabil românească; dar și dreptul istoric în ansamblu – ca parte a Moldovei până la 1775 –, care permitea să se treacă peste faptul că românii erau sau deveniseră minoritari în jumătatea nordică. Aceeași îmbinare de drept etnic și istoric întâlnim și în cazul Basarabiei; o abordare strict demografică ar fi pus sub semnul întrebării partea de nord a provinciei (județul Hotin), ca și județele din sud (Cetatea Albă și Ismail), unde românii la 1918 erau minoritari. În cazul Dobrogei, motivația, indiferent de argumentele oficiale, a fost doar în subsidiar etnică, respectiv istorică (parte a Țării Românești în timpul lui Mircea cel Bătrân) și, cu siguranță, în mod determinant, geopolitică (gurile Dunării și litoralul maritim). Esențialmente de ordin geopolitic a fost și anexarea Cadrilaterului, ca și revendicarea unei frontiere vestice, împinsă, în parte, până la Tisa.

Vecinii României au uzat și uzează de argumente similare, combinând însă în felul lor etnicul și istoricul. Chestiunea se complică prin faptul multitudinii secvențelor

istorice susceptibile de a fi valorizate, ca și al modificărilor survenite în frontierele lingvistice și în dozajul etnic (de regulă lente, dar uneori brutale, așa cum s-au petrecut, prin deportări și deplasări de populație, în timpul și la sfârșitul celui de-al Doilea Război Mondial sau, mai recent, în Bosnia). Fiecare națiune își are „harta ideală“, care nu se îmbină perfect cu „hărțile ideale“ ale celorlalți. Fiecare caută să-și consolideze drepturile mai puțin evidente. Minoritari în Transilvania, maghiarii au ajuns să viseze la o epocă istorică îndepărtată, în care românii nu s-ar fi aflat aici. După cum, lipsiți timp de secole de un stat românesc al Transilvaniei, românii sunt tentați să o separe, retrospectiv, de coroana ungară și de orice proiect istoric și politic unguresc, apropiind-o de cele două principate române și integrând-o într-o istorie general românească.

În aceeași ordine de argumente, pentru un observator neimplicat sentimental în confruntările naționale din regiune, problema minorității maghiare din Transilvania și a minorității românești din Bucovina de Nord se prezintă într-o lumină asemănătoare. În ambele cazuri, invocarea unui drept istoric (apartenența trecută a Transilvaniei la Ungaria și a Bucovinei la Moldova, respectiv la România) nu are cum să treacă înaintea voinței actuale a majorității (românească în Transilvania, ucraineană în Bucovina de Nord). Toate acestea se cer clarificate, pentru ca procesul de normalizare a relațiilor cu vecinii și de integrare europeană să nu fie frânat printr-un gen de confruntări caracteristice Europei divizate de ieri, dar prea puțin conforme proiectatei Europe unite de mâine.

Desigur, în unele zone, unde erau cândva majoritari, românii – cu deosebire în ultimul secol – au pierdut teren în favoarea „celorlalți“: este cazul Basarabiei și al Bucovinei, și nu mai puțin al elementului românesc din Serbia și Bulgaria. Dar, trebuie spus cu sinceritate că în alte zone, și în același interval al ultimului secol, românii au și câștigat în defavoarea

„celorlalți“. În Dobrogea, la 1880, populația românească nu depășea 28% din total; la recensământul din 1930, ponderea românilor dobrogeni se ridicase la 65% (fără a socoti Cadri-laterul, predominant neromânesc; împreună cu acesta procentul românilor din Dobrogea cobora la 44,2%); câteva decenii mai târziu, în 1992, Dobrogea apare aproape pe deplin români-zată: 91% populație românească. În Transilvania (teritoriile de peste munți, în ansamblul lor), potrivit recensământului din 1910, românii erau cotați cu 53,8%, maghiarii cu 31,6%, iar germanii cu 10,8%. În 1930, românii progresaseră la 57,8%, în 1956 la 65%, pentru a ajunge în prezent, după datele recensământului din 1992, la 73,6% (un câștig de 20 de procente în trei sferturi de veac), în timp ce maghiarii au coborât la circa 21%, iar germanii abia mai depășesc un procent, aproape dispărând ca realitate etnică. S-a petrecut indubitabil un proces de români-zare, în provincii caracterizate cândva printr-un grad înalt de amestec etnic.

A dispărut și orașul *cosmopolit*, atât de caracteristic spațiului românesc. La 1895, din cei 10 419 locuitori ai Constanței, 2 519 erau români, 2 460 greci, 1 060 bulgari, 2 202 turci și tătari, 855 evrei etc. Astăzi, românii reprezintă 93% din populația orașului. La celălalt capăt al țării, Timișoara prezenta, la 1930, următoarea structură demografică: germani – 30%, maghiari – 30%, români – 26,5%... Astăzi, 82% dintre timișoreni sunt români. Dar chiar în Bucureștii perioadei interbelice (potrivit acelorasi date din 1930), 20% din populație era încă de origine neromânească; în prezent 97,6% din locuitorii capitalei sunt de naționalitate română. Exceptând prezența maghiară într-o serie de orașe transilvănene, precum și numărul crescând al ȝiganilor, coloratura etnică a devenit aproape pur românească, celelalte nuanțe pierzându-se în ansamblu.³³

³³ Am reprodus (sau am calculat în procente) datele demografice oferite de următoarele surse: M. D. Ionescu, *Dobrogea în pragul veacului al XX-lea*,

Responsabilitatea unor asemenea evoluții revine statului național. *Pretutindeni*, statul național s-a dovedit asimilator (desigur, în grade diferite și cu metode diferite: nu putem echivala genocidul sau deportările cu erodarea lentă a minorităților). În interiorul hotarelor românești, regula a acționat în avantajul românilor, în afara acestora, potrivit aceleiași logici, împotriva lor.

Autocompătımirea, atât de frecventă în discursul românilor despre ei înșiși, nu are în această privință o justificare suficientă. Românii au pierdut, dar au și câștigat. Alții (ajunge să-i amintim pe germani) au cedat cu siguranță mai mult. Probabil că, adunând plusurile și minusurile, românii au câștigat mai mult decât au pierdut. Românitătea este astăzi mai puternică decât acum un secol și, în fond, chiar dacă între hotare de stat ceva mai înguste, mai omogenă decât în România interbelică, cu procentul ei important de minorități.

Rămâne desigur de văzut cum vor judeca europenii înșiși, într-o viitoare Europă unită, procesul de omogenizare etnică și culturală caracteristic istoriei ultimelor două secole.

A patra putere mondială

Comunismul naționalist a adus o notă aparte în ce privește raportul, aparent greu de conciliat, dintre proclamatul spirit defensiv al nației și aspirația spre statutul de mare putere. În ce privește primul element al ecuației, tabuul a căzut categoric: dacii, apoi românii nu au pretins niciodată nimic din ce nu le-a aparținut. În același timp, politica megalomană

Socec, București, 1904, p. 905, și *Cercetări asupra orașului Constanța*, București, 1897, p. 88; *Recensământul general al populației României din 29 decembrie 1930*, publicat de Sabin Manuilă, vol. II, Imprimeria națională, București, 1938; *Recensământul populației și locuințelor din 7 ianuarie 1992*, volumul *Structura etnică și confesională a populației* [București], 1995.

a lui Ceaușescu tindea, și chiar a reușit, cel puțin în ochii unora, să confere visului de mărire, cuibărit în subconștientul național, aparența unui început de înfăptuire. Nici vremurile și nici ideologia nu se mai potriveau cu visul imperial. România putea deveni mare nu prin extindere, ci prin eficiență, prin densitatea maximă conferită unui spațiu limitat. Și astfel, o țară mică a fost transfigurată în țară mare, o țară aflată la marginea marilor ansambluri politico-economice a devenit un nucleu al lumii.³⁴ Procesul, atotcuprinzător, a înglobat, cel puțin la nivelul discursului, toate laturile vieții naționale și, prin inevitabila proiectare în trecut, totalitatea procesului istoric.

Un loc-cheie în acest demers l-a ocupat politica externă, România trebuind să apară ca o piesă indispensabilă a raporturilor internaționale, îndeosebi ca mediator ideal între blocurile rivale (NATO și Pactul de la Varșovia, China și Uniunea Sovietică, Israelul și statele arabe, nordul dezvoltat și lumea a treia...). Politica demografică represivă, promovând natalitatea cu orice preț, mergea în aceeași direcție: ridicarea României în ierarhia statelor lumii, prin numărul locuitorilor. În ce privește economia, România urma să devină o mare putere industrială (cu obiective fanteziste precum pretenția ca, până la 1990, 95% din produsele românești să fie de nivel mondial, iar restul de câteva procente peste nivelul mondial!). Producția agricolă (fictivă) a atins, în 1989, 60 de milioane de tone, cu un randament la hectar mult superior oricărui alt mare producător. Procesul de urbanizare înscria iarăși România printre țările fruntașe: dărâmarea satelor trebuia să lase loc liber unor așezări de tip urban, în timp ce, mult mai comod, prin simpla proclamare, comunele deveneau orașe, iar orașele municipii!

³⁴ Lucian Boia, „Destinul mare al unei țări mici“, în *Miturile comunismului românesc* (sub direcția lui Lucian Boia), vol. II, Editura Universității din București, 1997, pp. 19–30.

În ce privește puterea militară, aplicarea principiului „luptei întregului popor“ preconiza ridicarea forțelor armate române la un efectiv cuprins între 4 680 000 și 6 245 000 de luptători³⁵, ceea ce ar fi însemnat, fără îndoială, una dintre principalele armate ale lumii. Este interesant de constatat că fictiva amplificare a oștirii române a fost coborâtă și în istorie. De unde, potrivit mitologiei tradiționale, românii, puțini la număr, au reușit aproape întotdeauna să biruie forțe superioare, acum logica s-a inversat. Națiunea română, deși mică, ar fi dispus întotdeauna de oștiri puternice, grație principiului mobilizării întregului popor. Din acest punct de vedere, Burebista a procedat întocmai lui Ceaușescu, ceea ce i-a permis să ridice la luptă 200 000 de oameni, o armată aproape la fel de numeroasă ca aceea a Imperiului roman (neverosimila cifră avansată de Strabo fiind acceptată fără cea mai mică critică). Iar în Evul Mediu, potrivit *Istoriei militare a poporului român*, românii ar fi dispus de 120 000 până la 140 000 de oameni sub arme; inexistența atunci a unei Românie nu pare a-i fi stânjenit pe autori în calcularea cifrelor armatei române, chiar dacă o parte din efective aparținea Transilvaniei, cu alte cuvinte regatului ungar... Ungaria, potrivit acelorași calcule, nu putea ridica decât 14 000 de luptători, raportul fiind, așadar, de 10 la 1 în favoarea românilor. Se explică astfel victoriile dobândite de *micile țări* române, dar de *marile armate* românești.³⁶

În felul acesta, spațiul românesc se transfigura, căpătând densități nebănuite. Ceaușescu descoperise rețeta metamor-

³⁵ Ilie Ceaușescu, *Războiul întregului popor pentru apărarea patriei la români. Din cele mai vechi timpuri până în zilele noastre*, Editura Militară, București, 1980, p. 409.

³⁶ *Istoria militară a poporului român*, vol. II, 1986, pp. 39–41 („Aplicarea principiului apărării patriei de către întregul popor a dus la crearea unei impresionante puteri militare românești cu puține similitudini pe continentul european sub raportul efectivelor întrunite“).

fozării unei țări mici în mare putere. Unii l-au crezut. Printre aceștia, Dan Zamfirescu, care nu ezită să afirme că „România a fost incontestabil, de la Declarația din aprilie 1964 și până la Revoluția din Decembrie 1989, a patra putere politică a lumii, după Israel (statul și etnia universal răspândită), SUA și URSS”.³⁷

„Ceilalți” despre români

Am vorbit despre ceilalți, și despre raportarea românilor la ceilalți, din perspectivă românească. Ceea ce cred *ceilalți* despre români nu intră în problematica volumului de față. Ne putem permite cel mult câteva sugestii de natură a sublinia comparațiile și disocierile de rigoare dintre imaginea receptată în afară și propria reprezentare a românilor despre ei înșiși: un sondaj aleatoriu, nicidecum un studiu aprofundat asupra chestiunii.

Lăsând la o parte România deformată de comunism și detașată în mod voit de civilizația occidentală, ne vom întoarce la anii imediat premergători celui de-al Doilea Război Mondial, așadar la capătul unui secol de „europenizare” a societății românești. Nicicând, în întreaga sa istorie a ultimelor două veacuri, România nu a fost mai integrată ca atunci în concertul european și în sistemul valorilor europene.

Cu privire la această perioadă, doi scriitori occidentali ne-au lăsat mărturia lor. Doi autori foarte diferiți: Paul Morand, un francez monden, cu strânse relații în mediul autohton, și Olivia Manning, o tânără englezoaică, retrasă și frustrată, puțin dispusă în consecință să vadă lucrurile într-o lumină favorabilă. Primul a publicat în 1935 volumul-eseu *Bucarest*, cea de a doua, mai târziu, începând din 1960, o *Trilogie Balcanică*, ale cărei prime două volume au drept cadru România

³⁷ Dan Zamfirescu, *Războiul împotriva poporului român*, p. 145.

anilor 1939–1940. Cel dintâi privește țara cu simpatie, cealaltă cu o antipatie nedisimulată.³⁸

Remarcabil în această nepotrivire este însă acordul fundamental în ce privește definirea civilizației românești în sine. Celor doi vizitatori, care altminteri nu au nimic comun unul cu celălalt (în afara apartenenței lor la cultura apuseană), România le apare ca o țară doar parțial integrată civilizației europene, o țară de margine, cu un fond încă pronunțat de primitivism, amalgam ciudat de viață modernă citadină și de supraviețuiri rustice. La București, remarcă amuzat Paul Morand, automobilul Ford întâlnește carul cu boi. Nici vorbă de „micul Paris“! Olivia Manning îi vede pe bucureșteni drept un fel de țărani, unii dintre ei țărani autentici, alții țărani mai evoluți, îmbrăcați în haine de oraș. O lume fluidă, nesigură, unde lucrurile nu prea sunt luate în serios. Pentru scriitorul francez, mentalitatea cu totul neoccidentală este mai curând o calitate, lecția pe care românul o oferă occidentalului: adaptabilitatea, indulgența, optimismul, trecerea nepăsătoare prin istorie. Aceleași trăsături nu fac însă decât să o irite pe scriitoarea britanică.

Până la urmă, rămâne faptul că românii sunt percepuți ca fiind *altceva* (și aceasta, repetăm, în faza lor de maximă integrare europeană), un popor animat de alt spirit decât cel al națiunilor occidentale: o anumită „ușurință“ de a trăi îi separă de seriozitatea responsabilă a celorlalți. Autohtoniștii noștri se pot bucura: și pentru occidental, chiar dacă nu neapărat în sens valorizant, românul este „altfel“, este produsul și exponentul unui alt tip de civilizație. În timp ce Occidentul se definește ca o lume ordonată și previzibilă, România aparține, dimpotrivă, unui spațiu vag și imprevizibil.

³⁸ Paul Morand, *Bucarest*, Plon, Paris, 1935 și 1990; Olivia Manning, *The Great Fortune*, 1960 și *The Spoilt City* (traducere românească: *Marea șansă și Orașul decăzut*, Editura Univers, București, 1996).

Povestea lui Dracula s-a integrat perfect în această imagine. Deși la vremea apariției faimosului roman Transilvania aparținea Ungariei, iar contele Dracula însuși este un aristocrat maghiar, România a moștenit mitul la 1918 împreună cu teritoriile de peste munți. Dracula nu și-ar fi găsit locul nici în Alpi (prea aproape de inima Occidentului), nici în Tibet (prea departe). Carpații îi oferă un decor tocmai potrivit. Este marginea Europei: acolo unde civilizația de tip occidental se deschide spre o lume deja diferită. Reprezentăm primul cerc al alterității: suficient de apropiat pentru a pune, prin contrast, într-o lumină și mai puternică configurațiile curioase și comportamentele neliniștitoare.

Comunismul în general și megalomania transformistă a lui Ceaușescu în particular au adâncit în egală măsură fractura reală și proiectarea ei în imaginar. Dacă „micul Paris“ al anilor '30 părea totuși atât de „altfel“ occidentalilor, ce impresie pot face Bucureștii de astăzi: un oraș dominat de un palat faraonic și acoperit de gunoaie! De altfel, pentru orice turist străin care se respectă, obiectivele principale ale unei călătorii în România sunt palatul lui Ceaușescu și castelul lui Dracula, marile simboluri ale singularității românești! Ceața care acoperă revoluția din decembrie, zvâcnirile brutale și necontrolate ale unei societăți încă neașezate, „democrația originală“, incredibilele mineriade, copiii străzii și copiii bolnavi de SIDA... iată numai câteva teme de natură a conforta prejudecățile vizitatorului străin.

Vom invoca alte câteva exemple, alese din zona franceză, considerată, pe drept sau pe nedrept, mai puțin opacă la valorile autentice românești. Vizitând România chiar în zilele mineriadei din iunie 1990, scriitorul Emmanuel Carrère rămâne cu impresia unui tărâm îndepărtat și straniu. Privirea pe care o aruncă dinspre snobul „cartier latin“ al Parisului, de natură a amplifica și mai mult în imaginar distanțele reale,

își află expresia frapantă chiar în titlul eseului consacrat unei țări care îl uimise: „În România, adică nicăieri”.³⁹

În 1991, un alt scriitor francez, Renaud Camus, întreprinde, înarmat cu o bibliografie sumară, dar mai ales cu multe prejudecăți, o incursiune rapidă prin toate regiunile țării. România nu îi place, o spune repetat și apăsător. Nu îi plac oamenii, nu îi place însă nici peisajul, nici dealul, nici muntele, nici câmpia. Ceea ce îi caracterizează pe români ar fi o mare „confuzie mintală”. Nu își cunosc de altfel nici propria istorie. Renaud Camus, convins că el o cunoaște bine, încearcă să-i învețe câte ceva în scurtul său sejur românesc.⁴⁰

Năstrușnicele impresii ale acestui din urmă autor pot stârni, în funcție de starea de spirit a cititorului, indignare sau ilaritate. Chestiunea este însă mai serioasă. Încă o dată, este vorba de perceperea României, în bine sau în rău, puțin importă, ca un spațiu de sensibilă alteritate, aflat în afara civilizației europene normale.

Un manual de școală ne ajută să completăm ideea. Elevilor ultimei clase de liceu li se înfățișează „Europa politică în 1924”.⁴¹ Din nou perioada interbelică, perioada de maturitate a democrației românești. România apare însă, din perspectivă franceză, caracterizată printr-un „regim autoritar de dreapta”. Ca și Ungaria de altfel, și spre deosebire de societățile democratice ale Occidentului. Manualele românești prezintă Ungaria încă de la instaurarea lui Horthy în 1920 ca supusă unei dictaturi de tip fascist (ceea ce, în treacăt fie spus, nu este chiar adevărat), iar România ca o țară esențialmente liberală și democratică, mai rezistentă decât majoritatea statelor europene la asaltul ideologiilor totalitare. Contrastul Unga-

³⁹ Emmanuel Carrère, „En Roumanie c'est-à-dire nulle part”, în *La Règle du jeu*, 2/1990, pp. 152–173.

⁴⁰ Renaud Camus, *La Guerre de Transylvanie*, P. O. L., Paris, 1996.

⁴¹ *Histoire*, 1re, sous la direction de Robert Frank, par François Vauréal et Laurence Bonfighli, Belin, Paris, 1995, p. 11.

ria—România este bine marcat în cultura istorică românească, cu atât mai interesantă dovedindu-se așezarea lor în aceeași categorie. Cert este că nu se recunoaște României o tradiție democratică autentică, și din acest punct de vedere Răsăritul și Apusul oferind tipuri de civilizație divergente.

Față de asemenea imagini — nu discutăm în ce măsură drepte, deformate sau neadevărate —, reacția românească prezintă două sensuri principale: fie cufundarea într-un autohtonism disprețuitor (suntem altfel decât ceilalți, și cu atât mai bine!), fie, dimpotrivă, amplificarea și exaltarea notelor de modernitate și europenism. O privire mai echilibrată și mai critică ar crea cu siguranță mai multe punți între noi și Occident. Occidentalii nu ne vor convinge că în România interbelică a fost un regim autoritar, dar nici noi nu-i vom convinge că a fost un regim democratic. Există o ieșire din impas, care este probabil și mai aproape de adevăr: luarea în considerare a amalgamului de autoritarism și democrație caracteristic epocii în discuție. Mitologia funcționează într-un registru de contraste; singura manieră de a o atenua este o istorie de nuanțe.

Capitolul VI

Principele ideal

Eroi și salvatori

O inepuizabilă constelație mitică grupează categoria *personajelor mitificate*. Nu ne aflăm în fața unui procedeu tipic românesc. Dimpotrivă, nimic nu este mai universal, mai arhetipal, decât personalizarea istoriei și a resorturilor social-politice. Personajul excepțional, mediator între oameni și zei, sau între oameni și destin, sau între oameni și istorie, se impune din zorii aventurii umane și până astăzi, inclusiv în cele mai performante și aparent sceptice societăți tehnologice și democratice. Nici o comunitate nu se poate dispensa de „eroi” și de „salvatori”, atât în viața curentă cât și în sensul rememorării tradiției istorice. O campanie prezidențială, americană, franceză sau română, puțin importă, poate oferi oricui o minimă idee despre ce înseamnă acest proces de personalizare. Iată momentul când „salvatorii” ies la rampă: atât în situațiile dificile, când nevoia lor se face puternic simțită, cât și în vremurile comune, când nu se întrevide nimic înălțător de construit și nimic esențial de salvat. Indiferent de context, arhetipul funcționează. Acei oameni „altfel decât noi” aparțin zonei mistice a imaginarului, sunt prinși în structurile sacralității. Chiar în versiunea secularizată a lumii moderne, acțiunea lor păstrează ceva din sensul transcendent original.

Abordarea istoriei în sens demitificator riscă să afecteze poziția acestor personaje-simbol. Iar când vorbim despre demitificare în cultura română, ne îndreptăm instinctiv spre *Junimea*. Dintre istoricii reprezentativi ai acestui curent, Dimitrie Onciul nu pare însă deloc dispus să renunțe la

marile figuri ale trecutului și nici măcar să le atenueze importanța; mai mult chiar, sinteza sa *Din istoria României* așază întreaga materie în tiparul domniilor, de la Traian, prin șirul voievozilor Evului Mediu, la Cuza și la Carol I. Cu totul alta este atitudinea lui Ioan Bogdan. Grație lui, *Junimea* nu se de-zice nici de această dată, oferindu-ne punctul de vedere non-conformist pe care îl așteptam. În *Istoriografia română și problemele ei actuale* (1905), marele slavist neagă pur și simplu interesul pe care l-ar prezenta personalitățile istoriei românești. „Istoria noastră veche – afirmă el — nu cunoaște individualități mari, cari să fi imprimat unei epoce sau unui secol anumite caractere.” Știm prea puțin despre domnitori ca Mircea sau Ștefan, ceva mai mult despre Petru Rareș sau Mihai, „dar domni de felul acestora au fost puțini”.¹ Este ceea ce îl determină pe Bogdan să-și îndemne confrății de a nu mai insista asupra personalităților și faptelor politice, mult mai demnă de interes fiind cercetarea „culturii române”, a civilizației românești.

Soluția radicală propusă de istoricul junimist avea puține șanse de izbândă. O istorie românească fără implicarea semnificativă a marilor personalități părea greu de conceput. Pentru perioada interbelică, este de menționat totuși intervenția sociologizantă a lui Ștefan Zeletin, în lucrarea apărută în 1925 sub titlul *Istoria socială. Cum poate deveni istoria o știință a cauzalității*. Autorul propunea o istorie a structurilor și faptelor colective, acestea urmând să treacă pe un plan subordonat personalitățile și evenimentele. Zeletin nu era însă istoric, nu, oricum, un istoric profesionist. Istoricii de meserie, chiar cei angajați în cercetarea fenomenelor socio-economice și culturale precum G. I. Brătianu, un apropiat al școlii de la „Annales”, nu intenționau să meargă atât de departe. Brătianu i-a dat prompt replica lui Zeletin, pronunțându-se împotriva sociologizării istoriei (în *Teorii nouă*

¹ Ioan Bogdan, *Istoriografia română și problemele ei actuale*, p. 19.

în învățământul istoriei, 1926). Eroii trecutului își puteau continua cariera!

Interesantă este în această chestiune evoluția ideologiei și a istoriografiei comuniste. Istoria văzută de Marx înseamnă probleme, structuri, legi, mecanisme socio-economice, în orice caz nu personalități așezate în prim-plan. În fapt, proiectul comunist avea nevoie de eroi, pentru a justifica și ilustra propria schemă istorică. Mobilizarea energiilor nu se putea face doar în virtutea unor principii filozofice abstracte. Erau necesare exemple vii și simboluri. Aceasta cu atât mai mult cu cât determinismul economic marxist a sfârșit prin a ceda în fața voluntarismului politic leninist. Comunismul s-a construit nu prin iluzoria acțiune a legilor socio-economice, ci prin acte de voință și de putere. Politicul, instalat în poziția de comandă, a generat inevitabil un cult al marilor făuritori de istorie. Așa încât, departe de a renunța la panteon, comunismul nu a făcut decât să-l „repopuleze“. Într-o primă fază, șefii marilor războaie și revoluționarii intransigenți, de la Spartacus la Robespierre, au luat locul principilor. Odată ce dictatura proletariatului a devenit tot mai deschis dictatura marelui conducător (Stalin, Mao sau Ceaușescu), personajul providențial și-a găsit un loc inexpugnabil chiar în inima sistemului comunist. Și, cum orice lider are nevoie de precursori care să-l anunțe și să-l legitimeze, panteonul comunist s-a îmbogățit cu personaje cărora principiul luptei de clasă nu ar fi trebuit să le permită atât de ușor reintrarea în scenă. Ascensiunea lui Stalin i-a readus în prim-plan pe Ivan cel Groaznic și pe Petru cel Mare, iar Ceaușescu și-a anexat întreaga pleiadă a regilor daci și a voievozilor. În genere, deriva naționalistă a sistemului a amplificat panteonul și a acordat personalităților un rol pe care nu îl avuseseră nici pe departe în teoria istorică a lui Marx. Pornit să limiteze drastic importanța „marilor oameni“, comunismul a sfârșit prin a o amplifica: excelentă ilustrare a persistenței și forței arhetipului.

Constituirea panteonului național

Așadar, nimic esențial specific în cazul românesc. Românii nu au mai mult decât alții vocația de a investi în marii oameni ai trecutului și ai prezentului. Dar, dacă mecanismul este universal, modalitatea și intensitatea funcționării lui depind de contextul istoric. Salvatori potențiali sunt mereu disponibili, figura salvatorului se impune însă ca necesitate incontestabilă în fazele de criză pe care le traversează comunitatea. Restructurările majore obligă istoria să producă oameni excepționali. Cazul românesc nu se deosebește de oricare altul prin esența fenomenului, dar ceea ce îl caracterizează este cu siguranță o intensitate deosebită. De aproape două secole societatea românească se află în criză. De aproape două secole, de când s-au hotărât pentru prima dată să intre în Europa, românii traversează o nesfârșită fază de tranziție. Impactul modernizării pare a explica poziția remarcabilă a personajului providențial în cultura istorico-politică românească. Într-o lume fluidă, unde structurile se destramă și se recompun fără încetare, „părintele nației“ apare drept singurul reper ferm, invocat cu mult mai multă convingere decât un anume sistem politic sau principii abstracte prea vagi și nesigure. Până și ideologia liberală a secolului al XIX-lea a aderat, cu ezitări și excepții nu foarte semnificative, la portretul robot al unicului stăpânitor, părinte aspru, dar drept, apărător al tradiției și al ordinii, salvator al integrității și independenței țării.

Contrar afirmației lui Ioan Bogdan că nu am fi avut cârmuitori care să-și marcheze decisiv epoca, panteonul românesc al secolului al XIX-lea a fost alcătuit aproape fără excepție din personaje princiare. Selecția, adaptarea și ierarhizarea s-au făcut, evident, în funcție de reperele majore ale epocii. Criteriile care au predominat au fost: sensul național românesc; valoarea europeană; exercitarea efectivă a autorității. Principele ideal se insera astfel în ideologia veacului: trebuia

să fie un exponent al românismului, un spirit european și un cârmuitor ferm, capabil să asigure echilibrul social și prosperitatea țării.

Dimensiunea națională (dar și europeană) a panteonului² își găsește o primă întruchipare în persoana lui Traian, figura centrală a marelui mit fondator: nașterea poporului român; Decebal, după cum am văzut, rămâne în umbra împăratului. Întemeietorii Țării Românești și ai Moldovei ocupă o poziție mai puțin importantă decât ar fi fost poate de așteptat. Deplasarea spre originile dintâi și spre fenomenul general românesc poate explica relativa discreție a miturilor fondatoare particulare. Se adaugă și echivocul celor în cauză: Negru Vodă sau Radu Negru, figură bine conturată spre mijlocul secolului al XIX-lea, trece apoi printr-o criză de credibilitate, ajungând să fie exclus din istorie în favoarea lui Basarab, el însuși greu abordabil cu excepția gloriosului episod de la Posada; în Moldova, dualitatea Dragoș–Bogdan a întreținut de asemenea o anumită neclaritate. Cert este că nu atât întemeietorii, cât voievozii care au ilustrat istoria principatelor în epoca de glorie sunt așezați în zona cea mai înaltă a panteonului.

Figura cea mai simbolică, după Traian, o oferă dubla imagine Ștefan cel Mare–Mihai Viteazul. Sunt domnitorii cel mai frecvent și mai pe larg evocați în manualele școlare, în discursul politic și în literatura de factură istorică (cele mai multe dintre *Legendele istorice* ale lui Dimitrie Bolintineanu evoluează în jurul lor). Ei exprimă gloria rezistenței anti-otomane, apărarea propriei țări și, concomitent, a creștinătății europene; de asemenea, ideea solidarității românești – prin unirea de la 1600, punte între Dacia Traiană și România modernă, ca și prin eforturile domnitorului moldovean de atragere a Țării Românești într-o acțiune comună. Tragicul sfârșit al lui Mihai îl așază în rândul martirilor neamului și impune

² Cu privire la panteonul românesc, trimitem din nou la studiul Mirelei Luminița Murgescu, „Galeria națională de personaje istorice“.

ca o datorie reluarea marelui său proiect, în timp ce lunga, autoritara și înfloritoare domnie a lui Ștefan prezintă modelul unei excepționale și durabile construcții politice românești.

Puțin în retragere față de cele două mari figuri simbolice ale Evului Mediu, este așezat Mircea cel Bătrân, apărător perseverent al independenței și întregitor de pământ românesc, prin integrarea Dobrogei. Vlad Țepeș, Petru Rareș, Ioan Vodă cel Cumplit ilustrează și ei voința de independență și vigoarea țărilor române. Invocarea ceva mai discretă a lui Iancu de Hunedoara se explică prin condiția lui echivocă româno-ungară. Foarte apreciat este în secolul al XIX-lea și Matei Basarab, în asociere conflictuală cu Vasile Lupu; i se recunosc excepționale merite de ordin politic, militar și cultural, cu deosebire vocația de apărător al valorilor autohtone în fața ofensivei grecismului; ca exponent al „rezistenței românești” este nostalgic invocat și de Mihai Eminescu.

Dimpotrivă, rău văzuți sunt domnitorii care au închinat, fără război, țara turcilor, precum Petru Aron (chiar dacă și Ștefan cel Mare a trebuit să o facă, dar după un șir de războaie). Rău văzuți sunt și domnitorii de origine străină, în genere grecească: un Despot Vodă (pe deasupra protestant în țară ortodoxă) și, desigur, fanarioții, cu unele excepții totuși, precum Grigore Ghica, ucis de turci pentru împotrivirea lui la răpirea Bucovinei.

Privilegierea eroului războinic apare incontestabilă. A te supune cu luptă este mai lăudabil decât a te supune fără luptă, indiferent de prețul plătit. Atitudinea se explică deopotrivă prin canoanele istorice ale vremii, prin obiectivele național-politice românești (independența, unitatea, afirmarea ca putere regională), indisociabile de factorul militar, și, în genere, prin complexul de țară mică mândră de a fi reușit cândva să țină în șah mari puteri ale Europei, stârnind admirația lumii.

Domniile pașnice nu sunt totuși uitate, cu deosebire atunci când pun în evidență înțelepciunea guvernării, asigurarea

păcii sociale sau mari înfăptuiri de ordin cultural, capabile, ca și gloria militară, de a marca locul românilor pe harta Europei. Alexandru cel Bun, Neagoe Basarab, Constantin Brâncoveanu, și nu mai puțin Matei Basarab și Vasile Lupu, „fondatori“ ai culturii românești în limba română, își datorează locul însemnat în panteon realizărilor de acest gen.

Din epoca modernă sunt reținuți mai întâi Tudor Vladimirescu, *domnul Tudor*, cel care la 1821 a reactualizat principiul național românesc, apoi Alexandru Ioan Cuza, domnul Unirii, în așteptarea instalării spre sfârșitul secolului, ca personaj dominant în panteonul românesc, a regelui Carol I. Marii animatori ai ideii naționale și ai culturii moderne, Lazăr, Asachi, Heliade Rădulescu, revoluționarii de la 1848 sau unioniștii de la 1859, se mențin pe un plan secundar în raport cu deținătorii puterii. Istoria românească apare puternic personalizată, dar nu personalizată oricum, ci la vârf.

Întrebarea este cum ajung aceste umbre ale trecutului să trăiască o nouă viață, uneori foarte intensă, în conștiința fiecărei generații. Școala, respectiv manualele școlare, joacă fără îndoială un rol esențial. Aici se fixează cu maximum de rigoare selecția, ierarhia și semnificațiile. Dar nu mai puțin importantă în reînvierea efectivă a eroilor se dovedește literatura cu subiect istoric (continuată și completată în secolul nostru prin cinematografie și televiziune). Imaginea curentă a unor epoci sau personalități se încheagă mai adesea din ficțiunea istorică pură decât din lucrările sau manualele de istorie. Când spunem Ludovic al XIII-lea, Ana de Austria, Richelieu și ducele de Buckingham, ne gândim, chiar istorici fiind, la *Cei trei mușchetari* înainte de a apela la cine știe ce monografie de specialitate!

Așa stau lucrurile și cu imaginea domnitorilor români. Literatura romantică a secolului al XIX-lea a conferit unor personaje o forță și o prezență pe care singur manualul de istorie nu le-o putea asigura. Mulți au ieșit astfel din anonimat. Ce

ar reprezenta astăzi Alexandru Lăpuşneanu fără nuvela lui Negruzzi, Mihnea Vodă cel Rău şi Doamna Chiajna fără Alexandru Odobescu, Despot Vodă fără Alecsandri, Răzvan şi Vidra fără Hasdeu, Vlaicu Vodă şi doamna Clara fără Alexandru Davila? Nu este de mirare că prozatorii şi dramaturgii înclină spre personaje secundare, adesea controversate şi chiar negative, situate oricum în afara rezervatei zone „eroice“, care pot fi evocate liber, cu pasiunile, ambiţiile, vicleniile sau ezităările lor.

Marii eroi ai neamului îşi păstrează însă poziţia distinctă şi în evocările literare. Ei nu capătă un banal surplus de viaţă obişnuită, ci un surplus de încărcătură simbolică, o existenţă de altă natură decât a oamenilor de rând. Îi întâlnim mai curând cântaţi şi glorificaţi în versuri, decât „disecaţi“ în proză.

La Bolintineanu, Mihai Viteazul se exprimă în sentinţe eroice:

Nu vă urez viaţă, căpitanii mei!
Dimpotrivă, moarte: iată ce vă cei!

.
Cei ce rabdă jugul şi-a trăi mai vor
Merită să-l poarte spre ruşinea lor!

.
Astfel e românul şi român sunt eu
Şi sub jugul barbar nu plec capul meu

(Cea de pe urmă noapte a lui Mihai Viteazul)

Acelaşi voievod apare la Coşbuc transfigurat în fenomen cosmic:

Sălbaticul vodă e-n zale şi-n fier
Şi zalele-i zuruie crunte
Gigantică poart-o cupolă pe frunte,
Şi vorba-i e tunet, răsuflul ger
Iar barda din stânga-i ajunge la cer
Şi vodă-i un munte

(Paşa Hassan)

Nu mai rămâne nimic de adăugat. Manualul devine inutil, poezia spune tot ce este de spus. Figura simbolică a lui Mihai condensează potențialul cel mai înalt al eroismului românesc.

Mircea cel Bătrân, în evocarea lui Eminescu din *Scrisoarea III*, se cufundă în arhetip. Acest „bătrân atât de simplu, după vorbă, după port“, care îi dă lecția cuvenită infatutului Baiazid, nu face decât să reia dialogul purtat cu un mileniu și jumătate în urmă de Dromihete și Lisimah. Și într-un caz, și în altul, simplitatea, înțelepciunea și patriotismul unui popor aflat parcă în afara istoriei se opun lăcomiei cuceritoare a marilor imperii. Din Dromihete și Mircea nu a mai rămas decât esența simbolică.

Nu mai puțin „transistoric“ ni se înfățișează Ștefan cel Mare, pe care tot Eminescu îl cheamă pentru a reintegra țara în hotarele și valorile ei:

Ștefane Măria Ta,
 Tu la Putna nu mai sta

 Tu te-nalță din mormânt
 Să te aud din corn sunând
 Și Moldova adunând.
 De-i suna din corn odată,
 Ai s-aduni Moldova toată,
 De-i suna de două ori,
 Îți vin codri-n ajutor,
 De-i suna a treia oară
 Toți dușmanii or să piară
 Din hotară în hotară.

(Doina)

În drama *Apus de soare* (1909) a lui Barbu Delavrancea, tot Ștefan se exprimă dincolo de mormânt și dincolo de istorie, pentru a confirma comuniunea generațiilor în spiritul eternului ideal românesc. „Țineți minte cuvintele lui Ștefan,

care v-a fost baci până la adânci bătrânețe [...] că Moldova n-a fost a strămoșilor mei, n-a fost a mea și nu este a voastră, ci a urmașilor noștri și a urmașilor urmașilor noștri, în veacul vecilor.“ Sunt de fapt cuvintele marelui orator Delavrancea și nicidecum ale bătrânului domnitor, dar ce contează! Imaginea lui Ștefan cel Mare imprimată în conștiința publică datorează acestei piese de teatru infinit mai mult decât oricărui document de epocă sau monografii savante.

Pictura completează, și adesea ilustrează, literatura istorică. Genul și-a aflat expresia deplină în opera lui Theodor Aman, înclinat, ca și Bolintineanu, spre anecdota eroică. Eroul său preferat este Mihai Viteazul, zugrăvit într-un lung șir de compoziții și portrete (cele mai multe din anii 1864–1870). Vlad Țepeș apare și el într-un tablou din 1862–1863, ținându-i cu privirea mândră și neînfricată pe solii turci înfricoșați: exact în momentul când Cuza imprima un nou stil – de relativă independență – în raporturile cu Imperiul otoman. Dar personajul care datorează cel mai mult pictorului este Tudor Vladimirescu. Greu de spus câtă asemănare prezintă sau nu portretul executat de Aman în anii 1874–1876. Cert este că așa avea să rămână Tudor în conștiința românilor, chemat la o nouă viață prin actul transfigurării artistice.

Și astfel, voievozii, extrași din istorie, se înalță deasupra ei, permanentizându-se într-un timp etern. Ei devin ficțiuni simbolice. Nimic nu este mai puternic în viața popoarelor ca un simbol național. Mircea, Ștefan și Mihai sunt în acest sens fauritori ai României moderne și ai României Mari. În ei s-a concentrat o credință, fără de care nimic nu ar fi fost posibil.

Tăierea boierilor: dosarul Ioan Vodă

Sunt bine cunoscute cuvintele admirative în ansamblu, dar nu lipsite de ascuțiș critic, pe care Grigore Ureche le așterne făcând bilanțul domniei lui Ștefan cel Mare: „Fost-au acest

Ștefan Vodă om nu mare de stat, mândru și de grabă vărsător de sânge nevinovat; de multe ori la ospete omora fără județ [...]”³ Este, fără îndoială, poziția unui mare boier din secolul al XVII-lea, nu tocmai dispus să accepte arbitrarul unei domnii autoritare. Dar, dincolo de exprimarea unor interese specific boierești, întâlnim în fond o judecată de bun-simț, fără frontiere „de clasă”. Nu este firesc ca un domnitor, fie el și Ștefan cel Mare, să omoare atunci când crede de cuviință și mai ales fără judecată. O undă de umanism european și de spirit politic modern străbate prin vorbele bătrânului cronicar.

La 1828, sinteza deja menționată de istorie a Moldovei, de sorginte boierească (*Nouveau tableau historique et politique de la Moldavie*), insistă, încă, în sensul lui Ureche și chiar amplificându-i judecata critică, asupra cruzimilor lui Ștefan cel Mare, susceptibile de a întuneca strălucirea faptelor sale războinice (printre acestea, masacrarea prizonierilor); după același autor, chiar victoriile marelui domnitor ar fi contribuit în cele din urmă la epuizarea țării și la declinul ei. Interpretare istorică, susținând, firește, proiectul unei oligarhii boierești, capabilă de a cârmui țara în mai bune condiții decât un singur om⁴, dar și, încă o dată, asumare a unei judecăți libere despre una dintre marile figuri ale trecutului.

Ceea ce frapază în epoca modernă este atenuarea unor asemenea aprecieri critice, uneori chiar renunțarea la ele și justificarea actului de putere prin prisma interesului superior al nației. Principele știe ce face și ceea ce face el este bine pentru țară: această argumentație, explicită sau implicită, câștigă tot mai mult teren. Paradoxal, Grigore Ureche se dovedește mai aproape de spiritul liberal decât istoricii moderni!

³ Grigore Ureche, *Letopisețul Țării Moldovei* (ediție P. P. Panaitescu), Editura de Stat pentru Literatură și Artă, București, 1955, p. 111.

⁴ „Nouveau tableau historique et politique de la Moldavie”, în Vlad Georgescu, *Mémoires et projets de réforme...*, 1972, pp. 193–194.

Tăierea de boieri ajunge să se bucure de favoarea istoricilor și a opiniei publice. Balanța nu încetează de a înclina spre dreptatea domnitorilor, cu deosebiri, este drept, de la un caz la altul, grăitoare pentru intensitatea manifestării principiului de autoritate. Criticile adresate lui Ștefan cel Mare devin tot mai rare, apoi dispar, în schimb Ștefăniță este blamat de mai toți istoricii erei precomuniste pentru uciderea nejustificată a lui Luca Arbure (urmând a fi aprobat după 1944 tocmai pentru lichidarea boierilor „trădători de țară”). A. D. Xenopol nu se sfiește să-i caracterizeze pe domnitori cu toate scăderile lor, dar concluziile la care ajunge sunt în genere mai favorabile decât premisele; astfel, și el remarcă *cruzimea* lui Ștefan cel Mare, ținând să precizeze însă că „sângele a fost vărsat în interesul țării”.⁵ Iorga, la rândul-i, este dispus să judece pe oricine, inclusiv pe domnitori, dar și la el principiul autorității funcționează, justificându-se prin necesitatea curmării anarhiei boierești, dăunătoare interesului general. Încă mai departe merge C. C. Giurescu; el renunță la aprecierile „neconvenabile” (nici cea mai mică rezervă, de pildă, cu privire la Ștefan cel Mare) și justifică practic orice act arbitrar al puterii prin invocarea interesului de stat (astfel, referitor la Vlad Țepeș: „schingiuirile și execuțiile pe care le-a ordonat nu erau pornite dintr-un capriciu, ci aveau întotdeauna o rațiune, și anume, foarte adesea, o *rațiune de stat*”⁶). Comparând cele două „sinteze-tip”, datorate lui Xenopol și Giurescu, putem constata progresele făcute de principiul autorității din 1890 la 1940, în consonanță cu erodarea spiritului liberal în cultura politică românească.

Lista domnitorilor lăsați să facă ce și cum cred de cuviință este variabilă, dar, o dată înscris pe această listă, conducătorului i se permite orice. Dimpotrivă, slăbiciunea față de boieri (boierii fiind în fapt singurii care își permiteau să

⁵ A. D. Xenopol, *Istoria românilor din Dacia Traiană*, vol. II, pp. 415–417.

⁶ C. C. Giurescu, *Istoria românilor*, vol. II, partea I, p. 44.

afirme puncte de vedere divergente) este privită cu dispreț. Semnificativ cazul lui Petru Șchiopul, mult apreciat de Ureche, dar disprețuit de mai toți istoricii români de două secole încoace, în contrast cu marele tăietor de boieri Ioan-Vodă cel Cumplit.

Ioan Vodă prezintă de altfel unul dintre cazurile cele mai frapante de transfigurare ideologică. În cronicile Moldovei, el ocupă poziția cârmuitorului rău prin excelență. Azarie îl vede cu „nărav de fiară“, și îi detaliază, macabru, fărădelegile: „Și unora le-a tăiat capetele și le-a luat averile, crescându-le pe ale sale prin adunări nedrepte, altora le-a jupuit pielea ca la berbeci, pe alții i-a sfârtecat în patru și pe unii i-a îngropat de vii ca morții.“⁷ Același clișeu îl întâlnim și la Grigore Ureche, iar explicația este patima pentru avere a unui aventurier uzurpator: „[...] pre toți i-a covârșit cu vrăjmășia lui și cu morți groasnice ce făcea. Și vrând să ia agonisita tuturor, nu alt meșteșug, ci cu vârsare de sânge și din zi în zi izvodea feluri de munci nouă. Băgat-au în foc de viu pe vlădica Gheorghe, de au ars, dându-i vină de sodomie, auzind că are strânsură de avuție [...].“⁸ Chiar mai târziu, la 1828, varianta boierească de istorie a Moldovei, deja consemnată, vedea în Ioan Vodă un domnitor urât de toate categoriile sociale, fapt care i-ar fi atras pieirea mai mult decât conflictul cu turcii.

Mobilul înavușirii personale și cruzimea patologică, puncte de vedere trecute, desigur, prin filtrul unei ideologii boierești și ecleziastice, lasă locul în secolul al XIX-lea unui portret nu mai puțin ideologizat, aflat la antipodul versiunii originare. „Noul“ Ioan Vodă îi datorează aproape totul lui Hasdeu, inclusiv bine-cunoscutu-i portret care nu este altceva decât un fals hasdeian. La 1865, Hasdeu vedea în el un om de stat de o modernitate frapantă: „un mare administrator,

⁷ P. P. Panaitescu, *Cronicile slavo-române din secolele XV–XVI publicate de Ioan Bogdan*, București, 1959, p. 149.

⁸ Grigore Ureche, *op. cit.*, p. 184.

un mare om politic, un mare general⁹ și, mai presus de orice, o personalitate care a înțeles să reformeze societatea vremii împotriva clasei dominante și ținând seama de interesul celor mulți.

Reacția junimistă s-a manifestat prin P. P. Carp, care s-a lansat cu acest prilej într-una din puținele sale polemici de ordin istorico-literar. Pentru Carp, Ioan-Vodă rămânea „un aventurier, un condotier, viteaz și genial ca mai toți condotierii, a cărui singură țință era Tronul, iar nu binele Moldovei, ale cărui singure mijloace erau tirania și cruzimea“. Carp atrăgea atenția că boierii și călugării, prigonii de domnitor, erau clase pozitive în epocă, anihilarea lor amenințând temeliiile societății românești: „[...] tocmai acei călugări care astăzi în adevăr sunt primejdioși când sunt puternici și în toate cazurile netrebnici, mențineau vie pe atunci acea simțire de religiozitate care, mai mult decât oricare, a contribuit a ne da puterea trebuincioasă pentru apărarea vetrelor noastre în contra cotorpirii turcești, încât Ion Vodă clătinând temelia acestui așezământ amenință însăși naționalitatea noastră; uitați că ideile democratice nu pot fi folositoare decât acolo unde un *tiers-état* puternic știe a neutraliza aspirațiile despotice atât ale unei clase cât și ale unui om. În timpul lui Ion Vodă eliberarea poporului de jos de sub jugul aristocrației clericale și laice nu poate avea altă consecință decât de a pune pe acel popor sub jugul tronului și, dacă e chestiune de jug, prefer jugul a 1 000 jugului unuia singur.“¹⁰

Câștig de cauză în dosarul Ioan Vodă a avut însă Hasdeu, și nu Carp. De remarcat că A. D. Xenopol, tratat în repetate rânduri fără menajamente de Hasdeu, urmează totuși în linii mari demonstrația acestuia. „Am observat – scrie el – că asemenea învinuiri de cruzimi, puse de cronicari în spinarea

⁹ B. P. Hasdeu, *Ioan Vodă cel Cumplit*, p. XXI.

¹⁰ E. Lovinescu, *P. P. Carp, critic literar și literat*, Socec, București, [1942], pp. 42–45.

unor domni, trebuie totdeauna cercetate cu luare-aminte, pentru a vedea dacă nu cumva patima sau interesul aristocratic al clasei din care de obicei făceau parte cronicarii români nu-i împinge la răstălmăcirea adevărului. În cazul lui Ioan Vodă, tocmai vom vedea că teama este foarte îndreptățită și că, dacă vreun domn a fost nedrept judecat de cronicarii țării, apoi desigur că este Ioan Vodă.¹¹

Hasdeu și Xenopol sunt cei doi mari istorici de orientare liberală de la sfârșitul secolului al XIX-lea (au făcut chiar politică liberală militantă). Logica lor este ușor de descifrat. Ei sunt adversari ai boierilor și partizani ai reformei sociale, ai progresului în genere. O acțiune politică de asemenea anvergură nu se putea însă realiza decât printr-o guvernare autoritară. Scopul era liberal, mijloacele mai puțin. Judecata lor istorică privea desigur o epocă de mult apusă, dar prin ea străbătea o anumită mentalitate politică: cultul „salvatorului” și imperativul ordinii sociale și solidarității naționale.

Nu ne propunem să urmărim în detaliu cariera postumă a controversatului domnitor. Cert este că, de data aceasta, nici marii istorici junimiști nu au mers contra curentului. Ioan Bogdan s-a mărginit să constate exagerările, cu motivație clericală, ale cronicii lui Azarie, iar Onciul, în câteva rânduri, menționează cruzimile, dar și „vitejeasca rezistență” a voievodului împotriva puhoiului otoman.¹² Momentul 1907 și readucerea în prim-plan a problemei țărănești l-au servit pe Ioan Vodă; el devine acum eroul dramei *Letopisești* a lui Mihail Sorbul, fidelă clișeului, cu țărani credincioși și protejați de domn și cu boieri trădători. Ceva mai târziu, C. C. Giurescu, consecvent concepției sale istorico-politice, îl absolvă pe domnitor de orice bănuială de cruzime gratuită sau interesată; execuțiile pe care le-a ordonat „trebuie să aibă

¹¹ A. D. Xenopol, *op. cit.*, vol. III, p. 104.

¹² Ioan Bogdan, *Letopisețul lui Azarie*, București, 1909, p. 30; D. Onciul, *Din istoria României*, p. 68.

o justificare“, decide istoricul și, pentru a înlătura orice echi-voc, renunță la apelativul „cel Cumplit“, acreditat de Hasdeu, numindu-l pe erou Ioan Vodă Viteazul.¹³

Triumful lui Ioan Vodă în conștiința istorică românească oferă un indiciu interesant al afirmării și intensității principiului de autoritate.

„Cum nu vîi tu, Țepeș doamne...”

Dar simptomul de nedepășit al nevoii de autoritate se manifestă în alt mit, pe cât de curios pe atât de semnificativ, țesut în jurul lui Vlad Țepeș. În ce-l privește pe acest domnitor, cronicile Țării Românești nu ofereau nici măcar imaginea întunecată a lui Ioan Vodă. Apărea pur și simplu un principe oarecare, despre care se știa doar că a construit cetatea de la Poenari și mănăstirea Snagov; acestei succinte informații adăugându-i-se anecdota târgoviștenilor obligați să lucreze la Poienari „până li s-au spart hainele“, povestire în măsură de a da o idee, dar nu mai mult decât atât, de originalitatea sadică a domnitorului.¹⁴ În rest, informația despre Țepeș nu este românească: ea se găsește fie la istoricii bizantini, în primul rând la Chalcocondylas, atunci când este vorba despre conflictul cu turcii, fie în diverse cronici germane și într-o cronică slavonă, cu privire îndeosebi la actele de sadism care îi sunt imputate. Pe aceste izvoare străine s-a construit versiunea modernă a istoriei lui Vlad Țepeș, axată în egală măsură pe lupta antiotomană și pe expeditiva justiție simbolizată prin țepă. Macabrele povestiri din care reiese imaginea unui monstru uman însetat de sânge se află la originea cunoscutului mit, de obârșie anglo-saxonă, al lui *Dracula* (inventat de Bram Stoker în faimosul său roman publicat în 1897). Aceleași povestiri, trecute prin altă sensibilitate națională și prin altă ideologie, stau la baza mitului românesc. Vampirul Dracula

¹³ C. C. Giurescu, *op. cit.*, vol. II, partea I, p. 209.

¹⁴ *Cronicari munteni*, vol. I, pp. 85 și 242.

și marele domnitor patriot au o origine comună, pornesc din același punct, remarcabilă ilustrare a capacității de transfigurare proprie imaginarului. Nu avem de discutat acuratețea informației din cronicile germane (prezentă într-o manieră oarecum atenuată și în cronica slavonă). Chiar dacă Țepeș nu ar fi responsabil pentru nici una dintre faptele cumplite care i se impută, mitul românesc s-a construit tocmai pe această imagine sângeroasă a domniei lui. *Țeapa* a devenit *simbol politic*, simbol al unei domnii autoritare, al unei domnii aspre, fiindcă așa o cereau vremurile, dar dreaptă și închinată celor două principii supreme: ordinea în interior și independența în afară.¹⁵

Fiecare vede, evident, ce vrea, privind chipul voievodului, una dintre cele mai cunoscute imagini de domnitor român. Puțini știu însă că faimosul portret, aflat la castelul Ambras din Innsbruck, este așezat într-o galerie a ororilor, laolaltă cu alte monstruozități. Pe baza uneia dintre gravuri, Hasdeu a încercat o „filozofie a portretului lui Țepeș”; aplicând metoda „fizionomică” a lui Lavater, ingeniosul istoric îl asemuiește pe domnitorul muntean cu Cezar Borgia și, încă mai neașteptat, cu Shakespeare.¹⁶ Ioan Bogdan nu recurge la asemenea subtilități. În privința lui Țepeș, ca și în multe altele, el exprimă păreri singulare. Procedând la interpretarea portretului de la Ambras, constată cum „ochii pierduți și înholbați par obosiți de o lungă iritație nervoasă; fața cea suptă pare a fi palidă și bolnavă; disproporția buzei de jos trădează un tremur nervos nestăpânit, dacă nu cumva este obișnuitul stigmat al degenerațiilor”.¹⁷ În lucrarea intitulată *Vlad Țepeș și*

¹⁵ Pentru constituirea mitului politic Țepeș, vezi Daniela Constantinescu, „Vlad Țepeș și imaginea prințului ideal în societatea românească a secolului al XIX-lea”, în *Analele Universității București*, istorie, 1993–1994, pp. 67–78.

¹⁶ B. P. Hasdeu, „Filosofia portretului lui Țepeș”, în *Scrieri literare, morale și politice*, vol. II, pp. 7–20.

¹⁷ Ioan Bogdan, *Vlad Țepeș și narațiunile germane și rusești asupra lui*, București, 1896, p. XVIII.

narațiunile germane și rusești asupra lui (1896), marele slavist dă dreptate lui Engel, care vedea în Țepeș „un crunt tiran și un monstru al omenirii“, și îi dezavuează pe istoricii români, de la Laurian și Heliade la Xenopol și Tocilescu, dispuși să-l transforme „într-un mare și viteaz domn, într-un organizator militar al țării, într-un protector al celor săraci și drepti, ba chiar într-un geniu al națiunii“. „Ar trebui să ne rușinăm de el, nu să-l dăm drept model de vitejie și patriotism“, cade sentința incorigibilului junimist.¹⁸

Ioan Bogdan argumentează în van. Vlad Țepeș își află un loc de frunte în panteon, susținut de majoritatea istoricilor și de opinia publică. Șincai consideră că învinuirile aduse sunt în parte „scornituri“. ¹⁹ Bolintineanu dă vina pe boieri: tirania domnitorului a fost necesară pentru a curma despotismul încă mai rău al clasei aristocratice; în acest sens, Țepeș a fost un revoluționar, un reformator.²⁰ Xenopol nu minimizează „cruzimile înfiorătoare“, dar constată că acestea aveau o „țintă politică“, curmarea anarhiei pricinuită de luptele dintre facțiunile boierești, Țepeș reușind să curețe țara de „relele lăuntrice“. ²¹ Cu Giurescu discuția se încheie: Vlad Țepeș a făcut ceea ce trebuia să facă, iar actele lui sângeroase nu sunt singulare, țin de spiritul vremii. Cuvintele decisive îi aparțin însă lui Mihai Eminescu și ele par gravate în conștiința românilor: „Cum nu vii tu, Țepeș doamne?“ De la Eminescu până astăzi, toți cei dezorientați (și sunt mulți) de neorânduiala societății românești, de corupție și de nedreptate, nu conțenesc să-l invoce pe Țepeș cu justiția sa pe cât de sumară pe atât de exemplară și eficientă.

Interesantă este apropierea care se poate face, în imaginarul istorico-politic al secolului al XIX-lea, între Ioan Vodă

¹⁸ *Ibidem*, pp. VI și X.

¹⁹ Gheorghe Șincai, *op. cit.*, vol. II, p. 60.

²⁰ D. Bolintineanu, „Vlad Țepeș Vodă“, în *Viața lui Vlad Țepeș și Mircea Vodă cel Bătrân*, ediția a II-a, București, 1870, pp. 5–63.

²¹ A. D. Xenopol, *op. cit.*, vol. II, pp. 278 și 293.

și Țepeș pe de o parte și Cuza pe de alta. Schimbând ce-i de schimbat și lăsând oricum țeapa la o parte, povestirile despre Cuza seamănă cu cele închinat lui Țepeș. Și seamănă deloc întâmplător, pentru că ambii domnitori sunt reduși la arhetip. Și Cuza este autoritar, justițiar, nu prea iubitor de boieri și apărător al intereselor celor mulți. Tentația autoritară se îmbină cu un curent antiaristocratic și favorabil reformelor. Apărut în 1865, *Ioan Vodă* al lui Hasdeu este replica peste veacuri a lui Cuza.

Mitul dinastic

Instaurarea dinastiei în 1866 și imperativul educării spiritului dinastic, absent până atunci din cultura politică românească, nu puteau rămâne fără urmări asupra amenajării panteonului național. Personalitatea reală a lui Carol I, care a fost efectiv un mare suveran, arbitru respectat al unui echilibru politic de o jumătate de secol, a favorizat emergența mitului. Rostul acestuia stătea însă, indiferent de personalitatea și de contribuția incontestabilă a regelui, în necesitatea fixării în conștiințe a edificiului politic al României moderne, monarhie constituțională simbolizată prin personajul regal.

După un început de domnie dificil și contestat, Carol își consolidează poziția în urma războiului de independență și proclamării regatului la 1881. Lunga sa domnie (48 de ani, un an mai mult decât Ștefan cel Mare), a permis mitului să se desăvârșească chiar în timpul vieții. Imaginea suveranului, inițial mediocră, capătă o puternică strălucire în ultimii ani ai secolului. Într-o planșă didactică de pe la 1900 sunt înfățișați „cei patru stâlpi ai neamului“, alături de alți eroi ai istoriei Țării Românești. Cei patru sunt: Traian și Decebal, Cuza și Carol I. Față de ei, chiar Mihai Viteazul trece pe un plan secund. Carol apare organic inserat în istoria românească; el marchează, firește, un nou început, dar un început care se așază pe fundații mai vechi.

Domnitorii invocați în asociere cu Carol, invocați uneori chiar de el însuși, sunt Ștefan cel Mare și Mihai Viteazul; alături de ei, într-o poziție aparte apare Mircea cel Bătrân cu care Carol întreține un adevărat dialog peste veacuri. Într-adevăr, la Nicopole, în 1396, au luptat alături voievodul muntean și strămoșul lui Carol, Frederic de Zollern (întemeietorul marii familii a Hohenzollernilor). Asociere profund simbolică, prefigurând, cu o jumătate de mileniu în urmă, definitiva identificare a vlăstarului faimoasei dinastii cu destinele neamului românesc. În plus Carol însuși a trecut prin Nicopole la 1877 (revenind în 1902, cu prilejul comemorării unui sfert de veac de la bătăliile independenței).²² Și, în sfârșit, Carol, ca și Mircea, a alăturat țării ținuturile dobrogene, Carol marcând cu pecetea eternității ceea ce reușise vremelnic camaradul de arme al strămoșului său. Alături de Mircea, Dunărea însăși oferea simbolul unei predestinări. Dunărea, pe care principele a călătorit în 1866 în drum spre noua sa țară, Dunărea, trecută de domnitor la 1877, Dunărea, care leagă principatul Sigmaringen, așezat spre izvoarele fluviului, de țara situată de-a lungul cursului său inferior.

Momentul apoteotic este 1906, anul jubileului de patruzeci de ani. Panteonul românesc cunoaște acum o simplificare drastică. Două personaje se detașează net de restul eroilor neamului: Traian și Carol I. Acestea sunt cele două mari întemeieri: neamul românesc și Regatul, celelalte, provizorii, incomplete, tranzitorii, nu fac decât să le lege. Neamul și Regatul aparțin eternității. *Paralela imperială* și asocierea cu un act fondator de importanța actului lui Traian îl ridicau pe Carol mult deasupra voievozilor români ai Evului Mediu.

²² Despre toate acestea a vorbit însuși regele, în comunicarea istorică rostită la Academia Română, „Nicopole. 1396–1877–1902“, publicată în *Cuvântările regelui Carol I* (ediție îngrijită de C. C. Giurescu), Fundația pentru Literatură și Artă „Regele Carol II“, vol. II, București, 1939, pp. 306–322.

Lucrarea lui Dimitrie Onciul, *Din istoria României*, apărută cu acest prilej, poate da o idee a dimensiunii mitului. Istoric îndeobște prudent și cumpătat în aprecieri, dar înclinat spre o istorie puternic personalizată și ferm în convingerile sale dinastice, Onciul rezervă domniei lui Carol I aproape jumătate din cursul întregii istorii românești! Cu domnia lui Carol, arăta el, începe „o nouă eră în dezvoltarea statului român“, inclusiv în ce privește unirea deplină a principatelor, dat fiind că, la abdicarea lui Cuza, „unirea nu era recunoscută ca contopire politică a celor două țări într-un singur stat, ci numai ca uniune personală și administrativă, admisă în mod provizoriu. Regele Carol este primul domnitor care a luat titlul de «Domn al României», și constituția promulgată de noul domn era actul de constituire a statului unitar România.”²³ În mod semnificativ, chiar Unirea se deplasează dinspre Cuza spre Carol. Onciul îi atribuie suveranului rolul de inițiator în toate marile evoluții ale României moderne. Până și înflorirea culturii române este pusă în mare măsură în raport cu interesul acordat de Casa domnitoare.

De altfel, din diversele evocări ce îi sunt consacrate, Carol I apare frecvent ca atotștiutor și înzestrat cu o capacitate superioară de înțelegere. Marele naturalist Grigore Antipa, autorul unor interesante amintiri despre primul rege al României cu care s-a aflat în relații apropiate, rezumă astfel prima conversație cu suveranul: „am avut impresia că sunt supus la examenul unui adevărat specialist, care cunoaște chestiunea mai bine decât o tratasem eu în memoriul ce-l prezentam“.

Sub pana lui Antipa, Carol devine un personaj cu totul ieșit din comun, prin îngemănarea unei formidabile sume de calități. El este „chibzuit și neîntrecut gospodar“, bun, drept, blând, înțelegător, educator al poporului, înțelept, demn, fin

²³ D. Onciul, *op. cit.*, p. 117.

diplomat, militar viteaz, strateg iscusit, „om de vastă cultură și de mare considerație universală“, „unul din cei mai înțelepți și ascultați suverani ai timpului“. Este un „uriaș“, de a cărui „personalitate puternică“ și „mare inteligență“, savantul se simte „complet dominat“. Cu prilejul unei călătorii pe Dunăre, marele fluviu și marele rege își dezvăluie natura comună de fenomene cosmice. Antipa o citează pe Carmen Sylva: „s-a întâlnit Maiestatea Sa Dunărea cu Maiestatea Sa Regele Carol I“. Tot regina spunea că „și în somn el poartă coroana de Rege pe cap“. ²⁴

Nu mai puțin înclinată spre transfigurare este evocarea scriitorului-călugăr Gala Galaction. Și de data aceasta, ne stă în față un om „altfel“, din alt aluat decât oamenii obișnuiți. „Vodă nu vorbește decât foarte puțin și totdeauna cu miez; Vodă nu azvârle banii pe ferestre; Vodă nu stă la masă decât o jumătate de oră; Vodă nu bea; lui Vodă nu-i plac lăutarii; Vodă trăiește în palat ca un megaloschimnic în chilia lui.“ De înțeles că „el a fost iubit de noi mult mai puțin decât a meritat. Dar ce puteam să facem! Era prea înțelept, prea virtuos, prea fără de vină, pentru noi.“ ²⁵

Nimic fals până la urmă, dar totul hiperbolizat și scăldat în lumina mitului. Nu ne putem închipui România din jurul anului 1900 fără echilibrul politic pe care i l-a conferit dinastia și, în particular, cumpătarea și simțul datoriei care l-au caracterizat pe Carol I. Mitul merge însă mai departe, detașând personajul de lumea muritorilor de rând și organizând întreaga istorie în jurul lui, reducând, așadar, complexitatea factorilor istorici la un singur impuls sau la un impuls determinant. Și astfel, Carol se înalță încă mai sus decât Ștefan cel Mare sau Mihai Viteazul, fiindcă, trebuie recunoscut, în nici o

²⁴ Grigore Antipa, „Câteva amintiri despre regele Carol I“, în *Din viața regelui Carol I* (Mărturii contemporane și documente inedite culese de Al. Tzigara-Samurçaș), București, 1939, pp. 26–27 și 30–31.

²⁵ Gala Galaction, „Așa cum mi-l aduc aminte“, *Ibidem*, pp. 68–69.

epocă nu s-a înfăptuit atât (structurile politice ale României moderne, Dobrogea, independența și Regatul, căile ferate și înflorirea generală a economiei și comerțului, marii clasi ai culturii române...). Desigur, nu Carol, sau nu singur Carol, le-a făcut pe toate, dar nici Ștefan și Mihai nu le-au făcut singuri: aceasta este iluzia noastră! Cu cât privim mai de departe, mecanismul puterii pare a se încarna într-un singur om. În toate cazurile, mitificarea urmează același procedeu, istoria personificându-se prin reducerea ei la faptele și virtuțile personajului central.

A urmat pentru Carol o perioadă, nu de uitare, totuși de umbrire a mitului, dată fiind soluția „progermană” preconizată de rege în 1914, în disonanță cu orientarea majoritară, astfel încât moartea lui a putut fi resimțită ca o ușurare. Tristă ieșire din scenă pentru purtătorul unui mare mit! Evenimentele îndreptau istoria românilor în altă direcție decât cea trasată de fondatorul dinastiei. Drumul era deschis pentru mitificarea celui de-al doilea rege, Ferdinand, supranumit „cel Leal” pentru că a avut tăria de a rupe legăturile cu țara sa de obârșie atunci când i-au cerut-o interesele supreme ale națiunii care îi oferise coroana. Procesul de mitificare funcționând după regulile știute, Ferdinand, în fapt o personalitate mai puțin puternică decât unchiul său, a devenit purtătorul și simbolul înfăptuirilor istorice din epocă. A fost regele războiului de întregire a neamului, regele jertfei și al victoriei românești în acest război, regele României Mari, regele împrumutării țăranilor și al votului universal. În nu mai mică măsură decât Carol I, a fost un *fondator*. În fața acestei domnii incontestabil glorioase, nu mai are rost să ne întrebăm, dat fiind că ne aflăm în câmpul mitologic, ce aparține regelui și ce aparține tuturor celorlalți, și fiecăruia în parte.

Încoronarea din 1922 a simbolizat o nouă fundație, dar totodată și integrarea explicită a lui Ferdinand în lungul șir al făuritorilor istoriei românești. Chiar alegerea locului încoro-

nării: Alba Iulia, trimitea direct la marea faptă a lui Mihai Viteazul. La București, cu acest prilej, a defilat un impresionant cortegiu istoric, în care puteau fi admirați Traian și Decebal, Dragoș Vodă și Radu Negru, Mircea cel Bătrân și Alexandru cel Bun, Ștefan și Vlad Țepeș, Mihai împreună cu căpitani săi, Matei Basarab și Vasile Lupu, Cantemir și Brâncoveanu, Horea, Cloșca și Crișan, Tudor, Avram Iancu, Cuza și, firește, Carol I.²⁶ Momentul marca identificarea deplină a unei dinastii venite de departe cu destinul națiunii române pe care îl îmbrățișase.

Personalitatea mitificată a regelui Ferdinand nu este mai puțin aparte decât a lui Carol I. Este însă altfel, pornind de la datele psihologice reale, ca și din necesitatea reliefării profilului distinct al noului fondator. Olimpianismului lui Carol, Ferdinand îi opune bunătatea și umanitatea, apropierea de oameni, ceea ce l-a ajutat să audă și să înțeleagă glasul profund al țării, aspirația spre idealul național și spre justiția socială. Carol este un zeu, Ferdinand un sfânt. „Întregirea hotarelor și restaurarea țării noastre scumpe în matca ei firească – remarca Gheorghe Cardaș – s-a făcut sub oblăduirea regelui cu chip și mâini de sfânt: Ferdinand cel Loial...”²⁷

Al treilea personaj regal mitificat a fost Carol al II-lea. Problema lui s-a dovedit de la început aceea de a-și fixa un loc în mitologia națională, după două personalități fondatoare care epuizaseră în bună măsură resursele mitice. Carol s-a dorit el însuși fondator și, cum nimic esențial nu mai era de fondat în sensul strict al edificării României, misiunea pe care și-a asumat-o a fost aceea de a înfăptui o *nouă Românie*. Inițial „consolidator” și „desăvârșitor” a ceea ce întreprinseseră înaintașii săi, el își precizează an de an vocația

²⁶ I. Gorun (Al. Hodoș), *Încoronarea primului rege al României întregite la Alba Iulia și la București*, Editura I. G. Herz, București, f.d., pp. 11–17.

²⁷ Gh. Cardaș, *Regele Carol al II-lea preamărit cu slavă și credință de cântăreții neamului*, Biblioteca pentru toți, București, f.d., pp. 5–6.

de nou deschizător de drumuri, de ctitor al unor structuri fundamentale altele. Își propune să înalțe România la statutul unei țări prospere, civilizate și puternice. Este regele tineretului, regele țăranilor (pe care aspiră să-i ridice economic și să-i lumineze), regele culturii. În cazul lui, indiferent de ceea ce s-a înfăptuit cu adevărat din acest program, ne aflăm, în și mai mare măsură ca în cazurile precedente, în fața unui efort dirijat de propagandă (ilustrat inclusiv printr-o producție poetică deloc neglijabilă menită să-i exalte virtuțile și misiunea istorică).²⁸ Domnia lui Carol al II-lea trebuia să apară mare de la început, prin proiecte, chiar înainte de realizări. Momentul de vârf îl constituie anii dictaturii regale. Cu prilejul comemorării a opt ani de la urcarea pe tron, un ziar oficial constata că „minunea totuși s-a împlinit“, minunea fiind „după opt ani, o țară nouă“, iar țara nouă însemnând „opera de regenerare“ a regelui și multitudinea „ctitoriilor regale“ pe cale de a transfigura societatea românească.²⁹

Stilul și „silueta mitică“ ale lui Carol al II-lea se deosebesc la rândul lor de ale predecesorilor: solemnității reci a lui Carol I și evanescenței lui Ferdinand, el le contrapune imaginea unui rege modern, dinamic, prezent la tot ce se întâmplă în societatea românească, mereu în mijlocul oamenilor, într-o îmbinare personală de maiestate și familiaritate populistă.

În căutarea propriei legitimități, Carol a înțeles să se distanțeze, dar să se și sprijine pe mitologia dinastică anterioară. Carol I, față de care nutrea o vie admirație, iese acum din relativul con de umbră pe care l-am constatat. Centenarul nașterii

²⁸ Vezi, de pildă, antologia alcătuită de Gh. Cardaș, *op. cit.* Printre poezii mai cunoscute prezente în volum, cu versuri închinat regelui și apoi regelui Carol al II-lea, de la nașterea sa până în 1936, pot fi menționați G. Coșbuc, O. Goga, Adrian Maniu.

²⁹ Cezar Petrescu, „Ctitorii regale“ și „Minunea totuși s-a împlinit“, în *România*, 4 iunie și 9 iunie 1938.

sale în 1939 se amplifică în eveniment național, marcat de serbări, conferințe, volume de evocări sau documentare, emisiuni filatelice și, nu în ultimul rând, de înălțarea maiestuoasei statui ecvestre, operă a lui Meštrović, așezată între palatul regal și clădirea Fundației Carol I.

În orice discurs mitologizant strămoșii îndepărtați au și ei un cuvânt de spus, și unul chiar foarte greu. Dictatura regală instituită de Carol aparținea în fapt familiei regimurilor autoritare din Europa vremii. Interpretarea autohtonă părea însă mai valorizantă. Noul regim a putut fi astfel raportat la tradiția voievodală românească. Carol inaugura un nou ciclu istoric revenind la „exercitarea de fapt a autorității”, așa cum procedaseră domnitorii țărilor române.³⁰ Încă o dată, mitologia se dovedește profund integratoare. Carol și voievozii aparțineau laolaltă eternului prezent românesc.

Cartea lui Cezar Petrescu, *Cei trei regi*, apărută în 1934, evident comandată și destinată sătenilor, sintetizează triplul mit regal în forma sa cea mai înaltă și mai pură. Venirea lui Carol I în țară este pusă, așa cum se cuvine, sub semnul miracolului cosmic: „O clipă norii s-au destrămat luminând un ochi albastru de cer, limpede și adânc. A izbucnit un znop aurit de raze. S-a boltit un arc de curcubeu, străveziu și mățos, ca o podoabă de sărbătoare a slăvilor. Pe sub el, în pulberea de lumină rotea lin o pajură – aceeași din stema țării, din stema lui Radu-Negru, aceeași din stema neamului vechi de Sigmaringen [...]”³¹ Descinderea lui Carol al II-lea, întors în avion din exilul său francez, devine, metaforic, „coborârea din cer”. Carol I este „făuritorul regatului”, Ferdinand, „făuritorul României Mari”, iar Carol al II-lea,

³⁰ C. C. Giurescu, „Influențe ale tradiției naționale în noua noastră organizare de stat”, în *Zece ani de domnie ai Maiestății Sale Regelui Carol al II-lea*, vol. I, București, 1940, p. 74.

³¹ Cezar Petrescu, *Cei trei regi*, ediția a II-a, Editura Abeona, București, 1993, p. 17.

„făuritorul României veșnice“ (și totodată „părintele satelor și al plugarilor“ și „regele culturii“). Cu totul remarcabilă apare la Cezar Petrescu splendida izolare a suveranilor, semn al împlinirii definitive a mitului. Oamenii politici dispar cu desăvârșire, nici un alt nume în afara celor regale nu este pronunțat. Tot ce s-a făcut în România, dar absolut totul, se leagă, și se leagă exclusiv, de numele suveranilor săi.

Carol al II-lea este totuși un caz mai special. În ce-l privește, contra-mitul s-a dovedit pe măsura mitului. Îndeosebi după abdicarea din 1940, avea să fie tot mai insistent înfățișat ca un rege aventurier, destrăbălat și profitor, nicidecum constructor al unei Români noi, ci responsabil al erodării sistemului democratic românesc. Chiar în actualul discurs monarhist, se trece repede peste personalitatea lui, făcându-se distincția între galeria completă a celor patru regi și galeria lor ideală, redusă în fapt la trei: Carol I, Ferdinand și Mihai.

O a doua dinastie?

Și totuși, a existat o a doua dinastie, nu în cartea lui Cezar Petrescu, dar în alte cărți și în alte compartimente ale memoriei colective. Față de dinastia venită din afară, aceasta este dinastia autohtonă, și astfel cele două ipostaze ale mitului fondator – versiunea exterioară și cea internă – se îmbină într-o unică sinteză. Sacralitatea transcendentă a dinastiei de Hohenzollern-Sigmaringen se întâlnește cu sacralitatea izvorâtă din seva națională a familiei Brătienilor.³²

Este, firește, un mit de sorginte liberală, vizând un scop, în esență, de partid. Cum însă rolul jucat de cei doi mari Brătieni: Ion C. Brătianu și Ion I. C. (sau Ionel) Brătianu în marile momente și etape ale construirii României moderne este

³² O excelentă analiză a mitificării acestei „dinastii“, la Sorin Șerban, „Brătienii“, în *Mituri istorice românești*, pp. 154–170.

de necontestat, după cum și Partidul Liberal a fost, timp de aproape un veac, principala forță politică a țării, acest mit partizan a devenit într-un sens și un mit național. În versiunea extremă, totul se datorează Brătienilor, după cum în mitul regal totul se datora regilor. Un lider liberal, I. G. Duca, rezuma astfel acțiunea politică a lui I. C. Brătianu: „A vrut Unirea Principatelor, s-a împlinit. A vrut independența, a prezidat-o. A vrut dinastie străină, a adus-o în țară. A vrut organizarea Regatului, a făcut-o.”³³ Iar lui Ionel Brătianu i se datorează, potrivit aceluiași sistem de interpretare, înfăptuirea României Mari, marile reforme democratice: votul universal și împrumutarea țăranilor, în genere întreaga operă de consolidare a statului român. Față de Brătieni, ceilalți sunt simple marionete. Astfel, Ionel Brătianu „vine când vrea la putere, stă cât vrea, pleacă când vrea și aduce pe cine vrea”.³⁴

Ca și la regi, conotațiile simbolice sunt puternic puse în evidență. I. C. Brătianu s-a născut în 1821, anul revoluției lui Tudor, istoria însemnându-l astfel cu misiunea desăvârșirii procesului de prefaceri început atunci. Ionel Brătianu nu se naște nici el într-un an oarecare, ci în 1864, anul marilor reforme și chiar în ziua promulgării legii rurale pe care avea să o desăvârșască mai târziu. Procesul sacralizării merge uneori neînchipuit de departe. „Sfânt și ascultat a fost cuvântul lui”, se spune despre I. C. Brătianu, căruia i se remarcă și „figura gravă de Christ”.³⁵ Drumul Damascului își are și o versiune politică autohtonă: „Treceam pe stradă în tovărășia unui coleg, când iată că ne încrucișează un bărbat de statură de mijloc, cu părul și barba crețe și cărunte. O figură caldă, deschisă și atrăgătoare, un ochi care zâmbea și intra în suflete.

³³ I. G. Duca, *Portrete și amintiri*, ediția a V-a, Editura Humanitas, București, 1990, p. 36.

³⁴ Sterie Diamandi, *Galeria oamenilor politici*, Editura Gesa [București], 1991, p. 94 (ediția I, București, 1935).

³⁵ Sorin Șerban, *op. cit.*, p. 163.

Colegul meu îmi spune: «Uite, ăsta e Brătianu.» Am rămas cu chipul lui în cap și n-am mai ezitat. Eram liberal.³⁶

Se pot îmbina două mituri, ambele la fel de exclusive precum mitul regal și cel al Brătienilor? Se pot, desigur, totul fiind posibil în logica mitologică. Nu este mai puțin adevărat că promotorii mitului celei de a doua dinastii au avut tendința de a o împinge pe prima pe un plan subordonat. La I. G. Duca procedeul apare flagrant. El îl înfățișează pe Carol în postura unui suveran mediocru, incapabil să înțeleagă marile probleme ale epocii, reușind să înfăptuiască mai puțin în 48 de ani decât Cuza în doar șapte ani de domnie. Nu îi recunoaște nici măcar rolul la 1877, știut fiind „că lupta pentru independență a fost dusă de Ion Brătianu“. După Duca, regele nu se pricepea aproape la nimic, nici măcar la chestiunile militare (judecată în perfectă antiteză cu uimirea provocată lui Antipa de multiplele competențe ale regelui!). Cât despre Ferdinand, lipsit de voință și de inițiativă, n-ar fi putut deveni un rege mare decât prin meritele sfetnicilor lui. Terenul era astfel complet degajat pentru Brătieni și pentru marea familie liberală.³⁷

Față de confiscarea brătienistă a istoriei, protestele nu au lipsit, venind mai cu seamă din partea conservatorilor. De un asemenea dezacord se leagă formula lui P. P. Carp, „Regele și dorobanțul“. Într-un discurs pronunțat în noiembrie 1886 împotriva celor care atribuiau lui Brătianu meritul de a fi creat România, liderul junimist a propus o cu totul altă variantă fondatoare: „După noi, toate acestea au fost făcute de doi alți oameni dintre care unul e cheia de boltă și celălalt temelia suveranității naționale. Aceștia doi se numesc: unul regele Carol și al doilea dorobanțul român.“³⁸

³⁶ Constantin Bacalbașa, *Bucureștii de altădată*, vol. I, Editura Ziarului „Universul“, București, 1927, p. 101.

³⁷ I. G. Duca, *Memorii*, vol. I, Editura Expres, București, 1992, pp. 26–27, 100–120, 140.

³⁸ E. Lovinescu, *op. cit.*, p. 92.

Dar conservatorii au dispărut de pe scena politică după Primul Război Mondial, cu prestigiul destul de șifonat (Carp însuși declarase că speră ca România să fie învinsă, spre binele ei), iar Brătienii au rămas, la putere ca și în panteon. Nu însă pentru mult timp!

Mitologie feminină. Regina Maria

În mitologia istorică românească, femeia nu este prea dorită. Mitologia nu face în această privință decât să se alinieze unei prejudecăți curente și aproape generale. Chiar și astăzi, într-o vreme când până și unele țări islamice au prim-miniștri femei, succesivele guverne ale României impresionează prin cvasiunanimitatea lor masculină. S-a remarcat în lume, nu fără ironie, cum până și delegația românească la conferința internațională a femeilor a fost condusă de un bărbat.

Femeia poate intra desigur în mitologie, dar la locul ei, într-o poziție marginală, subalternă, de martoră și susținătoare morală a marilor întreprinderi masculine. Blânda Elena Doamna, care i-a suportat atâtea lui Cuza Vodă, este un exemplu semnificativ pentru tipologia femeii acceptate. Într-o versiune mai eroică, dar la fel de dependentă de marii bărbați, apar femeile din vechime, invocate în versuri de Bolintineanu: „Muma lui Ștefan cel Mare“ care își trimite fiul la victorie sau la moarte („du-te la oștire, pentru țară mori“), sau mama lui Mihai Viteazul, cu a sa reacție ieșită din comun la moartea fiului său: „Știrea ta e tristă foarte / Nu că fiu-meu a murit / Dar că chiar prin a lui moarte / Pe români n-au dezrobit.“ Rămâne ca psihologii să se pronunțe!

Câteva personaje eroice de rangul doi apar și în epoca modernă: Ana Ipătescu la 1848, Ecaterina Teodoroiu în Primul Război Mondial. Dar ierarhia superioară acceptă cu greu feminitatea. Femeile care vor să se impună „la vârf“ sunt rău văzute, precum, pentru a ne referi la două personaje istorice

amplificate prin literatură, doamna Clara și doamna Chiajna. Triada „făcătoarelor de rele“ din ultima jumătate de secol: Elena Lupescu, Ana Pauker și Elena Ceaușescu nu a făcut decât să confirme aparenta justete a neîncrederii românului față de femeia aflată la putere.

Instaurarea dinastiei a fost de natură să modifice întru câțva autohtona tipologie feminină. O regină nu este o femeie obișnuită, ci un personaj asupra căruia, indiferent de sex, se revarsă sacralitatea funcției. Este ceea ce a permis unor mari regine să fie conducătoare ascultate ale unor țări guvernate altminteri exclusiv de bărbați. În cazul României, doar două nume intră efectiv în discuție: regina Elisabeta-Carmen Sylva și regina Maria.

Procesul de mitificare a celei dintâi nu a mers prea departe, limitat de prea puternica personalitate a lui Carol I. Zona rezervată reginei a rămas cea a operelor de binefacere și mai ales a actului cultural, în acest ultim domeniu amplificându-i-se însușirile de creatoare și protectoare.

Cu totul altfel stau lucrurile cu regina Maria. Este singura femeie care a cunoscut în România ascensiunea pe culmile cele mai înalte ale mitului.³⁹ Obârșia ei îndepărtată a putut fi un atu: venea din altă lume, o ființă oarecum diferită. Dar atuul principal l-a constituit războiul și, în acest context, spre deosebire de cuplul Carol–Elisabeta, imaginea nu tocmai convingătoare a regelui Ferdinand, om cu alese însușiri intelectuale, dar timid și echivoc, în contrast cu caracterul voluntar al reginei. Un Carol I cu demnitatea-i înghețată sau un Carol al II-lea, cu stilul său maiestuos și familiar totodată, și-ar fi putut asuma eventual întreaga încărcătură simbolică a momentului, pe care Ferdinand a împărțit-o cu regina Maria. Este drept că și vremurile cereau mai mult. Măreția idealului național devenit deodată tangibil, dezastrul înfrângerii din

³⁹ Maria Bizomescu, „Un mit feminin: regina Maria“, în *Mituri istorice românești*, pp. 171–198.

1916, mobilizarea energiilor în anul următor, tragedia păcii separate, necesitatea întreținerii speranței în ceasurile grele, toate acestea conduceau inevitabil spre formula mitică a *Salvatorului*. Românii aveau nevoie de un salvator, poate chiar de mai multe personalități care să-și împartă această misiune.

Sunt de luat în considerare și meritele efective ale reginei, ceea ce regina a întreprins cu adevărat în perioada războiului. Miturile, de multe ori, nu sunt „nemeritate”: ele izolează, amplifică sau investesc cu un surplus de sens fapte care pot fi cât se poate de reale. Cert este că regina nu s-a mărginit la rolul feminin tradițional de „mamă a răniților”, nu lipsit de altfel în mitologia respectivă (până într-acolo încât unele versiuni o creditează, aidoma vechilor monarhi, cu puteri taumaturgice). Ea a fost mult mai mult decât atât, a fost (nu ținem să disociem în ce măsură în realitate sau în plan strict mitic) conștiința vie a unității românești, simbolul încrederii în victoria finală.

Este demnă de consemnat mărturia unui cinic, prea puțin dispus să-și admire contemporanii și, în alte ocazii, deloc tandru față de regină. Scrie, așadar, Constantin Argetoianu: „Oricâte greșeli va fi comis regina Maria înainte și după război, războiul rămâne pagina ei, pagina cu care se poate fâli, pagină care se va așeza în istorie la loc de cinste. [...] O găsim în tranșee printre combatanți, în rândurile înaintate; o găsim în spitale și în toate posturile sanitare; printre răniți, printre bolnavi; o găsim de față la toate adunările care încercau să facă puțin bine. N-a cunoscut frica de gloanțe și de bombe, cum n-a cunoscut teama și scârba de molimă sau nerăbdarea față de eforturile așa de des inutile provocate de dorința ei de mai bine. Regina Maria și-a îndeplinit datoria pe toate fronturile multiplei sale activități, dar înainte de toate pe acela al îmbărbătării și al ridicării morale a celor ce trăiau în jurul ei și aveau să hotărască, în cele mai tragice clipe, de soarta țării și a neamului. Se poate afirma că, în răstimpul

pribegiei noastre în Moldova, regina Maria a întrupat, și a întrupat frumos, aspirațiile cele mai înalte ale conștiinței românești. ⁴⁰ Prin modul cum a influențat în 1916 intrarea României în război și, din nou, în 1918, când „aproape numai mulțumită ei“ Ferdinand nu a ratificat dezastruoasa pace de la București, regina, conchide Argetoianu, „s-a așezat ca citorită a României întregite și ca una din cele mai mari figuri ale istoriei noastre naționale“ ⁴¹ Înflăcărată caracterizare, sub pana unui sceptic!

Conștientă de rolul pe care îl avusese și de forța mitului care juca în favoarea sa, regina a încercat să obțină un rol pe măsură și în anii de pace care au urmat. Timpurile se schimbaseră însă și, în vremuri mai prozaice, slujite de politicieni obișnuiți, vocația mitică a reginei nu s-a mai putut manifesta. Nu a reușit să intre nici în Regență, iar Carol al II-lea, preocupat de propria-i statură istorică, a dat-o complet la o parte. Moartea sa, în 1938, a dovedit că mitul era totuși aproape intact. Manifestările de tristețe și de recunoștință au fost numeroase și sincere, depășind cu mult cadrul oficial al ceremoniilor. Cu acest prilej, Aron Cotruș a scris un poem semnificativ, intitulat *Maria Doamna*, în care regina apare ca un personaj providențial venit de pe îndepărtate meleaguri pentru a infuza o forță nouă nației române. Potrivit bine cunoscutului procedeu mitologic, ea își află locul în punctul cel mai înalt al istoriei românești, unde primește omagiul marilor eroi ai neamului:

Decebal, de-ar fi știut c-odată ai să vii,
prin acești munți, pe-aceste câmpii,

⁴⁰ Constantin Argetoianu, *op. cit.*, vol. III, partea a V-a, 1992, pp. 15 și 109.

⁴¹ *Ibidem*, vol. V, Editura Machiavelli, București, 1995, p. 157. Aceeași apreciere și la Alexandru Marghiloman: regina a fost „singura ființă care a crezut că sfârșitul războiului va fi cum a fost. Este adevărat: toată lumea s-a îndoit, *dar toți*, fără excepție“ (*Note politice*, ediția a II-a, vol. III, Editura Machiavelli, București, 1995, p. 364).

ar fi adunat oșteni cât spuza
și firoși zidari făr' de somn...
și-n năpraznica-i trufie de Domn,
ar fi clădit, în sânge și sudoare,
din piatra cea mai tare,
pân' la ceruri – Sarmisegetuza...
de te-ar fi văzut
pe-al Dunării țarm de ape tari bătut,
El însuși, marele iber,
Traian – împărat,
ar fi rămas înfipt în călcâiul de fier
uimit, cutremurat...

Basarab, Carpații i-ar fi smuls din rădăcină
să-ngroape sub ei orice oaste străină, –
dacă-ar fi simțit, prin vreme, c-ai să vii
într-o ziuă, pe Jii...

Ștefan cel Mare

și-ar fi oprit oștile furtunoase, în zare,
să te privească, pe gânduri cum treci
pe-ale Moldovei sângerânde poteci...
și-ar fi poruncit, în sârg să se clădească
moldovenești mănăstiri,
pe locurile unde-au poposit mai mult adâncile-ți priviri
și pasul tău de viță'mpărătească...

în fața privirilor tale auguste
s-ar fi oprit brusc din mândrele-i cavalcade,
cu ochi ca două puste
slăvitul de toți – Ion Huniade...

Mihai Viteazul, de te-ar fi văzut,
albă și vie, –

pe unde-ar fi trecut,
țara dintr-odată-ar fi crescut,
sub pasul lui de fier, – împărăție...⁴²

Cei aproape cincizeci de ani de comunism au erodat puternic mitul reginei. Soluția aleasă, cea mai eficientă dintre toate, a fost uitarea, numele nemaifiindu-i în genere nici măcar pomenit (interesant că i s-a păstrat imaginea în compoziția sculpturală a monumentului „Eroilor sanitari” din București, probabil grație purei ignoranțe a autorităților!). Puținele referiri s-au străduit să pună în evidență, cu ipocrizia proprie dictaturilor, imoralitatea sexuală a reginei (tot cu extrase din Argetoianu, dar cu altele decât cele invocate de noi puțin mai înainte). Astăzi figura ei revine, dar mitul nu mai poate avea forța de acum trei sferturi de veac. României îi lipsește un mare mit feminin!

Salvatori interbelici

Am văzut cum războiul cerea cu insistență un salvator sau mai mulți. Ferdinand și regina Maria au jucat acest rol. Li s-a adăugat un al treilea personaj, care ne oferă un caz tipic de mitificare: generalul (apoi mareșalul) Alexandru Averescu. Artizanul victoriei de la Mărăști a trezit în sufletul oamenilor, îndeosebi al țăranilor în uniformă, o încredere nemărginită. Succesul militar, de altminteri relativ, nu poate explica totul. Eremia Grigorescu, eroul de la Mărășești, nu a beneficiat nici pe departe de o asemenea transfigurare mitică. Pur și simplu, silueta, privirea și gesturile generalului au insuflat multor români convingerea că se află în fața unui salvator. Mitul s-a prelungit și s-a amplificat în primii ani ai păcii. Averescu apărea acum ca potențialul reformator al societății românești, singurul capabil de a deschide României un nou curs istoric.

⁴² Aron Cotruș, *Maria Doamna*, București, 1938, pp. 14–16.

Interesant în cazul lui apare mecanismul mitificării. Generalul avea, firește, ambiții politice, dar mai mult în sensul tradițional al unei asemenea cariere; îi lipseau veleitățile mesianice și nu căuta, precum candidații la dictatură, contactul cu o mulțime pe care să o electrizeze.

Iată ce scrie Argetoianu, care s-a aflat alături de el în anii cruciali: „Popularitatea generalului Averescu a fost o psihoză a frontului și demobilizații au adus-o în sate cum ar fi adus orice altă boală. Originea acestei psihoze trebuie căutată în faptul că de câte ori se ivise o greutate pe un front, generalul Averescu fusese trimis să descurce lucrurile, și izbutise mai totdeauna să facă față până și situațiilor disperate. S-au obișnuit astfel soldații să vadă în el «salvatorul» și au început încetul cu încetul să invoce protecția lui nu numai pentru nevoile de pe front, dar și pentru cele de acasă. [...] Ca păianjenul în mijlocul pânzei sale, Averescu sta nemișcat și lăsa muștele să vină. El n-a umblat după popularitate și la începutul războiului nici nu i-a trecut prin cap că așa ceva ar fi posibil – popularitatea a alergat după dânsul și când l-a prins, cel mai mirat a fost dânsul, atât de mirat încât n-a știut în primul moment ce să facă cu dânsa [...] n-a făcut nimic ca să o cultive sau să o ferească de loviturile adversarilor săi. Cât a purtat uniformă, nu s-a coborât în tranșee, iar după ce a scos-o și a îmbrăcat haina de partid, *nu s-a coborât în sate*. A stat la București sau la Severin și a făcut tot ce a putut ca să îndepărteze lumea de el.“

Argetoianu descrie și una din rarele „ieșiri în teren“ ale generalului: „Averescu cobora din automobil, îmbrăcat în mantaua sa albastră fără galoane, din timpul războiului și înainta spre emoționați, cu ochii zgâiți, când primarul, când popa, când un învățător, încercau să îngâne o cuvântare, dar li se opreau vorbele în gât. [...] Generalul le strângea mâna, nu le spunea nimic și pornea pe jos de-a lungul rândurilor de oameni. Bărbații cădeau în genunchi, sărutau poalele mantalei

albastre, dau din cap, oftau adânc și șopteau: «Ține-l, Doamne, ține-l, pentru mântuirea noastră!»⁴³

Puritatea mitului este în acest caz desăvârșită. Speranțele oamenilor: victoria în război, împrăștierea, asanarea vieții politice, se întruchipau într-un personaj ales, indiferent până la urmă de calitățile și de intențiile reale ale celui în cauză. Averescu a devenit prim-ministru, a realizat chiar și o parte a programului mitic (legea de împrăștiere din 1921), dar nu a putut decât să dezamăgească, fiindcă nu doar atât se aștepta de la el, ci *transfigurarea* României (o aventură similară se petrecuse în Franța, la 1887, avându-l drept erou pe generalul Boulanger, în care unii oameni politici și o parte a opiniei publice vedeau un nou Bonaparte. Împins de iluziile altora spre dictatură, generalul s-a retras în ultimul moment, spre dezamăgirea celor care crezuseră în el).

Nevoia de „salvatori” avea să se permanentizeze în perioada interbelică. Progresele notabile înregistrate de România au generat la rândul-le dezechilibre și frustrări. Clasa politică tradițională inspira tot mai puțin respect. Aspirația spre o lume nouă și modelul totalitar, evoluții general europene, îndemnau pretutindeni la identificarea unor personalități providențiale. În România anilor '30 salvatorii se numesc: Carol al II-lea, cu o primă acțiune salvatoare în 1930 prin întoarcerea în țară și revenirea pe tron, urmată de un al doilea început în 1938, o dată cu instaurarea dictaturii regale; „Căpitanul” Corneliu Zelea Codreanu, personaj carismatic, căruia asasinarea din ordinul regimului de dictatură regală i-a conferit și aureola martiriului; și mareșalul Ion Antonescu, chemat să regenereze România după colapsul anului 1940. Să remarcăm la toți acești salvatori, altminteri atât de deosebiți, asumarea misiunii de restructurare radicală a societății românești, de „însănătoșire” a ei prin abandonarea făgașului liberal și democratic pe care fusese clădită România

⁴³ Constantin Argetoianu, *op. cit.*, vol. VI, 1996, pp. 44–46.

modernă. Spre deosebire de Carol I, de Ferdinand și de Brătieni, noii salvatori au o vocație totalitară: semn al unei importante evoluții a imaginarului politic.

Revenim acum la marea frescă a Ateneului Român inaugurată în 1938. Caracterul său oarecum oficial conferă o semnificație deosebită personajelor reprezentate. Să le trecem în revistă.⁴⁴ Suita începe, după cum am văzut, cu *Traian* și *Apolodor din Damasc*. Urmează un spațiu lipsit de eroi nominalizați; chiar „descălecarea“, proces istoric atât de încurcat și implicând mai multe figuri, reale sau legendare, apare simbolizată printr-un cavaler anonim primit cu pâine și sare. Primul voievod român reprezentat este *Mircea cel Bătrân*, exponent al „statului militar“, urmat de *Alexandru cel Bun*, care ilustrează „statul administrativ“. „Cruciada românească“ își află eroii în *Ioan Corvin* (Iancu de Hunedoara), *Vlad Dracul* și *Ștefan al II-lea* (ultimul figurând o alegere curioasă, probabil din dorința de a reprezenta și Moldova printr-un contemporan al primilor doi); li se adaugă *Vlad Țepeș*, „pe un plan secundar, ca o viziune“, profilat pe cetatea Poienari (soluție picturală a statutului său istoric echivoc). Apoi, de sine stătător, *Ștefan cel Mare*; după el „epoca de pace și credință“ personificată prin *Neagoe Basarab* și *Doamna Despina*, așezați în fața ctitoriei de la Curtea de Argeș, și, iarăși de sine stătător, *Mihai Viteazul*. „Epocile culturale“ sunt individualizate prin *Matei Basarab*, *Vasile Lupu*, *Dimitrie Cantemir* și *Constantin Brâncoveanu*. Renașterea românismului îi are ca eroi pe *Horea*, *Cloșca* și *Crișan*, pe *Gheorghe Lazăr* și, evident, pe *Tudor*, „marele oltean“. Revoluția de la 1848 nu oferă nici un chip individualizat în Principate, în schimb în Transilvania apare *Avram Iancu* secondat de *Buteanu*. *Cuza* și *Kogălniceanu* figurează Unirea și marile reforme,

⁴⁴ Cu privire la personajele reprezentate în fresca de la Ateneu, trimitem din nou la broșura *Ateneul român din București. Marea frescă*. Partea finală a frescei a fost modificată; lipsesc Carol al II-lea și Mihai.

după care fresca este rezervată dinastiei regale și dublului ei, „dinastia“ Brătienilor. Sunt înfățișați, așadar, pe fundalul evenimentelor și monumentelor reprezentative, *Carol I*, regina *Elisabeta* și *I. C. Brătianu*, *Ferdinand*, regina *Maria* și *Ionel Brătianu*, *Carol al II-lea* și marele voievod de Alba Iulia, *Mihai* (cei doi din urmă asociați unor scene ilustrând viața citadină, industria, armata și efervescența culturală). De remarcat, pe lângă dominantă notă „princiară“, accentul pus pe fenomenul cultural (în consonanță cu atmosfera culturalizatoare din vremea lui Carol al II-lea), ca și o mai accentuată integrare a Transilvaniei, mai ales cu privire la epoca renașterii naționale românești (consolidare firească după Unirea din 1918).

Fresca de la Ateneu înfățișează forma desăvârșită a panteonului, la capătul unei elaborări de un veac și în ajunul intervenției perturbatoare a totalitarismelor. Un panteon îndeobște acceptat, inclusiv în mai delicata secțiune contemporană, unde Cuza își dă mâna cu Carol I, iar regii și Brătienii reușesc să nu se umbrească unii pe alții. Deosebiri de interpretare și de accent, prezente de pildă în manualele școlare, nu afectează în ansamblu coerența modelului. Suntem departe de modelul francez, caracterizat printr-o puternică polarizare între referințele istorice ale celor două Franțe: Franța revoluționară, laică, progresistă; Franța conservatoare, catolică, monarhistă.⁴⁵ La români, mitul eroului providențial tinde să se identifice cu mitul unității naționale în jurul personajului salvator, trăsătură a conștiinței istorice și politice românești extrem de relevantă pentru tot ce a urmat în privința raporturilor națiune–conducător. Căutarea consensului și a unei autorități respectate avea să justifice, prin istorie, deriva autoritară și totalitară.

⁴⁵ Panteonul „divizat“ al francezilor a fost investigat de Christian Amalvi: *Les Héros de l'Histoire de France. Recherche iconographique sur le panthéon scolaire de la Troisième République*, Paris, 1979, și *De l'art et la manière d'accommoder les héros de l'histoire de France*, Paris, 1988.

Mitologie legionară

Cu cât o ideologie este mai „diferită“, cu atât și reperele ei istorice sunt mai diferite. Acesta a fost în anii '30 cazul legionarilor, al căror panteon se dovedește sensibil amendat în raport cu cel oficial.⁴⁶ Mișcare revoluționară, promovând puritatea valorilor autohtone și regenerarea moral-religioasă a nației, legionarii au deplasat accentul dinspre zona puterii spre cea a revoltei, și dinspre dominația politicului spre afirmarea spiritualității românești. Înclinați ei înșiși spre jertfă, i-au preferat adesea învingătorilor pe marii învinși, pe cei prin martiriul cărora s-a perpetuat o mare idee. Voievozii nu sunt ignorați, dar valorizați mai cu seamă în măsura în care exprimă sensul ancestral, oarecum atemporal, al purității românești și solidarității între români: este ceea ce explică poziția excepțională a lui Ștefan cel Mare în invocațiile istorice legionare (în spiritul *Doinei* lui Eminescu). Revoluționarii sunt puși în relief și interpretați în sensul dimensiunii fundamentale naționale a faptelor lor, îndreptate împotriva coterpirii străine: Horea, Cloșca și Crișan, Tudor, Avram Iancu... Eroii legionari le merg pe urme; sunt oamenii unui ideal pe care înțeleg să-l plătească cu sânge, precum marii înaintași: astfel, Moța și Marin, căzuți în Spania în lupta contra bolșevismului, și Căpitanul însuși. În același spirit, Decebal învinsul, dar în fapt învingător prin perpetuarea spiritului dacic, este preferat lui Traian. Apar și personaje neașteptate, a căror misiune este de a ne conduce spre curățenia vremurilor de demult. Iată-l de pildă pe Bucur Ciobașul, fondatorul unui altfel de București decât capitala cosmopolită și coruptă a României Mari. Legendarul întemeietor ni se înfățișează într-un desen, pierdut printre firmele cu nume neromânești

⁴⁶ Milviuța Ciaușu, „Panteonul mișcării legionare“, în *Mituri istorice românești*, pp. 199–219.

de pe Calea Victoriei, și întrebându-se: „Doamne, sunt în Bucureștiul meu sau în Tel-Avivul Palestinei?”⁴⁷

Doi făuritori de religie națională ocupă pozițiile cele mai înalte în acest panteon: marele dac Zalmoxis, prefigurator al creștinismului, și profetul timpurilor noi, Mihai Eminescu, a cărui doctrină naționalistă este revendicată de legionari ca principal reper ideologic. Esența istoriei naționale și a spiritualității românești se exprimă când prin triada Horea–Eminescu–Căpitanul, când prin succesiunea Zalmoxis–Ștefan cel Mare–Eminescu–Căpitanul (Zalmoxis fiind „cel mai mare precursor al lui Cristos“, Ștefan, „cel mai creștin apărător al creștinismului“, iar Eminescu, „binevestitorul biruinței românești pe care ne-o hărăzește în zilele noastre Căpitanul și ne-o hărăzește așa precum o cerea străvechiul nostru Zamolxe“). Reactualizând, peste decenii, sensibilitatea istorică a drepte naționaliste din anii '30, Petre Țuțea invocă spre sfârșitul vieții, așezându-i deasupra tuturor celorlalți, pe Ștefan cel Mare și pe Mihai Eminescu. Pe cel din urmă îl vedea ca „român absolut“, caracterizându-l, într-o formulă frapantă, drept „sumă lirică de voievozi“.⁴⁸

Sunt însă momente când toți eroii naționali apar neînsemnați în comparație cu umbra sfântă a Căpitanului. Atunci, înaintea lui rămâne doar Isus, iar istoria, nu numai a românilor, dar a lumii, se rezumă în cei doi mari înnoitori ai spiritului uman: „Căpitanul s-a întrupat pentru a schimba omul însuși, pentru a-l spiritualiza, a-l libera cât mai mult de lanțurile materiei. De la Isus Cristos și până la Căpitanul, nimeni nu a năzuit o astfel de prefacere. Căpitanul a fost un continuator nemijlocit al crucificatului de pe Golgota.“⁴⁹

⁴⁷ *Porunca vremii*, 28 mai 1935.

⁴⁸ Ovid Țopa, „Rostul revoluției românești. De la Zamolxe prin Ștefan Vodă și Eminescu la Căpitan“, în *Buna Vestire*, 8 noiembrie 1940; Petre Țuțea, *Între Dumnezeu și neamul meu*, Editura Arta Grafică, București, 1992, pp. 110–111.

⁴⁹ „Noul întrupat“, în *Buna Vestire*, 8 noiembrie 1940.

Mai departe nu se putea merge. Dar se putea merge la fel de departe, în altă direcție. Este ceea ce avea să urmeze nu peste mult timp.

De la Bălcescu la Gheorghiu-Dej

Restructurând din temelii societatea românească și rescriind după criterii cu totul noi istoria țării, comunismul a procedat, în prima sa fază, la o totală remaniere și schimbare de sens a galeriei eroilor naționali.

Au dispărut, firește, regii, menționați doar în măsura necesară pentru a fi pus în evidență răul pe care l-au făcut țării. Au dispărut și Brătienii, au dispărut marii oameni politici care au construit România modernă, taxați cu toții drept exponenți ai regimului „burghezo-moșieresc“.

Domnitorii au rămas, dar într-o poziție mai puțin glorioasă, afectați oricum de condiția lor de reprezentanți ai clasei feudale exploatoare. Oricât de însemnate ar fi fost meritele lui Ștefan cel Mare, nu puteau acoperi faptul că „masa țăranilor, șerbătă, a continuat să trăiască în mizerie și să sufere o cruntă exploatare“. ⁵⁰ Cu Mihai Viteazul, lucrurile erau și mai clare: el „a apărut interesele de clasă ale boierilor“, iar aceștia la rândul lor „au trădat interesele patriei“, în timp ce „țăranimea a continuat să fie exploatată“. ⁵¹

Unii domnitori au beneficiat totuși de un tratament mai bun decât alții. Cel mai bine văzut în anii '50 a fost – se putea altfel? – Ioan Vodă cel Cumplit, tăietorul de boieri și iubitorul de țărani și, în plus, cu totul laudabil, aliat al cazacilor care l-au ajutat în campania din 1574, înscriind astfel o pagină semnificativă în istoria relațiilor româno-ruse. Istorici, romancieri, dramaturgi, pictori și compozitori s-au întrecut în a-l evoca și actualiza, vajnicul voievod debutând

⁵⁰ *Istoria R.P.R.*, p. 138.

⁵¹ *Ibidem*, p. 182.

până și pe scena Operei Române, prin drama muzicală *Ioan Vodă cel Cumplit* a lui Gheorghe Dumitrescu (1954).⁵²

Și Ștefan cel Mare s-a bucurat de recunoașterea unor merite și înfăptuiri. Fermitatea sa față de marii boieri nu a trecut neobservată, după cum un punct bun pentru el au fost legăturile cu Kievul și cu Moscova (căsătoria sa cu Evdochia din Kiev și a fiicei sale Elena cu fiul marelui cneaz Ivan al III-lea al Moscovei).

Legăturile strânse cu Rusia l-au promovat, în raport cu alți domnitori, și pe Dimitrie Cantemir. Tratatul încheiat cu Petru cel Mare, vizita țarului la Iași, campania comună anti-otomană, exilul rusesc al principelui-cărturar înscriau o pagină prețioasă în cronica româno-rusă.

Eroii cei mai reprezentativi, în această primă versiune de mitologie comunistă, nu sunt totuși principii, fie ei chiar filoruși și tăietori de boieri, ci purtătorii de cuvânt ai marilor bătălii de clasă, conducătorii de războaie, revoluții și lupte muncitorești. Fictivele războaie ale sclavilor din Dacia nu ofereau, din păcate, nume de conducători; un Spartacus al istoriei naționale nu s-a putut descoperi. Războala de la Bobâlna, devenită unul din marile capitole ale istoriei românești, nu alinia la rândul ei decât o suită de nume, lipsite de consistență biografică. În schimb, Gheorghe Doja, micul nobil secu, ajuns cap al războalei din 1514, a fost propulsat în zona cea mai înaltă a panteonului; inițial doar războală, mișcarea pe care a condus-o avea să devină „război țărănesc“, după modelul „războiului țărănesc german“ al lui Engels. Preluați din panteonul tradițional, Horea, Cloșca și Crișan și Tudor Vladimirescu au fost bine integrați în ideologia comunistă, accentul deplasându-se dinspre vechea interpretare, accentuat națională, spre sensul predominant social, antifeudal, al mișcărilor respective.

⁵² Maria Bizomescu, „Ioan Vodă – un mit antiboieresc“, în *Mituri istorice românești*, p. 116.

Revoluția de la 1848 oferă mitul suprem al istoriei rescrise de comuniști: *Nicolae Bălcescu*.⁵³ Bălcescu devine eroul, fără voia lui, al unei manipulări de proporții. L-au „ajutat“, în această echivocă ascensiune, intransigența sa romantic-revoluționară, consecvența cu care a urmărit emanciparea și împrăștierea țăranilor (chiar dacă idealul său, al unei societăți de mici producători, nu era exact idealul comunist de societate! – corespundea însă demagogiei comuniste anti-boierești și proțăărănești), și cu deosebire faptul că a murit tânăr, fără să ajungă ministru sau prim-ministru într-un guvern inevitabil „burghezo-moșieresc“, așa cum s-a întâmplat cu confrății săi de revoluție. În Bălcescu regimul comunist a găsit simbolul ideal al spiritului revoluționar absolut, în raport cu care urmau a fi evaluate toate celelalte proiecte și personalități. Adevărul fiind, din punctul de vedere al unei ideologii totalitare, și cu atât mai mult din perspectiva ideologiei „științifice“ comuniste, unic, indivizibil și incontestabil, rezultă că singur Bălcescu a avut dreptate, ceilalți șovăind, greșind sau trădând, în raport cu îndepărtarea lor de model. Bălcescu servea impunerii ideii că nu există decât o singură cale justă. A devenit, în fapt, „conducător“ al revoluției (ceea ce n-a fost niciodată, poziția sa în guvernul provizoriu fiind secundară). Pentru a nu fi lăsat singur, i s-au alăturat alți câțiva revoluționari puri, printre care Ana Ipătescu, „eliberatoarea“ guvernului provizoriu în iunie 1848, personaj aproape necunoscut anterior, devenită brusc o celebritate a momentului, ca și generalul Magheru, altă figură de rangul doi proiectată în prim-plan (asocierea celor trei revoluționari duce inevitabil cu gândul la axa marilor bulevarde din București: „Brătianu–Lascăr Catargiu“, devenite „Bălcescu–Magheru–Ana Ipătescu“). În faza antinațională a comunismului românesc, Bălcescu mai prezenta și meritul tentativei de

⁵³ Adrian Drăgușanu, „Nicolae Bălcescu în propaganda comunistă“, în *Miturile comunismului românesc*, pp. 131–165.

apropiere de revoluția ungară. Au fost sancționați, dimpotrivă, și diminuați eroii revoluției românești din Transilvania, inclusiv Avram Iancu, și încă mai sever Simion Bărnuțiu, pentru orientarea lor judecată drept prea naționalistă, în contextul conflictului româno-maghiar din 1848–1849. În anii '50, Bălcescu a ajuns omniprezent: figură-pivot a istoriei românești, erou de dramă și de roman (piesa *Bălcescu* a lui Camil Petrescu, apărută în 1949, și romanul-fluviu al aceluiași scriitor, *Un om între oameni*, 1953–1957), cu chipul imprimat pe principală bancnotă în circulație, cea de 100 de lei, cu busturi în mai toate orașele țării, cu numele înscrise pe frontispiciul diverselor instituții, îndeosebi de învățământ (licee numite „Carol I” sau „Brătianu”, ca și celebrul „Sfântul Sava” din București devin toate „Bălcescu”, alt nume aproape nemaifiind de conceput) – el este silit să-și pună gloria postumă în slujba proiectului comunist.

Urmau, firește, cronologic, eroii clasei muncitoare, eroii socialiști și comuniști, eroii luptei împotriva regimului „burghezo-moșieresc”. Lucrurile însă, în această privință, au fost de la bun început complicate, și complicate au rămas până la capăt. Istoria Partidului Comunist din România a fost jalonată de acuze reciproce, comploturi, excluderi și crime. Nu era ușor de definit calea cea justă și personalitățile care au avut dreptate, și mai ales aprecierea de moment nu era neapărat valabilă și pentru a doua zi. Totul a gravitat, de-a lungul jumătății de secol de comunism, în jurul conducătorilor în viață, și mai ales al marelui Conducător. Acesta și aceștia și-au anexat istoria partidului, indiferent de rolul efectiv pe care îl jucaseră ei și ceilalți. Fiecare seism politic a provocat instantaneu seismul istoric corespunzător. Căderea de la putere însemna și ieșirea din istorie; și, invers, înălțarea la putere atrăgea și amplificarea biografiei anterioare, chiar rescrierea completă a unui întreg segment de istorie. Prăbușirea lui Lucrețiu Pătrășcanu (1948), apoi a grupului Ana Pauker–Vasile Luca–Teohari Georgescu (în 1952) a „sărăcit” istoria de

personajele respective, menționate de acum înainte doar ocazional, pentru a fi înfierate. Dimpotrivă, Gheorghiu-Dej, rămas singur, și-a anexat o bună parte din istoria ultimelor decenii.⁵⁴ Greva de la Grivița din 1933, în care fusese implicat, a devenit momentul de referință al istoriei contemporane. La fel ca Bălcescu, în fapt Bălcescu anunțându-l și justificându-l, conducătorul partidului s-a ridicat deasupra celorlalți, secundat de fideli săi, de regulă foști ceferiști (printre care cel mai longeviv s-a dovedit Chivu Stoica). A fost, s-ar putea zice, faza „ceferistă” a istoriei românești sau, mai corect spus, a istoriei R.P.R.! La 1900, cei doi mari oameni ai panteonului „simplificat” se numeau Traian și Carol I; în anii '50, ei se numesc Bălcescu și Gheorghiu-Dej.

Printre numele puse mai mult sau mai puțin în relief, făcând puntea între cei doi mari eroi revoluționari, pot fi menționați, cu o poziție destul de stabilă în panteonul comunist, dat fiind că nu au apucat disensiunile perioadei interbelice, Ștefan Gheorghiu (al cărui nume avea să fie dat „Academiei” de partid) și I. C. Frimu. Recunoscut ca înaintaș, dar și vehement combătut, a fost Constantin Dobrogeanu-Gherea, „părintele” socialismului românesc, care și-a plătit astfel îndrăzelile teoretice, considerate abateri de la ortodoxia marxistă, îndeosebi considerarea României ca insuficient de avansată pe calea capitalismului, necoaptă deci pentru preluarea inițiativei istorice de către proletariat.

În ce privește perioada interbelică, este de remarcat excluderea principalilor lideri comuniști. Acest gen de „curățenie”

⁵⁴ În 1947–1948, primele ediții ale manualului lui Roller păstrează un echilibru între Gheorghiu-Dej, Ana Pauker și Vasile Luca, menționați oarecum egal și cu o relativă discreție. În ediția din 1952, ultimii doi dispar, în timp ce Gheorghiu-Dej este menționat de nenumărate ori, devenind figura centrală a istoriei contemporane. În plus, manualul este împânzit cu citate din articolele și cuvântările lui (absente în edițiile anterioare). Îi sunt reproduse și trei portrete, față de o singură prezentă, într-o fotografie de grup, în primele ediții.

îi asigura lui Gheorghiu-Dej o poziție confortabilă, fără teamă de concurență, nici măcar în sens retrospectiv. Gheorghe Cristescu, „fondatorul” partidului în 1921 și primul său secretar general, a rămas până târziu în afara istoriei oficiale. Tot până târziu, Ștefan Foriș, predecesorul lui Gheorghiu-Dej, ucis în 1944 în urma unei reglări de conturi, a apărut invariabil sub sintagma „trădătorul Foriș”, fără să fie foarte clar pe cine și ce a trădat.

Au fost promovați alți eroi, din eșaloanele următoare, fără aspirații, fie și postume, la conducerea supremă. Un caz aparte îl reprezintă Vasile Roaită, adolescentul ucis la Grivița (din nou mitologia ceferistă!) în vreme ce trăgea sirena chemându-i pe muncitori la luptă. Puritatea sângelui tânăr este frecvent invocată în miturile revoluționare, simbolizând dreptatea cauzei și speranța încarnată de tinerețe. În anii '50, Roaită a cunoscut o remarcabilă celebritate postumă; ne mărginim să amintim faimosul cântec revoluționar *Sirena lui Roaită*, ca și schimbarea – cu adevărat radicală – a numelui unei stațiuni de pe litoral din Carmen Sylva în Vasile Roaită (denumirea actuală, Eforie Sud, fiind de natură să liniștească patimile!).

Să-l mai amintim pe Ilie Pintilie, martir al cauzei comuniste, mort sub zidurile Doftanei prăbușite la cutremurul din 1940, pe eroii căzuți în războiul civil din Spania sau în rezistența franceză, sau pe victimele aparent foarte puține dacă ne luăm după numele înșirate, ale represiunii legionare și antonesciene (precum Filimon Sârbu, condamnat la moarte și executat pentru trădare și sabotaj în favoarea inamicului).

Se conturează acum *mitul ilegalistului*, subordonat, indiferent de diversele-i personificări, unei riguroase tipologii. Ilegalistul provine dintr-o familie săracă de muncitori sau țărani (ceea ce nu e chiar adevărat, mulți comuniști avându-și originea fie în medii marginale „declasate”, fie în cercurile micii burghezii sau chiar ale elitei sociale și intelectuale), cunoaște de timpuriu greutățile și asuprirea, este inițiat de

un tovarăș mai vârstnic în tainele marxism-leninismului și ale mișcării revoluționare și, plin de abnegație, își dedică viața luptei revoluționare, partidului și poporului; închisorile și tortura, adesea chiar moartea, nu reușesc să-l înfrângă.⁵⁵

Prin obârșia lor, prin noblețea idealurilor și prin eroismul dovedit, ilegaliștii justifică revoluția proletară și legitimează noul regim; pe de altă parte însă, sunt suficient de mărunți pentru a nu atenta la poziția liderului. Printre ei întâlnim și relativ multe femei, mai puține, evident, decât bărbați, totuși deasupra ponderii obișnuite a femeilor în sfera mitologiei politice românești; este perioada când se afirmă femeia revoluționară, aflată cu bărbatul mai curând în raport de tovarășie de luptă decât de dialectică a sexelor⁵⁶ (ceea ce explică și promovarea Anei Ipătescu la 1848). În sfârșit, să remarcăm și numărul relativ important al ilegaliștilor și ilegalistelor de origine neromânească (corespunzător de altfel structurii efective a „elitei” comuniste dinainte de 1944); românizarea progresivă a partidului se va reflecta și în românizarea treptată a istoriei sale interbelice, cu alte cuvinte în reinventarea unei istorii mai românești decât a fost în realitate.

Deasupra tuturor, lăsându-l chiar pe conducător într-o poziție subordonată, se înălțau însă marile figuri ale panteonului comunist: Marx și Engels, Lenin și Stalin. Pentru prima dată în istoria românească, eroii supremi nu mai aparțineau fondului național – răsturnare care spune tot ce e de spus cu privire la raportul originar dintre comuniștii români și națiunea română. Câștigarea cu timpul a unei relative autonomii și orientarea spre naționalism a comunismului românesc au

⁵⁵ Sorin Șerban, „Ilegaliștii”, în *Miturile comunismului românesc*, vol. II (sub direcția lui Lucian Boia), Editura Universității din București, 1997, pp. 45–58.

⁵⁶ Despre mitologia femeii în comunism, vezi Zoe Petre, „Promovarea femeii sau despre destructurarea sexului feminin”, în *Miturile comunismului românesc*, vol. I, pp. 22–38.

eclipsat puțin câte puțin giganticele personalități ale comunismului mondial (sau sovietic), în cele din urmă invocarea lor devenind mai curând formală, cerută de stricta respectare a unui ritual. Acuzat și în propria-i țară, Stalin a căzut de pe soclu. Monumentul lui Lenin a dominat însă intrarea în București (inspirat așezat în fața Casei Scânteii, cu arhitectura-i tipic stalinistă) până după decembrie 1989. Într-o capitală rămasă aproape fără statui, din care dispăruseră monumentele regilor și ale marilor oameni politici, supraviețuirea statuii lui Lenin marca, fără putință de tăgadă, adevăratul reper istoric al unui comunism pretins național.

La umbra lui Stalin, în anii '50, s-au înmulțit în România o sumă de alți eroi, mai mari sau mai mici, descinși din istoria Rusiei și a Uniunii Sovietice. Sunt anii când panteonul românesc tinde să devină mixt, un panteon româno-ruso-sovietic. Ivan al III-lea își face intrarea însoțindu-l pe Ștefan cel Mare, iar Petru cel Mare, pe Cantemir. Bălcescu dă replica „revoluționarilor democrați” ruși: Herzen, Cernășevski și ceilalți. Frăția de arme româno-rusă străbate istoria, cu momente culminante la 1877 și în al Doilea Război Mondial. Tipul ilegalistului român este adaptat după cel al luptătorului bolșevic. Copiii și adolescenții învață ce înseamnă să fii erou comunist potrivit unor modele mai frecvent sovietice decât autohtone. Romanul lui Aleksandr Fadeev *Tânăra Gardă* bate toate recordurile de popularitate (opt ediții românești între 1947 și 1963), iar faimoasa adolescentă eroină Zoia Kosmodemianskaia, victimă a naziștilor în „marele război pentru apărarea patriei”, îi va părăsi cu greu pe tinerii români, măcar pentru faptul că unul dintre marile licee bucureștene i-a purtat numele până în decembrie 1989.

De la Burebista la Ceaușescu

Etapa naționalistă a comunismului a procedat la o reamenajare a panteonului, rezultatul fiind o structură hibridă

între tradiția istorică precomunistă și mitologia luptei de clasă a comunismului originar.

Spre sfârșitul anilor '50, o dată cu deplina „reabilitare” a Unirii Principatelor, este readus în tradiționala poziție dominantă Alexandru Ioan Cuza, față de care în „epoca Roller” se exprimaseră rezerve privind „șovăiala” și inconsecvența în aplicarea marilor reforme. Efigia lui Cuza avea să apară, semnificativ, nimic nefiind întâmplător și neideologizat în comunism, pe bancnota de 50 de lei, încadrat de Bălcescu (bancnota de 100) și de Tudor Vladimirescu (cea de 25), singurele rămase în circulație până în 1989. „Revenirea” domnitorului Unirii ilustra deplasarea (relativă) de accent dinspre miturile revoluționare spre cele naționale.

Noul panteon nu avea să-i sacrifice pe eroii luptei de clasă, exponenți privilegiați ai mitologiei comuniste clasice. Pe măsura afirmării naționalismului, ei sunt împinși însă pe un plan secund, față de deținătorii puterii, exponenți ai națiunii și ai statului, regii daci sau marii voievozi ai Evului Mediu. Bălcescu rămâne marea figură de la 1848, dar nu mai poate fi personalitatea cea dintâi a istoriei românești; nu el este eliminat, alții se înalță. Să remarcăm pentru 1848 deplina valorizare a lui Avram Iancu; luptele sale cu ungurii, nu tocmai bine văzute în anii '50, redevin acum pe deplin justificate. Horea și Tudor își asumă o ideologie mai cuprinzătoare decât cea a unor simple răscoale exclusiv sau predominant anti-nobiliare sau antiboierești. Ei se afirmă ca exponenți ai națiunii, iar mișcările lor devin, sau redevin, din „răscoale” cum sunt numite în anii '50, „revoluții” (mai întâi în cazul lui Tudor, și ceva mai târziu, și cu prețul unor controverse, în cel privește pe Horea). Dosarul Tudor este exemplar pentru logica mitologiei istorice. Eroul de la 1821 a trecut cu brio toate examenele ideologice, fiind invocat pe rând de liberali, de legionari, de comunismul „internaționalist” și de comunismul naționalist. O ofensivă istoriografică de proporții s-a declanșat în vremea lui Ceaușescu în jurul raporturilor sale

cu Eteria grecească. După ce Andrei Oțetea se străduise să dovedească strânsa îmbinare dintre cele două revoluții (*Tudor Vladimirescu și mișcarea eteristă în țările române*, 1945), istoricii fazei naționaliste s-au înverșunat să-l absolve pe revoluționarul român de orice obligație față de eteriști. O ideologie poate, cu același efect, să-și inventeze eroi noi sau să schimbe înfățișarea și mesajul celor deja în funcție. Din păcate, Tudor nu ne poate spune de care dintre admiratorii săi se simte mai apropiat!

Ascensiunea spectaculoasă a fost însă, după cum spuneam, a „deținătorilor puterii“, oarecum în dezacord cu ideologia luptei de clasă, dar în acord cu noile exigențe politico-ideologice: unitatea întregului popor în jurul partidului și al conducătorului, detașarea de Uniunea Sovietică, marcarea individualității românești, rolul pe care Ceaușescu aspira să-l joace în treburile lumii. Cert este că Ceaușescu, el însuși purtător de sceptru (prezidențial), înțelegea să se regăsească în marile figuri încoronate ale trecutului.

Principalii voievozi se înșiruie astfel din nou pe treapta cea mai de sus a panteonului, prezența lor în actualitate justificându-se prin importanța acordată, dar depinzând totodată de conjunctură sau de succesiunea comemorărilor. Pentru Mihai Viteazul, se pare că Ceaușescu – hrănit cu lecturi din Bolintineanu și Coșbuc – a avut o admirație deosebită (ceea ce nu l-a împiedicat să ordone demolarea mănăstirii Mihai Vodă, cu scopul de a-și pune mai bine în perspectivă propriul palat); oricum, făuritorul Unirii de la 1600 exprima în mai mare măsură ca oricare alt domnitor ideea României eterne, pe care Ceaușescu înțelegea să o încarneze. Ștefan cel Mare, Vlad Țepeș, Mircea cel Bătrân⁵⁷ au fost la rândul

⁵⁷ Cariera lui Mircea cel Bătrân sub comunism este tratată de Cristiana Dineață: „Mircea cel Bătrân. De la comemorări religioase la mari adunări populare“ și „Rovine – o ecuație cu mai multe necunoscute“, în *Mituri istorice românești*, pp. 72–102.

lor intens mediatizați de propaganda regimului. N-au fost uitați nici domnitorii „culturali“, precum Neagoe Basarab și Dimitrie Cantemir, evocarea înfăptuirilor lor având darul de a conforta tezele „protocroniste“. Până și Constantin Brâncoveanu a cunoscut o deplină reabilitare, după ce în faza istoriografiei „de clasă“ i se reproșase crunta fiscalitate și asupra maselor țărănești.

Dar fenomenul cel mai remarcabil îl constituie masiva orientare spre Antichitate, apelul la regii Daciei. În ce privește Dacia, național-comuniștii s-au dovedit dinaști convinși! Nu numai tradiționalul Decebal, ci și Dromihete și îndeosebi Burebista au fost așezați într-o puternică lumină, constituind triada originară a istoriei naționale. Comemorarea din 1980 a avut rolul de a marca o frapantă similitudine între Ceaușescu și Burebista, chiar un istoric profesionist ca Ion Horațiu Crișan neezitând să scrie despre regele dac cuvinte omagiale în genul celor adresate dictatorului comunist. Astfel, Burebista ar fi fost „animat de fierbinte dorință a ridicării neamului său. Acestuia i-a închinat întreaga lui activitate, pe plan intern și extern, întreaga lui viață“.⁵⁸ Așa se exprima, adresându-se marelui conducător, și activiștii de partid, la congrese și plene. Să remarcăm avatarurile panteonului „simplificat“ al românilor: Traian–Carol I la 1900, Bălcescu–Gheorghiu-Dej în anii '50, Burebista–Ceaușescu în 1980.

S-au depus eforturi și pentru identificarea regilor daci de la Burebista la Decebal. Continuitatea statală necesita o dinastie. Fără a intra în detaliile acestei spinoase chestiuni, ne mărginim să consemnăm amuzanta aventură a personajului Scorilo, devenit peste noapte tatăl lui Decebal. La originea acestei promovări se află „gluma științifică“ a lui Constantin Daicoviciu, care a interpretat ștampila pe un vas dacic cu cuvintele „Decebalus per Scorilo“, în sensul de „Decebal, fiul lui Scorilo“ (*per* însemnând, chipurile, în dacă, „copil“, prin analogie cu

⁵⁸ Ion Horațiu Crișan, *op. cit.*, p. 495.

latinescul *puer*). Un Scorilo, prea puțin precizat, apare și la autorul roman Frontinus, dar așezarea lui într-o filiație dinastică bine definită îi conferă un plus de prestigiu și de semnificație. Până într-acolo încât pe soclul unui monument al lui Decebal stă înscrisă solemnă formulă „Decebalus per Scorilo“. Meșteșugarul care a imprimat ștampila nici nu a visat impactul peste milenii al banalului său gest!

Producția cinematografică, strict ideologizată și atent controlată, poate oferi un bun barometru al cotei personalităților. Filmul istoric al epocii comuniste debutează în 1963 cu *Tudor*, operă respirând încă ideologia anilor '50, chiar dacă într-o manieră atenuată (rușii – buni prieteni; francezii, englezii și germanii – susținători ai turcilor; boierii, toți răi, indiferent de naționalitate; conflictul – strict social); urmează, în 1967 și 1968, ecranizarea originilor: *Dacii* și *Columna*; după care, cârmuitorii de prim rang devin rând pe rând eroi de film, într-o viziune accentuat patriotică și actualizată: *Mihai Viteazul* (1971), *Ștefan cel Mare. Vaslui 1475* (1975), *Dimetrie Cantemir* (1975), *Vlad Țepeș* (1978), *Burebista* (1980), *Mircea cel Mare* (1989).

În 1975, *Programul* partidului comunist nominaliza următoarele personalități, într-un amestec caracteristic de ideologie marxist-leninistă și naționalism: Burebista, Decebal, Mircea, Ștefan, Mihai, Gheorghe Doja, Horea, Cloșca și Crișan, Cuza, fără a fi uitați însă fondatorii comunismului: Marx, Engels, Lenin (ultimul menționat de mai multe ori).

Spre sfârșitul epocii comuniste, doi responsabili ideologici specializați în istorie, Mircea Mușat și Ion Pătroiu, înșirau astfel marile epoci din istoria națională, fiecare purtând numele personalității dominante: *Burebista*, *Decebal*, *Mircea*, *Ștefan*, *Mihai*, *Brâncoveanu*, *Cuza* și *Ceașescu* (puțin diferită fiind lista marilor conducători, unde sunt menționați Dromihete, Burebista, Decebal, Mircea, Iancu, Ștefan, Neagoe Basarab, Mihai, Brâncoveanu și Cuza). Toate nu făceau de

altfel decât să conducă la Ceaușescu, la „epoca demnității și împlinirii marilor idealuri naționale”.⁵⁹

Într-o formă mai succintă este exprimat panteonul de pictorul Constantin Piliuță, în compoziția intitulată *Primul președinte*. Ceaușescu, cu sceptrul în mână, purtând eșarfa tricoloră dar având în față și stema partidului, apare pe un fundal unde sunt reprezentați Burebista, Mircea, Mihai, Ștefan și Cuza. Cum se vede, ca și în exemplele anterioare, numai suverani!

Pentru o ilustrare completă și sistematică a cotei personalităților în ultimii ani de dictatură comunistă, suita de busturi înșirate în fața Muzeului Militar Național din București ne poate servi drept ghid oficial și competent. Iată cum sunt dispuse marile figuri ale istoriei: Dromihete și Burebista; Decebal și Traian; Gelu, Glad și Menumorut; Basarab, Roland Borșa și Bogdan; Mircea cel Bătrân și Alexandru cel Bun; Iancu de Hunedoara, Ștefan cel Mare și Vlad Țepeș; Mihai Viteazul; Dimitrie Cantemir, Constantin Brâncoveanu și Francisc Rákóczi al II-lea; Horea, Cloșca și Crișan; Tudor Vladimirescu; Bălcescu și Avram Iancu; Kogălniceanu și Cuza.

Selecția și gruparea eroilor invită la un comentariu. Nu mai revenim asupra suveranilor daci, a căror cotă în creștere deja am constatat-o. Este de remarcat însă, cu deosebire, savantul echilibru între provinciile românești, cu situarea Transilvaniei, ca țară românească, pe același plan cu celelalte două principate (legende folosind de altfel amintita terminologie: Țara Românească Muntenia, Țara Românească Moldova, Țara Românească Transilvania); grație grupurilor de trei (Gelu, Glad și Menumorut; Horea, Cloșca și Crișan), eroii transilvăneni sunt chiar mai numeroși decât muntenii sau moldovenii, ilustrare a obsesiei transilvane și fobiei ungare accentuate spre sfârșitul erei Ceaușescu. Chiar principii unguri

⁵⁹ Mircea Mușat și Ion Pătroiu, „Epoca demnității și împlinirii marilor idealuri naționale”, în *Marele Mircea Voievod* (coordonator Ion Pătroiu), București, 1987, pp. 518–525.

ai Transilvaniei se integrează planului românesc. Câți români au auzit de Roland Borșa, voievod transilvănean de la sfârșitul secolului al XIII-lea? Acum nu numai că au ocazia să audă, ci și să-l vadă, și mai ales să-l vadă brusc integrat în panteon. Cineva trebuia să reprezinte „Țara Românească Transilvania“, alături de principii întemeietori Basarab și Bogdan. Ca și ei, Roland Borșa devine fondator al unei Transilvanii – lămurește placa explicativă –, în luptă pentru câștigarea deplinei independențe față de Ungaria (după care urma probabil să se unească cu Țara Românească și Moldova... din păcate inexistente la acea dată).

Merită consemnată de asemenea absența tradiționalului „cuplu“ Matei Basarab–Vasile Lupu, sancționați, probabil, pentru a nu fi înțeles necesitatea solidarității românești. Tot de raportat la ideologie este și selecția de secol XIX, deplasată dinspre „principi“ spre „revoluționari“, și nu spre oricare dintre revoluționari, ci spre cei „oficializați“: Bălcescu, Avram Iancu, Kogălniceanu.

Dar ceea ce frapază în primul rând, aici, ca în oricare altă înșiruire de personaje providențiale invocate în era Ceaușescu este faptul că defilarea lor se încheie o dată cu Cuza la 1866. Între Cuza și Ceaușescu se întinde un teren arid, producător de eroi secundari, dar nicidecum de exponenți ai destinului românesc, creatori de istorie. Acest „deșert“ traversat de națiunea română dă sens unei așteptări de natură mesianică, pune în lumină urgența actului salvator, amplifică nemăsurat statura dictatorului, comparabil nu cu oamenii mărunți ai vremii, ci cu eroii din vechime, intrați deja în epopee. De altfel, o „recomandare“ expresă cerea ca portretele istorice prezente în instituțiile publice să se oprească la momentul Cuza.

O bogată ilustrare a tratamentului diferențiat aplicat „marilor oameni“ de la o epocă la alta ne-o oferă colecția de *Povestiri istorice* publicată în trei volume (între 1982 și 1984) de prolificul popularizator Dumitru Almaș (lucrare îmbogățită cu magnifice ilustrații în culori, la fel de utile ca și

textul pentru investigația noastră). Copiilor li se înfățișează mai întâi gloria milenară a dacilor, apoi a românilor, prin personalitatea și chipul regilor antici și voievozilor medievali; pentru epoca modernă se petrece tranziția revoluționară, apelându-se exclusiv la Horea, Cloșca și Crișan, Tudor Vladimirescu, Bălcescu, Avram Iancu și, evident, la Cuza. Apoi, istoria nu mai pare făcută, nici măcar simbolizată, de marii oameni, ci de eroi de rangul doi sau trei, sau chiar de personaje obișnuite „din popor“, inventate ad hoc pentru a suplini lipsa celor mari. La 1877, atacul Plevnei se ilustrează prin jertfa maiorilor Șonțu și Constantin Ene și a căpitanului Valter Mărcineanu. Parcă lipsește totuși cineva. E ca și cum s-ar vorbi despre Vaslui fără Ștefan, despre Călugăreni fără Mihai! La 1918, evenimentul apare și mai anonim: mulțimea se adună la Alba Iulia, dar numai mulțimea, nici un nume (iar ampla ilustrație, pe două pagini, pusă în fața ochilor copiilor, înfățișează la tribună un personaj oarecare, care nu seamănă cu nici unul dintre oamenii politici sau clericii ardeleni, înfăptuitori ai Unirii). Ca să se facă măsură dreaptă, sunt complet eliminați și liderii socialiști și comuniști. Doar personalitățile culturale par admise, figuri oricum secundare într-un pantheon orientat politic. Terenul este astfel pregătit pentru un final apoteotic: ultimele povestiri îl au ca erou pe Ceaușescu, prezentat și în imagini, singur sau cu soția, pe fundalul mărețelor realizări ale socialismului și înconjurat de muncitori cu fața luminoasă sau de o mulțime entuziastă.

Se observă astfel sensul și limitele revenirii la figurile pantheonului tradițional, după faza respingerii în bloc a anilor '50. Dinastiei și marilor oameni politici „burghezi“ intrarea le este refuzată. Se remarcă, este drept, de-a lungul domniei lui Ceaușescu, o oarecare îndulcire, treptată, a judecăților privitoare la personalitățile excluse, în ritmul „ameliorării“ generale a istoriei românești. „Reabilitarea“ lor este însă relativă, limitată la mențiuni fugare în manuale sau într-o tratare ceva mai

detaliată doar în textele de specialitate, și nu lipsită de note critice, adesea vehemente.

S-a putut astfel constata o oarecare revenire a lui Carol I. Desigur, totul este relativ: primul rege al României se bucură de un adevărat tratament de favoare la 1980 dacă îl comparăm cu insultele ce-i erau adresate la 1950. Este mai ales, cât de cât, consemnat rolul lui la 1877. Ceea ce nu împiedică manualul școlar să-l acuze de „trădare“ (cu privire la momentul 1870) și să-l caracterizeze drept „spirit prusac reacționar“⁶⁰ (rămânând altminteri de discutat „prusianismul“ lui Carol, german catolic din sud!). Atunci când un istoric scrie o carte despre monarhie, abundența judecăților severe (cum ar fi îmbogățirea lui Carol prin „exploatarea maselor de oameni ai muncii“) și reliefaarea republicanismului fervent al românilor nu par suficiente: cartea nu poate suporta, pe copertă sau pe foaia de titlu, nimic privitor la regi sau la dinastie; se va intitula în consecință, simplu și elocvent, *Contribuții privind viața politică din România. Evoluția formei de guvernământ în istoria modernă și contemporană*!⁶¹ De un tratament similar au parte Brătienii și ceilalți oameni politici proeminenți. Unii sunt încă și mai rău văzuți, mai ales dacă au murit în închisorile comuniste, ca Iuliu Maniu, căruia îi este refuzat din această cauză, apoi minimalizat, rolul la 1918, situație care, trebuind totuși invocată o personalitate simbolică, îl propulsează mult deasupra celorlalți pe Vasile Goldiș (cum se întâmplase, păstrând proporțiile, cu Bălcescu la 1848); spre sfârșitul perioadei, aprecierile privitoare la Maniu aveau să fie îndulcite, cum aproape totul se „îndulcea“. Semireabi-

⁶⁰ Elisabeta Hurezeanu, Gheorghe Smarandache, Maria Totu, *Istoria modernă a României*, manual pentru clasa a IX-a, Editura Didactică și Pedagogică, București, ediția 1985, pp. 94 și 96.

⁶¹ Ioan Scurtu, *Contribuții privind viața politică din România. Evoluția formei de guvernământ în istoria modernă și contemporană*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1988.

litarea lui Antonescu, pe care am menționat-o deja, se înscrie în aceeași strategie, a reinserării relative și discrete a marilor oameni de stat în istoria națională, la o cotă suficient de modestă pentru a nu pune în discuție unicitatea Conducătorului.

Eroii comuniști aveau să sufere, în măsură încă și mai mare ca pe vremea lui Dej, din pricina hipertrofierii staturii lui Ceaușescu. Gheorghiu-Dej însuși, căruia nu i s-a ridicat nici un monument din cele câteva făgăduite, cunoaște o cădere rapidă și brutală. Din lider necontestat al comunismului românesc, este drastic limitat la momentul Grivița 1933. Locul lui este abia ceva mai răsărit decât al unui ilegalist de rând. Nu întârzie nici criticile privitoare la anii '50, menite să pună în evidență „comunismul de omenie“ al lui Ceaușescu prin raportare la comunismul mai puțin omenos al liderului dispărut. Coborârea lui Dej a fost însoțită de ascensiunea – prudent oprită înainte de vârf – a lui Lucrețiu Pătrășcanu, menit a simboliza fața națională a comunismului românesc și a-l servi pe Ceaușescu în propria-i reglare de conturi cu „oamenii lui Dej“ și chiar cu memoria acestuia. A existat un „moment Pătrășcanu“ în jurul anului 1970, repede depășit, o dată ce victima lui Dej risca să umbrească, cât de cât, gloria conducătorului care nu mai admitea rival. Mai sigură s-a dovedit poziția lui Petru Groza, poate și datorită faptului că nu a fost decât un foarte prețios „tovarăș de drum“, neimplicat în scandalurile aparatului de partid; Groza a beneficiat și de una dintre rarile statui ridicate de comuniști în cinstea propriilor revoluționari, doborâtă concomitent cu monumentul lui Lenin.

Cu trecerea anilor, eroii ilegaliști au intrat tot mai mult în umbră. Pentru pitorescul lui, cazul lui Vasile Roaită merită o mențiune. Adolescentul erou a dispărut pur și simplu la un moment dat (fiindu-i eliminată până și fotografia din manualele de istorie). Zvonurile nu au întârziat: fie că nici nu ar fi existat un Roaită la Grivița în 1933, fie că micul trăgător

de sirenă, nu chiar atât de inocent, ar fi acționat ca informator al Siguranței... Indiferent cine a fost sau n-a fost Roaită cu adevărat, cauza dispariției sale este mult mai simplă, chiar bătătoare la ochi. „Copilul erou“ a devenit însuși Ceaușescu, și nu era loc pentru doi! Într-adevăr, Ceaușescu s-a instalat în poziția primă a mișcării comuniste, pe care o deținuse mai înainte Gheorghiu-Dej. Singura dificultate – dar mitologia nu cunoaște dificultăți – consta în faptul că Gheorghiu-Dej era adult în perioada „marilor lupte“, iar Ceaușescu abia copil sau adolescent. S-a putut totuși afla că el și-a început cariera revoluționară, stârnind uimire și admirație, încă de la 14 ani, poate chiar mai timpuriu. Tot mai multe fapte eroice comuniste din anii '30 au ajuns să-i fie atribuite. Printre ele, la loc de cinste, momentul 1 mai 1939; serbarea de atunci, organizată prin bresle de regimul de dictatură regală, s-a transformat în cea mai mare manifestație europeană antifascistă și antirăzboinică, iar principalul său organizator a devenit Ceaușescu, în strânsă colaborare cu cea destinată să-i fie soție. S-a recurs și la plăsmuirea unui fotomontaj unde, în mijlocul mulțimii, apărea capul viitorului dictator, într-o poziție cam nefirească, dovedind o oarecare neglijență în prelucrarea imaginii. Încă puțin și, coborând în timp, Ceaușescu și-ar fi dat mâna cu Cuza, punând astfel capăt relativei discontinuități din istoria recentă a României.

Într-o epocă aproape golită de substanță „eroică“, singurul personaj a cărui mitificare s-a considerat utilă, spre sfârșitul anilor '60, a fost Nicolae Titulescu. Mitul Titulescu, asemănător întru câtva cu mitul Bălcescu din perioada anterioară (chiar dacă la proporții mai modeste), a avut darul, insuflat de o ideologie a valorilor absolute, de a eclipsa sau culpabiliza pe ceilalți actori ai epocii respective, judecați în raport cu adevărul întruchipat în personajul mitificat. Neimplicat (cel puțin în varianta mitologică) în conflictele politiciene interne, promotor al unei active diplomații europene și

mondiale, mai curând în spiritul unei mari puteri decât al unui stat mic sau mijlociu (precursor, aşadar, al ambiţiilor planetare ale lui Ceauşescu), denunţător al agresiunilor fasciste, dar moderat (pentru a nu spune naiv) în raporturile cu comunismul, cu Uniunea Sovietică în particular, Titulescu prezenta un seducător evantai de trăsături susceptibile de recuperare şi mitificare. Nu însă până la a deveni egalul lui Burebista, Cuza sau Ceauşescu!

La Ceauşescu totul apare lipsit de măsură: pretenţia lui de a fonda o Românie cu totul alta (până la deplina modificare a peisajului urban şi rural, şi chiar a echilibrelor geografice), concomitent cu raportarea obsesivă la marii exponenţi ai unui destin românesc imuabil, dialectică derutantă însemnând în acelaşi timp *identificarea* cu istoria şi *anularea* ei. În cazul lui impresionează discrepanţele: între trecutul idealizat şi prezentul real, sau pur şi simplu între vulgaritatea cuplului prezidenţial şi figurile mitice invocate. Impresionează, evident, şi masivitatea propagandei, a „spălării creierelor“ prin şuvoiul pseudoistoric cu care a fost inundată conştiinţa românească.

Mecanismul în sine este însă cel bine ştiut. L-am întâlnit şi la Dej, în ciuda reputaţiei de înţelepciune şi modestie care s-a dorit a se ţese în jurul lui. L-am întâlnit şi la regii României, desigur în alt context, păstrând o altă măsură şi raportat la alte modele reale, dar nu mai puţin fidel regulilor imuabile de funcţionare. De fiecare dată, ipostaze îngemănate, trecute şi prezente, ale personajului providenţial, garant al echilibrului social şi intereselor naţiunii, călăuzitorul ei pe drumul dificil al istoriei. Principii de pe vremuri îi susţin pe principii de astăzi (într-o continuitate mitologică cu atât mai necesară cu cât societatea reală traversează faze de ruptură). Istoria este un instrument al Puterii.

Personalizarea concomitentă a trecutului şi a prezentului găseşte un ecou favorabil în opinia românească. Până la

urmă, românii poate că nu au fost și nici nu sunt cu adevărat monarhiști sau republicani. Mulți dintre ei simt nevoia să se încredințeze celui care se află Sus, indiferent de numele și de titlul lui. Iată o posibilă cheie a contradictoriilor evoluții politice românești din ultimul secol.

Capitolul VII

După 1989

Ruptură sau continuitate?

Anii care s-au scurs după 1989 se remarcă prin adaptarea mitologiei istorice și politice, și îndeosebi a secțiunii contemporane a panteonului național, la pluralismul politic afirmat cu atâta vigoare în urma prăbușirii comunismului. Conflictele politice se prelungesc în conflicte istorice. Astfel, confruntarea spectaculoasă dintre două mituri contradictorii: regele Mihai și mareșalul Antonescu, transpune în termeni istorici și mitologici o fisură fundamentală care străbate societatea românească de astăzi.¹

Regele Mihai, alungat de comuniști la 30 decembrie 1947, a devenit un simbol pentru mulți dintre susținătorii anticomunismului și democrației. El apare investit cu misiunea sacră a Salvatorului („Monarhia salvează România!“), a celui menit să readucă țara pe făgașul firesc al istoriei sale. Vizita întreprinsă în România, cu ocazia sărbătorilor de Paște din aprilie 1992, a pus în evidență, prin proporțiile și fervoarea manifestației publice, ca și prin înalta încărcătură simbolică și religioasă a evenimentului, un grad cu totul remarcabil de mitificare a persoanei, funcției și misiunii sale istorice.²

Cazul mareșalului Antonescu este mult mai complex. Considerat, în primele decenii de comunism, ca trădător al

¹ Leonard Drulă, „Ion Antonescu și Mihai I. Între istorie și politică“, în *Mituri istorice românești*, pp. 220–254.

² Confruntarea dintre mitul regal și contra-mitul antimonarhic evidențiată cu prilejul acestei vizite este analizată de Mihai Coman: „La Ritualisation de la visite du Roi Mihai Ier à l'occasion des Pâques“, în *Analele Universității București*, istorie, 1993–1994, pp. 79–89.

intereselor naționale și criminal de război, el a cunoscut, după cum am văzut, un relativ proces de reabilitare pe măsura angajării naționaliste a regimului comunist și a desprinderii sale de Moscova. După 1989, opiniile s-au putut exprima în deplinătatea lor. Potrivit unui sondaj dat publicității la 9 mai 1995, 62% dintre români par a avea o părere bună despre mareșal (așezat înaintea oricărui alt lider al celui de-al Doilea Război Mondial, Hitler beneficiind de 2% păreri favorabile, Stalin și Mussolini de 5%, Churchill de 26% și Roosevelt de 31%; ultimii doi plătesc, firește, pentru „trădarea“ de la Ialta).³ Printre cei care îl apreciază pe Antonescu se numără cu siguranță și anticomuniști (în consonanță cu ideologia profesată de mareșal!), ca și persoane care doresc pur și simplu restituirea unei istorii multă vreme ocultate. Nucleul dur al susținătorilor, al susținătorilor vehemenți și chiar agresivi, îl formează însă – extraordinar paradox! – continuatorii celor care l-au trimis pe Mareșal în 1946 în fața plutonului de execuție. Foștii național-comuniști, cei care declanșaseră procesul de reabilitare înainte de 1989, admiră acum în mod ostentativ virtuțile naționaliste și autoritare ale guvernării Antonescu. Pentru *România Mare*, de pildă, Antonescu și Ceaușescu aparțin aceluiași detașament sacru de „apostoli ai neamului care au pierit de moarte violentă jertfiți pe altarul patriei“.⁴

Antiteza Rege–Mareșal este exarcerbată de susținătorii necondiționali ai celui din urmă. Pentru ei, regele Mihai a fost un trădător, dovadă decorarea lui de către Stalin.⁵ Un moment

³ *Evenimentul zilei*, 9 mai 1995.

⁴ *Almanahul România Mare*, 1996; pe copertă figurează chipul celor doisprezece apostoli ai neamului: Decebal, Vlad Țepeș, Ioan Vodă cel Cumplit, Mihai Viteazul, Constantin Brâncoveanu, Grigore Ghica, Horea, Tudor Vladimirescu, Ecaterina Teodoroiu, Nicolae Iorga, Ion Antonescu, Nicolae Ceaușescu.

⁵ I. C. Drăgan, *op. cit.*; două titluri semnificative de capitole: „Mareșalul Antonescu și războiul sfânt, 1941–1944“ și „Trădarea regelui Mihai și decorarea lui de către Stalin“ (este reprodusă, pe o pagină întreagă, până și decorația primită de rege!).

forte al acestei operațiuni de denigrare l-a constituit montajul „documentar” prezentat pe postul oficial de televiziune, în numele guvernului, la 30 decembrie 1993, cu imaginea idealizată a lui Antonescu, luptător și martir, în contrast cu regele Mihai, trădător prosovietic și criminal! Cum se vede, rolul postum al lui Antonescu este multiplu: el susține (desigur, fără ca cineva să-i fi cerut învoirea) tendințele autoritare, autohtoniste și xenofobe, fiind și un bun instrument îndreptat împotriva regelui, devenit, în locul comuniștilor, principalul responsabil pentru executarea sa.

Marile orientări politice își cultivă propriii eroi: regii, Brătienii sau Iuliu Maniu; celui din urmă i s-a alăturat atât de nedreptățitul în timpul vieții Corneliu Coposu, a cărui moarte, în 1995, a încheiat, ca prin farmec, un moment de solidaritate națională, excepțională secvență mitică, explicabilă, atât cât se poate mitul explica, prin „ireală” dezinteresare a celui dispărut, într-o lume a intereselor meschine.

Dintre eroii tradiționali, o semnificativă ascensiune cunoaște Avram Iancu, în contextul confruntării româno-maghiare, reanimată și întreținută cu grijă după 1989 (dificultățile interne și discutabilele soluții de guvernare având nevoie de un „celălalt” pentru a le justifica). La Cluj s-a ajuns la un inedit război al statuilor: Avram Iancu contra lui Matei Corvin (cel din urmă amenințat și de excavarea presupusului for roman, alt simbol al românității). Festivitățile de la Țebea din septembrie 1996, desfășurate pe fundalul semnării – în sfârșit! – a tratatului româno-ungar, au dat naștere, în jurul mormântului lui Avram Iancu, la polemici aprinse, opoziția de toate nuanțele denunțând confiscarea oficială a eroului, iar intransigenții Partidului Unității Naționale acuzându-și foștii colegi de guvernare, hotărâți între timp să joace cartea europeană, de trădarea idealurilor naționale simbolizate prin marele luptător de la 1848.

Dar, oricât de larg ar fi evantaiul actual al eroilor și simbolurilor, cert este că *discursul oficial* (sesizabil îndeosebi

în frecvențele evocări istorice ale televiziunii oficiale, ca și în manualele școlare) continuă, uneori chiar amplificând, elementele fundamentale ale discursului prerevoluționar. Nici când nu a fost invocat mai frecvent și mai admirativ Titulescu; contemporanii săi, Brătianu, Maniu, fără a mai vorbi despre regele Ferdinand, ieșiți, firește, la lumina zilei, rămân totuși pe un plan secundar față de mult mediatizata personalitate a politicii externe românești. Cazul lui Carol I este de asemenea semnificativ: el apare victimă a unei insolubile nepotriviri între recunoașterea, greu de evitat, a dimensiunii sale istorice (pe care chiar comunismul ultimelor decenii o acceptase parțial) și simbolizarea, prin el, a unei monarhii pe care oficialitatea nu are motive să o prezinte într-o lumină prea favorabilă. Reabilitarea, în acest caz, ca și în cazul lui Ferdinand, s-a oprit departe de vechiul mit dinastic, personajul emblematic oficial al constituirii României moderne rămânând, fără rival, Cuza.⁶

⁶ A se vedea în acest sens și lucrarea lui Ioan Scurtu, *Monarhia în România, 1866–1947*, Editura Danubius, București, 1991, întru nimic mai favorabilă instituției monarhice decât volumul, pe care îl rezumă, publicat în 1988 (*Contribuții privind viața politică din România...*). În mod curios, dar semnificativ, primele pagini ale cărții tratează despre... tradiția republicană. La sfârșit, se propune un tabel statistic privitor la evoluția regimurilor politice europene din 1866 până în prezent (21 de monarhii și două republici în 1866, 11 monarhii și 22 de republici în 1991; iar în întreaga lume, tot în 1991, 118 republici și 44 de monarhii), concluzia implicită fiind căderea în desuetudine a regimurilor monarhice. În fapt, pare legitimă o altă abordare statistică, fiindcă, orice s-ar zice, nu se pot compara Albania cu Suedia și nici Somalia cu Japonia. Singurul model de dezvoltare îl reprezintă astăzi lumea occidentală. Or, jumătatea de vest a Europei este egal împărțită între republici și monarhii. Balanța înclină chiar spre principiul monarhic, dacă adăugăm statele extraeuropene puternic industrializate și cu regim democratic incontestabil: Statele Unite (republică), Canada, Japonia, Australia și Noua Zeelandă (monarhii). De aici nu decurge vreo șansă istorică suplimentară pentru sistemul dinastic. Înseamnă doar că așa se prezintă statistica!

O plimbare prin sălile Muzeului de Istorie Națională din București ilustrează rezistența la schimbare. După ani de zile, totul arată la fel ca înainte de 1989; s-a închis doar secțiunea contemporană (după 1918), ceea ce rezolvă pentru moment orice controversă, și s-au adăugat câteva vitrine consacrate regilor Carol I și Ferdinand și reginei Maria, precum și mareșalului Averescu. În rest, nici cea mai mică modificare într-un discurs structurat în sensul luptei de clasă (un șir incredibil de lung de răskoale țărănești!) și al unei depline unități din cele mai vechi timpuri.

O analiză atentă a discursului oficial este de natură să pună în lumină persistența unor atitudini izolaționiste adânc înrădăcinate sub aparenta aderare la valorile europene. Continuă să se practice o reconstituire a trecutului care amplifică factorii autohtoni în defavoarea dinamicii și înrâuririlor europene. Să dăm un exemplu. România a aderat în 1993 la comunitatea statelor francofone, dar nici un tânăr român nu ar putea afla din manualul de istorie originile acestei francfonii (relative, de altfel). Manualele școlare „unice“ editate după 1989 (întocmai celor publicate în anii comunismului, dar spre deosebire de manualele mai vechi) evită să vorbească despre influența franceză, deși aceasta a transformat radical în secolul al XIX-lea cultura românească (și chiar limba română). Modernizarea este explicată exclusiv prin factori interni, ceea ce nu corespunde istoriei reale, dar corespunde foarte bine unei obsesii de dinainte de 1989. O abordare similară se constată și în definirea culturii românești medievale, prin estomparea modelului slavo-bizantin, în favoarea unei sinteze autohtone particulare, văzută ca punte între Răsărit și Apus.

În această perspectivă a continuării filonului mitologic prerevoluționar, trebuie înțeleasă și polemica în jurul manualului lui P. P. Panaitescu: *Istoria românilor*, editat înaintea instaurării regimului comunist și reintrodus în 1990, în locul manualelor epocii Ceaușescu. Un val de proteste a dus în cele din

urmă la retragerea sa. S-a invocat neconcordanța cu cercetările recente, dar motivul real a fost *tipul de discurs*, cu totul altul decât cel practicat de mitologia național-comunistă. Deși publicat într-o perioadă puternic marcată de spirit patriotic (ediția a VI-a, reprodusă în 1990, data din 1943, așadar din vremea războiului și a lui Antonescu) și deși Panaitescu însuși se lăsase sedus de ideologia legionară (căreia nu i s-ar putea imputa absența naționalismului!), manualul se remarcă printr-o atitudine demitologizantă. Autorul situează formarea poporului român pe ambele maluri ale Dunării, pune în evidență influența slavă în Evul Mediu, îl tratează pe Vlad Țepeș drept degenerat, nu acceptă conștiința națională a lui Mihai Viteazul, insistă asupra modelului francez în secolul al XIX-lea... Tot atâtea puncte pe care nu le vom mai regăsi în noile manuale introduse în 1992–1993, dispuse ușor să sacrifice spiritul critic în favoarea autohtonismului și a vechilor clișee mitice.

Întotdeauna uniți?

Unitatea și autoritatea sunt principii nu mai puțin vehiculate în prezent ca înainte de 1989. De la Vlad Țepeș la Antonescu, galeria eroilor autoritari este puternic pusă în valoare. Urmare a tradiției și a obișnuinței, dar nu mai puțin a unei propagande insistente, românii par mai atrași de simbolurile specifice coeziunii naționale și autorității decât de cele caracteristice unei vieți democratice. Este semnificativ faptul că, cel puțin potrivit sondajelor (a căror acuratețe nu o discutăm), cele mai respectate, și încă de departe, instituții ale țării sunt Armata și Biserica, creditate, în aprilie 1996, cu 92%, respectiv 89%, sufragii favorabile; la polul opus, același sondaj situează Parlamentul cu numai 28% opinii în favoarea sa.⁷ Meritele, insuficiențele sau partea de vină a instituțiilor respec-

⁷ Sondaj publicat în *Evenimentul zilei*, 12 aprilie 1996. În octombrie 1996, Armata scade totuși la 76%, iar Biserica la 83%.

tive nu au a fi discutate aici. Singurul lucru care ne interesează este imaginarul politic și, sub acest aspect, nu poate fi decât frapantă orientarea majorității spre instituții nu neapărat specifice actului democratic (chiar dacă își au, incontestabil, locul în acest sistem), dublată de respingerea masivă a instituției democratice prin excelență, care este parlamentul. Între pluralism și democrație pe de o parte, coeziune și ordine pe de altă parte, majoritatea pare a înclina spre valorile din urmă (sau, dacă nu înclină de la sine, este îndemnată să o facă).

Revenirea în forță a Bisericii merită un comentariu. Câți români îndrăzneau să se declare credincioși înainte de 1989? Câți îndrăznesc să se declare atei sau sceptici astăzi? În ritualul comemorărilor istorice, Biserica ortodoxă este mereu prezentă; s-a generalizat sistemul parastaselor, până și în amintirea unor eroi care au trăit cu veacuri în urmă. Canonizarea în 1992 a lui Ștefan cel Mare și a lui Constantin Brâncoveanu a marcat o dată importantă în procesul îmbinării istoriei naționale cu ortodoxia. Este în perspectivă și canonizarea lui Mihai Viteazul, invocându-se de altfel și o apariție miraculoasă a chipului său (comentată, printre alții, la televiziune, de însuși comandantul Muzeului Militar Național). Panteonul și calendarul bisericesc tind astfel să fuzioneze. Discursul religios despre istorie ocupă terenul lăsat liber de defuncta ideologie totalitară. Implicarea ortodoxiei consolidează valorile istorice naționale a căror credibilitate risca să fie afectată în urma deprecierii propagandei comuniste și confuziei ideologice care a urmat. Identificarea, cam sumară, a românismului cu ortodoxia (susceptibilă, în ultimă instanță, de a-i jigni sau marginaliza pe românii de alte religii) apare astăzi ca un procedeu privilegiat de afirmare a coeziunii naționale.

Din zona Puterii, se aude un discurs istorico-politic care subliniază cu insistență ideea de unitate și chiar de unanimitate națională în jurul unor valori, atitudini politice și personalități. Se repetă adesea că *în marile probleme naționale românii au fost întotdeauna solidari*, formulă abilă, aparent

greu de contestat de un adevărat patriot, dar perfect neadevărată! În Evul Mediu, cum am arătat deja, principatele române s-au înfruntat adesea. Iar în secolul nostru societatea românească s-a dovedit mai curând divizată decât unită. O hotărâre crucială, în urma căreia avea să se constituie România Mare, a fost intrarea în război în 1916 împotriva Puterilor Centrale. Contrar mitului unei cvasiunanimități românești în acțiunea care viza eliberarea Transilvaniei, se poate constata că o parte deloc neglijabilă a elitei politice și intelectuale nu a agreat această orientare politică, iar unele voci s-au pronunțat hotărât împotriva ei (chiar dacă teoretic toți împărtășeau, dar fiecare în felul său, „idealul național“).⁸ Ce să mai spunem despre al Doilea Război Mondial? Se poate afirma că toți românii au aprobat entuziast intrarea în război alături de Germania în 1941, și din nou toți românii, și la fel de entuziast, întoarcerea armelor împotriva Germaniei în 1944? Dar instaurarea comunismului? A fost susținută de toți românii? Sau a fost combătută de toți românii? De fapt, în anii comunismului s-a adâncit o mai veche linie de fractură; vechea elită a fost pulverizată și o nouă elită s-a ridicat din

⁸ Dintre oamenii politici, au optat pentru soluția „cealaltă”: P. P. Carp, Titu Maiorescu, Alexandru Marghiloman, Constantin Stere... Galeria marilor istorici ai momentului cuprinde șase nume: A. D. Xenopol, Dimitrie Onciul, Ioan Bogdan, Nicolae Iorga, Constantin Giurescu, Vasile Pârvan. Dintre aceștia, numai Iorga a militat activ pentru intrarea în acțiune (ar fi făcut-o și Xenopol, însă boala l-a împiedicat); comportamentul celorlalți poate fi apreciat drept „rezervat”. Dintre scriitori, în mod paradoxal, cei doi mari clasici transilvăneni: Ioan Slavici și George Coșbuc, nu s-au înscris în lupta pentru unirea politică. Mai mult chiar, Slavici a publicat articole „progermane” în presa din timpul ocupației; la fel au procedat Tudor Arghezi, Gala Galaction, D. D. Pătrășcanu... Dintre savanți, Grigore Antipa a colaborat cu autoritățile germane, Simion Mehedinți a fost ministru în guvernul Marghiloman, iar Victor Babeș și-a atras mustări pentru un anume gen de „acomodare”. Cum se vede, nu ne aflăm în fața unui grup restrâns și marginal, și cu siguranță nu în fața unor „trădători”, nici măcar a unor „indiferenți”. Pur și simplu, o parte a elitei românești a gândit *altfel* interesele naționale.

straturile mai de jos ale societății. Proces care a împărțit România în două, așa încât putem vorbi astăzi (în sens politic și cultural) despre „două Românii“, așa cum se vorbește, de la Revoluția din 1789 încoace, despre „cele două Franțe“.

Nimic, de altfel, ieșit din comun în toate acestea. Unanimitatea națională este doar un mit politic, ea nu a existat și nu există nicăieri. Iar divergențele apar, și este firesc să apară, în *marile probleme*, nu în cele mici. Politica mondială a Statelor Unite este rezultanta, variabilă, a permanentei confruntări dintre izolaționiști și intervenționiști, două tendințe perfect opuse. Acordul de la Maastricht, care angajează viitorul națiunilor europene, a fost ratificat în unele țări, prin referendum, cu o minimă majoritate (în Franța, „cele două Franțe“ manifestându-se din nou cu acest prilej, cu procente cu puțin peste și sub 50%). Nici România nu are vocația de a fi mai unitară; este un fapt pe care suntem datori să-l constatăm. Ne mărginim să invocăm două exemple recente vizând politica externă și integrarea europeană. În 1990, în timp ce opoziția miza întru totul pe raporturile cu Occidentul, Puterea, aflată încă în faza sloganului „Nu ne vindem țara!“, s-a grăbit să încheie (singularizând România chiar printre țările ex-comuniste) tratatul cu Uniunea Sovietică, căreia se vede că îi prezicea încă o viață lungă! S-a petrecut apoi o treptată „europenizare“ a Puterii, ceea ce a provocat disensiuni chiar în sânul ei. Tratatul româno-ungar încheiat în septembrie 1996 a dovedit încă o dată că nu există unanimitate; s-au pronunțat împotriva sa partidele naționaliste, până mai ieri participante la guvernare.

Unanimismul, ilustrat cu false exemplificări istorice, nu este decât o stratagemă de guvernare; se manifestă astfel o înclinare autoritară, insinuată abil prin apelul la trecut, tactică mai eficientă decât enunțarea explicită a mesajului, într-o societate care afirmă sau cel puțin mimează valorile democrației și ale pluralismului.

Metodologia uitării

O altă tendință caracteristică, sesizabilă tot în zona oficială, este *ocultarea comunismului*. Ar fi fost de așteptat ca istoricii să „năvălească” asupra acestui teritoriu complet neexplorat, și mai esențial pentru înțelegerea României de astăzi decât oricare epocă sau proces istoric. Lucrurile nu s-au petrecut însă așa. Majoritatea istoricilor contemporanești – reprezentând în 1989 contingentul cel mai numeros de istorici români – au preferat să se „înghesuie” în perioada interbelică, într-un spațiu de numai două decenii, sau în perioada și mai restrânsă, dar puternic valorizată mitologic prin imaginile contrastante ale mareșalului Antonescu și regelui Mihai, a celui de-al Doilea Război Mondial. În ultima vreme, cercetarea s-a mai pus în mișcare; ea rămâne totuși lentă și cu totul insuficientă raportată la dimensiunile și importanța problemei.

Așa se face că cele mai interesante contribuții, privitoare îndeosebi la represiunea comunistă, le-au adus „nespecialiștii”, și mult mai puțin istoricii universitari sau din institute. Celor din afara nucleului profesiei li se datorează adunarea și prelucrarea, cu curaj, a informațiilor orale⁹, în timp ce pentru istoricul român tip ancheta orală rămâne încă un procedeu exotic. Profesioniștii istoriei continuă să acorde o mai mare credibilitate documentelor scrise decât oamenilor vii care au trăit istoria respectivă. Această întârziere metodologică se întâlnește cu o rațiune ideologică. Nu este bine să scriem despre comunism – potrivit unei opinii destul de răspândite –, mai

⁹ De amintit în acest sens o bogată memorialistică (din cuprinsul căreia ne mărginim să cităm excepționala epopee a vieții penitenciare publicată de Ion Ioanid sub titlul *Închisoarea noastră cea de toate zilele*, 5 volume, Editura Albatros, București, 1991–1996), precum și numeroase emisiuni de radio și televiziune, dintre care documentul de excepție rămâne *Memorialul durerii*, perseverentă anchetă orală efectuată de Lucia Hossu Longin (peste 50 de episoade).

întâi fiindcă ne lipsește informația și în al doilea rând fiindcă nu avem perspectiva necesară, riscând să fim subiectivi. Vor scrie urmașii noștri și urmașii urmașilor noștri. Eludarea programată a subiectului este evidentă (interesant că în cazul aceleiași categorii de istorici, timiditatea cercetării nu funcționează în ce privește Basarabia, unde se merge în liniște până la 1989; acolo însă este denunțat comunismul sovietic, pe când dincoace ar trebui denunțat cel românesc).

Ca întotdeauna, manualul de școală (mai ales când este oficial și unic) spune tot ce este de spus. Se oferă – în 1992 – zece pagini despre *jumătatea de secol de comunism*, un rezumat palid și ambiguu, față de peste o sută de pagini consacrate sfertului de veac al României interbelice și al celui de-al Doilea Război Mondial.¹⁰ Manualul de literatură procedează în același spirit, mergând chiar mai departe; el face în genere abstracție de comunism în numele „autonomiei esteticului”.¹¹ Cine ar îndrăzni să-i interpreteze pe Dante, Shakespeare sau Balzac în afara epocii lor? Se pare că doar scriitorul român își depășește condiția terestră, înălțându-se în sfera absolută a artei. Autorii manualului de istorie universală au o inițiativă încă mai radicală: evacuează pur și simplu din istorie pe Marx și Engels, întreaga ideologie și mișcare socialistă și comunistă¹², chiar cu riscul ca elevul să nu înțeleagă nimic din evoluția ultimelor două secole și îndeosebi din epoca pe care cu toții am trăit-o.

¹⁰ Mihai Manea și Bogdan Teodorescu, *Istoria românilor. Epoca modernă și contemporană*, manual pentru clasa a XII-a, Editura Didactică și Pedagogică, București, 1992, pp. 206–325 (perioada 1918–1947) și pp. 326–335 (perioada 1947–1989); edițiile ulterioare fără modificări notabile.

¹¹ *Limba și literatura română*, manual pentru clasa a XII-a (coordonator Nicolae I. Nicolae), Editura Didactică și Pedagogică, București, 1993.

¹² Camil Mureșan, Vasile Vesa, Vasile Cristian, Eugen Vârcolici, *Istoria universală modernă și contemporană*, manual pentru clasa a X-a, Editura Didactică și Pedagogică, București, 1991 și ediții ulterioare.

Dacă despre comunism în genere manualele spun puțin, despre lupta anticomunistă nu oferă elevilor mai nimic. Măcar în această privință ar fi fost de învățat chiar de la comuniști: din mult mai puțin ei au reușit să confecționeze o întreagă suită de episoade eroice și de eroi „ilegaliști”. Împotrivirea față de comunism și-ar fi putut afla faptele exemplare și eroii săi. Țărani uciși pentru că și-au apărat pământul (mai mulți, cu siguranță, ca la 1907, an care continuă să fie invocat, inclusiv cu bilanțul fals – cel puțin înzecit – al celor 11 000 de victime); luptători în munți (încă nereabilitați de justiția postrevoluționară); intelectuali, preoți și oameni politici morți în închisoare: materialul pentru o nouă mitologie istorică abundă, dar este aproape ignorat în discursul oficial și în istoria propusă tinerei generații.

Actuala elită politică (și, în parte, intelectuală) s-a format în anii comunismului. Ea nu ar fi existat fără comunism. Este un fapt, nu o judecată de valoare. Un fapt care explică reticențele menționate. La aceasta se adaugă și nevoia de legitimare, proprie oricărui regim, dar cu atât mai mult unui regim instaurat în urma unei răsturnări. Iar legitimarea, cum am văzut, presupune întotdeauna inserarea în istorie. România de astăzi, oamenii, instituțiile, realitățile ei își au în mai mare măsură, și în mod inevitabil, originea în cei cincizeci de ani de comunism, decât în istoria anterioară a țării. Ideologic însă, și mitologic, raportarea nu se putea face la comunismul răsturnat și discreditat. Ea se face la tradiția anterioară și cu deosebire la România Mare din perioada interbelică (mai puțin la ceea ce nu convine, cu alte cuvinte *monarhia*).

Este astfel curios, dar și de înțeles (și poate fi chiar lăudabil în măsura în care procedeul ilustrează o voință reală de normalizare) că armata reînnoadă firul, brutal întrerupt în anii de după război, cu vechea armată română, după cum S.R.I.-ul invocă atât de hulita cândva Siguranță, chiar dacă nu este un secret că o bună parte din cadrele sale provin nu

din Siguranță, ci din Securitate. Și presa procedează la fel: o serie întreagă de publicații, apărute după 1989, împrumută titluri vechi, lăsând să se înțeleagă că o dată cu titlul au dobândit și certificatul de vechime. De altfel, ce să mai spunem: România este singura țară ex-comunistă unde partidul comunist s-a volatilizat, foștii activiști comuniști rămânând la putere fără întrerupere (caz iarăși singular), dar fără să mai aibă ceva de a face cu un partid care nu există și, dacă nu există, aproape că nici nu a existat...

Spre aceasta suntem până la urmă îndemnați: spre *uitare*. Comunismul nu a existat! Trebuie, oricum, să ne comportăm ca și când nu ar fi existat.

Se mai adaugă o strategie, complementară uitării. Ea poate fi rezumată în cuvintele: „totuși, ceva s-a înfăptuit“. Comunismul a fost cum a fost, oamenii însă au muncit și au creat. O asemenea argumentație – care în plus este și adevărată – are darul de a-i deruta pe cei mai puțin deprinși cu vicleniile dialecticii. Orice măsurare a unor „realizări“ se cade a fi globală și comparativă. Și Danaidele au muncit la vremea lor, poate chiar mai mult decât românii. Potrivit unei asemenea judecăți, merită să apreciem și realizările lui Hitler: cea mai vastă rețea de autostrăzi din Europa, eradicarea șomajului... În fapt, România se află astăzi, sub toate aspectele, la marginea Europei. În timp ce în Occident până și o casă izolată pe vârf de munte are electricitate și apă curentă, în România, la capătul intensei industrializări comuniste, sute de sate rămân neelectrificate, iar rețeaua de canalizare nu cuprinde în întregime nici capitala țării. Să nu se spună că totul este doar rezultatul unei întârzieri multiseculare. Zone rămase în urmă – la un nivel similar satelor românești – existau și în Occident până acum câteva decenii; astăzi nu mai există. În preajma celui de-al Doilea Război Mondial, raportul dintre țările cele mai dezvoltate și România, în privința produsului brut pe cap de locuitor, se exprima în termeni ce nu

depășeau în ansamblu 3 la 1. Astăzi, chiar o estimare de 10 la 1 este sub realități. Grecia se afla aproximativ la nivelul României; în prezent, o devansează de câteva ori. Și nu am subliniat decât dimensiunea strict materială a problemei, poate mai puțin gravă decât dereglarea completă a structurilor și mecanismelor sociale.

Nici un domeniu nu a scăpat de impactul nefast al unui sistem opresiv și deformativ. Ne place să subliniem – în parte, pe drept – efervescența literară a perioadei. Producția literară a pendulat însă între aderarea (mai mult sau mai puțin nuanțată, mai mult sau mai puțin transfigurată) la proiectul comunist și evadarea din realitate. Exceptând unele jocuri subtile, cu „cheie“, ea nu a vorbit oamenilor despre preocupările reale ale epocii. Lipsa unei audiențe europene (resimțită de români ca o nedreptate) își găsește în acest gen de derobare explicația fundamentală. În ce privește istoriografia, contribuțiile au fost numeroase și uneori interesante, dar ele nu schimbă faptul global că, în timp ce mica școală istorică de la 1900 era perfect sincronă cu fenomenul european, astăzi, și independent de diverse merite individuale, discrepanțele conceptuale și metodologice sunt cât se poate de evidente (la noi prelungindu-se o filieră evenimentțial-descriptivă și romantic-naționalistă, care cel puțin în mediul universitar occidental nu mai are curs).

Oamenii au creat uneori, în ciuda comunismului, atât cât au putut. Dar să nu ne închipuim că au putut crea în afara comunismului, ca și când sistemul ar fi fost doar o simplă fațadă, o dezlănțuire nevinovată de folclor românesc.

Libertatea de a spune orice

În unele privințe, asistăm astăzi la exacerbarea unor teme mult îndrăgite de ideologia național-comunistă. Explicația este simplă: libertatea. Comunismul nu acorda libertate

deplină nici propriilor plăsmuiri. Inițiativa, originalitatea, umorul nu îl caracterizau. Sobrietatea și plictiseala păreau indispensabile. În plus, chiar dacă Marx fusese lăsat de mult în urmă, sentințele lui nu puteau fi contrazise în mod explicit. Formele, cel puțin, trebuiau salvate. Acum nu mai e nimic de salvat.

Dacii, după cum am văzut, ajunseseră chiar în inima sistemului național-comunist. Dacia lui Burebista era în esență România lui Ceaușescu. Discursul actual continuă să rețină – în nota autohtonistă dominantă – o anume întâietate a factorului dac față de filiera romană. Dar o asemenea interpretare apare aproape echilibrată față de ceea ce se petrece în zona dacismului extremist. În cea mai bună tradiție a lui Densușianu și a Institutului de Istorie a Partidului, dacii invadează piața cu cele mai felurite și ingenioase soluții, toate promovând ideea anteriorității și excelenței românești. Într-o vreme când Europa ne privește cu suspiciune și ne ține dincolo de prag, poate fi într-adevăr tonic să constăți că românii, prin strămoșii lor antici, se află la obârșia civilizației europene. Nu suntem la margine, ci chiar în centrul lumii, și dacă ceilalți nu ne văd așa, pierderea nu este a noastră, ci a lor.

Încă mai insolit este fenomenul literar care poartă numele Pavel Coruț: ofițer de contrainformații cu rang înalt înainte de 1989, astăzi autor prolific de mici romane citite cu nesăț de un public larg, axate pe o mitologie dacică actualizată, unde Zalmoxis își dă mâna cu agentul de securitate. Autohtonism transistoric, fundamentalism politico-religios, diabolizare a străinului veșnic complotând împotriva nației române, de unde imperativul vigilenței și al unui stat puternic – iată substratul ideologic al unei literaturi care prelungește într-o modalitate nouă și, în fond, mai subtilă manipularea practică cândva de Securitate.¹³ Curioasă poliție

¹³ O analiză succintă, dar pertinentă a literaturii lui Coruț, pe fundalul general al mitologiei dacice, la Zoe Petre, *Le Mythe de Zalmoxis*, p. 36.

politică această Securitate, bântuită de fantasme dacice și capabilă, în consecință, de a judeca drept suspectă orice opinie mai puțin ortodoxă despre strămoși: paradox de altfel explicabil prin amalgamul istorico-politic specific erei Ceaușescu, și de care românii încă nu s-au debarasat pe deplin.

Aceeași rupere a zăgazurilor se poate constata și în privința obsedantei – pentru români – definiri a *faptului național*. „Națiunea“ este unul dintre acele concepte istorice elastice (care fac până la urmă imposibil un limbaj istoric riguros și universal) aplicabile unor realități foarte diferite; după cum am mai spus, singurul concept clar, cu care se poate opera, rămâne cel al „statului-națiune“. În rest, nimic nu-l împiedică pe istoric să aplice termenul oricărui context doarește. Problema nu este însă cuvântul în sine, ci ceea ce se urmărește prin vehicularea lui. Iar ceea ce se urmărește este punerea în evidență a unei *unități de tip național*, caracteristică istoriei românești de la cele mai îndepărtate începuturi.

Un istoric foarte implicat în acest gen de meditație trans-istorică susține că apărarea unui asemenea punct de vedere i-a atras înainte de 1989 tot felul de neplăceri de ordin profesional.¹⁴ Aici se cuvine a face distincția, esențială în jocul ideologic comunist, între fond și formă. În pură ortodoxie marxist-stalinistă, națiunea trebuia definită ca fenomen istoric de dată relativ recentă. În ce privește însă fondul chestiunii, chiar evitând utilizarea termenului, „unitatea națională“ a cuprins în vremea lui Ceaușescu întreg spațiul și timpul istoric românesc. Ar fi fost o erezie ideologică să spui că Burebista s-a aflat în fruntea unui stat național. Dar ar fi fost o erezie politică, încă și mai gravă, să-l prezinți pe Burebista drept un cuceritor care a adunat teritorii lipsite de coeziune și populații prea puțin animate de conștiința unui destin comun. Nu termenii ne interesează, ci substanța. Iar substanța

¹⁴ G. D. Iscru, *Formarea națiunii române*, Casa de Editură și Librărie „Nicolae Bălcescu“, București, 1995.

statului omogen sub raport etnic, „unitar“ și „centralizat“ al regelui dac este aceeași cu a statului național de astăzi.

Ceea ce a intervenit după 1989 în interpretările de acest gen a fost evacuarea jargonului marxist sau stalinist anterior și, evident, libertatea deplină pe care o are istoricul (fără a mai vorbi de tot mai larga categorie a amatorilor) de a argumenta în termeni care îi convin. Vom avea așadar și o „națiune dacă“, dar, încă o dată, aceasta nu schimbă nimic esențial în configurația mitului unității, pe deplin cristalizat înainte de 1989.

Un moment care trebuie depășit: blocajul mitologic

Societatea românească de astăzi este animată de puternice pulsații mitice. Dintr-o complexă constelație mitologică, Raoul Girardet a izolat patru mari mituri politice fundamentale caracteristice lumii contemporane: *Conspirația*, *Salvatorul*, *Vârsta de Aur* și *Unitatea*.¹⁵ România apare în prezent ca un laborator ideal unde toate acestea își dau întâlnire, se împletesc și se disociază în nenumărate variante.

Exemplificările sunt la îndemâna oricui. Asupra *unității*, atât de des invocată, nu vom mai reveni. *Conspirația* aduce în scenă o multitudine de actori, utilizabili pentru toate orientările politice: invizibilii (și, cu siguranță, inexistenții) teroriști din decembrie 1989, „golani“ din Piața Universității și mânăitorii lor din umbră, fosta securitate mereu prezentă, ungurii bineînțeleși, regele și moșierii, marile puteri, Italia și Malta, C.I.A și K.G.B. ... Într-un asemenea context tulbure, *Salvatorul* se impune cu necesitate. Arhetipul este unul singular, dar fețele lui sunt foarte diverse. Fiecare român își are până la urmă propriul Salvator: președintele Iliescu, potențialii președinți Emil Constantinescu ori Petre Roman, regele

¹⁵ Raoul Girardet, *Mythes et Mythologies politiques*, Éditions du Seuil, Paris, 1986.

Mihai... Interesant de constatat cum funcția prezidențială, cu atribuții relativ largi, dar limitate prin Constituție, este rezervată în imaginarul public unui Salvator capabil de a rezolva, prin propria-i voință și putere, gravele probleme ale României de astăzi.

Așa cum fiecare își are Salvatorul său, și complotiștii săi, și propriul său sens al Unității, tot așa își îndreaptă privirea îndărăt, spre *Vârsta de Aur* care îi convine. Pentru mulți, aceasta este România interbelică, România Mare, prosperă și democratică; deși nu a durat decât două decenii, ea pare a fi modelul – inclusiv în planul extinderii teritoriale – în raport cu care se judecă istoria anterioară și ulterioară. Aceeași Românie oferă, se înțelege, un argument puternic și partizanilor ideii monarhice. Alții preferă să coboare mult mai adânc în trecut, și atunci *Vârsta de aur* se confundă cu vremea primordială a geto-dacilor, cu vremea când centrul lumii se afla *aici*. Alții, cu siguranță mai numeroși decât îndrăznesc să o mărturisească, se mulțumesc în sinea lor cu *Vârsta de Aur* a comunismului, cei care nu l-au agreat pe Ceaușescu putându-l invoca pe Gheorghiu-Dej, și invers. Prin jocul alternării celor doi lideri, măcar o parte a amintirii comuniste se speră a fi salvată. Astfel, pe fundalul unei imaginare epoci lipsite de griji, când viața era ieftină și fără surprize (exceptând surprizele rezervate de aparatul de represiune), se conturează o tentativă de „re-mitificare” a lui Gheorghiu-Dej, văzut ca un mare om politic și un mare patriot care a eliberat țara de trupele sovietice și pe care numai moartea l-a împiedicat să angajeze România pe drumul democrației și al prosperității.¹⁶ Se aud, firește, lucruri bune și despre

¹⁶ Vezi, în acest sens, Lavinia Betea, *Maurer și lumea de ieri. Mărturii despre stalinizarea României*, Fundația „Ioan Slavici”, Arad, 1995 (interviuri cu Ion Gheorghe Maurer, Gheorghe Apostol, Alexandru Bârlădeanu, Paul Sfetcu). Opinii favorabile despre Dej și la Silviu Brucan, *Generația irosită*, Editura Univers – Calistrat Hogaș, București, 1992. O caracterizare

Ceaușescu. În fapt, societatea românească de astăzi este împărțită între cei care au profitat de pe urma comunismului, sau își închipuie că au profitat (ceea ce este același lucru), și cei care au pierdut sau consideră că viața lor ar fi fost mai bună fără comunism.

Istoria a fost întotdeauna și un instrument de putere. Cine stăpânește trecutul are șanse mari de a stăpâni și prezentul. După 1989, condiționarea opiniei publice prin istorie s-a dovedit a fi o constantă a strategiei Puterii, un mijloc cu atât mai abil cu cât pentru cei mai mulți este insesizabil. Societatea civilă trebuie să învețe să se apere de „intoxicarea” prin istorie. Educația civică presupune nu numai tradiționala valorizare de tip eroic a faptelor istoriei naționale, ale cărei virtuți identitare nu le contestăm; ea presupune și asumarea critică și responsabilă a propriului trecut, ca și deprinderea „decodării” mesajului istoric care, ca orice mesaj, urmărește „ceva”.

Cert este că românii se lasă ușor subjugați de istorie, mai bine zis de mitologiile construite pe istorie. Unei societăți divizate îi corespund repere istorice divergente care, la rândul lor, prin forța proprie imaginarului, nu fac decât să adâncească disensiunile. Soluția nu este de a uita istoria, ceea ce nu ar fi posibil, nici de dorit, ci de a o atenua și de a modifica criteriile de selecție. Marile decizii pe care trebuie să le ia astăzi societatea românească reprezintă o ruptură față de trecut, față de oricare trecut. Sfidarea modernității și integrarea europeană nu mai pot fi raportate la o mitologie cu accente tradiționaliste. Nota dominantă a imaginarului istoric românesc rămâne încă autohtonistă și autoritară, în timp ce lumea spre care ne îndreptăm este structurată în jurul

elogioasă îi face Dumitru Popescu, *Am fost și cioplitor de himere*, Editura Expres, București, f.d. În schimb, o analiză demitificatoare la Vladimir Tismăneanu, *Fantoma lui Gheorghiu-Dej*, Editura Univers, București, 1995. Pentru mai multe detalii: Lucian Boia, „Un mit Gheorghiu-Dej?”, în *Miturile comunismului românesc*, II, pp. 173–182.

valorilor democratice și europene. Rămâne de văzut în ce măsură blocajul mitologic va continua să afecteze procesul de integrare și de modernizare (pe care deja l-a întârziat) și, invers, maniera în care acest proces va conduce în cele din urmă la o reelaborare, mai mult sau mai puțin radicală, a mitologiei naționale.

Notă

Referirile politice ale textului nostru privesc, evident, situația dinaintea alegerilor din noiembrie 1996.

Încheiere

Iată-ne la capătul acestei tentative de decriptare a câtorva structuri mitice puternic imprimate în cultura românească modernă. Nu ne propunem identificarea unor soluții alternative, susceptibile de a fi mai „adevărate“ decât cele luate în discuție. Chiar dacă, uneori, puși în fața unor fabulații sau deformări extreme, am simțit nevoia precizării propriului punct de vedere, esența argumentației propuse privește nu Istoria, ci discursul istoric și inevitabila sa încărcătură ideologică și mitologică. Chiar un tip de discurs complet altul ne-ar fi invitat la o abordare similară. Istoria nu se poate desprinde nici de structurile constrângătoare ale imaginarului, nici de imperativele, la fel de constrângătoare, ale prezentului. Din perspectiva proiectului nostru, ea a fost folosită ca sursă pentru prezent, sursă deghizată (sub veșmântul unor adevăruri obiective), dar nu mai puțin elocventă.

Problema actuală a societății românești nu stă în faptul în sine al implicării în jocul imaginarului istoric. Figurile acestuia, adaptate climatului local, sunt departe de a fi inedite. Nu există societate lipsită de mituri fondatoare¹, de eroi, de

¹ În septembrie 1996, cu prilejul vizitei Papei Ioan Paul al II-lea în Franța, „cele două Franțe“ și-au afirmat din nou divergențele de ordin mitologic, pe fundalul unei dezbateri suscitată ad hoc privind libertatea de conștiință și raportul Biserică–Stat. Două mituri fondatoare au fost puse față în față: creștinarea lui Clovis la sfârșitul secolului al V-lea (versiunea catolică) și momentul septembrie 1792: proclamarea Republicii și bătălia de la Valmy (versiunea laică).

simboluri de unitate. Problema este că maniera în care se încheagă la noi, astăzi, structurile imaginarului istoric reflectă o puternică „defazare” față de cultura și mentalitatea vest-europeană. Comunismul a preluat și exacerbat o mitologie de secol XIX pe care ne-a lăsat-o moștenire.

Opinia publică nu cunoaște altceva decât „vulgata” acceptată a istoriei (dacă o cunoaște și pe aceasta). Dar chiar în mediul profesionist desprinderea de vechile clișee se petrece anevoios. Discursul oficial nu face decât să complice lucrurile, în măsura în care se simte servit de interpretarea naționalistă, unanimistă și autoritară a faptelor trecutului. Ni se pare elocventă primirea rezervată volumului *Mituri istorice românești* (apărut sub direcția noastră în 1995), atacat virulent pentru simplul motiv că propunea o interpretare critică a discursului istoric în locul nesfârșitei și mereu egalei cu ea însăși litanii „patriotice”. Pe postul național de televiziune, un istoric vigilant nu a pierdut prilejul de a denunța „complotul masonic”, în timp ce un sociolog autohtonist lansa oamenilor de știință insolita chemare de a se alinia intuiției populare socotită infailibilă, iar un militar nu ezita să îmbogățească paleta și așa largă a democrației noastre originale cu presupusa misiune pe care ar avea-o armata de a apăra, în timp de pace, valorile istoriei naționale. Diverși critici au mers până la a pune și întrebarea (bine deprinsă în anii comunismului) „Cui servește un asemenea demers?”, subînțelegându-se că ar servi „celorlalți” (unguri, CIA, KGB, masoni etc.). Cui servește – în afara faptului, nu chiar neînsemnat, că servește adevărului și exigențelor unei profesii – o spunem fără ezitare: servește României. Discursurile patriotarde sunt cel mult pentru „uz intern”, în cazul că se mai speră ca prin ele să se acopere starea jalnică în care se află societatea românească. Ele nu servesc însă deloc în afară, dimpotrivă. Este exact tipul de discurs care astăzi discreditează. În istorie, ca în oricare alt domeniu, trebuie să ai ceva de oferit timpului tău și să vorbești aceeași limbă cu interlocutorii. Dacă nu,

ieși din discuție, oricât de patriotice ți-ar fi intențiile. Astăzi, patriotismul în istoriografie înseamnă să ne reclădim o școală națională de nivel european, cum am avut în prima parte a secolului. Nu o versiune ameliorată și amplificată a faptelor trecutului ne va promova în lume, ci propria noastră calitate de istorici, de oameni capabili de a discuta inteligent probleme care se discută *astăzi*.

Este clar că Europa în care vrem să ne integrăm nu se construiește pe naționalism și autohtonism, ci pe depășirea acestor stări de spirit. Naționalismul și-a avut partea lui constructivă, cerută de o anume fază a evoluției istorice. Prin virtuțile lui s-au coagulat națiunile moderne, statele naționale. Dar același naționalism – nu „altul” – a însângerat Europa timp de două secole. Nu există un naționalism bun și altul rău, există naționalism pur și simplu, cu toate manifestările care decurg din premisele sale. Astăzi trebuie să alegem. „Le nationalisme c’est la guerre” – cuvintele rostite de François Mitterrand la ieșirea sa din scena politică – definesc perfect răscrucea istorică unde ne aflăm. Iar ilustrarea simbolică a depășirii unei istorii de confruntări ne-o oferă imaginea președintelui Mitterrand și a cancelarului Kohl, mână în mână pe câmpul de bătălie de la Verdun. E punctul de plecare al unei noi mitologii, în orice caz o răsturnare completă a celei vechi; un „loc al memoriei”, investit cu o puternică semnificație conflictuală, devine simbol al regăsirii în interiorul aceluiași spațiu de civilizație.

Dacă naționalismul înseamnă asumarea unor inextricabile conflicte, autohtonismul, variantă privilegiată a naționalismului în perimetrul românesc, duce într-o direcție nu mai puțin îngrijorătoare. Naționalismul implică afirmarea primatului asupra celorlalți. Autohtonismul ajunge aproape să-i ignore, cufundându-se într-o lume proprie, ieșită practic din istorie.

Nici confruntarea, nici izolaționismul nu sunt soluții acceptabile. O știm prea bine, dar pare-se că istoria ne trage înapoi. Nu istoria reală, ci istoria pe care ne-o imaginăm.

Istoria aceasta cu români altfel decât ceilalți și supuși persecuției celorlalți, paradoxală combinație de superioritate iluzorie cu un obsedant complex de inferioritate, ilustrează o stare de spirit nepotrivită vremurilor de azi. Actualizarea insistență a unui trecut glorificat și abandonarea în mrejele lui perpetuează confruntarea în raport cu ceilalți și imobilismul în raport cu noi înșine. Nu este cazul să ne ștergem din memorie câmpurile deătălie. Dar poate vom reuși, așa cum au reușit francezii și germanii, să deslușim în ele semnificații noi.

(martie–octombrie 1996)

Bibliografie

Lucrarea de față se bazează pe o varietate de surse: istoriografice, politice, literare și iconografice, ca și pe contribuții privind diversele laturi ale problemei; toate acestea sunt menționate în text și în notele respective. Nu revenim asupra lor, mărginindu-ne să consemnăm aici lucrările cu caracter mai general, și doar pe acelea folosite efectiv în argumentația noastră.

În mare măsură, premisele teoretice ne aparțin. Ele sunt sintetizate într-o *Introduction à l'histoire de l'imaginaire*, care urmează a fi publicată. Cartea lui Hayden White *Metahistory* (The Johns Hopkins University Press, 1973) are marele merit de a demola mitul obiectivității istoriei. Conexiunile dintre istorie și ideologie sunt analizate, cu privire la cazul francez, dar cu implicații conceptuale și metodologice mai largi, de Christian Amalvi: *Les Héros de l'Histoire de France. Recherche iconographique sur le panthéon scolaire de la troisième République*, Phot'œil, Paris, 1979, și *De l'art et la manière d'accommoder les héros de l'histoire de France. Essais de mythologie nationale*, Albin Michel, Paris, 1988.

În problematica miturilor fondatoare și a originilor în genere, lucrarea lui Mircea Eliade, *Aspecte ale mitului* (Editura Univers, București, 1978), oferă câteva repere esențiale. Pentru societățile tradiționale, este indispensabil volumul apărut sub direcția lui Marcel Détienné: *Tracés de fondation*, Peeters, Louvain-Paris, 1990. O remarcabilă analiză a unui set de mituri fondatoare moderne, la Elise Marienstras, *Les Mythes fondateurs de la nation américaine*, Maspero, Paris, 1976.

Pentru imaginarul națiunii o referință necesară este eseul lui Dominique Schnapper, *La communauté des citoyens. Sur l'idée moderne de nation*, Gallimard, Paris, 1994.

Privitor la miturile politice, indisociabil atașate celor istorice, sunt de menționat două lucrări fundamentale: André Reszler, *Mythes politiques modernes*, Presses Universitaires de France, Paris, 1981, și Raoul Girardet, *Mythes et Mythologies politiques*, Seuil, Paris, 1986 (nouă ediție, 1990).

Etape pregătitoare ale prezentei lucrări sunt cele trei volume editate, sub direcția noastră și sub egida Centrului de istorie a imaginarii al Facultății de Istorie a Universității din București: *Mituri istorice românești*, Editura Universității din București, 1995, și *Miturile comunismului românesc*, 2 volume, Editura Universității din București, 1995–1997.

Orice reconstituire sau analiză istoriografică nu poate face abstracție de contribuțiile fundamentale ale lui Alexandru Zub, remarcabile printr-o documentare ieșită din comun și prin echilibrul interpretărilor. Menționăm dintre acestea: *Mihail Kogălniceanu istoric*, Editura Junimea, Iași, 1974; *Vasile Pârvan: efigia cărturarului*, Editura Junimea, Iași, 1974; *Junimea: implicații istoriografice*, Editura Junimea, Iași, 1976; *A scrie și a face istorie*, Editura Junimea, Iași, 1981; *De la istoria critică la criticism*, Editura Academiei, București, 1985, *Istorie și istorici în România interbelică*, Editura Junimea, Iași, 1989.

Pentru istoriografia perioadei comuniste, încă insuficient cercetate, lucrarea de referință rămâne cea a lui Vlad Georgescu, *Politică și istorie. Cazul comuniștilor români, 1944–1977* (ediție îngrijită de Radu Popa), Editura Humanitas, București, 1991. O analiză pertinentă a pulsațiilor mitice românești din aceeași perioadă, la Katherine Verdery, *Compromis și rezistență. Cultura română sub Ceaușescu*, Editura Humanitas, București, 1994.

O tentativă de sinteză (până la 1944), la Lucian Boia: *Evoluția istoriografiei române*. Tipografia Universității din

București, 1976. Am preluat din această lucrare o serie de date, idei și caracterizări. În unele privințe însă, interpretările noastre au evoluat considerabil, deosebirea dintre cele două texte datorându-se în plus și factorilor perturbatori prezenți la 1976, conștiința unor limite de nedepășit (autocenzura) și cenzura propriu-zisă, numită pe atunci „direcția presei“, care a impus o lungă suită de modificări în textul inițial (printre acestea: amplificarea capitolului privitor la istoriografia marxistă; „disocierea“ de teoria admigrației a lui Onciul; eliminarea argumentației lui C. Giurescu privitoare la capitulații...).

Cu privire la originile mitului dacic, poate fi consultată lucrarea Ovidiei Babu-Buznea, *Dacii în conștiința romantizilor noștri. Schiță la o istorie a dacismului*, Editura Minerva, București, 1979 (demonstrație într-o oarecare măsură „contaminată“ ea însăși de dacismul ambiant).

Sorin Antohi, în *Civitas imaginalis*, Editura Litera, București, 1994, propune o interesantă incursiune în diversele compartimente ale imaginarului social și ale construcțiilor utopice românești din ultimele două secole.

Lucrarea esențială despre ideologia românească la începutul epocii moderne (inclusiv aspectele privitoare la conștiința istorică) îi aparține lui Vlad Georgescu: *Ideile politice și iluminismul în Principatele române, 1750–1831*, Editura Academiei, București, 1972, completată de anexele documentare *Mémoires et projets de réforme dans les principautés roumaines, 1769–1830*, București, 1970, și *1831–1848*, București, 1972.

Cu privire la succesiunea și interferența ideologiilor, văzute îndeosebi din perspectiva fenomenului literar, dar inserate într-un cadru cultural mai amplu, sunt notabile și mereu utile cercetările minuțioase ale lui Zigu Ornea. Ne mărginim să cităm, dintre contribuțiile mai vechi, *Sămănătorismul*, Editura Minerva, București, 1970, iar dintre cele recente, *Anii treizeci. Extrema dreaptă românească*, Editura Fundației Culturale Române, București, 1995.

Pentru o prezentare sintetică, clară și echilibrată a diverselor ideologii și modele de dezvoltare, trimitem la Keith Hitchins, *The Romanians, 1774–1866*, Clarendon Press, Oxford, 1996, și *Rumania 1866–1947*, Clarendon Press, Oxford, 1994; cea de a doua și în versiune românească: *România 1866–1947*, trad. de George G. Potra și Delia Răzdolescu, Editura Humanitas, București, 1996.

În sfârșit, o trecere în revistă – preluată în prezenta lucrare – a modelelor invocate în procesul modernizării societății românești, la Lucian Boia, „Les Roumains et les Autres. La quête des modèles dans la société roumaine des XIXème et XXème siècles“, în *L'État des lieux en sciences sociales*, Institut Français de Bucarest (textes réunis par Alexandru Duțu et Norbert Dodille), L'Harmattan, Paris, 1993, pp. 39–48.

Indice de nume

Aaron, Florian 74	Armand, Louis 174
Alecsandri, Vasile 157, 313	Armbruster, Adolf 144
Alexandru I, țar al Rusiei 261	Asachi, Gheorghe 85–87, 312
Alexandru cel Bun, domn al Moldovei 312, 329, 343, 359	Asan, întemeietor al „regatului român-bulgar“ 191
Alexandru cel Mare 7	Aurelian, împărat roman 87
Almaș, Dumitru 360	Averescu, Alexandru 340–342, 371
Amalvi, Cristian 344, 391	Azarie 318, 320
Aman, Theodor 315	
Ana de Austria, regină a Franței 312	Babeș, Victor 374
Andreescu, Gabriel 47	Babu-Buznea, Ovidia 151, 155, 393
Andreescu, Ștefan 230	Bacalbașa, Constantin 334
Andrei, Petre 131	Baiazid, sultan 48, 314
Andrei, sfântul 28	Balzac, Honoré de 377
Anghel, Paul 138	Barbu, Daniel 24
Anonymus 208	Basarab I, domn al Țării Românești 310, 339, 359–360
Antipa, Grigore 326–327, 334, 374	Basta, George 291
Antoși Sorin 137, 156, 393	Báthory, Sigismund, principe al Transilvaniei 291
Antonescu, Ion 8–10, 37–38, 133–134, 164, 280, 282–284, 293, 342, 363, 367–369, 372, 376	Bădescu, Ilie 138
Antonescu, Teohari 163	Bălcescu, Nicolae 68, 75–76, 78–81, 83, 88–90, 104, 113, 149, 216–217, 220, 233, 258, 347, 349–351, 354–355, 357, 359–362, 364, 382
Apolodor din Damasc 160, 343	Bărbulescu-Dacu, Marin 167
Apostol, Gheorghe 384	Bănuțiu, Simion 98, 104, 148, 350
Ardeleanu, Ion 134	Bârlădeanu, Alex. 384
Argetoianu, Constantin 263–264, 337–338, 340–342	
Arghezi, Tudor 374	

- Bârză, Ligia 203–204
 Belcin, Corneliu 178
 Berciu, Dumitru 172, 177
 Berciu-Drăghicescu, Adina 231
 Betea, Lavinia 384
 Bethlen, Gabriel, principe al Transilvaniei 215
 Bianu, Ioan 143
 Bibescu, Gheorghe, domn al Țării Românești 75
 Bismarck, Otto von 99
 Bizomescu, Maria 336, 348
 Blaga, Lucian 168, 241–244
 Bloch, Marc 187
 Bodea, Cornelia 233
 Bogdan I, domn al Moldovei 144, 193, 227, 310, 359, 360
 Bogdan Dragoș 85
 Bogdan, Ioan 95, 101, 111, 115, 120, 180–182, 184, 307, 309, 318, 320, 322–323, 374
 Boia, Lucian 18, 24, 26, 29, 61, 72, 126, 232, 268, 271, 273, 299, 353, 385, 392, 394
 Bojincă, Damaschin 74
 Bolintineanu, Dimitrie 290, 310, 313, 315, 323, 335, 356
 Bolliac, Cezar 155
 Bonfighli, Laurence 304
 Borgia, Cezar 322
 Borilă, Petre 281
 Boulanger, Georges 342
 Boutmy, Emile, 237
 Brancovici, Sava 126
 Bratu, Traian 131
 Brătescu-Voinești, Ioan Alexandru 167
 Brătianu, Gheorghe I. 112, 115, 119, 123, 130, 197, 225–227, 307
 Brătianu, Ion C. 81–83, 103, 153, 255–256, 263–264, 332–334, 344, 370
 Brătianu, Ion I.C. (Ionel) 332–333, 344
 Brătianu, familia 38, 83, 119, 332–335, 343–344, 347, 362, 369
 Brâncoveanu, Constantin, domn al Țării Românești 143, 228, 312, 329, 343, 357–359, 368, 373
 Brezeanu, Stelian 204
 Brucan, Silviu 281, 384
 Brutus, personaj fictiv 144
 Buckingham, George Villiers, duce de 312
 Bucur Ciobanul 345
 Budai-Deleanu, Ioan 146
 Burebista, rege al Daciei 134–135, 142, 171, 176, 178, 208, 289, 291, 294, 300, 354, 357–359, 365, 381–382
 Bush, George 288
 Buteanu, Ioan 234, 343
 Buzatu, Gheorghe 8–9

 Camus, Renaud 304
 Cantacuzino, Constantin 68, 145
 Cantacuzino, Ion 250
 Cantacuzino, Șerban, domn al Țării Românești 143
 Cantemir, Dimitrie, domn al Moldovei 146, 329, 343, 348, 354, 357–359

- Caragiale, Ion Luca 61, 247, 249, 267–268
- Cardaș, Gheorghe 329–330
- Carmen Sylva (vezi Elisabeta)
- Carol I, rege al României 37–38, 102–103, 116, 160–161, 165, 266, 278, 307, 312, 324–332, 336, 343–344, 351, 357, 362, 370–371
- Carol al II-lea, rege al României 112, 133, 329–332, 336, 338, 342–344
- Carp, Petre P. 96, 267, 319, 334–335, 374
- Carrère, Emmanuel 303–304
- Cassiodorus 176
- Catargiu, Barbu 79–80, 83
- Catargiu, Lascăr 349
- Cazimir, Ștefan 60
- Călinescu, George 156, 243, 281
- Câmpeanu, Pavel 236
- Ceașescu, Elena 135, 336
- Ceașescu, Ilie 134, 139, 175, 185, 300
- Ceașescu, Nicolae 6, 11, 23, 37–38, 40, 42, 44, 62, 128, 132–138, 140–141, 177, 185, 201, 208, 212, 230, 245, 258, 265, 273, 275, 279, 285, 289, 299, 303, 308, 354–361, 363–365, 368, 371, 381–382, 384, 392
- Cernătescu, Petre 92, 95
- Cernâșevski, Nikolai Gavrilovici, 354
- Chalcocondylas 321
- Chesarie de Râmnic 143
- Chiajna, doamna 313, 336
- Chindriș, Ioan 73
- Chivu, Stoica 351
- Churchill, Winston 287, 368
- Ciașu, Milviuța 121, 169, 345
- Cihac, Alexandru 102, 180
- Cioculescu, Șerban 268
- Cioran, Emil 294
- Clanău, Petru, personaj fictiv 85–86
- Clara, doamna 313, 336
- Cloșca 329, 343, 345, 348, 358–359, 361
- Clovis 387
- Codreanu, Corneliu Zelea („Căpitanul“) 342
- Coman, Mihai 367
- Constantin cel Mare, împărat roman 143
- Constantinescu, Daniela 322
- Constantinescu, Emil 5, 7, 44, 383
- Constantinescu, Miron 128, 203
- Constantinescu, Mitiță 131
- Constantinescu-Iași, Petre 123
- Constantiniu, Florin 134
- Copoiu, Nicolae 136
- Coposu, Corneliu 369
- Coruț, Pavel 381
- Costin, Miron 72, 74, 145, 230
- Coșbuc, George 313, 330, 356, 374
- Cotruș, Aron 338, 340
- Crainic, Nichifor 108, 242, 244
- Creangă, Ion 138, 247
- Cristea, Ovidiu 232
- Cristescu, Gheorghe 352
- Cristian, Vasile 377
- Crișan 329, 343, 345, 348, 358–359, 361
- Crișan, Ion Horațiu 176–177, 357

- Culianu, Ioan Petru 67
 Cuza, Alexandru Ioan, domnitor
 al Principatelor Unite 37–38,
 94, 103, 142, 307, 312, 315,
 324, 326, 329, 334–335,
 343–344, 355, 358–361,
 364–365, 370
 Cuza, Elena 335

 Daicoviciu, Constantin 128, 185,
 202–203, 206, 357
 Dante Alighieri 377
 Davila, Alexandru 313
 Decebal, rege al Daciei 80, 151,
 156–157, 159–162, 171, 178,
 310, 324, 329, 338, 345,
 357–359, 368
 Delavrancea, Barbu Ștefănescu
 268, 314–315
 Demonet, Michel 235
 Densușianu, Nicolae 164–166,
 173–174, 381
 Densușianu, Ovid 197
 Despina, doamna 343
 Despot Vodă, domn al Moldovei
 311, 313
 Diaconovici, C. 66
 Diamandi, Sterie 333
 Dineață, Cristiana 356
 Dionisie Eclesiarhul 60, 261
 Dobrescu, Dem. 131
 Dobrogeanu-Gherea, Constantin
 123, 351
 Dogaru, Mircea 231, 292
 Doja, Gheorghe 348, 358
 Dracula, personaj fictiv 46, 231,
 303, 321
 Dragomir, Silviu 112
 Dragoș, domn al Moldovei 85,
 144, 193, 227, 310, 329
 Dragoș, Ioan 234
 Drăgan, Iosif Constantin 177–178,
 281, 287, 290–291, 368
 Drăghicescu, Dumitru 238–241,
 259–260, 262–263, 267
 Drăgușanu, Adrian 349
 Dreyfus, Alfred 43, 282
 Dromihete, rege get 178, 314,
 357–359
 Drulă, Leonard 367
 Duca, I.G. 333–334
 Dumitrescu, Gheorghe 348
 Dumont, Paul 235
 Duruy, Victor 92

 Elena, fiica lui Ștefan cel Mare
 348
 Eliade, Mircea 67, 94, 166,
 168–169, 391
 Eliade, Pompiliu 264
 Elisabeta (Carmen Sylva), regină
 a României 327, 336, 344, 352
 Eminescu, Mihai 7, 18–20, 71,
 104, 138, 156, 241, 245, 247,
 252, 258, 267, 311, 314, 323,
 345–346
 Ene, Constantin 361
 Engel, Johann Christian 73, 84,
 323
 Engels, Friedrich 348, 353, 358,
 377
 Eutropius 150, 153
 Evdochia din Kiev 348

- Fadeev, Aleksandr 354
 Febvre, Lucien 54
 Felmer, Martin 64
 Ferdinand I, rege al României 38,
 118, 328–332, 334, 336, 338,
 340, 343–344, 370–371
 Filip al II-lea, rege al Macedoniei
 217
 Filip Arabul, împărat roman 290
 Filipescu, Grigore 131
 Foriș, Ștefan 352
 Fotino, Dionisie 147
 Fouillé, Alfred 237
 Francisc Rákóczi al II-lea, prin-
 cipe al Transilvaniei 359
 Francus, personaj fictiv 144
 Frank, Robert 304
 Frederic cel Mare, rege al Prusiei
 127
 Frederic de Zollern 325
 Freud, Sigmund 18
 Frimu, I.C. 351
 Frontinus, Sextus Iulius 358

 Galaction, Gala 327, 374
 Garibaldi, Giuseppe 99
 Gelu, voievod transilvănean 208,
 359
 Georgescu, Teohari 281, 283, 350
 Georgescu, Titu 288
 Georgescu, Vlad 71, 123, 316,
 392–393
 Gheorghe, vlădica 318
 Gheorghiu, Ștefan 351
 Gheorghiu-Dej, Gheorghe 283,
 285, 347, 351–352, 357,
 363–364, 384–385
 Gherman, Sabin 29
 Ghica, Grigore (al III-lea), domn
 al Moldovei 311, 368
 Ghica, Grigore (al IV-lea), domn
 al Moldovei 85
 Ghica, Ion 265
 Girardet, Raoul 383, 392
 Giurescu, Constantin 136, 374
 Giurescu, Constantin C. 112,
 115–119, 129, 136, 162–163,
 182–183, 200, 222, 224, 317,
 320–321, 323, 325, 331, 393
 Giurescu, Dinu C. 129
 Glad, voievod transilvănean 208,
 359
 Goethe, Johann Wolfgang von
 98–99, 138
 Goga, Octavian 290, 330
 Goldiș, Vasile 362
 Gorbaciov, Mihail 273, 288
 Gorovei, Ștefan S. 87
 Gorun, I. 329
 Grigorescu, Eremia 340
 Groza, Petru 363
 Guizot, François 57
 Gusti, Dimitrie 110

 Hasdeu, Bogdan Petriceicu 93–94,
 97, 100, 104, 110, 149,
 153–157, 164, 168–169, 177,
 179–180, 192, 194, 207, 209,
 290–291, 313, 318–322, 324
 Havel, Václav 23
 Heliade Rădulescu, Ion 79, 86–88,
 312, 323
 Herder, Johann Gottfried 63, 218,
 237
 Herodot 118, 142, 168

- Herzen, Aleksandr Ivanovici 354
 Hitler, Adolf 283, 293, 368, 379
 Hlihor, Constantin 286
 Hodoș, Nerva 143, 329
 Hohenzollern-Sigmaringen
 dinastia, 332
 Homer 138
 Horea 99, 121, 137, 139, 164,
 329, 343, 345–346, 348, 355,
 358–359, 361, 368
 Horedt, Kurt 206
 Horthy, Miklós 304
 Hossu-Longin, Lucia 376
 Hurezeanu, Elisabeta 362
 Huru, personaj fictiv 85–87, 207

 Iancu, Avram 329, 343, 345,
 350, 355, 359–361, 369
 Iancu, Carol 280
 Iancu de Hunedoara, voievod al
 Transilvaniei 34, 224, 311,
 343, 358–359
 Ibrăileanu, Garabet 248
 Ieremia Movilă, domn al Moldo-
 vei, 291
 Iliescu, Ion 5, 7, 11, 26–27,
 44–45, 48, 178, 284, 383
 Ioan Paul al II-lea 387
 Ioan Vodă cel Cumplit, domn al
 Moldovei 94, 291, 311, 315,
 318–321, 323–324, 347–348,
 368
 Ioanid, Ioan 376
 Ionescu, M.D. 297
 Ionescu, Mihail 134
 Ionescu, Nae 108, 242, 253
 Ionescu, Nicolae 92
 Ionescu-Nica, G. 170
 Ioniță, rege al bulgarilor și
 românilor 191
 Iordan, Iorgu 210
 Iordanes 176, 197
 Iorga, Nicolae 6, 9, 37–38, 95,
 105–106, 111–117, 119,
 130–132, 158–159, 182, 199,
 207, 222, 228, 259, 269–270,
 290, 317, 368, 374
 Iorgulescu, Mircea 14
 Ipătescu, Ana 335, 349, 353
 Ipsilanti, Alexandru, domn al
 Țării Românești 143
 Iscru, G.D. 382
 Istrati, Constantin I. 164–165
 Isus Cristos 187, 346
 Iulian Apostatul, împărat roman 98
 Iunian, Grigore 131
 Ivan al III-lea, cneaz al Moscovei
 348, 354
 Ivan cel Groaznic, țar al Rusiei
 308

 Jullian, Camille 168

 Kiseleff, Pavel 261
 Kogălniceanu, Mihail 74–75,
 87–90, 97, 103, 149–151, 191,
 217–218, 252, 268, 278, 343,
 359–360, 392
 Kohl, Helmut 389
 Kosmodemianskaia, Zoia 354

 Lahovari, Ion 263
 Lapedatu, Alexandru 112
 Laurian, August Treboniu 84–85,
 97, 148, 180, 192, 291, 323
 Lavater, Johann Kaspar 322

- Lazarus, Moritz 237
 Lazăr, Gheorghe 312, 343
 Lenin, Vladimir Ilici 353–354, 358, 363
 Le Roy Ladurie, Emmanuel 235
 Licurg 79
 Lisimah, rege al Traciei 314
 Lovinescu, Eugen 61, 67, 92, 109, 130, 248, 281, 319, 334
 Luca Arbure 317
 Luca, Vasile 281, 283, 350–351
 Ludovic al XIII-lea, rege al Franței 312
 Lupaș, Ioan 112, 223, 225
 Lupescu, Elena 336
- Machiavelli, Niccolò 138, 338
 Madgearu, Virgil 110, 131
 Magheru, Gheorghe 349
 Maior, Petru 97–98, 146–147, 150, 152, 252
 Maiorescu, Titu 65, 70, 92, 96–99, 101–102, 104–105, 109, 111, 137, 148, 152, 247, 267, 374
 Manea, Mihai 206, 377
 Maneca, Constantin 265
 Maniu, Adrian 330
 Maniu, Iuliu 362, 369–370
 Manning, Olivia 301–302
 Manuilă, Sabin 298
 Mao Tze-dun 308
 Marconi, Guglielmo 137
 Marghiloman, Alexandru 338, 374
 Maria, regină a României 38, 335–338, 340, 344, 371
 Marin, Vasile 345
- Marx, Karl 308, 353, 358, 377, 381
 Massim, Ioan 97, 148
 Matei Basarab, domn al Țării Românești 143, 179, 223, 232, 311–312, 329, 343, 360
 Matei Corvin, rege al Ungariei 369
 Maurer, Ion Gheorghe 128, 384
 Maxim, Mihai 136
 Mărăcineanu, Valter 361
 Mehedinți, Simion 374
 Menumorut, voievod transilvănean 208, 359
 Meštrović, Ivan 285, 331
 Michelet, Jules 90
 Micu, Samuil 73, 148
 Mihai I, rege al României 37, 332, 343, 367
 Mihai Viteazul, domn al Țării Românești 7–11, 35–37, 42–44, 46, 48, 50–51, 56, 72–74, 76–78, 100, 106, 115–117, 119, 217, 220–221, 223–226, 228, 230, 232, 237, 263, 280, 289, 291, 310, 313, 315, 324–325, 327–329, 335, 339, 343, 347, 356, 358–359, 361, 368, 372–373
 Mihalache, Ion 110
 Mihnea Vodă cel Rău, domn al Țării Românești 313
 Miloșevici, Slobodan 25
 Mincu, Ion 105
 Mircea cel Bătrân, domn al Țării Românești 48, 76, 136, 212, 231, 295, 307, 311, 314, 325, 329, 343, 356, 359

- Mitterrand, François 389
 Mitu, Sorin 42–43, 46–48
 Molière, Jean-Baptiste Poquelin 71
 Molnár, Gusztáv 47
 Morand, Paul 301–302
 Moța, Ion 345
 Murărașu, Dumitru 104, 156, 259
 Mureșan, Camil 377
 Murgescu, Mirela Luminița 72, 224, 310
 Mussolini, Benito 211, 368
 Mușat, Mircea 134, 358–359
 Napoleon I, împărat al francezilor 7, 56, 261
 Napoleon al III-lea, împărat al francezilor 263
 Năstase, Adrian, prim-ministru 8
 Năstase, Ilie 254
 Neagoe Basarab, domn al Țării Românești 138, 312, 343, 357–358
 Necula, Florentin Dragoș 135
 Negru Vodă, întemeietor legendar al Țării Românești 79, 88, 101, 142–144, 193, 208, 227, 310, 329
 Negruzzi, Costache 313
 Nestor, Ion 203, 206
 Nicolae, I. Nicolae 377
 Nicolaescu, Sergiu 8, 42
 Niculescu, Alexandru 32
 Nistor, Ioan 112
 Nițulescu, Horia 170
 Noica, Constantin 244–245
 Numa Pompilius, rege legendar al Romei 79
 Odobescu, Alexandru 156, 159–160, 163, 313
 Onciul, Dimitrie 95, 101–102, 110–111, 115, 120, 158, 160, 194–197, 207, 221, 224, 227, 306, 320, 326, 374, 393
 Ornea, Z. 130, 242, 393
 Oțetea, Andrei 128, 203, 356
 Ovidiu (Publius Ovidius Naso) 70
 Panaitescu, Petre P. 72, 112, 115–116, 119–121, 123, 169, 182–183, 197–198, 222, 256–257, 316, 318, 371–372
 Panu, George 71, 100–101, 111, 180
 Papu, Edgar 137
 Pascu, Adrian 206
 Pascu, Ștefan 128, 203
 Patapievici, H.-R. 246
 Pauker, Ana 281, 283–284, 336, 350–351
 Păcurariu, Mircea 126
 Pătrășcanu, D.D. 374
 Pătrășcanu, Lucrețiu 123, 350, 363
 Pătrășcu cel Bun, domn al Țării Românești 116
 Pătroiu, Ion 358–359
 Pârvan, Vasile 114, 161–162, 164, 166, 198–199, 228, 374, 392
 Petre, Zoe 168, 353, 381
 Petrescu, Camil 350
 Petrescu, Cezar 330–332
 Petrescu, Costin 160
 Petric, Aron 131

- Petru, întemeietor al „regatului românobulgar“ 191
- Petru Aron, domn al Moldovei 311
- Petru cel Mare, țar al Rusiei 308, 348, 354
- Petru Rareș, domn al Moldovei 230, 307, 311
- Petru Șchiopul, domn al Moldovei 318
- Philippide, Alexandru 87, 196–197, 210
- Philippide, Dimitrie 64, 147
- Piliuță, Constantin 359
- Pintilie, Ilie 352
- Pitagora 168
- Poenaru, Daniela 76
- Pogor, Vasile 71, 241
- Pop, Ioan-Aurel 33–34
- Popescu, Dumitru 385
- Popescu-Puțuri, Ion 174, 245
- Popescu, Radu 73
- Popov, Aleksandr 137
- Portocală, Nicolae 166–167
- Poseidonius 32
- Potra, George 278, 394
- Preda, Constantin 206
- Preda, Marin 23, 134
- Procopius din Cezareea 197
- Pușcariu, Sextil 197
- Racine, Jean 71
- Radu I, domn al Țării Românești 113
- Radu Negru (vezi Negru Vodă)
- Ranke, Leopold von 54, 96
- Rădulescu-Motru, Constantin 105
- Răutu, Leonte 281
- Răzvan, domn al Moldovei 313
- Râmniceanu, Naum 147
- Richelieu, Armand Jean du Plessis, cardinal de 312
- Roaită, Vasile 352, 363–364
- Robespierre, Maximilien 308
- Roesler (sau Rösler), Robert 91, 95, 182, 192–195, 197, 205
- Roland Borșa, voievod al Transilvaniei 359–360
- Roller, Mihail 123–125, 171, 183–184, 228, 281, 351, 355
- Roman, Petre 383
- Roosevelt, Franklin Delano 287, 368
- Rosetti-Roznovanu, Iordache 70
- Rousseau, Jean-Jacques 63
- Rudolf al II-lea, împărat german 72–73, 228
- Russo, Alecu 81, 97, 150–151
- Russu, Ion I. 177
- Sacerdoțeanu, Aurelian 154, 195
- Sadoveanu, Mihail 271
- Samuil, țar al Bulgariei 191
- Saturn, suveran mitic 164–165
- Sârbu, Filimon 352
- Sârbu, Ioan 221
- Scalfaro, Oscar Luigi 178
- Scorilo, presupus rege dac 357–358
- Scriban, Romulus 291–292
- Scurtu, Ioan 6, 9, 48, 286, 362, 370
- Sfetcu, Paul 384
- Shakespeare, William 138, 322, 377
- Simion, Aurică 134
- Simion, Eugen 16

- Sion, Constantin 86–87
 Sion, familia 86
 Slavici, Ion 374, 384
 Smarandache, Gheorghe 362
 Sofronie din Cioara 126
 Soljenițan, Aleksandr 23
 Solon, 79
 Sorbul, Mihail 320
 Spartacus 308, 348
 Stalin, Iosif Vissarionovici 9, 62,
 127, 137, 184, 228, 287, 308,
 353–354, 368
 Stănculescu, Florea 231
 Steinthal, Heymann 237
 Stere, Constantin 374
 Stoker, Bram 321
 Strabo 32, 300
 Stratford Canning 70
 Sturdza, Grigore 87
 Sulzer, Franz Joseph 84

 Șerban, Sorin 332–333, 353
 Șincai, Gheorghe 73–74, 85, 97,
 150, 191, 216, 323
 Șonțu, Gheorghe 361
 Ștefan al II-lea, domn al Moldo-
 vei 343
 Ștefan cel Mare, domn al Mol-
 dovei 37, 51, 77, 83, 85, 100,
 106, 117, 120, 126, 151,
 223–224, 228, 231–232, 307,
 310–311, 314–317, 324–325,
 327–329, 335, 339, 343,
 345–348, 354, 356, 358–359,
 361, 373
 Ștefănescu, Alex 18
 Ștefăniță, domn al Moldovei 317
 Tagliavini, Carlo 210
 Tănăsioiu, Carmen 161
 Tăutu, Ioniță 70
 Teoctist, patriarh 8
 Teodorescu, Bogdan 206, 377
 Teodoroiu, Ecaterina 335, 368
 Tismăneanu, Vladimir 385
 Tito, Iosip Broz 285
 Titulescu, Nicolae 37–38,
 131–132, 364–365, 370
 Tocilescu, Grigore 156–157, 227,
 323
 Tocqueville, Alexis de 107
 Totu, Maria 362
 Traian, împărat roman 80, 102,
 120, 142–144, 157, 159–161,
 165, 175, 178, 199, 307, 310,
 324–325, 329, 339, 343, 345,
 351, 357, 359
 Tudor, Dumitru 171
 Tzigara-Samurcaș, Al. 327

 Țopa, Ovid 346
 Țuțea, Petre 346

 Unamuno, Miguel de 168
 Uran, suveran mitic 164–165
 Ureche, Grigore 145, 214,
 315–316, 318
 Urechia, Vasile Alexandrescu 93,
 99, 268

 Vasile Lupu, domn al Moldovei
 179, 223, 232, 311–312, 329,
 343, 360
 Vasile, Radu 26
 Vauréal, François 304

- Văcărescu, Ienăchiță 98–99, 147
 Verdery, Katherine 137, 139, 392
 Vesa, Vasile 377
 Vidra, personaj literar 313
 Villehardouin, Geoffroi de 89
 Vizanti, Andrei 93
 Vlad Dracul, domn al Țării Românești 343
 Vlad Țepeș, domn al Țării Românești 37–38, 44, 46, 292, 311, 315, 317, 321–323, 329, 343, 356, 358–359, 368, 372
 Vladimirescu, Tudor 84, 312, 315, 329, 333, 343, 348, 345, 355–356, 358–359, 361, 368
 Vladislav I (Vlaicu Vodă), domn al Țării Românești 313
 Volovici, Leon 282
 Vulcănescu, Mircea 242–244
 Vulpe, Alexandru 32
 Weber, Max 67
 Wundt, Wilhelm 237
 Xenopol, Alexandru D. 65, 94–95, 158, 181, 192–195, 200, 205, 207, 218–221, 223, 228, 317, 319–320, 323, 374
 Zaharia, Eugen 206
 Zaharia, Gheorghe 174
 Zalmoxis (Zamolxe) 167–169, 187, 346, 381
 Zamfirescu, Dan 138, 166, 246, 288, 301
 Zane, G. 78, 81
 Zanne, Iuliu A. 253
 Zeletin, Ștefan 61, 67, 109, 307
 Zub, Alexandru 61, 75, 87, 89, 392

Cuprins

<i>Prefață la ediția a III-a</i>	5
După trei ani (<i>Introducere la ediția a II-a</i>) . . .	13
Introducere	53
I. Istorie, ideologie, mitologie	59
Prima intrare în Europa – Naționalism și modernizare – Un mit național: Mihai Viteazul – Proiecte diferite, istorii diferite – Glorificarea trecutului – De la romantism la școala critică – Paradigma junimistă: detașarea de istorie – Reacția autohtonistă – Imposibila obiectivitate – Discursul comunist: faza antinațională – Discursul comunist: recuperarea trecutului – Discursul comunist: exacerbarea naționalistă	
II. Originile	142
Câteva principii – Vremea romanilor – Daci și romani: o sinteză dificilă – Dacii își iau revanșa – Lupta de clasă în Dacia – Momentul dacic al comunismului – Slavii, o prezență oscilantă – Națiunea: organism biologic sau comunitate socială?	
III. Continuitatea	189
Un paradox istoriografic: aria de formare a poporului român – La nord și la sud de Dunăre. Un	

posibil compromis? – Consolidarea românității nord-dunărene – În anii comunismului: imperative ideologice și argumente arheologice – Statul românesc de-a lungul „mileniului întunecat” – Concluzii: arheologie, lingvistică și politică

- IV. Unitatea** 214
 Ardeleni, munteni, moldoveni... sau români? – Râurile și Carpații – Unitatea istorică: reflux și reelaborare – Comunismul: mitul unității la zenit – În căutarea sufletului românesc – O sinteză fluidă
- V. Românii și Ceilalți** 251
 „Cine-a îndrăgit străinii...” – Apărători ai Occidentului – Despărțirea de Est – Mitul francez – „Contra-mitul” german – Mitologie comunistă – Repere postrevoluționare – Trei dosare sensibile: țiganii, maghiarii, evreii – Prieteni și adversari: un joc istoric – Complot împotriva României – Tentația imperială – Competiția drepturilor: națiuni, frontiere, minorități – A patra putere mondială – „Ceilalți” despre români
- VI. Principele ideal** 306
 Eroi și salvatori – Constituirea panteonului național – Tăierea boierilor: dosarul Ioan Vodă – „Cum nu vii tu, Țepeș doamne...” – Mitul dinastic – O a doua dinastie? – Mitologie feminină. Regina Maria – Salvatori interbelici – Mitologie legionară – De la Bălcescu la Gheorghiu-Dej – De la Burebista la Ceaușescu

VII. După 1989	367
Ruptură sau continuitate? – Întotdeauna uniți? –	
Metodologia uitării – Libertatea de a spune	
orice – Un moment care trebuie depășit: blocajul	
mitologic	
Încheiere	387
<i>Bibliografie</i>	391
<i>Indice de nume</i>	395

Istorie și mit în conștiința românească este cea mai cunoscută carte a lui Lucian Boia, cel puțin printre cititorii români. Apariția ei, în 1997, a însemnat un adevărat șoc cultural și a deschis calea unor ample revizuii istoriografice. Lucian Boia face distincția netă între istoria care a fost și diversele ei reprezentări, inevitabil adaptate, deformate și adesea mitificate, în funcție de perspectivele schimbătoare ale prezentului și îndeosebi de jocul ideologiilor. Istoria pe care o cunosc românii, în diversele ei variante, a fost marcată în primul rând de ideologia națională, apoi de comunism; de aici decurge necesitatea unei „decodări“.

Lucian Boia ne îndeamnă să privim lucid trecutul și să nu ne mai lăsăm manipulați prin istorie. Respinsă cu indignare de naționaliști, dar întâmpinată cu entuziasm de toți cei care așteaptă o istorie deschisă, critică și lipsită de prejudecăți, cartea trezește, prin modelul teoretic pe care-l propune, și interesul specialiștilor din afara României, fiind tradusă, până acum, în engleză, germană, maghiară și polonă.

ISBN 978-973-50-2902-9

9 789735 029029